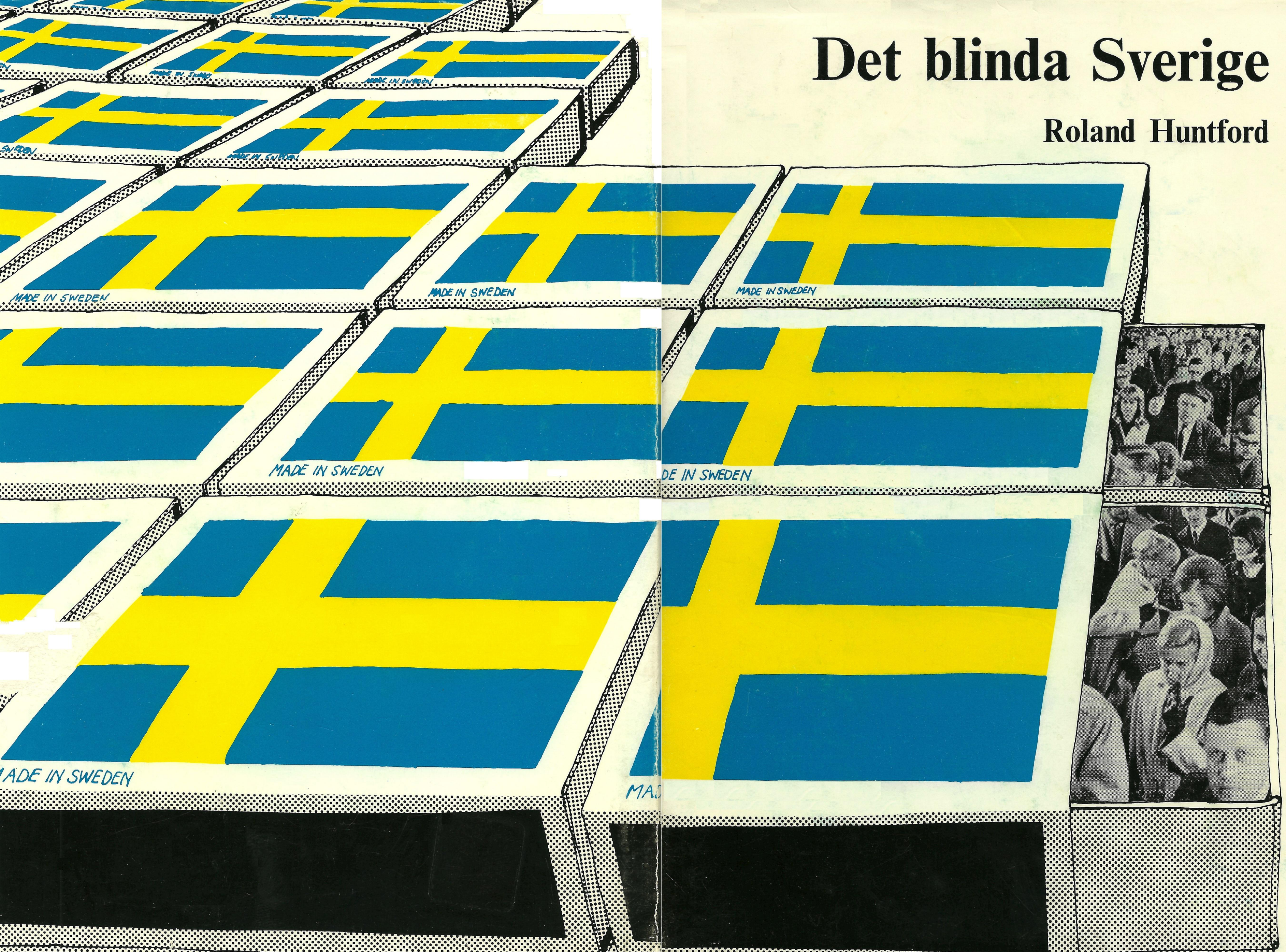
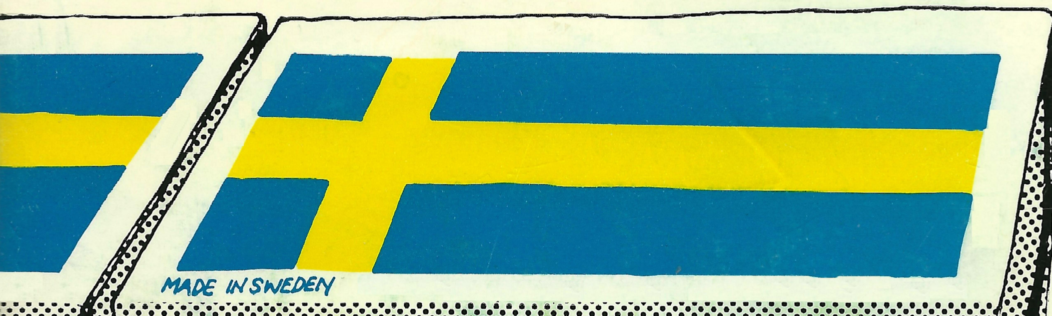
Det blinda Sverige

Roland Huntford

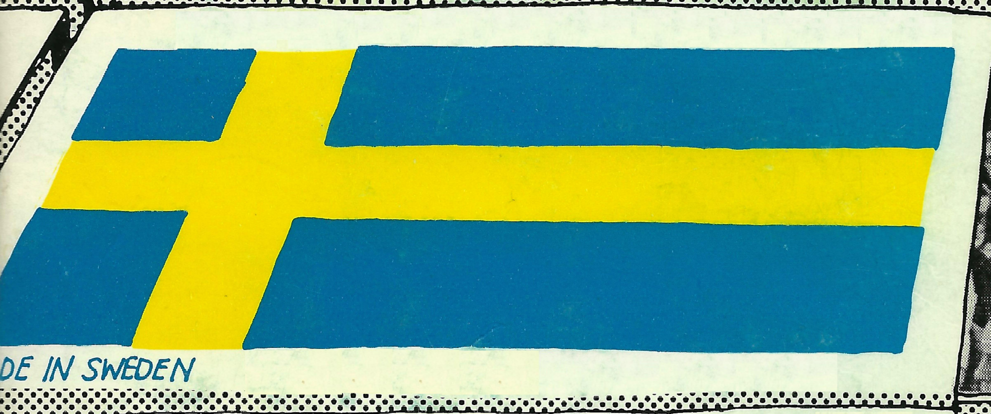

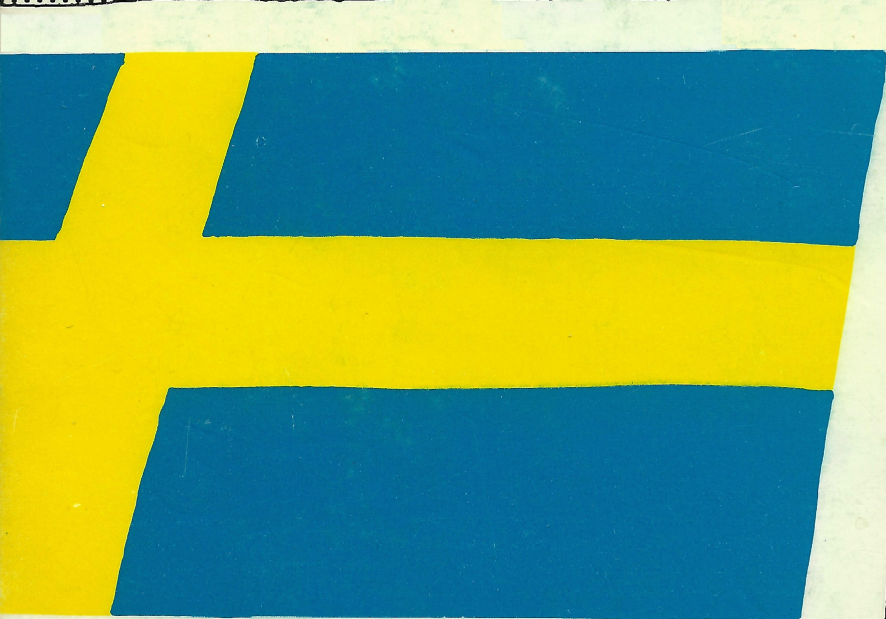
Det blinda Sverige

Roland Huntford

Sverige framstår lätt som en utopi: för mer än ett sekel sedan, drog det sig tillbaka från de traumatiska konflikter som drabbade resten av Europa: det är ekonomiskt gynnat med ett av de mest vittomfattande systemen när det gäller social välfärd: dess atmosfär ter sig kall, objektiv, effektivt och socialt medveten.

Roland Huntfords överblick av landet ger oss en helt annan version. Neutraliteten, objektivitet och korporativ effektivitet är produkter inte beroende på upplysning, anser han, utan en påfunnen osäkerhet och likgiltighet i den svenska karaktären. Långt ifrån beundransvärd, framstår Sverige som det främsta exemplet i den moderna världen, när det gäller samhället, som George Orwell och Aldos Huxley föreställer sig det. Det svenska läget är skarpare totalitärt än det ryska.

Huntford visar hur effektivt Sverige har gjort sig beroende av det socialdemokratiska partiet, som har uppehållit makten, utan betydande avbrott, sedan år 1932. Detta parti har framgångsrikt underminerat svenska riksdagen dess roll och ersatts av en väldig byråkratism som har bidragit till fast pakt mellan fackföreningspåvarna och staten. Han visar också hur svensk historia har gjort svenskarna motsträviga inför avgörande frågor eller att sticka av från den stora massan. Istället har svenskarna blivit det lydiga och fogliga numret i en stadsplanerares eller socialists dröm. Allt i svenskt liv är anpassat efter utvecklingen av ett effektivt regeringsmaskineri. Till gengäld har svenskarna fått framgång, hygien, social säkerhet och det ovanligt andefattiga nöjet av sexuell frihet.

Roland Huntford är skandinavisk korrespondent för tidningen Observer i England och stationerad i Stockholm. Född i Sydafrika år 1927. Han avlade akademisk examen vid Cape Town-universiteten. Han lämnade Sydafrika år 1947 för att studera vid Imperial College och för att slå sig ned i England. Han reste på kontinenten och omväxlade detta med arbete i London. År 1959 tillträdde Roland Huntford en tjänst i FN i Genève och samma år påbörjade han sin journalistiska bana genom sitt samarbete med Spectator, där han refererade från utrikesministrarnas konferens i Genève. Därefter bidrog han med artiklar rörande internationella ämnen. Roland Huntford stannade kvar i FN till år 1961, då han begav sig till Finland som korrespondent för Observer, varefter han flyttade till Stockholm 1963.

TEMA

DET BLINDA SVERIGE

ROLAND HUNTFORD

TEMA, Stockholm

En TEMA-bok

Originalets titel: The New Totalitarians
Översättning: Åke Ohlmarks
Tryckt på Länstryckeriet, Nyköping

Innehållsförteckning

1. Nytotalitärerna

Domedagsprofeternas rättfärdigande har alltid varit en perverst fascinerande historia eftersom människor så gärna vill plåga sig själva med bevis för att de verkligen är så löjliga som de alltid sagt om varandra. Det är därför knappast ägnat att förvåna, att i all slags spådomslitteratur som vuxit fram i vetenskapens kölvatten just klagovisorna vunnit störst berömmelse. Två pessimistiska framtidsvisioner har redan hunnit bli klassiska, två världskända mardrömshistorier om vad som sannolikt väntar oss, två planritningar av de fängelser som vi tycks så ivriga att uppföra kring oss med den mest olycksbringande sinnrikhet. Jag syftar givetvis på George Orwells bok "År 1984" och Aldous Huxleys "Du sköna nya värld".

Historien om den sköna nya världen trycktes redan 1932, den om året 1984 år 1949. Utvecklingen har redan hunnit visa i hur hög grad bägge dessa böcker skrevs med profetians gåva. Båda förutsåg en sak, vilken numera framstår som pinsamt självfallen: att naturvetenskapernas utveckling måste framskapa en ny sorts härskarklass med förut okänd makt. Båda förutsåg de mänsklighetens slutgiltiga underkastelse under en revolutionär bastardform mellan teknisk experimentator och politisk partidirigent.

Men oaktat slutet i bådadera fallen är i stort sett detsamma, tycks "Du sköna nya värld" vara mer tillämplig på nuets västerländska kulturbild. Medan "År 1984" skildrar ett kommunistiskt diktatursystems logiska följd, ett slags bolsjevikrevolutionens höjdpunkt, ger oss "Du sköna nya värld" en bild av den västerländska livsstilens slutgiltiga ruttenhet och fördärv. Skillnaden ligger principiellt i att Orwell räknar med en terrorregim för att säkra den nya härskarklassens positioner, medan Huxley antar att de forskningens framsteg, som för denna klass till makten, också medför den erforderliga förändringen i tänkandet, så att fysiskt tvång blir överflödigt.

Fastän Huxley beskriver vissa utvecklingslinjer, vilka på oss verkar som gamla bekanta, antar han också de nödvändiga politiska förändringarna och koncentrerar sig till de rent mänskliga resultaten. Det har

redan blivit en sliten kliché att säga, att den ena eller andra företeelsen utgör ett stycke av ”Du sköna nya värld”, och det har blivit självklart ända till banalitet att vissa av skildringens aspekter redan börjat gå i uppfyllelse inom västerlandet. Vi har tagit första steget i riktning mot provrörsbarn och genetisk teknik, mot hallucinationsalstrande droger och deras dyrkares ”resor”, liksom den ”sköna nya världens” människor tog sig en ”feriedag” med hjälp av ”soma”. Vi intar redan rent mekaniska attityder till sexualiteten, vi gör om historien, vi ligger tillbedjande på magen inför teknologiens robot. Men att finna den totala visionens slutna enhet med sina olika facetter sammanhängande tecknad i ett koherent system, det är inte alltid så lätt.

Och likväl har vi redan framför oss flera av de vetenskapligt nödvändiga förutsättningarna. Vi har idiotsäkra antibabymedel, obegränsade kommunikationer, elektrisk energi och tekniska fiffigheter i överflöd. Deras rätta tillämpande väntar bara på det riktiga sociala maskineriet – som alltid ligger vetenskapen åtskilliga hästlängder före politiken.

För teknikens definitiva seger över människan, säger Huxley i förordet till en av sin romans senare upplagor, krävs bara en högt centraliserad totalitär regim. Men, säger han, ”det är givetvis inte tvunget att det nya totalitärsystemet måste likna det gamla. Regerande med hjälp av maskingevärstrupper . . . är inte bara inhumant . . ., det är framför allt påvisbart effektlöst, och i en tidsålder av avancerad teknologi är bristande effektivitet en synd mot den Helige Ande. En verkligt effektiv totalitär stat måste vara en sådan där de politiska pamparnas allsmäktiga exekutiv och dess armé av funktionärer kontrollerar en befolkning av slavar, som inte behöver tvingas emedan de älskar sin träldom och kysser sina bojor.”

Av alla folk i världen är svenskarna de som kommit detta sakernas tillstånd närmast. De äger den nödvändiga bakgrunden och predispositionen. Utanför Ryssland är det bara de som hyllat nödvändigheten av att lämpa politiken efter tekniken, ogrumlad av tvivel eller reservationer. De erbjuder världens första exempel på ett system som uppfyller Huxleys profetia. Historiska olycksfall och nationell idiosynkrasi har drivit Sverige ut på den förfärliga väg som leder till den ”sköna nya världen”. Men om det också är isolerat, inkrökt i sig självt och

blott ofullständigt västerländskt, kan dess nuvarande status inte avfärdas som något främlingsbetonat och excentriskt, intressant att undersöka men oväsentligt för oss andra. Det enda som ännu skiljer oss från Sverige är det slags skyddsskal som ligger i det västeuropeiska arvet. Men skalet är skört och söndergnags såväl inifrån som utifrån. Att betrakta det nuvarande Sverige kan vara att betrakta vår egen framtid.

Till att börja med, säger Huxley, beror den "sköna nya världen" på ekonomisk trygghet. Utan den är kärleken till träldomsoket en omöjlighet. Och därutinnan, i vad gäller själva grundvalen för det "nya totalitärsystemet", är Sverige långt framskridet. Det har löst den permanenta trygghetens problem och avskaffat enklaverna av nöd inom den kollektiva välfärden. Det har därvidlag haft god hjälp av ett och ett halvt århundrades fred, isolering och neutralitet, då landet är litet och lätt att styra samt befolkat endast i förhållande till sina naturliga resurser.

Ekonomisk trygghet i sig själv behöver inte nödvändigtvis betyda kärlek till slavoket. Det krävs också andra betingelser – från de styrandes sida en djupgripande förståelse för växelverkan mellan ekonomi och makt, från de styrdas sida underkastelse under auktoriteterna och vördnad för expertisen. I båda fallen också en viss aversion mot individualismen, en instinkt för kollektivet, misstro gentemot parlamentariska institutioner, dyrkan av statens majestät och förkärlek för en byråkratisk regim gentemot en direkt politisk.

Genom hela sin historia har svenskarna konsekvent uppfyllt dessa betingelser. Det är därför som den teknopolitiska etablering, vilken tagit makten i Sverige genom en vetenskaplig och industriell revolution, funnit en så sällsynt lättmanövrerad befolkning att arbeta med och sålunda kunnat uppnå snabba och nästan smärtfria resultat. Sverige av år 1971 liknar lika litet Sverige av år 1930 som vad Sovjetunionen av idag liknar tsarernas Ryssland. Det är under de senaste fyrtio åren och särskilt sedan 1950 som den svenska förvandlingen ägt rum.

Förvandlingen har åstadkommits av det socialdemokratiska partiet, som suttit praktiskt taget oavbrutet vid makten sedan 1932. Dess system har visat sig vara ett ojämförligt verktyg för teknikens tillämp-

ning på samhället. Socialdemokraterna har förändrat regeringens art genom att göra den till en uteslutande ekonomisk och teknologisk angelägenhet. Politikerna har mist sin betydelse i Sverige och ersatts med ett slags teknokratiskt fåmannavälde, som är skenbart oangripligt emedan dess lärosatser är allmänt vedertagna. Därför är det osannolikt att förändringar i politisk färg kan betyda förändringar av fakta, och man kan vänta samma utveckling vilket parti som än sitter vid makten.

Att inse detta är något som får oss att nyktra till. Det är ju inte så att svenskarna undfått något gåva av politisk originalitet. De är bara efterapare och omsmältare. De äger inga magiska nycklar. De har visat att medlen redan är förhanden till uppförandet av den "sköna nya världens" grundvalar. Och därvidlag har de ådagalagt att Huxley inte såg långt nog.

"Trygghet" – säger han i ovan citerade förord – "har en tendens till att mycket snabbt anses som självfallen. Dess uppnående är bara en ytlig, rent yttre revolution. Kärleken till slavoket kan inte inplantas annat än som resultatet av en djup personlig revolution i mänsklig tanke och mänsklig fysik. För att genomföra en sådan revolution behöver vi bl.a. följande upptäckter och uppfinningar. För det första en i hög grad förbättrad suggestionsteknik med hjälp av omyndiggörelse, sedan med hjälp av narkotika, som skopolamin. För det andra en högt utvecklad vetenskap om mänskliga olikheter, som gör det möjligt för regimens funktionärer att tilldela varje given individ dess speciella plats i den sociala och ekonomiska hierarkien. (Runda pinnar i fyrkantiga hål får lätt farliga tankar om det sociala systemet och kan infektera andra med sitt missnöje). För det tredje (emedan verligheten, om också utopisk, är något folk gärna vill ta semester ifrån) en ersättning för alkohol och andra narkotika, något som är på samma gång mindre skadligt och mer lustskänkande än brännvin eller heroin. Slutligen för det fjärde (men det är ett projekt på lång sikt som kräver generationer av totalitär kontroll för att lyckligt genomföra) ett idiotsäkert rashygieniskt system, avsett att standardisera människan och underlätta funktionärernas uppgift."

Vad svenskarna lyckats med är att ha kunnat visa vad som kan åstadkommas även utan dessa perfektionsformler. De har visat att

”revolutionen i mänsklig tanke och mänsklig fysik” i avsevärd grad kan genomföras med hjälp av redan till buds stående metoder. De har exempelvis ådagalagt, att den relativt grova indoktrinering som erbjuds av televisionen och skoluppfostran inrymmer fruktansvärda möjligheter, förutsatt bara att bådadera står under effektiv, centraliserad kontroll. Svenskarna är de första av de nya totalitärerna.

När vi söker efter uppfyllda profetior kan det ha sin nytta att göra en exkursion till ”År 1984”. Svenskarna har bevisat makten hos den form av betydelseförskjutande manipulationer som Orwell kallade ”nytal”: förändrandet av ord till att betyda någonting annat. På så vis kan tänkandet dirigeras och icke önskvärda uppfattningar elimineras genom att vi berövas möjligheten att uttrycka dem. ”Frihet” betyder i Sverige ännu inte som hos hjärntrustbarnet i Orwells Sanningsministerium ”slaveri”, men det inkluderar faktiskt ”underkastelse” – och därmed har ett effektfullt ord i oppositionens vokabulär blivit neutraliserat. På samma sätt har det blivit utomordentligt svårt att tala om staten i annat än högaktande termer, emedan alla ord på detta ämnesområde blivit positivt laddade.

Men annars är ”Du sköna nya värld” fullt tillräcklig. ”Industriell kultur är endast möjlig”, säger Mustapha Mond, ”när det inte finns någon självförnekelse. Det måste vara brist på självtukt ända upp till de gränser som hygienen och ekonomin sätter. I annat fall stannar maskineriets hjul”. Detta är exakt vad de styrande i Sverige alltid säger, ehuru naturligtvis mindre rakt ut och med större mångordighet.

Svenskarna har funnit andra hjälpmedel av utomordentlig användbarhet för inplantandet av ”kärleken till slavoket” – i manipulerandet av sexualiteten och myndigheternas garantier för moralens förändring. Det är fel att tro att svenskarna är särskilt avancerade eller emanciperade. Engelsmännen är ingalunda mindre sexuellt frigjorda. Men vad som är speciellt för Sverige, det är att moraliteten blivit en regeringsangelägenhet, medan den överallt annars är något därav oavhängigt, något som framväxer ur de sociala förändringarna.

Det värsta brottet i ”Du sköna nya värld” är att avvika från normen. Denna norm har inget att göra med etik och moral, den har utformats uteslutande på användbarhetens basis. Situationen som sådan är redan en doktrin i svensk lag. Idéerna om rätt och orätt eller om en handlings

moraliska innebörd är passerade stadier. Förbrytelse definieras numera som social avvikelse. Kriteriet på om en överträdelse är straffbar eller inte ligger uteslutande i om den har obehaglig effekt på kollektivet. På samma sätt betraktas inom icke- kriminella sfärer de grövsta oegentligheter mycket olika. Liksom Sovjetryssland hör Sverige till den grupp av stater, där ordet "individualism" har en nedsättande klang.

Allt detta är så – inte för att Sverige är så långt framskridet utan för att det, på alla områden utom det rent tekniska, är så hopplöst efterblivet. Sverige är ett relikt från medeltiden, en stat bestående av korporationer och kommuner, och svenskarna är ett medeltidsfolk vilket lever endast såsom medlemmar av en grupp. En idealisk situation för förkroppsligandet av den "sköna nya världen".

I likhet med de styrande i den "sköna nya världen" har Sveriges funktionärer utplånat landets historia för att skära bort det förflutna och göra folket lättare att leda genom att medvetet desorientera dess känsla för tiden. Men de svenska ledarna handlar i varje fall historiskt och är – liksom Huxleys "privilegierade kontrollanter" – åtminstone medvetna om sina egna historiska rötter. För att begripa de nya totalitärerna i Sverige är det därför bäst att börja med en kort överblick över svensk historia.

2. Den historiska bakgrunden

Vad som i verkligheten utmärker svenskarna framför andra folk är inte att de framgångsrikt gift ihop teknologin med människan utan att de gjort det med så ringa påtagliga svårigheter. Den procedur, som i andra länder framskapade såväl den moderna teknologin som motståndet mot dess politiska krav, har i Sverige haft enbart den förra effekten. Följaktligen har de konflikter som normalt brukar vara förbundna med den tekniska revolutionen nästan fullständigt lyst med sin frånvaro. Det där är något helt annat än alla svårigheterna i den västerländska kulturvärden – men så tillhör Sverige heller inte västerlandet, i varje fall inte helt.

Sverige kom sent in i världskulturen. Svenskarna var barbarer den gång romarväldet bröt ihop och folkvandringstidens mörka moln drog sig samman. Nästan ända fram till medeltidens tröskel var Sverige liksom hela det övriga Skandinavien fortfarande primitivt, utan skriven historia, otillgängligt och okänt. Såsom ett av de senast kristnade länderna i Europa upptogs Sverige slutgiltigt i kyrkans sköte så sent som 1103, fem århundraden efter England. Och landet bär ännu spår av sin försenade start.

Svenskarna gör sin egentliga entré i historien med vikingatidens början på sjuhundratalet. Under denna fascinerande epok grundlades den blivande uppskiktningen av Skandinavien. Medan Danmarks och Norges vikingar drog västerut över havet, trängde Sverige fram landvägen mot öster. Svenskarna skapade sig positioner i Ryssland, och sedan dess har danskar och norrmän tillhört Västeuropa, medan Sverige alltid haft ena foten i Östeuropa.

I minst hundra år, fram till 900-talets mitt, behärskade svenskarna handeln mellan Nordeuropa och östern. Men så uppsteg Ryssland som ett slaviskt imperium, araberna förlorade sitt grepp om sina asiatiska grannar, kortare handelsvägar öppnades i söder, den långa omvägen över Östersjöns fjärran kuster glömdes bort – och svenskarna satt där i en avkrok långt i sidled. Vid 1000-talets början hade Sverige förvandlats till en återvändsgränd som öppnade sig enbart mot öster.

Vikingatiden betecknade det kanske största av de språng svenskarna tagit ut i världen; deras naturliga status har annars varit isolering. Med undantag för ett eller två osammanhängande danska intränganden i nyare tid har de förskonats från invasioner utifrån, och de härstammar med ensamstående ringa främlingsblod direkt från de urgermanska eller samindoeuropeiska invandrarna i fjärran stenålder. Svenskarna är fortfarande sällsynt homogena. Deras språks samtliga rötter är fläckfritt germanska. Medan keltiska språk spökar i engelskan och etruskiska i italienskan, har ingen forskning kunnat grumla det svenska tungomålets ursprungsbetonade renhet. Och svensk historia saknar den spänning som på andra håll skapats genom fejder mellan saxiskt och keltiskt, slaviskt och östgermanskt, latinskt och gotiskt.

Svenskarna har varit utestängda från de flesta av Västeuropas formskapande erfarenheter. De var aldrig ockuperade av romarna. De undgick de omstörtningar som följde på romarväldets fall. De deltog inte i medeltidens maktstrider. Militära äventyr på kontinenten i senare tid löste dem knappast från deras grundläggande isolering; de knappt berördes ens av de intellektuella strömningarna i Europa. Under århundraden framlevde Sverige ett avskilt liv i den västerländska kulturens yttersta utkant.

Ingen annanstans hade påven så ringa inflytande, och ensamt i hela den medeltida kristenheten hade Sverige något som faktiskt kunde kallas en nationalkyrka. Som följd därav har svenskens horisont blivit trång. Genom att slingra sig undan påvedömet, epokens enda universella makt, berövades Sverige den internationalism som blev medeltidens stora kulturskaparkraft. Landet var lillgammalt nationalistiskt, och dess olyckliga isolering kastade in det i tjugonde århundradet med föga mer än en bondekultur, som det kunde kalla sin egen. Det hade lämnats intellektuellt försvarslöst, och när efter 1800-talets slut de kulturella invasionerna till slut överskred dess gränser, svalde man de på varandra följande vågorna med hull och hår. Också idag liknar Sverige ett slags efterblivet samhälle, som i blixttempo assimilerar en starkare civilisation.

En sådan process kräver som ideal en stark, ledande byråkratisk ådra, och de bästa svenska kungarna har också varit kungliga ämbetsmän. Den förste i sitt slag var Gustav Vasa (sedan 1523). Han var en

född organisator, som inte tålde några befullmäktigade mellanhänder; ingen detalj var för obetydlig för att tilldra sig hans uppmärksamhet. Han förvandlade Sverige till en centraliserad stat, som fick sin motsvarighet först nära trehundra år senare i Napoleons Frankrike. Och han mötte föga av den opposition som västeuropeiska härskare hade att brottas med. De måste vid sitt upprättande av en central statsmakt besegra ett direkt motsatt sätt att tänka och känna, medan den svenske riksbyggaren hade hjälp i en gynnsamt stämd folkmentalitet. Skälet till skillnaden kan delvis sökas i den svenska historiens särprägel. Sverige blev aldrig feodaliserat, som fallet i hög grad var med Västeuropa.

I sin djupaste mening var feodalismen något annat och djupare än bara livegenskap och militärtjänst. Den var en mental attityd, i vilken de västerländska borgardygderna har sitt ursprung. Dess hjärtpunkt låg i de avtalsenliga relationerna mellan vasall och länsherre, som begränsade den överordnades prerogativ och segt höll fast vid vasallernas rätt. Feodalismens arv har varit misstro mot centralmakten och antagandet av den sorts aristokratiska sinnesförfattning, som vi felaktigt kallar demokratisk.

Feodalismen dominerade England, Nederländerna och västra Tyskland. Den var ofullständigt genomförd i Sachsen och Spanien, och den lyste med sin frånvaro i Preussen, de skandinaviska länderna och Ryssland. I den konstitutionella utvecklingens ena kant låg England, där medborgerlig frihet och parlamentarisk supremati direkt växte fram ur kungamaktens feodala begränsning; i motsatt kant låg Ryssland, där folk var maktlösa gentemot monarker som saknade tyglar av detta slag. Visst fanns det många graderingar mellan de två ytterligheterna, men Sverige lutade mot skalans ryska ände. Där samhällets lägre rangordningar saknade avgränsade rättigheter, där var diktatur och absolutism de naturliga följderna. En sådan samhällelig situations arv har blivit undergiven lydnad under överheten.

Ett annat av feodalismens kännetecken var en uppstyckning av härskarmakten. Där feodalism rådde var den enhetliga statens begrepp endast rudimentärt, och landet var organiserat som en pyramid av över- och underordnade vasallskap med en olustigt placerad kung eller kejsare högst uppe i toppen. Det var en extrem form av decentralisering.

Från en dylik uppstyckning räddades Sverige emedan landet alltsedan medeltiden var underlagt en form av centraliserat styre. I Europas feodala länder blev det konflikter vid övergången från medeltid till nyare tid, emedan övergången betydde att ett lokalt styre ersattes med en central byråkrati. Utan någon feodaltid som färgat deras tänkesätt undgick svenskarna sådana konflikter. I Sverige stod större delen av bondebefolkningen under direkt kunglig kontroll, så att de svenska kungarna för det mesta hade ekonomisk makt att hålla den jordägande adeln i schack. Kungliga funktionärer hade upprättat en centraliserad administration vid en tid då England, Frankrike och Tyskland fortfarande var delade mellan oavhängiga magnater.

Sedan äldsta tider hade en svensk kung därför viss makt att kontrollera stormännen. Ibland bekämpade de honom, men lika ofta tjänade de honom. Under Gustav Vasas regering kom de att utgöra den centrala administrationens stab, och deras tradition blev den civila ämbetstjänstens.

Sedan tidig medeltid hade många av den svenska adelns spetsar varit plikttrogna kungliga funktionärer. På 1600-talet blev detta deras viktigaste funktion – delvis som resultat av den minskning i deras jordinnehav som genomdrevs i och med Karl XI:s reduktion till kronan av tidigare bortförlänade kungliga jordagods. För att behålla sin ställning, medan de samtidigt underkastade sig den nya ordningen, förvandlade de sig från en klass av godsägare till en klass av betitlade byråkrater. De ägnade all kraft åt att utvidga statens makt och lade Sverige fast under byråkratiskt styre.

Likhetstecknet mellan aristokrati och civil ämbetstjänst har skänkt den svenske byråkraten högsta anseende och en unik ledarställning. Under århundraden har han hedrats med aktningsfull underkastelse och respekt. Han har aldrig fått vidkännas det förakt, den motvilja och misstro som utösts över statsfunktionärerna i så många andra länder. Han anses större än politikern, domaren och industrimagnaten. Som en verklig mandarinfigur står den högre ämbetsmannen kvar på det svenska samhällets topp. Den högste tjänstemannen i ett ministerium har större anseende och prestige än hans minister. Titeln *generaldirektör,* som tillägges en dylik mandarin, klingar i svenska öron bättre än titeln *statsråd,* alltså kabinettsminister.

När Gustav Vasa kom på tronen fanns ännu medeltida beteendemönster bevarade bland svenskarna genom frånvaron av sådana inflytelser som samtidigt skapade den västerländska människan. Som redan sagts betydde det en aldrig ifrågasatt underkastelse under överheten. På gott eller ont hade detta inte iakttagits likformigt i västerlandet, men i Sverige har attityden bevarats intakt intill denna dag. De är klart att den svenska inställningen är gynnsammare för en stark regeringsmakt, då den skapar lydiga undersåtar. Särskilt värdefull är den när snabba sociala omskiften måste genomföras.

Vid befästandet av sin makt hade Gustav Vasa ännu en fördel. I motsats till förhållandet i England och andra västeuropeiska stater saknade Sverige en i städer bosatt medelklass som kunde stå i vägen för en kunglig despotism. Landet hade alltid varit delat i en kompakt majoritet av bönder och ett tunt överskikt av köpmän och byråkrater i toppen, som var monarken underdåniga.

Kung Gustav gillade helhjärtat den despotiska furstemaktens idé som förts till sin fulländning i Italien. Han inkallade tyskar för att lära honom renässansens nya politik. Begagnandet av just tyska mellanhänder utgjorde fortsättningen på en gammal tradition. Alltsedan den skandinaviska kulturnedgång, som följt på vikingatidens slut, var det tyskar som bragt framåtskridandet till svenskarna. Med undantag för ett franskvänligt mellanspel vid 1700-talets slut och 1800-talets början var det tyskt inflytande som dominerade allt svenskt liv fram till andra världskriget.

Kung Gustav leddes av en fullt medveten önskan att upprätta en nationell stat. Han var som nationalist före sin tid, och just i sin egenskap av nationalistisk despot var han alltid öppen för nya påfund som kunde vidga hans makt. Det var i den andan han genomförde reformationen i Sverige. Kanske var han den förste monark som fullt ut fattade den politiska innebörden av Luthers lära. Klarare och mer rationellt än Henrik VIII i England såg han vad nytta man kunde ha av en rent nationell kyrka. Om Henrik bara visste att han måste bryta sig ut från Roms herravälde, så hade Gustav Vasa alltifrån början som yttersta mål en strängare kontroll över undersåtarna. Hans syfte med antagandet av reformationens idéer var att förvandla prästerskapet till statstjänstemän. Han och hans efterföljare blev också sina egna påvar

i ordets egentliga bemärkelse. Den svenska kyrkan gjordes identisk med staten, en situation som är jämförbar endast med Ryssland, Byzans och den muhammedanska världen.

Den svenska reformationen gjorde prästerskapet underdånigt under staten. Naturligtvis skedde samma sak också annanstans, men med det betydelsefulla tillägget att reformatorns lära försvagade den prästerliga makten. I Sverige ökades i stället kraften i det grepp på befolkningen som prästerna haft sedan medeltiden. Sverige erbjöd därmed det unika fenomenet av ett protestantiskt samhälle toppridet av präster.

Vad Gustav Vasa nästan ensam bland sina samtida lyckades genomföra var att nationalisera kyrkan utan att undergräva prästens välde över församlingsborna. Reformationens teologi var för honom en styggelse, då den innebar ökad individuell ansvarighet och ett försvagat kleresi. Vad han strävade efter var den nya rörelsens politik utan inblandning av dess religion. På det andarnas religiösa uppvaknande, som utgör reformationens hjärtpunkt, måste Sverige vänta till långt in på 1800-talet – och då förblandades det med den framväxande socialdemokratin, som ärvde reformationsväckelsens evangeliska innehåll.

Gustav Vasa begagnade medvetet kyrkan till att fostra fram ett svenskt nationalitetsbegrepp; fyrahundra år senare skulle den socialdemokratiske finansministern Gunnar Sträng bekänna sig till exakt samma syfte. När katolska flyktingar efter sista kriget kom till Sverige, gjorde en biskop hos regeringen framställning om skattelättnader i och för kyrkbygge. Herr Sträng svarade nej och framhöll att oaktat han själv inte var religiöst troende, föredrog han att nykomlingarna övergick till protestantismen – "så att de kan bli goda svenskar".

En av de mest slående aspekterna i svensk historia är att där aldrig funnits någon religiös kamp, ingen skönjbar önskan att bevara den gamla tron. Reformationen segrade lätt och utan blodsutgjutelse. I de religiösa lidelsernas århundrade utmärkte sig svenskarna för den undergivenhet och beredvillighet varmed de bytte tro. Politisk enhet och personlig bekvämlighet tycktes mera betydande än den religiösa övertygelsen.

I skiftande former har samma inställning sedan hållit sig genom seklerna. Det har förekommit få principstrider; folk har som den för-

nämsta dygden sett underkastelse och hörsamhet. Svensken av idag visar i de allra flesta fall samma motvilja mot att lida för en idé som hans förfäder på 1500-talet.

Frånvaron av förföljelse behöver inte tvunget innebära tolerans; den kan lika väl betyda att maktens tvång är överväldigande men övertygelsen svag och underkastelsens ande villig. Detta tycks ha varit fallet i Sverige. Härskarna har länge förstått att deras undersåtar inte kan tåla mer än ett visst mått av förändring. En tjänsteman i socialdemokratiska partiet yttrade 1969, att reformer måste genomföras med hastighetsbegränsning för att undvika opposition; kungar och rikskanslerer på 1600- och 1700-talen handlade utifrån exakt samma princip. Reformationen genomfördes i Sverige under loppet av ett helt århundrade, i makligt och bekvämt tempo, men alltid med samma slutmål för ögonen: ”Ett land med en Herre och en konung”, för att citera en svensk biskop från tiden (Nicolaus Botniensis på Uppsala möte 1593: ”Nu är Sverige vordet en man och alla havom vi en herre och en Gud”).

Före de flesta europeerna insåg svenskarna att martyrskapet bara förevigar de idéer det avser att undertrycka och att motstånd bäst avväpnas i tysthet. Utrotandet av den katolska tron från svenskt liv genomfördes i stort sett utan fängelse, bål och stupstock. Först år 1617 blev den gamla tron slutgiltigt förbjuden, men en svensk kunde fortfarande bli katolik utan att riskera liv eller frihet; landsflykt var det enda men obevekliga straffet. I få andra länder segrade reformationen och försvann katolicismen så snabbt, så fullständigt och så utan ansträngningar.

Vid 1600-talets slut fanns det inte en enda katolik kvar i Sverige. Tillfälligtvis kunde en svensk konvertera, vanligen som följd av kontakter utomlands, och landsförvisning blev alltid följden. Och det var inte bara Rom som var fienden nu, det var i lika mån Genève. Kalvinismen och andra protestantiska separatiströrelser av varje slag blev ävenledes förbjudna genom lag.

De svenska religionslagarnas stränghet vidmakthölls ner till andra hälften av 1800-talet. Ännu 1848 tvangs genom religiös förföljelse baptisterna att emigrera till Amerika. De sista landsförvisningarna för

konversion till katolicismen utdömdes så sent som 1855. År 1860 slopades äntligen lagarna mot avfall från den rätta läran, och 1870 blev frikyrkorna legaliserade.

Den kontinuerliga suprematí som kyrkan orubbat innehade från medeltiden fram till 1860 gav den obestritt grepp på folket. Dess monopol på all undervisning upprätthöll den kulturella isoleringen och det intellektuella livets likriktade struktur. Ett fåtal teologiska auktoriteter föreskrev tankelinjerna genom ett slags informell ukas, och alla de andra lydde obetingat. Det var en protestantisk och mera human version av inkvisitionen.

Isolering, okunnighet och hierarkisk smak gjorde svenskarna lätta att kontrollera, och identiteten mellan kyrka och stat gav politikerna förmåner. Även om den religiösa bakgrunden numera blivit mycket svag, fortlever kyrkans arv i politisk undergivenhet och intellektuell träldom. Om de olika reorganiserande regimerna i Sverige, från 1800-talets liberaler till 1960-talets socialdemokrater, varit i stånd att genomföra snabba och ofta obekväma förändringar praktiskt taget motståndslöst, så är det emedan konformitet gjorts till en kardinaldygd och meningsskiljaktighet till en dödssynd.

Det kyrkliga greppet på befolkningen stördes eller slappades aldrig förrän man fått tillgång till ett brukbart politiskt ersättningsprogram. Hur mycket de än föraktade kristendomen så tolererade Sveriges styresmän alltid kyrkan som ett medel att kontrollera befolkningen. Och då prästerna är statstjänstemän åtnjuter de fortfarande i kraft av sin byråkratiska ställning en respekt som de aldrig fått enbart genom den klerikala dräkten. Folk kan avsvärja Kristus men aldrig förmå sig att driva ut prästerskapet. Sverige är ett av de sällsynta länder där människor ofta är antireligiösa men sällan antiklerikala.

När Gustav Vasa återuppbyggde landet hade han ingen tid för utlandspolitik utan tillämpade isoleringens politiska taktik. Isolering var enligt hans uppfattning Sveriges framtid. Hans söner hade emellertid andra uppfattningar. De började expandera österut, och under de följande 250 åren förde Sverige periodiskt krig mot Ryssland och Polen om herraväldet över Baltikum. Till långt in på 1700-talet hörde Sverige till Östeuropa. Än idag är Stockholm omisskännligt en östeuropeisk stad. Hela Finland var ju också i svensk hand från 1100-talet

ända fram till 1809, och 1617 tilförsäkrade man sig också Ingermanland och Kexholm, de vidsträckta terrotorierna vid Finska vikens ände; Sverige var Östersjöns ledande stat, ett mäktigt hot mot slaverna, snart också en europeisk stormakt.

Allt detta kan delvis förklara varför den svenska staten också blev den första av de moderna krigsmaskinerna. Det skedde under Gustav II Adolf, en av de mest effektiva och i grund och botten militaristiska bland europeiska suveräner – en utomordentlig kombination av soldat och ämbetsman. Han levde bara för att slåss och organisera och fick verksam hjälp i sina syften av Axel Oxenstierna, en av historiens verkligt stora byråkrater.

Oxenstierna var rikskansler, väldets högsta ämbete. I dagsangelägenheter var han Sveriges verklige regent, en stor reformarbetare och byråkrat ner i själens innersta djup. Han fullföljde Gustav Vasas moderniseringsverk; den nutida svenska regimen är ett barn av hans ande. Medan exempelvis i England parlamentet just då genomgick den krampfeber som skulle ge det dess suveränitet, konsoliderade Oxenstierna i stället byråkratins makt. (Hans nästan jämnårige samtida, sir John Eliot, ledamot av Underhuset, dog som martyr för en parlamentarisk regim i förakt för huset Stuarts absolutism.) Bland svenskar är Oxenstierna fortfarande den högst hedrade av alla undersåtar.

Axel Oxenstierna var adelsman, och de exekutiva ämbetena var adelsståndets monopol — något de skulle förbli fram till 1800-talets slut. Adeln verkade som en korporation eller ett skrå med funktionen att regera. Attityderna hos denna alltigenom medeltida kvarleva finns ännu kvar i modern svensk statstjänst, med den grundläggande skillnaden att då i det förflutna tillträde till skrået gavs genom födsel och adelskap, så sker det numera genom tävlingsmässig prövning. Skråmedlemmarna bildar en kast av hängivna och obestickliga byråkrater, vidga åt tjänandet av Staten som något stort och mystiskt, som finns över medborgarna och utanför och över parlamentet.

Oxenstierna gav form och styrka åt den byråkratiska organisation som sedan dess har styrt Sverige. Han uppfann ett administrativt system som faktiskt fungerar än idag. Före Cromwell konsoliderade han centralregeringens grepp om provinserna genom ett slags guvernörsämbete med även militär makt, utvecklade ur de medeltida

fogdesysslorna. Han fullbordade de centraliserade institutionerna hos en modern stat. Den första centralbanken och det första allmänna kartverket i Europa var hans skapelser. Han grundade en statlig byggnadsstyrelse som fortfarande finns kvar under sitt ursprungliga namn och som utgör det direkta historiska skälet varför den nuvarande svenska regeringen har en kontroll över bostadsmarknaden, som annars är okänd i de flesta demokratier.

Kanslerns omedelbara ämbetsåliggande var att uppmobilisera Sveriges resurser i och för kungens krigföring. Oxenstierna reformerade utskrivningssystemet och uppfann en metod för snabbmobilisering, som gav Gustav Adolf en stark och smidig armé. Ekonomin fjättrades vid den centrala viljan. Politisk propaganda drevs genom kyrkan. Inte förrän i vårt eget århundrade kan Europa framvisa ett liknande exempel på total mobilisering för krig.

Genom att Gustav Adolf med kraft deltog i 30-åriga kriget, som från början var en rent västerländsk angelägenhet, avvek han från de svenska kungarnas egentliga verksamhetsområde, som var fälttåg i öster. Hans systerson Karl X skapade under sin korta regering det nuvarande Sveriges naturliga gränser genom att snabberövra ca en tredjedel av grannstaten Danmarks totala territorium. Men i likhet med samtliga tidigare efterträdare till Gustav Vasa hade också han slagits mot Ryssland och Polen om herraväldet över Baltikum, och så blev Sverige för trehundra år faktist en del av Östeuropa.

Den stora apoteosen över Sveriges "Drang nach osten" kom under Karl XII. Hans seger vid Narva och hans stora, svepande fälttåg genom Ryssland utgör med rätta den svenska historiens stolthet. Men hans sammanbrott var inte mindre symptomatiskt, ehuru det vanligtvis förbises i den konventionella svenska synen på historiska tilldragelser.

Det var inte Poltava som blev kung Karls verkliga nederlag utan Perevolotjna, inte ett slag utan en kapitulation. Poltava var ju sist och slutligen ett tillbakaslaget anfall. När kung Karl ansåg det lämpligt att lämna denna fästningsstad vid Vorskla, en biflod till Dnjepr, hade han fortfarande 15.000 man infanteri och hela sitt kavalleri intakt. Perevolotjna vid Dnjeprs strand, dit han drog sig tillbaka, utgjorde en ställning som det varit möjligt att hålla. Och likväl kapitulerade där några få dagar senare, i juni 1709, hans armé (men i kungens egen

frånvaro) för ryssarna utan att avlossa ett enda skott.

Det var ett av de snabbaste och mest fullständiga sammanbrotten i hela krigshistorien. Vid Poltava hade Karl XII:s soldater upplevt sin första motgång, och det förstörde deras moral. Vid Perevolotjna kunde de se turkiskt land och säkerhet på Dnjeprs andra strand; förstärkningarna var inte långt borta; de förföljande ryska trupperna var underlägsna såväl till antal som utrustning. Och likväl skedde det att svenskarna, Europas undermän, varken kämpade eller flydde utan bara undergivet gav sig fångna.

Från detta ögonblick invävdes i svensk historia en nattsvart tråd som heter kapitulation vid första möte med svårigheter. När under andra världskriget svenskarna till förfång för sin neutralitet tillät tysk transitotrafik genom sitt territorium och när de böjde sig för andra och lika förödmjukande naziorder, var detta på visst sätt ett eko från Perevolotjna. Perevolotjna betydde slutet på Sverige som stormakt. Därefter blir den svenska historien en hjälplöst entonig saga om kapitulation och tillbakaträdande i neutralitet och isolering.

År 1742 kapitulerade på nytt en svensk armé för ryssarna utan att lossa ett skott. Den gången var det vid Helsingfors, efter ett felslaget försök att återvinna de förlorade finska provinserna. Efter ett något malplacerat försök till neutralitet sökte svenskarna på ett lika malplacerat sätt att manövrera bland de europeiska makterna vid början av Napoleonkrigen. Till slut anföll tsaren Finland i februari 1808, och några få månader senare kapitulerade än en gång en starkt fästningsskyddad svensk armé (Sveaborg) vid Helsingfors utan att kämpa. Så annekterades hela Finland av Ryssland och blev självständigt 1917 efter bolsjevikrevolutionen.

Gustav III:s trontillträde 1771 öppnade ridån för slutakten i Sveriges återförvisning till de mindre staternas rad, makterna av andra ordningen. Perevolotjna hade inträffat 1709, men först 1788, när Gustav III gjorde sitt sista, katastrofala försök att återvinna svensk överlägsenhet över Ryssland, började svenskarna på allvar inse att deras militära genius för alltid övergivit dem. Från den stunden har de med besatthetens skräck sett på Ryssland som sin livsfarliga arvfiende. Kung Gustavs son gjordes till syndabock för det misslyckade kriget 1808–09, då Sverige förlorade hela Finland, och avsattes. Kro-

nan erbjöds åt Bernadotte, en av Napoleons marskalkar, i syfte att få fransk protektion mot det fruktade Ryssland. Men när Bonaparte bröt med tsaren 1812 gick Karl Johan, som Bernadotte hette i Sverige, över på rysk sida och vann därmed som svenskt unionsland det dittills under Danmark lydande Norge. Unionen blev ett tvångsäktenskap och upplöstes efter ständiga stridigheter 1905, då stormakternas intervention möjligen förebyggde krig.

Efter Napoleonskrigens slut 1814 uppgav Sverige formellt Vorpommern, sin definitivt sista kontinentala besittning. Berövat alla band, som om ock aldrig så svagt dock gett landet någon kontakt med Europa, var Sverige på nytt obemärkt och isolerat, som det varit tre århundraden tidigare.

I olikhet med Schweiz deklarerade Sverige aldrig neutralitet av egen fri vilja utan underkastade sig den i brist på bättre. Om schweizarna självmant avträdde från historiens scen så lät sig svenskarna i stället fockas ut. På Wienkongressen 1815 bad Schweiz om neutralitet och fick den garanterad av stormakterna, medan svenskarna inte utfärdade någon neutralitetsförklaring förrän vid första världskrigets utbrott 1914.

Kanske termen icke-krigförande, i betydelsen undvikande av väpnad konflikt, ger en bättre bild av Sveriges ställning än ordet neutralitet, som ju också innebär en sinnets attityd. Under 1800-talets förra hälft vacklade Sverige mellan Frankrike och Ryssland. Med Tysklands uppstigande till makten svängde de svenska sympatierna över dit, och efter det franska nederlaget mot Preussen 1870 blev Sverige andligt sett en tysk koloni i Norden. År 1914 stödde Sverige centralmakterna och ledamöter av regeringen föreslog en politik de kallade ”aktiv neutralitet”, varmed de förstod att hjälpa kaisern med alla till buds stående medel utom vapenmakt. Exakt samma fras återupplivades ett halvsekel senare under liknande omständigheter, i det fallet för att beteckna en antiamerikansk hållning under kriget i Vietnam.

I varje fall lyckades Sverige hålla sig utanför första världskriget och förklarade sig på nytt neutralt 1939. Icke desto mindre tillät man tyskarna att sända trupper och förråd genom svenskt territorium ända fram till 1943. När detta år tidvattensvågen vänt sig till de allierades förmån, stoppades transitotrafiken och utförseln av järnmalm till

Tyskland minskade. Svenskarna hade på så vis också undgått andra världskriget och fått ett och ett halvt århundrades oavbruten fred och isolering, som möjliggjorde för dem att utvecklas på sitt eget sätt utan att störas av ovälkommen utländsk inblandning.

Ett av de allvarligaste hindren för genomförandet av *Utopia* har varit personlighetens, individualitetens utveckling. Den inför alltför stor osäkerhet och alltför mycket motstånd i myndigheternas kalkyler. Men svenskarna har besparats detta bekymmer; bland dem har begreppet individualitet och personlighetens utveckling grovt och skändligt hållits tillbaka genom århundradena. Svensken har aldrig framträtt utanför gruppens slöja; han är medveten om sig själv bara genom någon allmän kategori, som medlem av ett folk, en klan eller ett parti. Han har oberört bevarat sin hängivenhet för en tingens hierarkiska ordning och en exempellös kärlek till korporativ organisation. Sverige har förblivit ett land, inte av individuella medborgare utan av grupper och skrån. Den industriella revolutionen fann i Sverige en mottaglig miljö och behövde inte brottas med Västeuropas ändamålsenliga mentalitet. Sverige är ett land där moderna institutioner inympats direkt på en medeltida sinnesförfattning.

Detta hänger samman med att det aldrig funnits någon renässans i Sverige. Renässansen är allt för alla; den är en konstriktning, ett återupplivande av den klassiska bildningen och lärdomen, humanismens framväxande, kunskapens framsteg eller början på upptäckternas tidevarv. Summan av dess beståndsdelar är den kraft som skapat den moderna västerländska människan. Dess levande hjärta är upptäckten av individen.

Här ligger den verkliga skillnaden mellan renässansen och medeltiden. Medeltidsmänniskan med sin instinkt för kollektivet existerade endast som medlem av någon grupp. Renässansmänniskan upptäckte att hon var en individ med alldeles egen identitet.

I den bemärkelsen var renässansen begränsad till Västeuropa. Den fanns inte i Sverige lika litet som den fanns i Ryssland, och svenskarna delar med ryssarna den outvecklade individualitetens kännetecken. Då svenskarna aldrig deltagit i upptäckten av personligheten fortsätter de att tänka och handla i grupper. De har bevarat sin medeltida kärna intakt, medan den västerländska människan är renässansens arvtagare.

Här ligger den grundläggande skillnaden mellan Sverige och västerlandet.

Den hierarkiska samhällssynen var en vital del av medeltidens själ. Den undergrävdes i västerlandet genom renässansen, men i Sverige (som i Ryssland) har den överlevat mer eller mindre oanfäktad. I överensstämmelse därmed var personlig stolthet den mest klandervärda av de medeltida synderna och i dagens Sverige utgör den fortfarande ett av de svåraste brotten. Självutplånande är den obligatoriska dygden.

Den europeiska renässansens författare dyrkade individualiteten ända till poserande och ren nyckfullhet. Några svenska paralleller kan inte dras emedan Sverige saknade samtida skribenter. Före sjuttonhundratalet fanns det praktiskt taget ingen svensk litteratur; före Strindberg i sent 1800-tal fanns det ingen dramatik. Men svenska diktare har alltid förmedlat ett kuriöst intryck av anakronism. Sveriges nationalskald Carl Michael Bellman levde på 1700-talet, men hans värld med dess pessimism och dess melankoliska förhärligande av dryckenskapen är den medeltida balladens. Och ändå påstår den moderne svensken att Bellman fortfarande uttrycker hans känslor som ingen annan förmår det.

Faktiskt är de flesta svenska skribenter och poeter genomdränkta med en morbiditet och en grymhet som man känner igen som rent medeltida. De reducerar människosläktet till stereotyper och behandlar dess karaktärer inte som individer utan som formelmässiga symboler. Att läsa en modern svensk roman eller se en modern svensk film är oftast att känna en omedelbar närhet till medeltidens värld. På så vis är *Sjunde inseglet,* Ingmar Bergmans medeltidsmoraliska film, faktiskt ett typiskt exempel på modernt svenskt filmskapande. Spontanitet och individuella värden överskuggas av en mörk, tryckande känsla av ödesbundenhet. Det är som om Boccaccio, Cervantes, Shakespeare, Rousseau och den europeiska personlighetens apostlar aldrig existerat.

Genom all svensk historia, inom alla klasser, är personligheten märkvärdigt oåtkomlig. Det gäller i lika mån för Erik den heliges gestalt på 1100-talet som för Karl XII:s på 1700-talet – eller på 1800-talet Alfred Nobel, mannen som uppfann dynamiten och instiftade det ryktbaraste av alla litterära pris. De hade alla sällsamt outvecklade

karaktärer, och deras krönikörer har inte hjälpt upp saken. Det ligger lång tradition bakom när idag en svensk undervisningsfunktionär kan säga, att "vi är inte intresserade av en människas personlighet, endast av hennes handlingar".

Renässansen i sin fulländade gestalt bar, nästan genom själva sin definition, inom sig fröt till konflikt. Den framskapade inte bara upptäckten av individen, som ledde till begreppet personlig frihet, utan också uppfinningen av "staten som konstverk" – med krav på servila lakejer. Dessutom framgick ur renässansen, såsom ett lärdomens återupplivande och en upptäckt av världen, också teknologin, som i sin tillämpning på samhället även den erfordrar undergivet folk och allra helst individens drunknande i gruppen. Ur dessa inneboende motsättningar framväxte, kan man säga, de spänningar som plågar den industrialiserade västerländska världen. Samma process som födde de vetenskapliga och tekniska revolutionerna skapade också oppositionen mot dem.

Det hade självfallet varit att föredra om man kunnat acceptera det ena och förkasta det andra. Det är vad som har skett i Sverige. Medan de svenska härskarna från 1500-talet och framåt importerat renässansens idéer för att fullkomna den centraliserade stat de tagit i arv, har frånvaron av renässansen som en personlighetsutvecklingens revolution befriat dem från allt motstånd. Det ligger nästan i själva individualitetens väsen att den måste innebära motstånd mot auktoritet. Vare sig individualism eller opposition har växt upp i Sverige. Svenskarna bevarar sin instinktiva underkastelse under den hierarkiska organisationen, handlar och tänker i grupper, alltid ovilliga att motsätta sig order uppifrån, och därmed har de underlättat sina reformatorers och administratorers uppgift till den dag som är idag.

Besparad individualitetens handikapp har svensken genom att kvarstanna i gruppens omfamning också blivit besparad den personliga vånda som orsakas av förändringar. Då han saknar varje personlig upprorsinstinkt har han alltid följt sin hjord. Dessutom har sociala förändringar gjorts smidiga och smärtfria genom det svenska politiska systemets särprägel. Den består i en specialiserad mekanism som anpassats till snabbt verkställande av den centrala byråkratins intentioner. Den lagstiftande makten är svag, exekutiven stark, och århund-

raden igenom har den reella makten legat hos regeringens administrativa maskineri.

En enda gång i sin historia har riksdagen, det svenska parlamentet, regerat suveränt. Det var under den s.k. Frihetstiden, som varade från 1718 till 1772, från Karl XII:s död till Gustav III:s regering – ett sällsamt mellanspel av parlamentarisk suprematі i en artfrämmande miljö. Riksdagen bestod den tiden av de fyra samhällsståndens rent medeltid församling: adeln, prästerskapet, borgerskapet och bönderna. Adeln hade inte bara makten i riksdagen, den hade också hävdvunnen rätt att regera, i det riksrådsämbetena och den civila ämbetsmannakårens samtliga högre rangplatser var reserverade för detta stånd enligt lag. (Jämförelser kan vara odiösa, men för att förstå den ensamstående utvecklingen i Sverige är det värt komma ihåg, att ett edikt av sådant slag aldrig existerat i England och att de lägre stånden, länge en makt i kungariget, stadfäst sitt företräde redan på 1600-talet.)

Sedan medeltiden hade den exekutiva makten lagts i händerna på riksrådet, en kommitté av adelsmän som utnämndes av kungen. Riksdagen var dels en rådgivande, dels en bekräftande församling; dess huvudfunktion var att godkäna kungliga befallningar. Men den hade dock en betydande konstitutionell roll att spela: den bestämde vad makt kungen skulle ha. Under förutsättning att han regerade framgångsrikt erhöll kungen de privilegier han begärde.

Karl XII fick obegränsad makt, ty riksdagen kände igen en stark kung när de såg honom (han ärvde envåldsmakten från sin far Karl XI, som tilltvingat sig den när den själviska högadeln svikit i Skånska kriget). Hans död inledde en period av tronföljdstvister och svaga monarker, en signal för riksdagen att ta hem makten. Dess båda aristokratpartier, Hattarna och Mössorna, slogs om herraväldet och en invecklad och förvirrad partipolitik florerade genom större delen av Frihetstiden.

När Gustav III besteg tronen 1771 antog ständerna att han skulle acceptera den rådande situationen. Men kung Gustav älskade vare sig inskränkningar i de kungliga prerogativen eller att vad han kallade aristokratisk despotism skulle styra Sverige. Med hjälp av krigsmakten och en del missnöjda adelsmän genomförde han 1772 en statskupp och satte i ständerväldets ställe en kunglig halvdespotism av personlig

stämpel. I den samma år kungjorda konstitutionen degraderades riksdagen till en underordnad församling med vissa rudiment av sina tidigare privilegier. Kungen tillskansade sig både den lagstiftande och den verkställande makten och anförtrodde den senare åt riksrådet och ämbetsmannakåren.

Kung Gustav hyllades från alla håll för att han utrotat riksdagens korruption. Fastän han nästan gjort sig kvitt parlamentet i proceduren, var hans undersåtar utan bekymmer. Det var få som frågade efter styrelsens form så länge den bara fungerade som den skulle – det gamla vanliga i svensk historia.

Gustav III hämtade sin styrka från en allians med byråkraterna, som återfått den auktoritet de förlorat under Frihetstiden. Men efterhand som hans regering fortskred blev han infekterad av upplysningsidéerna och lekte med tanken på ett återvändande till parlamentariskt styrelseskick. Han mördades 1972 efter en konspiration bland byråkraterna som än en gång kände sina prerogativ hotade. (Svensk historia skildrar bakgrunden något annorlunda). Det sista av de få försöken i Sveriges historia att bryta byråkratins makt hade förebyggts.

För lång tid framåt fördömdes nu Frihetstiden som en epok av falskhet och bristande effektivitet, ett bevis på att parlamentarisk suprematі var liktydig med politisk korruption. Byråkratin blev i vidaste kretsar ansedd som den enda pålitliga garanten för heder i det offentliga livet, och det var den principen som ledde Sveriges utveckling från kunglig despotism till en form av konstitutionellt styre. Om byråkraterna var ängsligt måna om att bevara sin traditionella makt, så hade de stöd hos ett folk som misstrodde politiker.

Efter mordet på Gustav III (och hans sons avsättning) utarbetades den moderna formen för svenskt landsstyre i en procedur som ledde till en ny grundlag år 1809. Montesquieus sats om åtskillnad mellan de lagstiftande och de exekutiva funktionerna inbyggdes men på ett sätt som klavband riksdagen och överdrog makten åt byråkratin. Exekutiven gjordes stark och riksdagen avstängdes från varje direkt inblandning i dess angelägenheter. Kringgärdad som den var av restriktioner arbetade riksdagen långsamt, och som dess funktion fastslogs obstruktionens negativa roll i spelet.

Riksdagen saknade direkt kontroll över det administrativa stats-

maskineriet. I syfte att likväl ge den någon insikt i byråkratins skötsel av ärendena inrättade den nya författningen Justitie-Ombudsmannens ämbete. Han skulle vara ett slags parlamentarisk vakthund med skyldighet att se till att de civila ämbetsmännen höll sig till reglerna. Han var en nödvändig länk i ett system som till det yttersta fullföljt principen om åtskillnad mellan den laggivande och den verkställande makten.

Det var en unik anomali i 1809 års grundlag, att oaktat den byggde på principer av modernt politiskt tänkande den likväl vidmakthöll en medeltida folkrepresentations former. Ständerna ägde bestånd intill 1865, då det första moderna parlamentet i Sveriges historia kom till stånd. Det utgjorde ett tvåkammarsystem, liksom konstitutionen själv med vissa lån från amerikanska och franska förebilder.

Ständernas långa fortlevande betydde ett bevarande av medeltidens korporativa politiska liv fram emot 1800-talets slut. Varje stånd utgjorde en korporation med lagligt kringgärdade privilegier. Adeln och prästerskapet grundade sina krav på bördsrätt och kunglig utnämning. Upptagande i bondeståndet hängde på innehavet av fri odaljord. Men borgarståndet var kanske likväl det som erbjöd det tydligaste exemplet på rent medeltida form. Det utgjorde en församling av städernas yrken och näringsfång, och kvalifikation för valbarhet var medlemskap i ett skrå eller köpmansgille. Ett dylikt medlemskap var obligatoriskt i de flesta yrken och i allt kringgärdat av restriktioner, så att rösträtten därmed var ett privilegium som meddelades av en korporativ organisation, inte av staten direkt.

Hattar och Mössor hade utgjort ett mellanspel, de hade inga föregångare och efterlämnade inga arvtagare. Svenska politiska partier i modern mening började framträda först mot 1800-talets slut och blev inte fast etablerade förrän under 1900-talets första årtionden. Det var omkring tvåhundra år efter grundandet av *whigs* och *tories,* som gav England dess partisystem, och några decennier efter utvecklandet av liknande institutioner på kontinenten.

Efter ståndsrepresentationens slopande 1865 framträdde två olika meningsflockar: liberalerna som företrädde städernas medelklass, och lantmännen eller de röstberättigade bönderna. Liberaler och agrarer var inga egentliga partier, de var bara de gamla borgar- och bonde-

ständen anpassade efter moderna parlamentariska former.

Det första verkligt politiska partiet i Sverige, i den meningen att det propagerade vissa idéer och hade ett bestämt program, var socialdemokraterna som framträdde under 1800-talets sista decennium. I viss utsträckning behåller de än i dag detta särkännemärke. De icke-socialistiska partierna är i realiteten bara intressegrupper eller klassflockar, och på den grunden är ideologin i verkligheten vänsterns monopol.

Under 1900-talets tre första årtionden och ett halvt därtill utvecklades den svenska partipolitiken till sin nuvarande gestalt. På ena sidan stod socialdemokraterna, som tidigt kom att dominera både landet och riksdagen, på den andra de konservativa (högern), de liberala (senare folkpartiet) och bondeförbundet (senare centerpartiet). I stort sett företräder högern affärslivet och de lärda yrkena, liberalerna småbutiksfolket och stadsmedelklassen, centern bönderna och lantarbetarna.

Oaktat klassprivilegierna försvann med ständernas slopande 1865 avhängde rösträtt och valbarhet till riksdagen av förmögenhet och inkomst, något som under flera årtionden gjorde större delen av folket icke röstberättigat. (Som en jämförelse kan meddelas att den engelska arbetarklassen gjordes delvis röstberättigad av Disraeli i Andra reformbillen 1867; Bismarck gjorde detsamma i Preussen 1866. Sverige följde efter först ett kvartssekel senare.) År 1909 infördes allmän rösträtt för män, och 1921 fick också kvinnorna rösträtt.

Socialdemokraterna, de första förespråkarna för allmän rösträtt, var från början inte ett riksdagsparti, och striden för rösträtten måste därför föras *mot* parlamentet i stället för *i* det som i andra länder. Som följd därav fick rösträttens utvidgande i Sverige den paradoxala effekten att minska respekten för riksdagen och kvarlämna en beständig fläck på parlamentariska institutioner.

Liksom ståndsrepresentationen fortlevde i politiken, så hade inom jordbruket vidmakthållandet av ägornas småparcellodling konserverat ett medeltida system fram till modern tid. Bondebruk i många små parceller, ett system som härskade i Västeuropa under medeltiden, hade försvunnit i de flesta länder långt innan så blev fallet i Sverige. I det svenska fallet varade det ända fram till 1800-talets förra hälft.

I detta system bearbetade lantbrukaren inte enhetligt samman-

hängande ägor utan hade sin jord utströdd i ett virrvarr av osammanhängande smala strimmor. Naturligtvis kunde man inte bruka en så uppstyckad egendom på egen hand, utan all åkerjord måste istället odlas kollektivt. Småparcellbruket blev slutgiltigt slopat och jordhägnad föreskriven 1827. I olikhet mot de engelska hägnaderna på 1550- och 1700-talen resulterade den svenska versionen vare sig i någon utvidgning av storgodsägarnas jord eller i framskapandet av icke jordägande bönder som flyttade till städerna och där blev proletariat. Systemet genomfördes här med större rättvisa. Bönderna blev inte egendomslösa, de fick bara förändrade ägobilder och därmed ett nytt arbetssätt.

Trots sin höga materiella standard och sitt tekniska framåtskridande var Sverige fram till 1950-talet huvudsakligen ett bondeland, och det berodde på den industriella organisationens unika form. Det var de s.k. bruken, till vilka inget exakt motstycke kan uppletas i andra länder. I denna särpräglade organisations isolering framväxte en mäktig känsla av gemenskap. Det var inom bruket som många av det moderna Sveriges institutioner växte fram: bruket var den svenska välfärdsstatens vagga.

I ett bruk var bostadsrätten knuten till arbetet. Fram till 1800-talets slut kunde en bruksarbetare inte byta arbetsgivare utan särskilt tillstånd, och stod han i penningskuld till principalen var han enligt lag tvungen att stanna.

Om bruksarbetaren således inte var helt fri, så blev han åtminstone omhändertagen av sin bruksherre. Förutsatt att han arbetade tillfredsställande blev han försörjd på sin ålderdom, fick tak över huvudet och en liten pension. Bruksägaren tillhandahöll också gratis hälsovård och skola.

Arbetet vid bruken erfordrade djupgripande samarbete och underordnande under gruppens behov. Vad än det gällde för sorts industri – järnverk, kopparhantering eller sågverksrörelse – så var männen organiserade i arbetslag och kunde dåligt tillåta sig lyxen av personlig oavhängighet. En känsla för kollektivets bästa utvecklades. I sådan miljö florerade helt naturligt fackföreningsprincipen, och ur dess disciplinära påtryckningar framväxte det sällsamt starka grepp som den svenska arbetarrörelsen har på befolkningen.

Inom bruken bevarades utan avbrott ålderdomliga svenska beteendemönster som försåg det framträngande industrisamhället med en fast historisk grundval. Om i England den industriella revolutionen betydde ett brott med det förflutna så blev den i Sverige i stället en fortsättning av detta.

Med industrialiseringens framåtskridande fick fabrikörerna större politisk makt och bruksägarna började influera på lagstiftningen med sina patriarkaliska traditioner. Av den orsaken har svensk industrilagstiftning alltid haft ett tungt vägande drag av välfärd över sig.

Arbetaren kände en djupt ingrodd lojalitet mot sitt bruk och alla där. Det var klanens trohet, och man såg upp till bruksägaren, brukspatronen, som till en klanhövding. (Attityderna lever än idag, fast brukspatronens plats intagits av verkställande direktörn. Nuets svenske VD är inte bara en högt hedrad – eller fruktad – person bland affärskolleger utan också en far för sina arbetare. Jag mötte en gång en taxichaufför, en rabiat socialist och fackföreningsman, som skröt med att han en gång varit privatchaufför för en viss brukschef. Det var som att höra en enkel katolsk bonde med vördnad tala om en audiens hos påven.) Det fanns naturligtvis också dåliga patroner och missnöjda arbetare, och det fanns konflikter nog och mer än nog. Men bitterhet och agg mellan chef och anställda fanns det inte. I stället fanns det en ömsesidig respekt som överlevat alla spänningar och kriser för att dämpa och utjämna de nuvarande arbetsrelationerna.

Den svenska industriella revolutionen genomfördes efter 1880, långt senare än i England och något senare än i övriga västeuropeiska länder. Inte desto mindre har fabriksmanufakturen i sin förindustriella form en lång historia i Sverige. Bruken fick sin slutgiltiga gestalt på 1600-talet, men de industrier på vilka de var baserade hade existerat långt tidigare. Sverige är ett land av skogar och floder, rikt på järn och någorlunda på koppar. Järnhantering var känd sedan ca 500 år f.Kr., bronshantering femhundra år tidigare. Trä och timmer i överflöd gav bränsle till nedsmältning av malmen.

De äldre gruvidkarna var delvis bönder och jägare; detsamma var också bruksarbetaren, som odlade sin egen lilla jordlott och fick skjuta vilt till husbehov. Fram till 1800-talets slut var industristäder och stadsproletariat faktorer utan större betydelse. Bruket var den

svenska industriella revolutionens vagga och arbetarklassen var bönder. Förändringen av det svenska samhället har baserats på jordbrukarens tänkesätt.

Industrialiseringen genomfördes nästan smärtfritt. Den kollektiva mentalitet och den korporativa organisation, som nedärvts från de gamla bondesamfälligheterna och bruken, var exakt vad som erfordrades för att gå iland med det tekniska och sociala uppsving som den nya tiden medförde. Kapitalet och arbetet organiserade sig snart i syfte att driva effektiva underhandlingar. Fackföreningarna började på 1880-talet. År 1897 grundades LO, de svenska fackföreningarnas landsorganisation, och fick sig snart anförtrodd betydande makt av sina medlemmar, så att den tidigt framstod som ledare av en starkt disciplinerad och monolitisk organisation. Företagarna svarade med att 1902 grunda sin egen sammanslutning, SAF (Svenska Arbetsgivareföreningen), och kring 1908 hade centrala löneavtal kommit till stånd.

Företagarna erkände på tidigt stadium arbetarnas rätt att organisera sig till försvar av sina legitima intressen, och den svenska fackföreningsrörelsen undgick därmed det undertryckande som förbittrat industrilivet i andra länder. De tidiga fackföreningspamparna var byråkrater i själ och hjärta, uppenbarligen mer hemmastadda vid ett förhandlingsbord än på barrikaderna. De ogillade strejker och föredrog civiliserade förhandlingar med cheferna – och på det hela taget ville cheferna detsamma.

Men i början av detta århundrade manövrerade sig företagare och fackföreningar in i ett läge rörande resta lönekrav, från vilket varje reträtt var omöjlig och som 1909 ledde till den enda generalstrejken i svensk historia. Fackföreningarna kapitulerade snart inför arbetsgivarnas styrka och de strejkande återgick till arbetet utan att deras krav tillmötesgåtts. Strejken hade försvagat fackföreningarna och misskrediterat LO, men företagarna avstod högsint från att anfalla fackföreningarna och undergräva deras inflytande. Med den tidsfrist de på så vis fått reorganiserade sig fackorganen och frigjorde sig från tron på strejken som praktiskt vapen. Den blev för dem enbart ett skräckmedel som skulle slagit fel om det tillgripits. Företagarna fruktade inte fackföreningarna utan anarkin och godtog därför med jämnmod LO:s återupplivande, emedan de på så vis fick en enda, väldisciplinerad

organisation att förhandla med. Efter storstrejken 1909 har såväl arbetet som kapitalet betraktat öppen konflikt som fördärvlig och förlustbringande.

Under större delen av de senaste sjuhundra åren har svenskarna haft turen att kunna förse Europa med vad det behövt. Under segelsjöfartens tid levererade Sverige till länder med kust barrträdstjära för backdiktning av fartygsskrov och höga granstammar för master. När på 1600-talet priset steg på koppar kunde Sverige stå till tjänst med varan. Stål har alltid rönt efterfrågan för krigen, och alltsedan medeltidens slut har härvidlag svenska produkter varit mycket eftersökta. När folkskolundervisningen på 1800-talet skapade ett behov av att läsa stod de svenska skogarna redo att tillhandahålla trämassa för tidningstryck.

Med undantag för en kort övergångsperiod på 1600-talet i Delaware, deltog Sverige aldrig i vare sig den första koloniseringen av Amerika eller i uppdelningen av Afrika. Däremot ägde under 1800-talet en formlig folkvandring av bönder rum i form av en enorm emigration till Amerika. Den framkallade den första kulturinvasionen bland Sveriges lägre klasser. Lån utifrån hade varit uteslutande de högre klassernas angelägenhet, och fram till utvandringen till Amerika låg befolkningens stora massa nedsänkt enbart i den inhemska traditionen. Nu förde återvändande svenskamerikaner och breven hem amerikanskt inflytande till Sverige.

De svenska lägre klasserna lärde sig en hel del om Amerika, medan deras styrare vände tillbaka till den tyska kulturdominansen. Den uppriktige franskvännen Gustav III hade infört fransk kultursupremati i landet, men den bleknade bort efterhand som Preussen steg till maktens tinnar. Genom Preussens seger i fransk–tyska kriget 1870–71 hade de högre klasserna i Sverige på nytt vänt sig till Tyskland för absolut allting. Modern politik var tysk importvara, från imitationer av Bismarck som exponent för en stark patriarkal stat på högerkanten till socialdemokratin på den vänstra flygeln. Undervisningsväsendet kopierade preussiska förebilder; de sköna konsterna kastade av sina galliska kläder och svepte sig i tysk kappa i stället.

Detta fortsatte oavbrutet fram till Tysklands nederlag i första världskriget, som medförde en del anglosaxiska inflytelser. Men den

tyska kulturen hade fortfarande makten och tyskan förblev Sveriges första utlandsspråk ända till nazistsatens sammanbrott. Förenta Staternas uppstigande till rangen av supermakt sopade bort den tyska kulturen från Sverige och satte amerikanskt inflytande i stället. Kulturen följde i svärdets spår.

Idag är Sverige en av de rikaste och tekniskt mest avancerade staterna i världen. Det är en anmärkningsvärd prestation om man betänker landets efterblivenhet tills för föga mer än hundra år sedan, då det tillhörde Europas fattigaste länder, jämförbart endast med Ryssland och balkanstaterna. På 1600-talet fanns det bara fyra läkare i hela landet, vid 1700-talets slut mindre än hundra. Sverige inträdde i 1800-talet trehundra år efter sin tid men utträdde ur samma sekel fullt berett för 1900-talet.

Isolering och frånvaro av inhemsk kultur försenade Sveriges framåtskridande. Det var strängt taget inte förrän på 1700-talet som en verklig svensk kultur började utvecklas. På de sköna konsternas och litteraturens fält tog den formen av antika och franska imitationer; på naturvetenskapernas var originaliteten större. Frihetstiden framskapade Linné, botanikern som uppfann det moderna klassificeringssystemet, och ingenjören Polhem som föregrep kommande uppfinningar, särskilt vattenturbinen och löpande band.

Olustiga inför metafysiska problem är svenskarna genuina materialister på ett så utpräglat sätt att det är svårt att finna motstycken. De är fantasilösa till fullkomlig överdrift, och deras avsevärda begåvning har koncentrerats till ingenjörsteknik, tillämpad naturvetenskap och systematiserande av tillgänglig kunskap. Det välstånd som framträtt i Sverige under de senaste hundra åren har sin grund i uppfinningsrikedom och en böjelse för tillämpande av nya framsteg som gjorts utomlands. Och en ingrodd benägenhet att se världen enbart i ekonomiska termer gjorde svenskarna till hängivna dyrkare av teknologin långt innan detta blev fallet i de flesta andra länder.

Den andra stora källan till svensk talang ligger i administrationen, som haft en icke överskattbar effekt på landets utveckling. I affärslivet har det betytt överlägsen företagsdrift, i det offentliga livet en stat som anpassat sina organ till exploatering av moderna tiders ekonomiska och teknologiska kraft och makt.

I Sverige blev således 1900-talets teknologiska revolution i utomordentligt hög grad favoriserad. Den hade nått ett land med föga politisk instinkt men förkärlek för byråkratin, där folket underkastade sig en hierarkisk tingens ordning och accepterade diktatoriskt styre. Svenskarna var väl anpassade till en centraliserad administration och hade likriktade attityder som kontrollerades av ett monolitiskt undervisningssystem. De var djupt nersänkta i kollektivt tänkande och individen räknades inte. De var komplett materialistiska och obelastade med andligt bagage. Kulturellt outvecklade som de var accepterade de vad som dukades fram åt dem och upptog vad som helst bara det var nytt. Andra folks krig gav dem kommersiella förmåner, men själva undgick de att bli indragna. Då de var såväl geografiskt som intellektuellt isolerade, besparades de utländska inflytelser som var i strid mot varandra och följde bara en riktning åt gången. Situationen måste ha varit som skräddarsydd för det system som skulle komma.

3. Arbetsfreden och det moderna Sveriges skapande

I likhet med Sovjetryssland är vår tids Sverige skapelsen av en enda politisk meningsflock, det s.k. socialdemokratiska partiet. Dess långa tid vid makten har sammanfallit med teknikens framstormande och genomförandet av en försenad industriell revolution. I västerlandet tillhör industrialiseringen redan historien, och ansvaret för dess fullgörande har mer eller mindre glömts bort under tidernas gång. Men i Sverige som i Ryssland är processen ännu levande i folks hågkomst och tydligtvis den oförändrade regimens verk. I bådadera fallen kan därför en enda politisk flock göra anspråk på den exklusiva förtjänsten av att ha moderniserat ett efterblivet samhälle. I Ryssland är det kommunismen, i Sverige är det socialdemokraterna som haft ledningen när den obrutna förändringen genomfördes.

Det socialdemokratiska partiet har dominerat Sverige sedan århundradets början. Deras frammarsch underlättades i hög grad genom riksdagens mångpartisystem. Sverige har undgått tvåpartisystemets lysande dueller och dramatiska enkelhet. I England förhindrades Labours uppmarsch genom de konservativas mer eller mindre odelade, enhetliga massa; i Sverige fanns ingen dylik enad opposition. Socialdemokraternas fiender var delade i många grupper, och så fick de sin möjlighet till snabb och ohindrad frammarsch.

De fick vidare god hjälp av de svenska riksdagspartiernas strängt klassbetonade struktur. Deras appell till de arbetande klasserna saknade rivaler, och sedan 1918 har de utgjort det största enstaka partiet i folkpresentationen. Mellan 1920 och 1970 har socialdemokraterna regerat ensamma eller i koalitionsministärer under 45 år; sedan 1932 har de suttit oavbrutet vid makten utom under ett frivilligt interregnum för sex månader året 1936.

Att i en konstitutionell stat med fria val under så lång tid genomföra ett kvarblivande vid makten är någonting mycket sällsynt. Skälet till att det gått kan sökas i det svenska socialdemokratiska partiets histo-

riska rötter. Dess försvurenhet till kollektivismen och den korporativa staten vädjar till en känsla som ligger mycket djupt förankrad i den svenska folkkaraktären. Den utgör ett politiskt uttryck i modern form för det grupptänkande, som genomgående fostrats av den svenska historien. Det är en genomgående infödd företeelse, även om dess ideologi är importerad utifrån. Partiets huvudopponenter, konservativerna och liberalerna, har inte kunnat appellera till svenskt kännande och tänkande utan upptagit främmande idéer, vars acklimatisering stött på motstånd. Bådadera har under senare år sökt sin inspiration hos de engelska partierna med samma namn. Det betyder att de stillatigande godtar en politisk tro som anser parlamentet okränkbart och (grovt schematiskt sett) sätter individerna över kollektivet. Ingenting kunde vara mer främmande för svensk smak, och det olycksdigra protokollet över de konservativa och liberala partiernas öden under de senaste fyra årtiondena utgör en vältalig bekräftelse på att så är fallet. Det är intressant att notera, att centerpartiet har samma kollektivistiska grundvalar som socialdemokraterna och därför också haft störst framgång inom oppositionsgrupperna. Å andra sidan tillhör centern i verkligheten knappast oppositionen, det står bara liksom utanför. Centerpartiet har nästan alltid hjälpt socialdemokraterna ur klämman när så behövts; från 1952 till 1956 regerade det i koalition med dem, och det hjälper vanligtvis regeringen i att underminera liberalerna och de konservativa. På så sätt har socialdemokraterna en förankring som går djupare än politiken och har dessutom byggt upp ett slags privilegierad maktställning. Allt detta har de inte fått gratis, de har måst arbeta ordentligt för det.

När socialdemokraterna år 1932 efterträdde en konservativ regering stod de ansikte mot ansikte med tryckande arbetslöshet och avtynande ekonomi. Det var helt enkelt den ”stora depressionens” svenska avkroksspegling, och då center- och högerpartierna inte tycktes i stånd att erbjuda ett botemedel, hade de röstberättigade i stället gett vänstern dess mandat att försöka.

Alltifrån sitt första framträdande har socialdemokraterna proklamerat det omedelbara förstatligandets ortodoxt socialistiska trosbekännelse jämte inkomsternas nivellerande och allomfattande social välfärd. Men allt detta var bara en ideologisk fläskbit för de rättrogna. Bakom

valtalarnas demagogi dirigerades partiet av nyktra ekonomer, som trodde sig veta att reformer utan resurser öppnade väg för ekonomisk katastrof. De ansåg det vara meningslös retorik att tala om rikedomens fördelning tills det fanns mer att gripa kring i första hand. De ansåg det därför som sin första uppgift att skapa välstånd och lämnade det radikala nyhetsmakeriet därhän tills landet hade råd med sådant.

Med industrin huvudsakligen i privata händer måste genomtrumfandet av statlig äganderätt än så länge bara hejda framåtskridandet. Att alltför snabbt bygga upp en välfärdsstat skulle vara att leva över landets tillgångar. Därför exploaterade socialdemokraterna utan skrupler det rådande kapitalistiska systemet och lät de ekonomiska förmånerna hålla den långsamma takt som rättfärdigades av den ekonomiska utvecklingens naturliga tempo.

Återhämtningsverkets arkitekt var finansministern Ernst Wigforss. Genom att i John Maynard Keynes stil försvära sig åt expansionistiska budgetförslag och lägga pengar i allmänna företag, såsom vägar och kommunalhus, sysselsatte han de arbetslösa och satte fart på ekonomin. Genom statliga lån och generös bolagsbeskattning uppmuntrade han företagarna att producera och investera mer. Det lönade sig att bygga fabriker och öka produktionen. I december 1932 nådde arbetslösheten sin höjdpunkt med 31 %, två år senare var den nere i hälften, och vid decenniets slut räknade man bara 9 %. Exporten under 1937 låg 20 % över den under 1929; den jämförbara ökningen av trämasseproduktionen, grundvalen för det nationella välståndet, var 43 %. Den industriella produktionen för året 1939 låg 65 % över den för år 1929 – och likväl stagnerade världshandeln under samma period. Sverige hade reparerat upp sina finanser bättre än de flesta andra länder. Och 1940 hade landet inte bara kommit över depressionen utan också gottgjort den sena starten genom att hinna ifatt och rentav förbi de rika industristaterna i väster.

Visst hade 1930-talets omedelbara resultat varit imponerande, men decenniets verkliga betydelse låg dock i den ideologiska grundläggningen för vad komma skulle. Fattigdomens hotande spöke och skräcken för arbetslösheten gjorde det möjligt för regeringen att leda utvecklingen på så sätt, att nationen arbetade hårt under uppoffrande av den omedelbara förtjänsten till förmån för framtida välstånd. Plan-

hushållningen var så påtagligt framgångsrik att den snabbt accepterades i alla läger, fast den var rent socialistisk politik. Det är här vi har att söka dessa års avgörande betydelse för Sverige. Svenskarna var indoktrinerade med idén om statlig ledning och intervention i ekonomin. Dessa tankar blev en del av den nationalpolitiska lagen och evangeliet, så att när senare mer radikala åtgärder vidtogs oppositionen lyste med sin frånvaro och de från väststaterna kända hetsiga debatterna kunde undvikas i Sverige.

I allt detta finner vi en kuriös parallell till utvecklingen i Ryssland. I båda länderna innebar 1930-talet inrättandet av basbildande industrier och utförandet av ett grundläggningsarbete för kommande framsteg genom regimer, som under tvånget att övervinna nationell efterblivenhet var besatt av idén om det ekonomiska framåtskridandets prioritet. I bägge fallen löstes uppgifterna, med den påtagliga skillnaden att Sovjetunionen verkade genom despotism medan svenskarna fortfarande hade konstitutionell styrelseform.

Lenin har en gång sagt att "elektricitet plus bolsjevism är lika med kommunism". Det var hans sätt att förklara, att hans mål var att med stormvindens fart modernisera Ryssland och att för det syftet begagna en sammansmältning av politik och teknik. På liknande sätt uppfattar de svenska socialdemokraterna sin rörelse som ett politiskt vapen för den tekniska revolutionen, vars syfte är att till befolkningen överföra och fördela de välsignelser som naturvetare och ingenjörer åstadkommit. För att rätt kunna göra detta trodde socialdemokraterna på planhushållningens nödvändighet. Men de förstod också att medan planerarna planlägger, är det producenterna som disponerar, så att deras planritningar måste bli skäligen meningslösa tills ekonomin gav medlen med vilka de kunde utföra sina manipulationer. Medan de sålunda började uppbygga hela apparaten för central planering, var de samtidigt kraftigt engagerade i att blåsa nytt liv i den svenska industrin. Det var emellertid en sak att uppmuntra till investeringar och bygga nya fabriker, en annan om arbetarna vägrade arbeta, då var expansionsplanerna inte annat än tomma ord. Vid 1920-talets slut och 1930-talets början rasade strejker och lockouter i Sverige. Man insåg att arbetsfred var livsnödvändig för industrins framsteg, och för sådan fred vidtogs åtgärder med samma ihärdighet som när det gällde rent tek-

niska och ekonomiska recept för att sätta landet på fötter.

I maj 1931 hade strejkande arbetare blivit ihjälskjutna av militär i Ådalen i Norrland. Varken företagare eller fackföreningar hade velat tillgripa våld, bådadera såg händelsen som ett beklagligt missgrepp från de civila auktoriteternas sida, ett fiasko som de helst velat undvika. Trupper hade inkallats av landshövdingen, som fruktade att polismakten inte skulle kunna kontrollera väpnade demonstrationer, organiserade av kommunisterna bland de strejkande i Ådalen. Ordern att öppna eld var en begriplig reaktion gentemot en folkmassa som började bli aggressiv. Då upprorslagen först upplästs var eldgivningen utan tvekan fullt laglig men likväl en chockerande avvikelse från det nationella uppförandemönstret, den förste och sista i sitt slag. Fem demonstranter blev dödade. Deras död gav en smak av våld som slog Sverige med fasa och hjälpte fredsmäklarna. Landet ville ha slut på konflikterna, och den socialdemokratiska regeringen valdes 1932 på ett löfte om arbetsfred. Om den ville stanna kvar vid makten måste den infria sitt löfte.

Arbetsfred var etablerad och befäst inom sex år. Den utgjorde ingen radikal nyhet utan var slutförandet av en lång historisk process. Skotten i Ådalen fick folk att glömma bort de mäktiga bakomliggande krafter inom det svenska samhället, som drev arbetet och kapitalet i varandras armar. Fackföreningarna insåg strejkernas meningslöshet, om också deras ledare vid högtidliga tillfällen talade oförsonlighetens och klasskampens språk. Drivna av den lojalitetens och förståelsens anda som vuxit fram vid de svenska järnbruken sökte de underhandla med företagarna. Och företagarna i sin tur, som var arvtagare till samma tradition, ryggade tillbaka för fortsatt krigstillstånd.

Benägenheten för korporationstänkande hade på tidigt stadium tryggat den kollektiva uppgörelsens födelse. Det första löneavtalet i Sverige hade överenskommits redan 1869 mellan Stockholms murare och byggmästare, vilka uppträdde som två slutna grupper. Individuella närmanden, där var man sökte få ut av sin mästare vad han kunde, hade aldrig varit populära på någondera sidan. Under vårt århundrades första decennium var kollektivavtal allmän sed, och mot slutet av 1920-talet hade de utvidgats till nationella överenskommelser för speciella industrier. Men det var inte tillräckligt. Om gruvarbetarna slöt

fred men inte hamnarbetarna, var landet ändå föga hjälpt. Det komplexa arbetssammanhanget inom en industrination erfordrade förlikning över hela linjen, och enda sättet att säkra en sådan var genom centralisering av löneavtalens hela procedur. Ett enhetligt system omfattande hela folket blev nödvändigt.

Impulsen till dess genomförande kom egendomligt nog inte från socialdemokraterna utan från den sista icke-socialistiska regeringen vid statsrodret. År 1928 fick de konservativa igenom en lag som förbjöd industrikonflikter under ett kollektivavtals giltighetstid. Det var ett speciellt mellanting mellan civil och kriminell lag, där ett handlande förklarades illegalt men överträdare likväl inte kunde straffas. Genom själva definitionen var en strejk under sådana omständigheter att betrakta som brott, men påföljd var utesluten. Det är ett begrepp i god överensstämmelse med svensk rättsuppfattning. En man kan befinnas skyldig men undgå laga ansvar. Den brännmärkning som ligger i en fällande dom anses utan den utgöra sitt eget straff, men effekten är att fördöma brottet snarare än den brottslige. Tillämpad på arbetsmarknadens förhållanden diskrediterar en sådan lag icke-auktoriserade handlingar utan att brännmärka de i handlingen deltagande som brottslingar och därmed förläna dem en martyrkrona. Och det är ett faktum att svenskarna numera har en instinktiv skräck för vilda strejker (vanligen kallades ”olagliga”) utan att betrakta de individuella strejkerna som missdådare. Det är en specifik tillämpning av den svenska benägenheten att förneka personlig ansvarighet och att skilja människan från hennes handlande.

Beivrandet av överträdelse lagfästes som civilrättslig skadeersättning för kontraktsbrott. Såväl strejker som lockouter är förbjudna, men arbetare och företagare är opartiskt tillåtna att dra sin tvist inför rätta. En speciell arbetsdomstol upprättades för att tillämpa den nya lagen.

Till en början var fackföreningarna rasande på denna lag, vilken de närmast uppfattade som ett påfund att klavbinda dem. Men de lugnade sig när de upptäckte att cheferna, som de trott skulle favoriserats genom det nya arrangemanget, i stället visade sig sympatisera med arbetarnas inställning. Ingendera parten tyckte om att lagen skulle göra intrång i deras dispyter, och än mer ogillade bäggedera det bakomliggande hotet om regeringsingripande. När socialdemokraterna kom

till rodret 1932 sökte fackföreningarna hålla staten borta från arbetsmarknaden med kanske större envetenhet än vad skulle skett under en konservativ regim. Förut hade det varit frågan om att slå tillbaka arbetsgivarna, fienden utifrån; vad det nu gällde var tyglandet av en intern medtävlare, partiet, när detta sökte öva kontroll över arbetarrörelsen. Och företagarna var i lika mån ängsliga om att hålla myndigheterna i schack. Självbevarelseinstinkten förde bägge sidorna samman, och de uttänkte med stor fiffighet ett system av centrala överenskommelser som lät dem slita sina tvister privat – eller åtminstone få det att se ut som om det gjorde det.

Kollektivavtal hade länge godtagits som påvisbart rationella och effektiva. Fackföreningar och arbetsgivare accepterade principen – vad som återstod var bara att centralisera den, så att LO och Arbetsgivarföreningen kunde förhandla med verkan för hela landet. De konfererade fram och tillbaka under fem år och nedlade 1938 sina tankar i det s.k. Saltsjöbadsavtalet, uppkallat efter den förstad till Stockholm där aktstycket undertecknades. Det var en fredstraktat mellan arbetet och kapitalet. Signatärerna var överens om att deras intressen var parallella och att antagonism förde ingenstans hän. De underkastade sig frivilligt ett fredligt biläggande av industriella konflikter. Strejker ställdes utanför lagen så länge avtal var i kraft. Likväl avskaffades inte strejkrätten, den bara reglerades. För att kunna strejka utan löftesbrott måste man först tillbakavisa avtalet, vilken krävde åtminstone fjorton dagars avisering. Under procedurreglernas förklädnad hade på så vis en avkylningsperiod inbyggts i systemet.

Såväl fackorganen som arbetsgivarna leddes av män med tycke av rådsherrar och utpräglad instinkt för konferensbordet. Saltsjöbaden var inte en tuppfäktningsarena för politiker, agitatorer och profeter utan ett konsistorium av advokater och administratörer. Avtalet bar bäggederas kännemärke. Båda parter hade enats om att behandla dess avfattande som en definitionssak av procedur och organisation. Enda problemet låg i att komma fram till en ömsesidigt godtagbar regelsamling för handläggning av varje tänkbar konflikt och dispyt och att specificera metoderna för underhandlingar och skiljedomsförfarande, så att strejker och lockouter skulle bli överflödiga. Såväl fackorgan som arbetsgivare sysslade främst med metoder för biläggande av konflikter

genom texttolkning. Ett centralt avtal som fastställer arbetslöner för ett helt land är med nödvändighet ett mångfaceterat, komplext dokument, och det som tycks klart och enstämmigt vid konferensbordet kan visa sig dunkelt och tvetydigt när det skall tillämpas på en viss speciell fabrik.

Saltsjöbadsavtalet gjorde slut på den förvirring som låg i att individuella fackföreningar och företagare förhandlade separat och med varandra korsande syften och ersatte den med ordningen av två parter på vardera sidan av ett förhandlingsbord. Det var regelsträng duell i stället för allmänt slagsmål. LO och Arbetsgivarföreningen fick suverän makt, delade Sverige sinsemellan, och arbetsfreden knäsattes högtidligt som nationell institution.

Om centrala avtalsförhandlingar skulle vara något annat än bara tomma ord måste vardera parten ta monopol på att representera sin sida av industrilivet, så att bägge kunde tala med verklig auktoritet. Det är en av de mest talande indikatorerna på svenska förhållanden, att oaktat Saltsjöbadsavtalet alldeles tydligt hänger på medlemskap i LO, så specificeras aldrig denna slutna institution. Uttalandet av denna grundförutsättning saknas emedan det är onödigt. De svenska fackföreningarna behövde aldrig tilltvinga sig en sluten institution, den gavs dem alldeles frivilligt. Det är inte för ro skull som de räknas bland arvtagarna till godsens och brukens urgamla kollektivmentalitet: dess arv är en ruelsefylld skuldkänsla vid bristande tillhörighet.

Att tillhöra en organisation är och förblir svenskens andra natur, och att man går in i fackföreningen kan därför tas som givet. Det är en betydelsefull handling, utan vilken en arbetare aldrig kan få sin fullvärdiga kaliber. Det är en psykologisk nödvändighet emedan den historiska bakgrunden fortsätter att påtvinga svensken nödvändigheten av att ingå i en grupp för att få känslan av identitet. Medlemskap i en fackförening täcker mer än 95 % av den arbetande befolkningen, nästan alla genomgående frivilligt. I de få fall där övertalning eller hot är nödvändiga, gäller det nästan alltid människor som avviker från normen också i sitt personliga liv.

Obrottslig disciplin är självfallet en annan vital betingelse för löneavtal. Också detta kommer rent automatiskt som en konsekvens av svenskens kynne. Svenska arbetare lyder obrottsligt sina ledare och

godtar nästan utan allt ifrågasättande sina fackföreningars hierarkiska struktur. LO kräver lydnad framför de enskilda fackorganen, som biskopen framför sockenprästerna. Sverige har undgått den annars vanliga motsättningen mellan fackföreningarna och centralorganisationen.

Sverige har också undgått motsättningen mellan människan och herren över nya maskiner – moderniseringen har aldrig motverkats av fackföreningarna. De svenska fackorganen delar med socialdemokratiska partiet en känsla av mission som agenter för den tekniska revolutionen. Alltsedan sin tillkomst har fackföreningarna understött det tekniska framåtskridandet emedan de i detta aldrig sett annat än medel att höja lönerna och skapa arbete. Det är ett korporativt uttryck för hela folkets beundran av effektiviteten och en lång tradition av mystiskt betonad tro på att alla nyheter är nödvändiga för det allmänna bästa. Den maskinförstörande ludditandan har alltid varit okänd i Sverige. Om det också slog mindre väl ut såg de arbetande klasserna i maskinernas införande inte ett hot mot deras jobb utan i stället ett löfte om mindre slit och en bättre framtid. På senare år har denna tradition jämnat vägen för automatiseringen. Fackföreningarna har aldrig stretat emot människans ersättande genom maskinen. Om en ny uppfinning betyder att en man kan utföra tre mäns arbete, är detta i allo godtagbart då det uttolkas som en hjälp till större vinst och därmed högre löner. Den i engelska fackföreningskretsar gängse inställningen att en maskin måste skötas av ett visst antal män, även om färre behövs, skulle skandalisera en svensk fackföreningsmedlem. Han skulle säga, att eftersom full sysselsättning utan arbetslöshet råder finns det alltid arbete annanstans, och om detta betyder att han måste flytta till en annan stad, så är det något han måste finna sig i för det allmännas bästa.

Full sysselsättning eller åtminstone undvikande av arbetslösa händer hade varit hörnstenen i svensk politik sedan 1930-talet. Arbetslösheten sjönk också konstant, tills den 1950 var nere i bara 2 %, en tröskel som sedan inte överskridits förrän vid 1970-talets början. Mycket av detta får helt enkelt tillskrivas det allmänna framåtskridandet i världen. Men svenskarna gick längre än till de normala botemedlen skatte- och valutapolitik, i det de införde speciella uppfinningar till motverkande av konjunkturperioder. De viktigaste är följande. Under

de feta åren kan företagen avsätta en del av sin vinst, vilken får dras av från den beskattningsbara inkomsten och placeras på spärrade bankkonton. När sedan de magra åren kommer kan pengarna tas ut för investeringar och expansion. Regeringen bestämmer när detta får ske och vad för projekt som får finansieras. Sedan har Arbetsmarknadsstyrelsen, det ämbetsverk som har överinseendet över sysselsättningsfrågor, vilande planer för vägbyggen och andra offentliga arbeten som sättes igång när konjunkturfall börjar bli märkbart. Vidare har samma styrelse till sitt förfogande ett system för bortrensande av överflödiga arbetstillfällen när landet genomgår ett kinkigt läge. Det gäller en plan för yrkesmässig omskolning, delvis finansierad genom uttaxering från industrin och alltid tillreds. Dess totala kapacitet är ca 7.000 man, en siffra som 1971 togs i anspråk för första gången på mer än ett årtionde.

Full sysselsättning och arbetets rörlighet utgör i det svenska systemet halva bataljen. De två återstående hindren för industriell effektivitet är gränsdragningstvister och ett växande antal fackföreningar.

Gränsdragningstvisterna kuvades redan tidigt i den svenska fackföreningsrörelsens historia, emedan LO i dem såg en fara för ödeläggande inbördeskrig som kunde underminera dess styrka och stå i vägen för kollektivavtal.

Det moderna industrisamhället kräver bredbasiga fackföreningar som täcker hela industrier i stället för mindre och exklusiva sådana som representerar enskilda yrken. Sedan århundradets början har LO steg för steg förverkligat detta ideal och fått igenom den nödvändiga sammanslagningen av sina olika delorgan. Åtgärden har accepterats utan protester emedan flertalet fackföreningsmän förstod att de flesta moderniseringar inte kan med rationell verkan anförtros bara åt arbetsgivarna utan måste läggas också på arbetarna själva. Effektiva centralavtal erfordrar få men stora och fast ledda fackföreningar, och det var inte många svenskar som ville ifrågasätta ett sådant påstående. Efterhand som reorganisationen fortskred överförde folk villigt sitt medlemskap till större fackgrupper efter anvisning uppifrån. För det mesta skedde förändringen kollektivt, så att den enskilde inte besvärades med onödig pappersexercis. Från 1900 till 1970 reducerades antalet fackföreningar i LO från 120 till 40, och det skedde med föga värre

följder än den administrativa reformens nålstick. De breda lagren förstod fördelen av större grupper för avtalsträffandet, och deras ledare instämde då det gav dem större makt. Det är bättre att tjäna en stor organisation än att styra en liten.

För att fungera effektivt har LO och Arbetsgivarföreningen utformats till spegelbilder av varandra. Liksom den ena sitter i toppen av fackföreningar som täcker hela industrin, så har den andra direkt under sig motsvarande företagarförbund. Hierarkiens grader har likriktats, så att de kan förhandla auktoritativt som exakt lika motparter med identiska domäner. Detta är viktigt för löneavtalen, emedan en central överenskommelse inte är en uttömmande specifikation utan en generell grundstomme, inom vilken varje industri inför detaljerna för sitt eget territorium. Den centrala överenskommelsen gäller en total nationell löneökning inte i form av vissa procent utan i exakta summor, som sedan måste rättvist utportioneras längs hela linjen. Det behöver inte vara någon lätt uppgift.

Saltsjöbadsavtalet garanterade företagarna arbetsfred att bygga upp fabriker och utvidga sin produktion. Det tryggade en rätt fördelning av teknikens välsignelser och det effektiva utnyttjandet av ett litet lands resurser. Det mobiliserade den totala svenska industrin på ett sätt som i fredstid annars sker enbart i diktaturer.

Under tiden hade steg för steg välfärdsstaten blivit etablerad. Den är inte från början en socialistisk institution. De patriarkaliska bruksägarna hade åtminstone två århundraden igenom satt en viss ära i att se till sina arbetares förhållanden, medan de forna bysamhälligheterna sörjt för de gamla och de fattiga. Den sociala välfärdens idé var tillräckligt djupt inpräglad i den svenska mentaliteten för att göra dess lagfästande till en i förväg avgjord sak under vilket parti som helst. Ålderspensionen, den moderna svenska välfärdsstatens debutföreteelse, infördes redan 1913 och av en liberal regering. Den hade uppskjutits flera år, inte på grund av opposition mot principen utan för att riksdagen ville ha dubbel säkerhet i detaljerna. I enlighet med långvarig tradition envisades svenskarna med att först studera hur andra hade utfört samma sak för att kunna undvika dessa andras misstag. Innan de handlade undersökte de därför förhållandena i Tyskland, Danmark och England, som alla redan genomfört folkpensioneringssystemet.

Den första svenska ålderspensionen var bidragstilldelande i enlighet med totalinkomsten och speciellt baserad på behovsprövning. När den först utdelades 1914 utgjorde den genomsnittligt 56 kr. årligen. Enligt dåvarande penningvärde motsvarade det 3 pund, enligt 1971 års köpkraft 23 pund. När inkomsterna steg och arbetarnas hela liv framlevts under systemet, ökade utbetalningarna i proportion därtill och uppgick till 728 kr år 1947. Året därefter vidtog socialdemokraterna den första grundläggande förändringen i systemet sedan dess införande genom att tillerkänna de gamla en fixerad pension utan hänsyn tagen till inbetalade bidrag och genom slopande av behovsprövningen. Det var ett erkännande av att landet nu var på fötter och att vad socialdemokraterna kallade ”skördetiden” eller lönen för tidigare försakelser höll på att börja. Den nya pensionen var tusen kr. om året; år 1951 fick den sin nuvarande form genom att knytas till levnadskostnadsindex. I början av året 1971 utgjorde pensionen 5.000 kr. per år. Alltsedan folkpensionens införande har inträdd pensionsålder fastsatts till 67 år.

År 1937 införde den socialdemokratiska regeringen moderskapspengar och barnbidrag. När de först utbetalades, var moderskapspengarna 110 kr. per graviditet oavsett inkomst och ett tillägg upp till 300 kr. utbetalades efter behovsprövning. Barnbidraget, som också avhängde av behovsprövning, var maximalt 100 kr om året. År 1947 avfördes behovsprövningen också från detta område och ett barnbidrag om 260 kr om året per barn infördes. Såväl moderskapspengarna som barnbidragen har periodiskt höjts som kompensation för inflationen: i början av 1971 belöpte de sig till 1.080 resp. 1.200 kr per år.

Strängt taget var moderskapspengar och barnbidrag ingen social välfärd, de var uttryckligen tänkta som medel till motverkande av den sjunkande nativiteten. Utanför det nazistiska Tyskland var Sverige det första land som med penningmedel understödde fruktsamhet. De svenska moderskapsbidragen beslöts som direkt resultat av en bok med titeln ”Kris i befolkningsfrågan”, utgiven 1934 av professor Gunnar Myrdal och hans hustru Alva, båda socialistiska ekonomer med internationellt anseende. Makarna Myrdal hade vid denna tid intima kontakter med den tyska akademiska världen, och deras studie baserades på liknande arbeten utförda i Tyskland av nazistiska ideologer. Såväl

Gunnar Myrdal som hans tyska läromästare oroades av den fara som för deras respektive folk låg i en sjunkande nativitet och såg däri ett hot om avfolkning.

Professorn var denna tid en nazisympatisör, som offentligt skildrade nazismen såsom en ungdoms- och framtidsrörelse. Till Myrdals försvar måste påpekas att Hitler, oavsett sina övriga böjelser, hade avancerade idéer om social välfärd och att de tyska nazisternas respektive de svenska socialdemokraternas sociala ideologi hade åtskilligt gemensamt. Fram till mitten av 1930-talet utövade nazismen en betydande dragningskraft på folk med förkärlek för en välvillig och auktoritativ statsmakt, och med sin traditionella avhängighet av den tyska intellektuella dominansen var svenskarna mycket mottagliga för dylika inflytanden. Nazistiskt tänkande, mest i förklädnad, genomsyrade svenskt liv.

Läkarvården i Sverige bekostades från århundradets början av privata välgörenhetsfonder, knutna till de folkliga organisationerna, särskilt till fackföreningarna, och åtnjöt offentligt understöd. År 1950 övertogs dessa fonder av staten och användes till grundandet av försäkringsverk för folkhälsan. Men redan tidigare hade medlemskapet i någon dylik folkhälsoförsäkring omfattat större delen av befolkningen, så att en sådan försäkring fanns i realiteten, om också inte i lagen. Genom socialiseringen av fonderna överförde regeringen bara en offentlig service från den ena formen av korporativ organisation till den andra. (I motsats till förhållandet i England har Sverige fortfarande inte fri tandvård). Tandvården var speciellt utesluten från hälsovården emedan Sverige ansågs ur stånd att meddela sådan. Kostnadsfri tandvård kan inte väntas förrän kring 1970-talets mitt. Sjukförsäkringen ger fri sjukhusvård, gottgörelse för läkararvoden över 7 kr (senare höjt till 20 kr), medicinkostnader över 15 kr och kompensation för förlorad arbetsinkomst).

De svenska socialisterna ser tillbaka på de första tjugo åren av sin regim som en period för genomförande av välstånd och skapande av vad de kallar "ett starkt samhälle", en förskönande omskrivning för en stark, centraliserad statsmakt. Först när båda dessa mål uppnåtts kunde den sociala tryggheten anses säkrad. Väljarna godtog uppskovet med välfärdsstatens uppbyggnad emedan de inte ifrågasatte de ekono-

miska argument som framförts till förklaring. Folkets benägenhet att se världen uteslutande under ekonomiska termer jämnade vägen för politikerna och säkrade samtidigt naturaliseringen av det marxistiska sättet att tänka och känna.

De svenska socialdemokraterna är det enda existerande parti inom eller utanför den kommunistiska världen, som kan göra anspråk på en direkt apostolisk succession från Marx själv. Den svenska socialismen är en tysk produkt. De första svenskar som mötte en socialistisk ideologi var 1800-talets gesäller som, handikappade genom efterblivenheten i hemlandet, for till Tyskland för att lära ett yrke. Där var Marx som bäst i färd med att organisera de arbetande klasserna. Socialismen låg i luften, och de svenska besökarna, anlända direkt från sitt eget lands intellektuella tomrum, utsattes plötsligt för ett oväntat stormangrepp av agitation och idéer. Många blev lika glödande som okritiska marxistiska lärjungar. De flesta återvände till Sverige med föga mer än personlig övertygelse. En av dem ägde den sanna proselytglöden och predikade socialismen för sina landmän – August Palm, en skräddare.

I maj 1875 grundades det tyska socialdemokratiska partiet, vilket proklamerade Gotha-programmet som sin konstitutionsurkund. Det utgjorde en kompromiss mellan Marx' radikala idéer och de mera moderata hos en av hans opponenter, Lasalle. I stort sett var skillnaden den, att Marx krävde snabba och genomgripande förändringar, medan Lasalle snarast ville "skynda långsamt". Kompromissen hade dikterats utifrån nödvändigheten att förebygga en söndring inom socialiströrelsen och tillåta grundandet av ett enda parti. Marx angrep senare kompromissen i sin skrift "Kritik av Gotha-programmet", som numera utgör en av kommunismens trosurkunder. Icke desto mindre var programmet alltigenom marxistiskt. Dess viktigaste avvikelse från renlärigheten var att det lämnade frågan om styrelseformen öppen och alltså fann det tänkbart att framtidens socialiststat kunde existera under samma Hohenzollernmonarki som då regerade Tyskland. Frånsett detta framlades Marx grundläror, innefattande klasskampen, kapitalismens oundvikliga slopande och arbetarklassens beslagtagande av produktionsmedlen. Palm hade med sig Gotha-programmet hem till Sverige och använde det i dess helhet som manifest för den förening han grundade 1881, den första socialistiska organisationen i Sverige. Program-

met var dåligt översatt, sannoligt emedan Palm begrep det bara ofullständigt. Ej desto mindre övertogs det oförändrat av det svenska socialdemokratiska partiet, när detta kom till stånd 1889.

För en tid framåt betraktade sig det svenska socialdemokratiska partiet som en utlöpare till den tyska socialiströrelsen. År 1897 följde svenskarna Tyska socialistiska arbetarpartiet i att ersätta Gotha-programmet med det s.k. Erfurt-programmet. Det ena var en modifiering av det andra i marxistisk riktning, huvudsakligen i så måtto som partiet siktade mot att överta makten i landet och ändra styrelseformen till vad vi skulle kalla en enpartistat. Men i likhet med Gotha-programmet ville också Erfurt-programmet undvika revolution, då man antog att historiens egen gång oundvikligen komme att genomföra partiets syften, varför våld vore överflödigt. Såsom alltför återhållsamt för östern och alltför radikalt för västern har numera Erfurt-programmet övergivits på alla håll utom i Sverige, där det fortfarande utgör socialdemokraternas manifest. Det har ofta modifierats men aldrig ersatts med något annat. Kontinentens socialister har skaffat sig sina egna icke-marxistiska lovsånger; engelsk socialism är en nationell produkt; kommunisterna närmar sig Marx endast genom Lenin, Mao eller Stalin som mellanhänder. Ensamma bland dem alla kan de svenska socialdemokraterna dra en direkt och obruten härkomstlinje från Marx själv.

Sedan de först lekt med revolutionstanken övergick i början av detta sekel socialdemokraterna till parlamentariska metoder för att nå sina syften. År 1917 blåste bolsjevikrevolutionen i Ryssland nytt liv i de radikala socialdemokraterna, som i trots mot partiets linje fortsatt med sina ambitioner att tillgripa våld för att kasta över ända den bestående ordningen. Dessa bröt sig ut och bildade det svenska kommunistpartiet. I sin egenskap av en liten fraktion utan ringaste utsikt att överta makten har de svenska kommunisterna nertryckts av den speciella hämningen att vara socialdemokratiska schismatiker. När statsminister Olof Palme 1970 kallade dem för ”radikala socialdemokrater” var det bara den historiska sanningen han uttalade.

För längesen avsvor de svenska socialdemokraterna formella Marx. Och i så måtto som de förkastat hans ideologiska rustkammare och numera sällan läser honom, kan den avsvärjelsen också gälla till sitt

yttre värde. Men i det sätt på vilket de tänker och handlar framvisar de i sin intellektuella krigsmålning en djup och genomträngande marxistisk ådra. Professor Herbert Tingsten, nationalekonom och tidigare socialdemokratisk ideolog, uttrycker detta med orden: "De historisk-filosofiska begrepp, ur vilka Marx utvecklade sina mera detaljerade ekonomiska och sociala teorier, har behållit sin auktoritet i långt högre grad än teorierna själva. Den materialistiska historieuppfattningen accepteras i regel fortfarande som en betecknande och sann trosdogm, även om det sällan göres något försök att med någon som helst precision förklara exakt vad den innebär. En allmän stämning av ekonomisk determinism har omgivit den ekonomiska debatten. Det räcker att nämna det ständiga talet om 'framåtskridandet' som ett slags av människan oavhängig drivkraft. Varje reform anses tillräckligt motiverad om den sägs vara i linje med 'framåtskridandet'."

De svenska socialdemokraterna förklarar de mänskliga varelserna uteslutande i beteendelärans flacka terminologi. Därur följer deras marxistiska doktrin att människan kan omskapas på ett bestämt, i förväg planerat sätt genom att hennes miljö förändras. I likhet med kommunistvärldens ortodoxa partier har också de svenska socialdemokraterna handlat utifrån sin tro genom att manipulera medborgarnas miljö i syfte att skapa den nya människan för det nya samhället.

Genom att förfara på så vis har de visat att det inte är nödvändigt att tillämpa marxistisk nationalekonomi för att förverkliga de marxistiska sociala teorierna. Det kommer att framgå ur nästa kapitel att de svenska socialdemokraterna skaffat sig erforderlig ekonomisk kontroll över landet med kringgående metoder, och de strängare formerna av statligt dirigerande har varit överflödiga.

Genom att anta den ekonomiska determinismen som sin viktigaste trosartikel har de svenska socialdemokraterna inte bara förskrivit sig åt den marxistiska renlärigheten utan samtidigt följt ett slags nationellt tänkesätt. Åtminstone i den form på vilken den praktiseras är marxismen rotad i ren materialism och en känsla för egennytta och utilitetsprincip. Bådadera har historiskt inpräglats i svenskens kynne, som därför saknar andlig märg för ett moraliskt motstånd.

Härvidlag är Sverige något alldeles för sig. Sålunda är ryssarna, för att göra en jämförelse, i besittning av en intensiv andlighet, som blivit

deras revolutionärers fördärv, så att bolsjevikerna fann starkare motstånd i Ryssland än socialdemokraterna i Sverige när det gällde tillämpningen av den marxistiska doktrinen. I ena fallet måste det nya inflytandet bekämpa, i det andra kunde det bara följa en inhemsk tradition. I den meningen är Sverige ett av de mest marxistiska länder som finns.

4. En planerares förlovade land

De flesta försök till planhushållning har hindrats genom administrativa brister eller folkets motstånd. Men Sverige kunde ha skapats uteslutande för just planhushållning. En monolitisk stat, som ett enda massivt block, med en mäktig, centraliserad förvaltning regerar ett undergivet folk som respekterar auktoritet och föredrar civila tjänstemän framför politiker. Landets hela tradition har varit ”bestäm över oss!” När socialdemokraterna övertog makten behövde de inte införa nya idéer, bara lämpa redan förefintliga sådana efter sina syften. Där hade alltid funnits statlig övervakning av industrin, och även de företagare som vid 1800-talets slut genomförde den industriella revolutionen i Sverige trodde mindre på principen laissez faire än på regeringens högtidliga plikt att uppmuntra, beskydda och i nödfall finansiera deras aktivitet. Planhushållning har aldrig haft några fiender i Sverige (i grell motsats mot vad exempelvis är fallet i England), och den enda dispyt som förekommit har gällt vad form den bort ha samt – tillfälligtvis – syftet för vilket den föreslagits. Det är på grund av dess politiska och sociala institutioners art som Sverige åstadkommit saker som ligger långt över proportionen till landets storlek.

De gamla bruken har hos sina arbetare ingjutit stor lojalitet gentemot deras företag, medan svenska industrimän alltid varit begåvade organisatörer. Arbetsfreden tryggade full exploatering av dessa egenskaper. Men den svenska industrins kanske värdefullaste tillgång är likväl att dess arbetare är historiskt bundna till ett tänkande gruppvis. De anpassar sig rent instinktivt till stora arbetslag och det slags invecklade processer som ingår i modern produktion. Därtill lägger de anmärkningsvärd foglighet och disciplin, som inrymmer också lydnad gentemot deras arbetsgivare. Sina instruktioner följer de efter bokstaven och har lätt för att översätta direktbeslut till handling. Sverige är den organisatoriskt begåvade människans förlovade land.

Med villigt människomaterial och ingen opposition kan svensk industridrift jämföras med en välövad armés generalstab. Slöseri med folk och materiel är en sällsynthet. Den svenska industrin har utveck-

lats fruktansvärt sedan 1930. Bolag har uppstått i en skala och med en prestige, som skulle varit smickrande för ett land med mångdubbel befolkning.

Trettiotvå företag har en årlig omsättning på över 50 miljoner pund eller 612 miljoner kr. De stora koncernerna baseras på uppfinningar eller nytillämpningar, gjorda av svenskar; de är fortfarande knutna till dessa produkter, som ofta utgör rena slagordsnamn i utlandet. Bland de mest kända är SKF för tillverkning av självriktande kullager (årsomsättning 30 milj. pund; 62.900 anställda), Alfa-Laval för tillverkning av centrifugseparatorer (årsomsättning 11 milj. pund; 17.500 anställda), AGA för automatiska fyrar (årsomsättning 70 milj. pund; 13.000 anställda).

Ett land med knappt 8 miljoner invånare lyckas underhålla två stora bilfabriker – Volvo och Saab – med internationellt anseende. Det har också en vinstbringande flygplansindustri med en tillverkning av militärt jetflyg, som kan konkurrera med stormakternas produkter. Den hängivenhet som finns i allt detta präglas av en kall intensitet som påminner om krigsansträngningar.

Men naturligtvis är Sverige försvuret åt fredens idé. Nationalproduktionens massa har lyft sig till svindlande höjder och levnadsstandarden har stigit i förhållande därtill. År 1968 var nationalproduktionen uppe i 1.350 pund per person, vilket ligger nära USA med 1.791 pund och över Canada med 1.260 pund på tredje plats. Storbritannien med en nationalproduktion av bara 704 pund per person ligger tolva i världen. Andra välståndssiffror talar samma språk. Av telefoner har Sverige nära 50 per 100 invånare gentemot 54,1 för USA, av TV-apparater 296 per tusen invånare mot USA:s 409. Sverige förbrukar 168 kilo tidningspapper per person och år, USA 409 kilo. Och så vidare i det oändliga. Enligt de flesta statistiska tabeller är det bara USA som ligger före vad välstånd beträffar, men om man till nationalinkomstens totalsumma lägger principen av densammas rättvisa fördelning är det Sverige som leder. Sverige har ingen slum och inga svenskar är undernärda. Det är allmänt känt att miljoner amerikaner lever i fattigdom, men i Sverige finns det inga fattiga. Endast svenskarna har lyckats eliminera öar av armod i välståndets gyllene hav, endast de har kun-

nat säkra verklig ekonomisk trygghet för den genomsnittlige medborgaren.

Medan privat företagsamhet tillåtits exploatera sitt geni för tekniskt framåtskridande, är det staten som fördelat vinsterna. Det är en metod för utnyttjande av det kapitalistiska systemets materiella välstånd med undvikande av dess orättvisor. Kapitalisten producerar, staten distribuerar. För att kunna göra så har staten måst förskaffa sig avsevärd makt över den privata företagsamheten utan att förändra äganderättens formella grundsatser.

Ehuru förstatligandet är det påtagligaste och på visst sätt enklaste medlet att få kontroll över industrin, har det dock avvisats på en rad välgrundade skäl. Först och främst är den påvisbart ineffektiv. "Man kan bara titta på den brittiska kol- och stålindustrin", har en obrottsligt rättrogen svensk socialdemokrat sagt, "för att få frossbrytningar längs ryggraden. Vi har ingående studerat den sortens socialisering, och den är ingenting för oss." Politiskt sett finns det mer djupliggande reservationer. Att äga är att högst eventuellt ta åt sig äran för framgång men ofelbart att dra den bittra konsekvensen av misslyckande. Svenskarna har tänkt ut ett system i vilket staten kontrollerar men inte äger industrin, så att den väl får äran som allmän källa till välståndet men samtidigt ansvaret för partiellt misslyckande faller på ägarna. Det betyder ägandets välsignelse utan dess förhatlighet, makt utan ansvar.

Ett antal ekonomiska uppfinningar gör det möjligt för regeringen att dirigera industrin. Krediten kontrolleras med stor stränghet av de centrala myndigheterna. Beskattningen är så uttänkt, att bolagen finner det allt svårare att finansiera sig själva, och investeringar och expansion är beroende av statliga lån. Då nu dessa i sin tur är beroende av vad för betingelser (och de behöver visst inte tvunget vara ekonomiska) staten behagar ställa, finns ett betydande utrymme för direkt dirigerande. Så kan exempelvis den lokala placeringen av fabriker styras ovanifrån. När Volvos bilverkstäder utvidgade sina anläggningar 1970 blev de med dylika medel tvingade att förlägga en del av produktionen till Umeå i Nordsverige omkring 130 mil avlägset från huvudsätet i Göteborg. Av egen drift skulle direktionen aldrig ha gjort detta, då steget är ekonomiskt oförsvarligt. Men politiskt sett begärde regeringen

denna förläggning för att skaffa arbete i ett av depression lidande område.

Även när en dylik kontroll är någorlunda effektiv lämnar den dock mycket övrigt att önska, särskilt när det gäller överinseendet av det dagliga arbetet och insyn i bolagets affärer. Nästa steg är därför givetvis staten i styrelserummet. Detta är socialdemokratisk politik. Det började 1971 med de större bankerna som nu har statliga direktörer i styrelserna. Skeppsvarven blir nästa steg, och säkert kommer de större industrikoncernerna att följa efter inom kort. Endast en eller två statliga direktörer har utnämnts för varje bank, och då dessa i varje fall utgör en minoritet, kan de inte utöva formellt ledarskap. Men deras ord har tyngd, det är de som är kommissarierna. Åtminstone under 1970-talet är det inte avsikten att ha en majoritet av statliga direktörer i de privata företagen. En agent i varje styrelse är tillräckligt; han kan framföra regeringens order och avlägga rapport uppåt angående de privata bolagsaffärerna. Genom hans närvaro har makten från aktieägarna och direktionen överförts på regeringen utan att formerna för äganderätten förändrats. Arrangemanget ger staten all kontroll den behöver men tryggar dock den lokala autonomin, tillåter marknadskrafterna att arbeta inom föreskrivna gränser och undviker en skoningslös centraliserings elände. Det skiljer sig rätt litet från de liberala reformer som diskuterats inom den kommunistiska världen.

Vad svenskarna gör är att exploatera chefsskapsrevolutionen. "Sedan administratörerna tagit ledningen" – säger dr Rudolf Meidner, en ledande socialdemokratisk ekonom och statlig administratör i styrelsen för Stockholms enskilda bank (en av de "fyra stora" svenska bankerna) – "är äganderätten illusorisk. Poängen ligger i att numera kapitalet skilts från administrationen. Aktieägarna utövar ingen makt längre, de inkasserar bara sin utdelning. Den verkliga kontrollen ligger hos den administrative experten, och han är en avlönad anställd. För honom är det likgiltigt vem som utbetalar hans lön." Socialdemokraterna arbetar med sikte mot en framtid där privat äganderätt inom industrin är som den formella toppen i en konstitutionell monarki, den avbleknade återstoden av en gammal institution. Bolagsdirektörer som utnämnes av aktieägarna kommer troligen att fortsätta figurera som skuggchefer för att lugna allmänheten med den gamla ordningens yttre

sken och för att undgå de bekymmer och den eventuella opposition som kan förorsakas av en öppen förändring. Men den verkliga makten kommer att ligga hos staten och dess administratörer, om vid det laget någon gräns kan dras dem emellan. I svenskt språkbruk är detta "funktionell socialism". En marxist skulle kalla det "statlig kapitalism".

I vissa fall har staten övertagit företag och industrier direkt, i syfte att influera på priser och utveckling. Större delen av gruvindustrin har förstatligats. Byggindustrin är ett favoritområde för intervention. Så kontrollerar t.ex. staten nu halva produktionen av väggisoleringsmaterial, en betydande nödvändighetsartikel i ett nordligt land. Vidare är hotell och restauranger i stor utsträckning statsägda. Ytterligare har staten vidsträckt inflytande genom de kooperativa och fackföreningsmässiga rörelserna, vilka båda är intimt förknippade med det socialdemokratiska partiet. Ungefär femtedelen av all byggnation är i händerna på bolag som ägs av fackföreningarna. Kooperationen står för i runt tal 20 % av all detaljhandel i Sverige och får av myndigheterna förtursrätt vid tillståndslämnande till etablerandet av nya butiker.

Staten har alltså fullständig kontroll av ekonomin, och likväl säger statistiken att 95 % av den svenska industrin är privatägd. Det utgör kanske en ny påminnelse om skillnaden mellan statistik och verklighet. Det är en trösterik skensiffra, som ej sällan anföres av myndigheterna i Sverige för att lugna folk som hyser misstro mot regeringens avsikter.

De maktfullkomligheter som här skisserats utgör själva nerven i planhushållningen, men för att få tillfredsställande kontroll saknas en faktor: isoleringen, så att myndigheterna kan hålla utifrån kommande inflytelser stången och regera obehindrat. Och det är anmärkningsvärt att socialdemokraterna, även om de talar aldrig så mycket om "internationell solidaritet" ej desto mindre har fullföljt en strängt isolationistisk politik. De har bevarat, konserverat landets historiska inåtvändhet och isolering. Det visade sig med speciell styrka i arbetet för europeisk integration och europeiska förbindelser i EEC.

Alltsedan 1963 har svenskarna låtsats leka med tanken på ett närmande till EEC, därtill tvingade av nödvändigheten att bevara sin exportmarknad. De uttryckte sig länge svävande beträffande sina avsikter, men 1971 avböjde de äntligen fullt medlemskap, och det av två föregivna huvudskäl: att det vore oförenligt med deras neutralitet och

att det skulle hindra deras speciella form av utveckling. Särskilt var regeringen ur stånd att godta någon fri rörlighet för arbete och kapital. Att kapitalets fria rörlighet inte fördömts i princip hade visats av de felslagna underhandlingarna med Danmark, Finland och Norge för en gemensam nordisk marknad 1969, när svenskarna ställde kapitalrörelsen som villkor. Men i den situationen var Sverige den största nationen och önskade tydligen utsträcka sin ekonomiska makt också till grannländerna. När det gällde EEC var Sverige åter en liten nation och därför på kapitalrörelsens mottagarsida, vilket skulle innebära ett inträngande av inflytelser utifrån. Och vad gäller arbetets rörlighet kunde Sverige inte, för att citera statsminister Olof Palme, "ge avkall på fackföreningarnas makt att reglera invandringen". Han syftade på den mekanism för meddelande av invandrings- och arbetstillstånd vars beslutfattande styrelse inrymmer representanter för LO och där LO har sista ordet.

Det är sant, att vissa svenska industrimän var för EEC, men de utgjorde en tunn minoritet involverade i stora företag med internationella förbindelser. I stort sett var de svenska näringsidkarna i likhet med den socialdemokratiska regeringen (för att inte tala om fackföreningarna och den stora allmänheten) dödligt rädda för främmande inflytande och glödande apostlar för ekonomisk nationalism. EEC var ingenting för dem.

Endast ca 4,5 % av den svenska industrin är utlandsägd, och i ingen enda sektor dominerar utländskt inflytande. Men varnad av de flernationella företagens frammarsch i världen och i skräck för en invasion av internationellt kapital har regeringen skärpt den redan stränga kontrollen av utländska investeringar och tillbakavisat dem när så funnits erforderligt. Det inträffade en typisk händelse i fall av en firma kallad Billman. Det är en fabrik för tillverkning av elektrisk kontrollapparatur, och ett schweiziskt bolag inom samma område, Landis & Gyr, önskade köpa Billman. För tillfället fanns inga lagliga hinder för ett sådant köp, då mäklarna lyckats kringgå de gängse restriktionerna. Men bakom scenen stoppade den svenska industriministern Krister Wickman transaktionen, mer eller mindre tvingade vissa större aktieägare att sälja sina andelar till regeringen och behöll bolaget i svensk ägo med betydande statliga intressen.

I princip vill svenskarna importera teknik och utvidga handeln men hålla utländskt inflytande borta. Sålunda har Sverige varit ivrig medlem av EFTA, som i det väsentliga är en provisorisk organisation med syfte att avskaffa införseltullar och som, sedan detta nu har skett, ligger i dödsryckningarna. Det har förvisso aldrig haft det inflytande på sina signatärmakters liv och regimer som EEC haft bland sina medlemsstater. Och EFTA har aldrig undergrävt de nationella regeringarnas självbestämmanderätt, som EEC definitivt har gjort. Där har vi kärnan i saken. Svenskarna är svartsjukt måna om sin självbestämmanderätt och vägrar blankt att ge avkall på minsta del av denna. Européerna må peka aldrig så mycket på alla de fördelar en integration skulle medföra, svenskarna anser likväl absolut kontroll över sitt eget samhälle som sin värdefullaste egendom. De vet att de måste isoleras från varje yttre mellankomst för att kunna omskapa landet efter sina planer. Deras styrare begriper att om de öppnar gränserna för idéer utifrån, skulle detta underminera ett unikt system som kräver absolut isolering för att kunna överleva.

Kontrollen av ett modernt industriellt samhälle kräver som ideal en effektiv och lättmanipulerad central administration, skyddad från yttre ingripanden. De som nu styr Sverige har i arv övertagit ett system som kunde ha skapats med just deras behov i åtanke. De har en stark byråkrati och ett svagt parlament. De har ett administrativt maskineri som är immunt mot inflytande från riksdagens sida, med betydande makt hos regeringen i form av påbud. De har vidsträckta konstitutionella medel att kunna slingra sig undan såväl politisk som rättslig process.

I sin ursprungliga gestalt lade 1809 års regeringsform den utövande makten i kungens hand, kungen verkande genom statens ministrar, vilka han valde utan att konsultera riksdagen. Dessa ministrar hade emellertid inget direkt inflytande på den administrativa apparat som skötte landets löpande angelägenheter. Denna apparat var oavhängig. Ministrarna gav den allmänna direktiv, men det exakta sätt på vilket dessa utfördes lämnades åt byråkraterna att avgöra. Administrationen var fri från parlamentskontroll, och ministrarna var inte ansvariga inför riksdagen för administrationens handhavande. Regeringen var en kommitté av byråkrater. Den nationella politiken beslöts vanligtvis i den administrativa organisationen, accepterades i efterhand av rege-

ringen och underställdes först i tredje hand riksdagen för godkännande. Riksdagen framskapade inte lagstiftningen, den bara godkände eller avvisade på annat håll formulerade förslag.

Allt detta hålls vid makt än i dag. 1809 års regeringsform har periodiskt justerats efterhand som omständigheterna ändrats, men dess grundprinciper kvarstår och sätts inte ifråga. Efterhand som medborgarrätten tillväxte och monarkins ställning försvagades framväxte ett kabinettssystem. Men det fanns fortfarande ingenting i konstitutionen som tvang regeringen att ha majoritet i riksdagen. Regeringens utnämnande fortsatte att utgöra ett kungligt privilegium. Ministrarna behövde alltså inte sitta som medlemmar av riksdagen, och det behöver de fortfarande inte. Intill början av vårt eget århundrade kunde kungen påtvinga landet en regering mot riksdagens vilja och väljarkårens mening, och han gjorde det också. Först sedan 1917 har den konstitutionella monarkins principer fullt accepterats, och regeringen måste enligt gällande sed åtnjuta riksdagens förtroende.

År 1865 slopades ståndsriksdagen och ett tvåkammarsparlament kom i stället. År 1970 infördes enkammarriksdag och en ny riksdagsordning. Förändringarna begränsades till den parlamentariska och valmässiga proceduren: den nya konstitutionen vidmakthåller i likhet med den gamla samma maktfördelning inom staten, och andan från 1809 regerar fortfarande oanfäktad. Riksdagen fortfar att vara svag, den verkställande makten stark, och det administrativa maskineriet bevarar den extraordinära makt det bekläddes med redan på 1600-talet.

Ehuru riksdagen efter antagandet av 1809 års konstitution långsamt börjat treva i riktning mot moderna parlamentariska former, kvarstod ämbetsmannakårens makt obeskuren och grep över från administrationen till politiken. Civila tjänstemän dominerade fortfarande kabinettet. När på 1850-talet lösliga riksdagskoalitioner av liberal och konservativ färg började framträda, föregångare till de verkliga partierna, kurtiserade bådadera den civila ämbetsmannakåren. Den liberale finansministern J. A. Gripenstedt ansåg det för sitt politiska kvarlevande nödvändigt att höja byråkraternas löner, ehuru han ostraffat kunde åsidosätta alla andra gruppers intressen i landet.

Traditionerna från Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna, kodifierade i konstitutionerna av 1809 och 1970, har gått ut på att förskansa

byråkratins makt. Riksdagen har inte ord att säga till om i civilförvaltningen och ej heller möjligheter att påverka den administrativa proceduren. Kabinettsministrar och ledande byråkrater har privilegium att regera genom administrativa förordningar, som riksdagen är förhindrad att sätta under debatt och över vilka den inte har någon bestämmanderätt. De flesta av de normer och reglementen som styrt Sverige har legat utanför parlamentarisk kontroll, och byråkratins makt har utvidgats genom ett infiltrerat system av *droit administratif*.

För svensken är riksdagen ingalunda maktens källa. Det är fel att tala om desillusion ifråga om parlamentarisk styrelse, eftersom svensken aldrig haft några sådana illusioner. I motsats till engelsmannen har han aldrig (utom under den s.k. Frihetstiden) trott att den lagstiftande församlingen verkligen regerar, då han i långa tider godtagit dess funktion av att bara registrera den verkställande maktens beslut. Politiska strider ligger inte för det svenska kynnet, svenskens intresse koncentreras uteslutande till en bra förvaltning. Han förstår att det ena utesluter det andra, och när därför regeringssystemet sätter munkorg på politierna till förmån för byråkraterna, är detta bara ett erkännande av folkets smak och tänkesätt.

Allt detta gynnar central planering och effektivt styrande av staten. Politik och politiker är ett hinder för planhushållaren, det är alltid lättare att handskas med folk som bara är intresserade av en smidigt fungerande och god organisation. Svensken svarar mot sin beskrivning, han är en opolitisk varelse, han vill att de som regerar honom skall sköta sin sak utan politikers inblandning. Det är som svar på denna önskan han har begåvats med ett starkt administrativt maskineri och med riksdagen hållen på en armslängds avstånd.

En kabinettsminister har till funktion att genomdriva sitt kabinetts politik. Men han kan bara utfärda allmänna direktiv, och dessas genomförande uppdras åt autonoma offentliga ämbetsverk. De ämbetsverken är inte bara fria från riksdagens kontroll, de är i samma mån också oavhängiga av ministerns överinseende. Det krävs av dem att de följer sina ministrars direktiv men tillåts därvid ett stort mått av handlingsfrihet. Det är inte ministern utan generaldirektören såsom chef för vederbörande ämbetsverk, vilken är högsta myndighet för

handläggningen av landets angelägenheter. Det är generaldirektörerna som är vardagslivets härskare över Sverige.

En generaldirektör utses och utnämnes av regeringen, och även om han innehar en civil tjänsteställning finns det ingenting som hindrar att utnämningen är politisk. Sedan 1940-talet har flertalet av dem varit socialdemokrater. Riksdagen har inte ett ljud att säga till om vid valet av en generaldirektör; det är uteslutande en regeringens angelägenhet, vilket ytterst vill säga partimaskinens. Detta betyder höggradig effektivitet vid politikens överföring till handling, emedan det binder den civila tjänsten vid partiapparaten. Om den politiska makten skiftade periodiskt, skulle en balansering av orättvisorna ha blivit följden, men när nu socialdemokraterna suttit vid makten i fyra årtionden har de fått fast och permanent grepp om byråkratin. Detta har varit av stort värde på de områden där samhället nyordnats, och av sagda skäl har ämbetsverken för bostadsbygge, stadsplanering, sociala angelägenheter, arbetsmarknaden och framför allt undervisningen blivit regeringspartiets fredade jaktmark och supporters.

Ämbetsverken uppgör oavhängigt sin egen budget, vars enda begränsning är den penningsumma som ställs till förfogande av finansdepartementet. Endast totalutgiften är föremål för kontroll, utportionerandet av fonderna är deras enskilda angelägenhet, och inte ens deras egna kabinettsminister har därvidlag något att säga till om. Denna fruktansvärda oekonomiska oavhängighet ger dem avsevärt inflytande på regeringsproceduren. Samtidigt använder regeringen ämbetsverken som rådgivande experter, och på så vis har de blivit politikskapande. Sedan partiet övertagit ämbetsverken betyder detta att det regerar mycket av nationens liv utan parlamentets kontroll. Och då byråkraterna blivit allt djupare invalverade i såväl verkställandet som utformandet av politiken, tycks inte bara riksdagen utan även regeringen själv ha fått nöja sig med en bakgrundsplacering.

Det byråkratiska maskineriet ligger utanför domarkårens råmärken och fäller dom över sina egna handlingar genom ett system av administrativa lagar. Många rättsfrågor angående medborgarens frihet utgör den civila ämbetsmannakårens prerogativ. Undantaget från riksdagens överinseende och oangripligt från den normala rättsskipningens sida, har det svenska administrativa maskineriet skyddats gentemot de vik-

tigaste källorna till hinder och uppskov för att bli ett utomordentligt effektivt instrument för ett teknokratiskt styre.

Planering i ordets vidsträcktaste bemärkelse är kärnan i den ekonomiska utvecklingen, och på detta område ger det svenska systemet en fruktansvärd makt åt experten. Så utgöt t.ex. stadsplanering den lokala styrelsens monopol och är den municipala byråkratins angelägenhet. Expropriation, berövande av någons äganderätt och därmed hörnstenen till offentlig kontroll av jorden, är en enkel administrativ procedur som ligger utanför domstolarnas domvärjo. En order om expropriation kan aldrig anfäktas eller återkallas; en gång undertecknad är den slutgiltig. Endast kompensationssumman kan bli föremål för tvist, och avgörandet ligger i de administrativa domstolarnas händer.

Rätt användande av mänskliga resurser erfordrar en kontrollmekanism för att reglera anskaffningen av arbete och arbetskraft i förhållande till svängningen mellan låg- och högkonjunktur. Den saken ligger i händerna på ett ämbetsverk som kallas Arbetsmarknadsstyrelsen; denna skapar offentliga arbetstillfällen såsom vägbygge, och all privat byggverksamhet måste få dess godkännande. En klar skillnad har dragits mellan planeringstillstånd, som säkerställer att all byggnation överensstämmer med officiella regler, och tillstånd att börja bygga – som avhänger av den ekonomiska situationen. Det ena ligger i planeringsmyndigheternas hand, det andra i Arbetsmarknadsstyrelsens, som baserar sina beslut uteslutande på tillgången på arbete och ekonomins status.

Eftersom riksdagen vare sig kan påverka eller ens diskutera Arbetsmarknadsstyrelsens verksamhet och eftersom dess generaldirektör sedan länge alltid varit socialdemokrat, kan ämbetsverkets aktivitet styras i överensstämmelse med partipolitiken. Fördelarna är många. Industrin kan dirigeras till utvalda landsändar av ekonomiska och politiska specialister som kan arbeta utan inblandning utifrån. Byggnationen kan försenas eller påskyndas och arbetstillfällen skapas eller bortskäras allteftersom ekonomin tarvar upphettning eller nerkylning Även om inflation eller deflation inte i allo lyder en civil tjänstemans minsta vink, så kan denne i varje fall stimulera endera med ett penndrag och hjälpa till att framkalla bådadera. En omkastning av den ekonomiska politiken, som i England eller Amerika skulle bli föremål

för debatt i parlamentet och löpa risk för parlamentarisk straffpåföljd, är i Sverige helt enkelt en administrativ ordningsfråga.

De svenska planerarna har haft tur med sina industriidkare. I England och Amerika har den ekonomiska dirigeringen uppskjutits och ibland omintetgjorts genom den liberalism, som gett politiskt uttryck åt den personliga oavhängighet vilken krävs av den kapitalistiska etiken. Där kontroll genomförts på försök har den ej sällan underminerats utan skrupler av privat sabotage. På 1960-talet fann sålunda Labourregeringen i England sina finansiella restriktioner skjutna i sank genom privata manipulationer från ett raffinerat kreditsystems sida. En bankdirektör kunde då säga till en kund: ”Vårt syfte är att skydda våra kunder gentemot myndigheterna” – och ändå förbli både aktad och aktningsvärd. Något sådant går inte i Sverige. Det är där inte bara så att regeringen har större makt, utan därtill underkastar sig företagarna frivilligt.

Kapitalism i betydelsen fri företagsamhet och konkurrens har aldrig funnits i Sverige. 1800-talets företagare, som byggde upp den svenska industrin trodde på statlig hjälp och kontroll, en försenad form av merkantilism. De firmor som då växte upp var i allt utom till namnet monopol. Som följd därav har den svenska ekonomin bevarat en halvt monopolmässig karaktär, och detta har lett till en grad av koncentration som inom västvärlden sannolikt bara kan jämföras med Belgien.

Fyra eller fem familjer dominerar det svenska ekonomiska livet. Sålunda är sjöfarten huvudsakligen i händerna på Broströms i Göteborg, medan Johnsons i Stockholm leder nästan all maskinhandel med Sovjetunionen. Men den ryktbaraste av dessa köpmansklaner är Wallenbergs, vars intressen är spridda över hela den svenska industrin och som dominerar bankväsende och finans.

Under sådana omständigheter kunde man tänka sig att de svenska kapitalisterna skulle dra fördel av sin styrka till att bekämpa regeringen. I verkligheten har detta aldrig inträffat emedan de i kraft av tradition alltid identifierat sig själva med staten, även efter socialdemokraternas maktövertagande och det framtidshot de utövar mot de fria företagarnas oavhängighet.

Om den svenska centralbanken utövar en unik och absolut kontroll

över finansiella angelägenheter, beror detta inte enbart på dess ytterst vidsträckta maktfullkomligheter, som i realiteten gör privatbankerna till dess underavdelningar. Det är också följden av en halvofficiell tjänstemannaattityd från bankmännens sida.

”Jag beundrar de engelska bankirernas oavhängighet”, sa Tore Browaldh, f.d. verkställande direktör för Svenska Handelsbanken, en av de tre största svenska bankerna, ”men sådant kunde aldrig hända här. Svenskarna vill ha statlig kontroll. Det kunde aldrig inträffa att en svensk bankir hjälpte en kund mot staten – hans instinkt ligger åt motsatt håll: att utföra centralbankens order. Han identifierar sig själv med staten. Jag förmodar det är följden av statens korporativa karaktär. Jag skulle vilja påstå att det aldrig är tal om lojalitetskonflikt – i konflikt mellan staten och kunden är det alltid staten som vinner. Också om vi vet att vi därmed skär halsen av oss själva.”

Detta samspel mellan kontroll, efterblivenhet och privat identifiering med staten jämnar vägen för regeringskontroll på de flesta områden. Sålunda ligger mycket av det svenska samhällets utveckling hos Socialstyrelsen, som handhar den sociala välfärden, medicinalväsendet och hälsovården, bostadsfrågan och i viss utsträckning också undervisningen. Generaldirektör har sedan ett antal år varit Bror Rexed, som också råkar vara en av socialdemokraternas ledande ideologer. Han bekantgjorde ofta kommande åtgärder innan hans egen minister sagt sitt ord och innan partiet officiellt fattat sitt beslut. Men då han talade i sin egenskap av ledande ämbetsman godtogs hans ord som en förordning, som bara fick statlig bekräftelse i vederbörlig ordning. Låt oss ta två betydelsefulla exempel. Det var han som år 1970 meddelade att förordningen om transplantation av organ skulle revideras och lagen modifieras samt att fluoriseringen av dricksvatten skulle uppskjutas tills resultat av vidare undersökningar i frågan förelåg. Bägge frågorna var av allmänt intresse, men emedan han tog itu med dem avfördes de från den politiska stridsfronten. Den gång riksdagen tilläts ta problemen under debatt blev dessa inte föremål för meningsskiljaktigheter utan begrundades som mottagna sanningar. Det är på så vis som kontroversiella ämnen avlägsnas från politiken.

Socialstyrelsen åtnjuter oinskränkt makt över barnavården. En administrativ order utfärdad av en partifunktionär är tillräcklig för att

frånta varje föräldrar dess barn och få det uppfostrat av en person (eller institution) som i något hänseende anses lämplig. Detta är ingen modern uppfinning, det är ett gammalt arrangemang som bara uppmoderniserats (utomäktenskapliga barn understår automatiskt barnavårdsstyrelsen, som är Socialstyrelsens lokala organ. De skall skickas till barnavårdscentraler för regelbunden inspektion och deras mödrar är enligt lag tvungna att underkasta sig varje sorts korsförhör som myndigheterna anser lämpliga för frågan om fortsatt övervakning. Ogifta mödrar är speciellt utsatta för risken att deras barn tas ifrån dem.)

Barnfråntagandet användes under förra århundradet ej sällan för att säkra att barn till religiösa dissidenter uppfostrades i statskyrkans tro. Domstolarna har ingenting att säga till om i saken, och det finns ingen möjlighet för föräldrar att motsätta sig en order som berövar dem vården av deras egna barn. Gottgörelse kan ske först efter fullbordat faktum och gäller sättet varpå ordern utförts. Om polisen sålunda tillgriper överdrivet våld vid hämtandet av ett barn kan klagomål inlämnas men endast till en administrativ kommitté. På ingen punkt är det möjligt att appellera till laglig domstol, och föräldrarna får inte vara närvarande vid tjänstemannabordet när kommittén diskuterar deras barns avlägsnande från hemmet. I sista instans kan ”ombudsmannen” besväras, men han saknar makt att upphäva ett beslut om vårdnad, han kan bara tillrättavisa en tjänsteman för att inte ha uppträtt på passande sätt.

Barnavården är sålunda i byråkraternas händer. Barnavårdens tjänstemän får bereda sig tillträde till varje hem för att undersöka familjens förhållanden. De har makt att beordra polisen skaffa sig inträde med våld och hämta ut barnen utan att man kan söka hjälp hos domstol. Detta är en alldaglig företeelse som refereras i pressen endast om något otillbörligt dramatiskt inträffar. Så beredde sig t.ex. i Göteborg 1970 sex polismän tillträde till en lägenhet för att bortföra en tonårsflicka från hennes far emedan hon upprepade gånger rymt från de fosterföräldrar åt vilka hon anförtrotts, eftersom hon hellre ville bo hemma, och hon vägrade frivilligt lämna hemmet. Hennes far ville också behålla henne hos sig. I lokalpressens ögon låg det sensationella i att ett halvt dussin konstaplar ansetts nödvändiga för att avföra ett barn, när två kunde varit nog.

Barnavårdsmyndigheterna är i kontakt med varje svensk medborgare en gång eller flera. Enligt lag måste varje barnafödelse inrapporteras till den lokala barnavårdsnämnden. En representant besöker sedan hemmet för att fastställa dess förhållanden och rapportera gjorda upptäckter till centralens läkare. Det är oklokt att vägra vederbörande tillträde, då detta skulle väcka misstankar om dålig behandling av barnet med åtföljande fara för officiell aktion. Dessutom är varje medborgare lagligt skyldig att inberätta varje misstanke om dålig behandling till barnavårdsnämnden. Full anonymitet garanteras, så att de misstänkta föräldrarna – i likhet med den spanska inkvisitionens offer – aldrig behöver få veta vem deras anklagare är.

Faran för rent godtycke ligger i öppen dag, och faktiskt finns det många präktiga och hyggliga föräldrar, särskilt på landsbygden, som går i konstant fruktan för att bli berövade sina barn, särskilt om deras uppfostringsmetoder inte i varje detalj överensstämmer med dagens accepterade modeuppfattning. Detta beror åtminstone delvis på att allmänheten godtar barnavårdsnämnden, den lokala myndigheten på orten, som en auktoritet med makt att bestämma över vardagslivets allehanda. Styrelsen är en av medborgarens uppsyningsmän snarare än hans hjälpare. Under året 1968 blev 21.000 barn fråntagna föräldrarnas vårdnad – vilket gör c:a en på 350 invånare. Ibland måste barn bortföras för deras eget bästa, vanligen från alkoholiserade föräldrars våldsamma eller negligerande behandling. Men ej sällan skrides till aktion bara för att våra barn är lite besvärliga eller föräldrarna tycks leva mer sorglöst än som anses lämpligt. Den springande punkten är att föräldrar går i ständig skräck för godtyckligt ingripande. En hårt arbetande, respektabel frånskild fru i en landsortsstad vågade sålunda inte lämna hemmet fastän hennes äldsta dotter var arton år fyllda och fullt i stånd att ta hand om sina yngre syskon – detta emedan modern var rädd för att barnavårdsmyndigheterna skulle begagna hennes frånvaro som förevändning för att skingra familjen. Hon kände sig totalt försvarslös. Frågan är inte så mycket huruvida hennes fruktan var berättigad som att den överhuvud existerade. En ämbetsman inom justitiedepartementet medger i förtroende att det finns skäl för dylik fruktan och att barnavårdsnämnderna faktiskt handlar godtyckligt.

Avsikten med de svenska barnavårdsarrangemangen är att skydda

barnen från misshandel. Men de former de tar är påtagligen ett grovt våldförande på medborgarnas integritet. Och likväl är missnöje med detta sakernas tillstånd ganska sällsynt. Jag frågade en gång en man, lärare i en högre skola med akademisk examen och tillhörande liberala partiet, om han inte var bekymrad över vad som härvidlag kunde tolkas som ett lagbrott. Sist och slutligen berodde ju dock hans rätt som far av byråkraternas nåd. Han svarade: "Jag kan inte inse att det är något att hysa bekymmer för. En civil tjänsteman kan man lita på mer än på en domare, då han ju är expert i saken, vilken inte domaren är. Och i varje fall har jag fått viktigare saker att bekymra mig för än teoretiska fall av sådant slag. Jag har två barn, och det är min plikt se till att de får en anständig levnadsstandard."

Sådan är kontrollen och sådan är allmänhetens mentalitet, som utnyttjas av de svenska planerarna. Sovjetunionens härskare befinner sig ingalunda i samma lyckliga läge fastän de har förmånen av despotisk makt. Ryssen gör gärna obstruktion mot byråkratismen och harmas över den, varför han, som det spanska ordspråket säger, alltid har vetat "hur order skall åtlydas utan att verkställas". För svensken är denna sorts kompromiss rätt och slätt omoralisk. Hans folkvalda ledare har erhållit den politiska välsignelse som förmenats självhärskarna i Kreml: fogligt eftergivna medborgare och en ämbetsmannakår som aldrig stöter på motstånd.

5. Den korporativa staten

Svensken betraktar riksdagen som den sista och minst betydande av de fem komponenter vilka tillsammans utgör hans stat. Av de övriga fyra är regeringen, den byråkratiska ämbetsmannakåren och det regerande partiet kända också i västerländskt tänkande, men den fjärde är typisk bara för Sverige. Det är den del av det offentliga livet som man kallar de folkliga organisationerna.

De folkliga organisationerna är en massrörelse vilken representerar de intressegrupper som dominerar nationens liv. Vida mer än de jäktade grupper som intrigerar i smyg i riksdagshusets korridorer (fastän detta tillhör deras normala arbete) utgör de korporativa enheter, liknande de medeltida gillena och skråna, med halvt laglig ställning och hävdvunnen rätt att tala för sina skikt av befolkningen. De påverkar regeringsproceduren direkt under förbigående av riksdagen. De är ombud med auktoritet. De är befullmäktigade för staten i hela stora sektorer av det offentliga livet, och de har anförtrotts åligganden som egentligen borde tillhöra de civila tjänstemännen.

I det svenska samhällets hierarkiska struktur intar de folkliga organisationerna en förmedlande tröskel, likt ett vattentätt skott, mellan de regerande och de underordnade, och de delar sinsemellan angelägenheternas skötsel i de flesta sfärer av vardagslivets aktivitet. Landet är anpassat för underhandlingar inte med individer utan med korporationer, och den enskilde medborgaren väntas därför tillhöra någon organisation som tillgodoser hans yrke eller intressen. ”De breda massorna”, säger en svensk diktare, ”lever i folkrörelsernas djup.” I likhet med det fascistiska Italien är Sverige av idag en korporativ stat.

Men den svenska versionen av den korporativa staten är betydligt mera komplett än den italienska var. Korporationssystemet saknade passform på den italienska kroppen med dess individualistiska traditioner, och det berörde landet endast på ytan; i Sverige har det genomträngt alla hörn av nationens liv. Skillnaden är att medan i Italien korporatismen var en främmande uppfinning som pålagts av den regerande klicken, den i Sverige är ett naturligt varjemans arv. Ingen revolu-

tion eller statskupp var nödvändig, korporatismen växte upp med det moderna Sverige och förefaller fullt naturlig och önskvärd för dagens svensk.

Dess rötter är att söka i jordbrukets system. Ända in i 1700-talet eller längre hade den svenske bonden bibehållit det arkaiska systemet med bondebruk i smala remsor. Fast han nominellt var sin egen jordägare var han ändå inte sin egen herre. Hans ägor låg inte i sammanhang utan fanns utspridda i ett virrvarr av osammanhängande smålappar, så små att det var omöjligt att bruka dem separat, varför varje bys jord brukades kollektivt som ett enda gods. Byborna arbetade samman i grupper med exakta regler som styrde de olika arbetsmomenten. Ekonomiskt sett betraktades varje by som en enhet, och bokföring och försäljning handhades kommunalt. Detta var kollektivt jordbruk flera århundraden innan Ryssland påtvangs ett sådant av bolsjevikerna. Den enda skillnaden låg i att de gamla svenska kollektiven inte hade ledare tillsatta av en despotisk centralmakt utan styrdes av folkvalda byråd. Men när de väl tillsatts utövade byrådsmännen diktatorisk makt, vilken byamännen ödmjukt underkastade sig.

Det gamla svenska bondebruket erfordrade absolut underkastelse under kollektivets krav. Dess ursprung låg i tanken på utjämningar av de individuella olikheterna. Genom uppdelning av jordägorna kunde ingen för egen del lägga beslag på den bästa jorden eller behövde finna sig i den sämsta, utan alla delade nackdelar och fördelar lika. Och inte bara jordbruket var reglerat utan privatlivet också. Kyrksamhet, moral och dagligt uppförande övervakades av byrådet, med straff bestående i hudstrykning, böter eller fängelse för överträdelser. Individen skulle uppföra sig som kommunen begärde och ingen personlig avvikelse var tillåten. Mer än tusen år av dylik livsföring skapade en kollektiv mentalitet och en syn på den personliga identiteten uteslutande i termer av medlemsskap inom en viss grupp. Individualiteten kunde inte utvecklas i en sådan miljö, och konformitet betraktades som den högsta dygden.

Det kollektiva bysystemet var obligatoriskt nödtvång utom i vissa delar av Nordsverige. I så fall var det frågan om gränsland, där koloniseringen av jungfrulig jord inte var avslutad förrän i början av detta århundrade och där en gles befolkning jämte pionjärlivets förutsätt-

ningar gjorde kollektivbruk meningslöst. Men över större delen av landet och den vida övervägande delen av bondeklassen härskade kollektivbruket. År 1827 avskaffade riksdagen smålappsbruket och distribuerade om jorden till skapande av det moderna jordbrukets konsoliderade ägobilder. Bönderna fick sex år på sig för att riva ner sina gamla hem i byn och flytta ut till sina nya, enhetligt sammanslutna gårdar. På så vis förstördes de gamla byarna, landsbygden fick ett nytt ansikte och kollektivbruket utplånades med ett penndrag.

Reformen vände upp och ner på livet i en hel nation. Och likväl restes inget egentligt motstånd; Sverige är ett av de få länder i världen där agrarreformer aldrig orsakat oro. Bönderna rev ödmjukt ner sina hem och byggde sig nya, mer eller mindre inom de föreskrivna tidsgränserna. Ehuru de inte tyckte om förändringen underkastade sig befolkningen utan protest myndigheternas diktat eftersom det var vad de brukade göra. Regeringen hade kunnat visa att en reform, hur djupgripande den än var, kunde genomföras utan bekymmer.

Splittrandet av byarna och söndersprängningen av det traditionella livsmönstret innebar stora påfrestningar. Förut hade bönderna suttit samman i hemtrevliga byalag i jordägornas centrum, nu bodde de vitt åtskilda i ensamt liggande gårdar. Utströendet av deras hem förstörde den kontakt och gemenskap som utgjorde en del av de gamla byarna och som blivit nödvändigt för deras välbefinnande. Men förändringen genomdrevs av en liberal meningsgrupp inom städerna emedan – som en av dem uttryckte saken: ”det gamla systemet uppmuntrade till konservativt tänkande”. Med andra ord ett tidigt exempel på medvetet begagnande av miljön till att påverka attityderna.

Men fast de gamla bykollektiven förstörts levde deras mentalitet kvar. Då den nu var avstängd från full tillämpning i vardagslivet, sökte den sig andra kanaler, och ur detta behov föddes de folkliga organisationerna. De var dittills okända i Sverige men ropades till liv och existens genom den stora förändringen på landsbygden.

När deras byar var förstörda måste invånarna söka någon form för bevarande av den kontakt de haft tidigare. I början samlades de utan annat syfte än att föra kamratskapet vidare. Men det var inte tillräckligt, det måste skapas någon annan drivfjäder för den frambrytande rörelsen. Man behövde en ideologisk puff framåt, och den måste

man importera från städerna. Olika män kom och talade för olika saker och samlade anhängarskaror, inte för att de tvunget hade något viktigt att säga utan för att de tjänade som brännpunkter att samla sig omkring. På så vis bildades sammanslutningar, som snabbt växte till nationella organisationer. De föregivna syftena var utan större betydelse: deras ursprungliga funktion var att erbjuda en ersättning för den förlorade bysamfälligheten och tillfredsställa kravet på tillhörighet till en grupp.

Nykterhetssällskapen var de första som framträdde. Dryckenskap är ett historiskt svenskt nationallyte, och det är kanske bara vad man kunnat vänta, att i ett land med puritansk bakgrund organisationstanken skulle börja kring en folklast. Nykterhetsföreningar avancerade i samma mån som de forna byarna försvann från landsbygden, och vid 1800-talets mitt när markhägnaden var slutförd räknade de 100.000 medlemmar på en totalbefolkning av 3,8 miljoner.

För en tid framåt var nykterhetsrörelsen ensam om att ge vederkvickelse åt gruppkänslan. Drivna av tvingande längtan efter kollektivet var det många svenskar som avlade löftet för att få tillträde, fast de fortsatte supa i lönndom. Efter 1850 kom väckelserörelserna, som erbjöd social verksamhet förutom de rent religiösa mötena, och ersatte nykterheten som huvudutlopp för den kollektiva mentalitet vilken levde vidare med oförminskad kraft. En glödande våg av folkväckelse svepte över landet under 1800-talets andra hälft – ett försenat genombrott av reformationens fromhetsinnehåll. Efter 1860 utlöste införandet av de fria andaktsövningarna en storm av undertryckta religiösa känslor, och en explosion av frikyrkor brast loss. Men vid seklets slut var också den religiösa entusiasmen slut, och nykterhetssällskapen vann tillbaka sin supremati. År 1900 gjorde nykterhetsrörelsen anspråk på en tredjedel av riksdagens ledamöter inom alla politiska partier och genomdrev en restriktiv alkohollag. Nykterhetsrörelsen hade utvecklats till en folklig organisation av den moderna svenska typen; den ej blott tillfredsställande gruppmentaliteten utan utövade lika mycket politiskt inflytande.

Bevarade i hela sin medeltida styrka genom nykterhetsrörelsen gick de gammalsvenska bondekollektivens attityder vidare till det moderna Sverige. Som om de sjunkit till ro i ett rent instinktivt beteendemönster

delade svenskarna helt naturligt upp sig på alla dessa organisationer, som ytterligare ynglade av sig i takt med landets utveckling. Och den korporativa känslan var visst inte begränsad bara till bönderna, också de högre klasserna arrangerade sig i korporativ form. Medan ständerriksdagen fortfarande existerade tog ständerna gestalt av medeltida korporationer. Ämbetsmannakåren hade aldrig upphört att uppträda och agera som en sådan. En kollektiv mentalitet behärskade de styrande lika väl som de styrda. Vare sig de ena eller de andra tolererade någon avvikelse från den egna klassen, och ett av de påtagligaste kännemärkena på svenskt liv var en onyanserad och villigt genomförd konformitet. När mot 1800-talets slut fackföreningarna uppstod var arbetet i viss mån redan gjort för dem. De behövde inte som i andra länder predika solidaritet och fördelarna av en kollektiv organisation eftersom de hade att göra med ett folk som ärvt förkärleken för bådadera. Värvandet av medlemmar var liksom inom nykterhetssällskapen en lätt sak, då fackföreningarna tillfredsställde mäktiga gruppinstinkter.

Om en stark känsla för kollektivet beledsagade den gamla bondekulturen, så fostrades den i samma mån genom den industriella kolonisationens form av bruk. Isolerade och slutna i sig själva hade bruken liksom de gamla byarna en spänstig organisation som svetsade invånarna samman.

Själva bostadsformen gynnade en känsla av samhörighet. Husen låg hopträngda vägg vid vägg längs en enda gata. Privat avskildhet respekterades inte, och vem som helst fick oombedd stiga in i en annans hem. Intill mitten av 1800-talet omfattade ett bruk i genomsnitt 300 invånare. Inom ett dylikt fåtals gränser var det omöjligt att undvika offentlig insyn och granskning, och det svenska samhällets normala tryck ökade, så att konformitet närmast föreföll vara en naturlag. Bruket hade inte som den gamla bondebyn en lag bakom sig som stadgade likformighet, men i själva samstämmighetens makt fanns tvångsmedel nog. Då det krävde en högt utvecklad känsla för kollektivet, framskapade brukets arbetsformer ett livsmönster som inte lämnade någon plats åt individen. Ur detta utvecklades ett starkt och djupt verkande sinne för korporativ identitet.

Man fick under 1960-talet en belysning av denna miljös makt i norra Sverige. Arbetarna vägrade flytta från ett litet sågverk i bruks-

form, som måst slå igen, ehuru de erbjöds mer lönande anställning på andra orter. Brukskollektivets trygghet betydde för dem så mycket, att de hellre än att förlora den tryggheten föredrog att bli kvar och skrapa samman sitt livsuppehälle eller leva på socialunderstöd. De uttalade sig tydligt om sitt beroende av samhörighetskänslan för sin själsfrids skull.

Brukens och de gamla bondesamfälligheternas kollektivmentalitet överfördes till städerna efterhand som urbanisationen fortskred och en ny livsstil ersatte den gamla. Svenskarna behövde inga locktoner för att ingå i korporativa organisationer emedan de kände ett naturligt tvång att göra det. En åsikt har i Sverige inget värde om den hyses av individen som hans egen; skall den accepteras måste den framläggas som en hel grupps representativa synpunkt. Det är som om individen saknade existensberättigande utanför ett kollektiv. ”Hur kan du hysa en egen uppfattning?” frågade en gång en socialdemokratisk intellektuell (och det var inte frågan om ironi). ”Det saknar ju all betydelse, du måste få dina idéer från en grupp.”

Ur denna mylla spirade spontant Saltsjöbadsavtalet. Det behövde ingen ideologisk motivering eller politisk argumentering, det fyllde bara ett naturligt behov. Saltsjöbadsavtalets påtagligaste effekt var arbetsfredens befästande, men dess mest djupgripande konsekvens var den korporativa statens upprättande. Här ligger nyckeln till den lätthet varmed experten, organisationsmannen och den politiske ledaren kunde få makt. Saltsjöbadsavtalet var bara ett enstaka steg – låt vara ett viktigt sådant – i en utvecklingslinje som legat i luften sedan åtminstone ett årtionde. Ej heller var denna atmosfär begränsad till socialdemokraterna; de råkade bara vara exponenter för den gemensamma tanken och satt vid makten när tanken tog materiell form.

Mellan industrilagen av 1928 och Saltsjöbadsavtalet av 1938 var det några arbetsgivare som började tänka på lagligt tvång, uppskrämda av fackföreningarnas växande makt. År 1934 övertalade de högerpartiet att förelägga riksdagen ett förslag om laglig garanti för rätt till arbete utan tillhörighet till en fackförening och att definiera varje form av tvång som ett brott. Fackföreningarna och socialdemokraterna uttalade givetvis sitt ytterliga ogillande. Men bortsett från det förutsedda skriet från industrins sida fanns det reservationer av djupare art. Ett

antal konservativa politiker hade med onda aningar sett fackföreningarnas framväxt till en maktfullkomlig monolitisk och oavhängig korporation. De fruktade att en pakt mellan kapital och arbete kunde leda till en situation där den individuella medborgaren ignorerades och dirigeringen av hans arbetsliv uteslutande lades i händerna på kollektiva organisationer. Det skall medges att det bara var en ringa minoritet bland de bildade klasserna som resonerade så, folk som tagit intryck av västerlandets liberala idéer. Men genom sin position inom icke-socialistiska partier hade de politisk vikt och allierade sig med representanter för industrin. Likväl ändrade denna minoritet inom kort sin ståndpunkt och stödde socialdemokraterna när det kom till realiteterna. Resonemanget bakom en sådan åsiktsförändring illustreras rätt bra av en tilldragelse i riksdagen.

När lagförslaget om garanterad arbetsrätt utan medlemskap i fackförening först debatterades i riksdagen 1934, biträddes det av en viss professor Westman, tillhörande Bondeförbundet – men året därpå beslöt Westman i stället att motsätta sig förslaget. Från början ansåg han en lagstadga nödvändig för att skydda individen. ”Men vad är sist och slutligen lagens stadga”, sa han i ett riksdagsanförande där han förklarade sin ändrade uppfattning. ”Många av oss, kanske alla, har utan modifikation vidarefört åskådningar från den gamla liberala, individualistiska tiden till en ny tidsålder av kollektivism och organisation, vilken skapats av framåtskridandet.”

Professorn hade korrekt tolkat den inriktning som det svenska samhället höll på att ta, och det kan svårligen betvivlas att hans attitydförändring utgjorde en sund återspegling av åsikterna bland de flesta av hans landsmän. Saltsjöbadsavtalet skulle lyfta in Sverige i ”den nya tidsåldern av kollektivism och organisation”. Även om regeringen höll sig utanför förhandlingarna i Saltsjöbaden, så svävade likväl dess ande, osedd men ständigt förnummen, i konferensrummen. Och den tryggade genom överenskommelsen sitt tysta, hävdvunna stöd i den mekanism för löneavtal som kommit till stånd.

Saltsjöbadsavtalet var skenbart ett vapenstillestånd mellan arbetet och kapitalet – i verkligheten var det ett konkordat som fastslog och definierade arbetsgivarnas, fackföreningarnas och statens respektive makt och rättsområden. De skrivna klausulerna förpliktade signatärer-

na till bevarande av arbetsfreden, de oskrivna fastslog principen att båda parter skulle upprätthålla och följa regeringens ekonomiska politik som erkänsla för frihet från statligt ingripande i skötseln av deras angelägenheter. Bortsett från den självfallna önskvärdheten av att undvika strejker gäller avtalet främst de industriella relationerna mellan parterna i deras påverkande av lönerna. Våldsam löneutveckling (från 290 kr i månaden 1938 till 1.900 1970, då en arbetares genomsnittliga veckolön uppgick till 414 kr; de svenska industriarbetarlönerna har sedan 1956 stigit med 7 % per år) innebär fara för inflation; omvänt innebär lönernas hållande under kontroll åtminstone att en skräckinjagande källa till ekonomisk livsfara för staten blivit tämjd. Det var detta den svenska regeringen behövde för genomförandet av sin politik, och Saltsjöbadsavtalet gav den det.

Regeringen krävde makt att fastställa industrilönernas totalsumma – fackföreningarna och arbetsgivarna lovade att ge den makten. Alltifrån början iakttog Saltsjöbadsavtalets parter lojalt var sin sida av överenskommelsen. Före varje rond i centralförhandlingarna fastställer staten vad den kan godta som högsta möjliga ökning av statsutgifterna, och det är inom de sålunda fastlagda gränserna som förhandlingarna drives. Därutöver finns ingen öppen statlig inblandning. LO och Arbetsgivarföreningen får ensamma bestämma detaljerna i den industriella lönestrukturen som sin privatangelägenhet. Effekten av detta blev att regeringen fick bemyndigad kontroll över en vital sektor av folkets liv men inte direkt utan genom två icke-officiella korporationer. Fördelarna var flerfaldiga. I frågor rörande arbetsmarknaden hade regeringen nu att göra med endast två helgjutet sammansvetsade organisationer. Alla kontakter var centraliserade och influenssfärerna definierade.

Genom Saltsjöbadsavtalet hade vad effekten beträffar fackföreningar och arbetsgivare slutit sig samman till en enda korporativ struktur med syfte att reglera arbetsmarknaden. Det var exakt samma sak som Mussolini sökt påtvinga Italien vid ungefär samma tid. Men *hans* landsmän hade visat föga entusiasm för tanken, särskilt arbetsgivarna var utomordentligt kyligt inställda, och han misslyckades i denna sin avsikt som i så många andra. Svenskarna hade frivilligt fullbordat vad den italienske diktatorn inte varit i stånd att genomdriva.

I en korporativ stat utföres officiella uppgifter av icke-officiella organisationer. De svenska fackföreningarna utgör ett gott exempel, då all arbetslöshetsförsäkring ligger uteslutande i deras händer. De insamlar premierna, gör utbetalningarna samt administrerar de nödiga offentliga fonderna. De lokala fackföreningsgrenarna tjänstgör som arbetslöshetsförsäkringsbyråer och i utövandet av denna speciella funktion kräver de inte medlemskap som betingelse för sin service. I själva verket är de i detta fall speciellt förhindrade att resa ett sådant krav emedan de fungerar som ombud för regeringen. Staten rättfärdigar sedvänjan med att de lokala fackorgansfunktionärerna känner arbetarna bättre än vad en statlig tjänsteman kunde göra. Högst sannolikt är han personligt bekant med dem som ansöker om arbetslöshetsunderstöd. Han torde också veta exakt vad för arbete som kan finnas och var, och han kan avslöja lättingar och simulanter på ett annat och säkrare sätt. Med ett ord sagt, detta system är mera effektivt. (Trots den pappersexercis det medför är fackföreningarna mycket noga med att behålla arbetslöshetsförsäkringarna i sin hand. Eller som en LO-funktionär uttryckte saken: ”Ombestyrandet av arbetslöshetsförsäkringen är av psykologiskt värde för oss. Vi får en hel del prestige, och våra medlemmar finner ytterligare ett konkret och vägande skäl för sina fackföreningars fortsatta existens”.)

I intervall mellan ett och tre år förhandlar LO och Arbetsgivarföreningen om ett nytt centralt löneavtal. Regeringen förmedlar sina önskemål dels i offentliga förklaringar, dels genom privatkontakter. Det är emellertid ett misstag att tro att detta är en ukas ovanifrån att åtlydas blint om ock med förtrytelse. Det tillhör korporatismens natur att varje tillhörande organisation eller i varje fall dess funktionärer anser sig som en gren av staten, varför ingen egentlig antagonism kan existera mellan de båda. I löneavtalens speciella fall har fackföreningarna, regeringen och arbetsgivarna, vilka än deras skenbart speciella intressen kan vara, samma allvarliga önskan att trygga den nationella ekonomins framgång. Var och en av de tre har sin egen stab av överväldigande ekonomisk expertis, mer än kompetent att räkna ut hur stor lönehöjning landet kan bära. Genom en procedur av löpande konsultationer (i vilka också privatbankerna inneslutes i och för tryggande av bästa möjliga resultat) kommer man i förväg fram

till en lämplig siffra, och när regeringen framlägger sin specifikation meddelar den i realiteten inget kabinettsbeslut utan är bara ett språkrör för en samstämmighet mellan den själv, industrin och fackföreningarna.

Vare sig arbetsgivarna eller regeringen har någon svårighet att godta en lönebegränsning. Systemet står och faller med fackföreningarnas förmåga till lösning av den tvekluvenhet som ligger i att de representerar sina medlemmar samtidigt som de bevakar statens intressen. De måste uppehålla arbetsfreden och samtidigt genomföra lönebegränsning. Mycket har här åstadkommits genom den svenska gruppmentaliteten, understödd av ständig instruktion som nött in i genomsnittsarbetarens medvetande att han måste avstå från vissa personliga fördelar till förmån för det kollektiva intresset. Icke desto mindre finns det hos arbetarna dock kvar en hel del ren klasskänsla, som visserligen inte leder till verklig insubordination men som likväl måste få sitt utlopp i en sorts skenfäktning mot cheferna.

För att tillfredsställa sådana sentiment brukar i kraft av en tyst överenskommelse arbetsgivarna spela strykpojkens roll. Centrala löneförhandlingar har tagit formen av en charad, där LO låtsas vara stridbar försvarare av arbetarens rätt under angrepp på abetsgivarnas njugga anbud. Att döma av de offentliga uttalandena skulle LO och företagarrepresentanterna stå emot varandra som hund och katt, medan de bakom scenen i verkligheten står på vänskapligaste fot med varandra. Så ser vi, för att ta ett exempel, uppe i själva toppen LO:s generalsekreterare Arne Geijer och Arbetsgivarföreningens verkst. direktör Kurt-Steffan Giesecke, som går sällsynt väl samman och möts regelbundet utom räckhåll för offentlighetens blick. Sådana kontakter odlas på olika nivåer, och i intervallen mellan de formella förhandlingarna utbyter parterna sina synpunkter i lugn och ro, ungefär som den italienska renässansens kondottiärer ansågs göra för att arrangera övertygande men inte alltför blodiga slag.

Det händer ofta att den ena sidan söker hjälpa den andra ut ur svårigheter. Sålunda fick 1969 en hög funktionär i Arbetsgivarföreningen genom en bekant i LO veta, att ett visst företag betalde sina anställda mer än vad det centrala avtalet stadgade. Det där var ett lika allvarligt kontraktsbrott som att nedskära lönerna, och LO-mannen

var bekymrad och kände det som sin sak emedan det hotade arbetsmarknadens struktur. I första hand innebar det att bolaget sökt förbättra sin produktion och få ökad arbetskraft med höjd lön som lockbete. Inom det svenska systemet är sådant rent kätteri emedan det betyder införande av konkurrensbegreppet, vilket är oförenligt med ordningen. Det försvagar också den centrala auktoritetens makt genom att tillåta aktionsfrihet i periferien. Centralavtalens teori är att cheferna fastställer normerna för hela landet och reglerar alla lokala variationer. Det måste vara likformighet och enhetlig kontroll, eftersom utbud av arbete, den naturliga konsekvensen av full sysselsättning, inför element av oordning.

LO-mannen var vidare bestört och bekymrad emedan fallet visade ett beklagligt initiativ från den lokala fackföreningsgrenens sida, vilket betydde en utmaning mot den egna centralorganisationens prerogativ. Det var därför han bad om hjälp hos sin skenbare motståndare på arbetsgivarsidan. Att klandra en fackförening för att den tog emot högre löner var dålig taktik, medan det var fullt möjligt att brännmärka en industriman för att han betalde för mycket. Mannen från Arbetsgivarföreningen var införstådd med LO-synen på saken och lovade att söka få den felande till lydnad – med föga framgång då kohandeln sipprade ut.

I rent privata ögonblick medger LO:s och Arbetsgivarföreningens män att de gillar och förstår varandra och att det är något av en påfrestning att tvingas genomgå ett rituellt gräl, som krävs av de politiska reglerna. Ibland tappar de också masken. Året 1971 stördes lugnet på den svenska arbetsmarknaden allvarligt genom en statstjänstemannastrejk. De strejkande tillhörde en avsplittrad grupp utanför LO:s maktområde, och regeringen parerade med en skärpa som var okänd sedan seklets början. Dess syfte var att krossa vildarna och på nytt befästa LO:s monopol, ett mål som i lika mått eftersträvades av LO självt och av de privata företagarna. Icke desto mindre skrämde dem konflikten, och ehuru de just då befann sig i en speciellt het dust av offentliga underhandlingar kastade parterna sin krigiska mask och uppträdde med icke önskvärd offentlig hövlighet mot varandra.

Men under normala omständigheter spelas samma krigiska teaterritual upp igen. Det är oändliga och bittra förhandlingar under vilkas

gång det hotas med öppen brytning – som undgås först i sista ögonblicket genom en manöver som ser ut som en kapitalistisk reträtt. Fackföreningarna kan då visa att de tvingat företagarna till en höjning av det ursprungliga löneanbudet. Men eftersom anbudet justerades med syfte att få fram just den slutliga kompromiss som finansministern ville ha, kunde det aggressiva förhandlandets skådespel sättas i scen utan risk eller skada för dagens ekonomiska situation. Följden av detta är att mannen på fabrikshallens golv som en rättvisans triumf accepterar det slags löneförhöjning som, om den meddelats honom som ett enkelt beslut från hans företagares sida, skulle retat honom till övermod och drivit honom till strejk.

Det kan invändas att en krigslist av detta slag nödvändigtvis måste bli genomskådad. Men det är bara ett fåtal av samhällets ledare som förstår situationen, mannen på gatan gör det inte. Det finns ett flertal skäl för att så är fallet. Först och främst har den genomsnittlige fackföreningsmedlemmen så länge indoktrinerats genom arbetarrörelsen, att han mer eller mindre faktiskt tror på den krigiska attitydens realitet i centrala avtalsförhandlingar. Också massmedia uppehåller hyckleriet emedan arbetsmarknaden är tabu. Ett avslöjande skulle aldrig tolereras emedan meddelarna enligt såväl instinkt som anställningsvillkor skyddar statens institutioner. Därtill kommer svenskens benägenhet att gärna ta skenet för verklighet. Så länge han bara har korrekt sceneri och bra ljudeffekter är han fullkomligt lycklig. Och likväl kan det finnas gränser för hans godtrogenhet. Utbrottet av en ”vild strejk” 1969–70 med höjdpunkten i en gruvarbetarstrejk i Norrland hade sin grund i likgiltighet gentemot de officiella fackföreningsledarna och en begynnande misstanke att LO samarbetade med regeringen och arbetsgivarna.

Vid första anblicken ter sig den svenska arbetsmarknaden som en sammansvärjning, och till stor del är den det också. Det är inte så mycket att löneförhandlingarnas förande och påläggandet av lämpliga inskränkningar är ting som kläckes av ett fåtal män i rökfyllda rum, det är snarare att självbevarelseinstinktens regler kräver ömsesidigt övervägande av varandras intressen. Regeringen behöver en sund ekonomi för att bli kvar vid makten, fackföreningarna behöver detsamma för att behålla greppet om sina medlemmar, och företagarna behöver

det för sin profit och för undvikande av statlig inblandning. Det har varit regimens politik att så länge industrin arbetar effektivt och spelar spelet under bevarad arbetsfred, så länge hotas det privata äganderätten inte av förstatligande.

Men den korporativa statens natur gör det möjligt att införa offentlig kontroll på annat sätt. Industriell demokrati är fackföreningarnas krav och regeringens politik. Detta betyder att i varje större företag de anställda skall ha representanter i styrelserummet. Sedan årtionden har det funnits arbetarråd där arbetarna kunnat göra sin stämma hörd, men dessa organisationer har enligt begreppsbestämningen varit rådgivande och bara diskuterat själva arbetsvillkoren. Nu önskar fackföreningarna och regeringen att arbetarna skall ha en del att säga till om också beträffande själva ledningen av de företag där de är anställda. Varje bolagsstyrelse måste ha en direktör som väljes av styrelsen. Nu vill emellertid fackföreningarna inte tillåta någon urskiljningslös upphöjelse av folk direkt från verkstadsgolvet. De insisterar på att arbetarnas representanter måste vara funktionärer i fackföreningen och i fall av större planer och industrier utnämnda av LO. LO säger privat att oavhängiga representanter inte kan tolereras emedan de skulle utgöra ett hot mot fackrörelsens dominans, ehuru det öppet anförda skälet är att den moderna industrins invecklade natur kräver ett specialiserat ekonomiskt och tekniskt kunnande som en man från fabriksgolvet inte kan väntas besitta. Fackföreningarna betraktar den industriella demokratin som ett medel att utvidga makten hos deras *organisationer* in på själva industriledningens fält, vilket betyder ett inträngande av den ena korporativa makten på den andras område. På detta sätt kan regeringen säkra industrins penetrering genom en gren av staten som är mer tilltalande och kongruent med den själv och därmed också öka sitt inflytande.

De korporationer vilka på sätt som LO och Arbetsgivarföreningen tjänstgör som vikarier för staten kallas i svensk politisk terminologi centralorganisationer. De är helgjutna, monolitiska institutioner som administrerar områden av nationens liv. Deras styrka ligger i att de inte framtvingats av politiska teoretiker utan framvuxit naturligt ur det svenska samhällets kollektiva instinkter. För det mesta är de utvidgningar av de folkliga organisationerna. Ibland, som beträffande

Arbetsgivarföreningen och vissa yrkesorganisationer, kan de leda sin härkomst tillbaka till det medeltida skråväsendet, som slopades i Sverige 1846. De har formats genom en sammankoppling av smärre enheter under en central ledning som inte uppfunnits utan uppstått spontant i en naturlig process av en hierarkisk strukturs krönande med toppfigurer.

Då staten finner det bekvämare att ha att göra med kollektiv än med individer, har den styckat upp samhället mellan de centrala organisationerna. Genom dem uppehåller den kontakten med medborgaren i alla möjliga sfärer. Dessa organisationer är så allgenomträngande, att svensken av idag sällan förhandlar med myndigheterna direkt utan vanligtvis genom förmedling av någon korporativ institution.

Det finns knappast ett enda område inom svenskt liv av idag som inte tas omhand av en eller annan central organisation. Ingen ifrågasätter önskvärdheten av systemet principiellt sett, förutsett att man kan undvika kompetensstrider och ingrepp på varandras jurisdiktionsområde. Överskiktningar med åtföljande gränsdragningsgräl är något avskyvärt, det är all ineffektivitets väsen.

På sådana grunder har LO avböjt ansvar för manschettproletariatet. I stället har dettas fackföreningar samlats i en separat centralorganisation, kallad Tjänstemännens Central-Organisation, TCO. Erfarenheter från England har lärt svenskarna att man omöjligt kan representera samtidigt hjärnans och handens arbetare utan konflikter som försvagar den sammanslutning vilken gör ett sådant försök. De båda gruppernas intressen är så olika att de är bäst betjänta med att ha var sin egen representation.

Universitetsutbildat folk, exportörer, motormän och jurister är några exempel på kategorier som var och en har sin egen centrala organisation och därmed en privat och direkt kanal till statens styrare. Förutom att den tillvaratar sina medlemmars intressen tryggar en centralorganisation en halvlegal ställning för dem, utan vilken de officiellt sett inte existerar.

Utan skrivna lagar upprätthålles denna skråstruktur strängt genom tyst samförstånd. En viss jurist, anställd vid allmänne åklagarens i Stockholm byrå, upptäckte att han var lagligt berättigad till befordran, förmåner och förhöjd lön. Oaktat ständiga förfrågningar angående

denna sin rättighet fick han varken svar eller rättvisa. Tillfälligtvis antydde då en högre ämbetsman att han borde ansöka genom sin centralorganisation. Oaktat frånvaron av ett egentligen passande fackorgan eller några som helst regler för saken gjorde han så. Inom en vecka uppnådde han på ombudsvägen vad han inte lyckats med under ett helt år, med retroaktiv verkan från tiden för hans första ansökan med på köpet. Den läxa han därav lärde var att allt, också rättigheter och självfallenheter, måste gå genom en central organisation – att förvaltningen bara arbetar med en korporativ stat.

Ett övertalande argument för inträde i en central organisation är att detta i praktiken brukar vara det enda sättet att kunna påverka regeringen. I den svenska grundlagen finns ett konsultationssystem enligt vilket regeringsåtgärder måste underställas offentligt kommenterande innan de föreläggs riksdagen. Teoretiskt har den enskilde medborgaren rätt att yttra sin mening, men i praktiken är det endast de centrala organisationerna eller underordnade korporativa institutioner med expertis på området som det tas hänsyn till. Inte alla organisationer framsläpps till proceduren; de som gör det erhåller officiell ställning av "konsulterande sammanslutningar". Strängt taget är de involverade enbart i åtgärder rörande de egna medlemmarnas arbetsförhållanden, men i praktiken är en sådan gränsdragning meningslös då i verkligheten all lagstiftning måste vara så konstruerad. Kritiken eller kommentarerna har samma kraft som riksdagens, i allmänhet rentav mer, eftersom de representerar expertkunskap, medan riksdagen bara har politiska klichéer att komma med. Det är vanligen lättare att få till stånd en förbättring i en ny lag via en konsultativ korporation än genom riksdagen. Meningen är att dra undan de flesta betydande lagförslag från politikerna och att genom upphöjande av de korporativa organisationerna till legislativ nivå reducera riksdagen till en ställning av enbart ratificerande församling.

I västerländska stater är den normala uppfattningen av demokrati, att folkviljan utövas enbart genom ett folkvalt parlament, som handlar genom regeringen som exekutivt organ. Men när i Sverige politikerna talar om demokrati, tänker de på de korporativa organisationerna lika mycket som på lagstiftarna. Denna dualism medges ofta helt öppet. "Vår demokrati" – har den socialdemokratiske statsministern Olof

Palme sagt – "är de folkliga organisationernas demokrati".

När svenskar talar om demokrati hos folkliga organisationer menar de en form av direkt demokrati. Deras teori vill göra gällande, att då medlemmar av en folkrörelse och en centralorganisation kan göra sin röst hörd genom dessas lokala förgreningar, de därmed har möjlighet att direkt påverka regeringen. På så vis kan en person ha flera olika kanaler till regeringen alltefter hur många organisationer han tillhör, och av de kanalerna är hans röst vid riksdagsvalen endast en. Därför tror svenskarna att de är mer demokratiska än andra demokratiska nationer som bara har sitt parlament. Detta är den myt på vilken de lever. I verkligheten är de korporativa organisationerna bara spegelbilder av staten. Liksom riksdagen är kringskuren och exekutiven allsmäktig, så regerar i organisationerna dessas administration, och de representativa församlingarna saknar betydelse. Som naturlig konsekvens arbetar statens och centralorganisationernas funktionärer samman i ett slags frimureri vid styrandet av landet.

Detta godtas av svenskarna som ett livets faktum. Så här sägs det rakt ut av en ledande funktionär i en av centralorganisationerna: "Sverige regeras av en tjänstemannakår, varvid vi begagnar ordet tjänsteman i dess vidaste bemärkelse. Det betyder å ena sidan statstjänare och å den andra organisationernas funktionärer".

Systemet belyses av det sätt på vilket utnämningar och förflyttningar urskiljningslöst sker inom den dubbla "kåren", varvid varje gräns slopas mellan statstjänst och privatanställning, som om centralorganisationerna och regeringsorganen vore sidoställda, likberättigade grenar av staten. Så utnämndes 1970 Otto Nordenskjöld, generalsekreterare i TCO, till högste chef för Sveriges Radio (statlig). En företrädare till honom i TCO hade utnämnts till landshövding, en regeringspost. Sedan utnämndes TCO:s juridiske rådgivare Lennart Geijer till justitieminister utan att behöva inträda i riksdagen. Och 1969 förflyttades Bengt Norlin från LO:s sekretariat direkt till en taburett i regeringen som kommunikationsminister.

Och det är inte bara så att skiljelinjen mellan statstjänst och centralorganisation försvunnit; likaledes har deras kombinerade byråkratiska apparat gripit över i den politiska proceduren för att ta hand om regeringens angelägenheter. Olof Palmes karriär utgör ett anmärk-

ningsvärt exempel. Under sina universitetsstudier var han ordförande i Sveriges Förenade Studentkårer (SFS), samtidigt en centralorganisation och en konsultativ församling. Från den posten rekryterades han direkt till statsministerns kansli, en gren av den statliga tjänstemannakåren i förbindelse med kabinettet. Efter några års tjänst där invaldes Palme i riksdagen ehuru han likväl kvarsatt i kansliet, ett slags byråkrat med parlamentssäte, tills han ingick i regeringen som minister utan portfölj.

Den byråkratiska organisationen och den konsultativa proceduren har degraderat riksdagen ännu mer än till den underordnade position den har enligt den nya grundlagen. Då en centralorganisation kan påverka regeringen direkt och effektivt är den obenägen att riskera den förirrelse i mörker som en politisk process skulle innebära. Om dess syften är desamma som regeringens är saken enkel; om inte krävs ömtåliga förhandlingar där framgången beror på om man kan kringgå riksdagen. Vissa formella procedurer är föreskrivna för utföranden av den konsultativa processen. När en regeringsproposition föreligger i utkast och *innan den förelagts riksdagen,* uppkallas representanter för de konsultativa organisationerna att få höra den uppläsas. Alternativt kan organisationerna själva ta initiativet, i det en delegation uppvaktar vederbörande minister. ”Men detta” – heter det i ett välavvägt yttrande av en funktionär i en centralorganisation – ”är ren propaganda. Vi underrättar pressen långt i förväg, så att vi kan få publicitet. Det är bara för att visa våra medlemmar att vi gör någonting. Samtidigt är det ett sätt att få våra synpunkter protokollförda. I realiteten är vi då redan hunna så långt att saken faktiskt är avgjord. På så vis har vi utarbetat ett system av privata kontakter. Så snart vi genom djungeltelegrafen erfar att det ena eller andra lagförslaget ligger i luften börjar vi göra våra föreställningar. Sverige är ett litet land, och den totala byråkratiska organisationen är också mycket liten – det är inte mer än tvåhundra eller högst trehundra män som styr landet, och vi känner alla varandra. Vi har fått till stånd ett spindelvävsnät av kontakter bakom kulisserna, och det är där vi egentligen arbetar. Man kan säga att vi regerar genom ett slags officiellt erkänt intrigsystem.”

”Spindelvävsnätet av kontakter” är diskret, informellt men omsorgsfullt utarbetat. Det finns på alla nivåer, från byns kommunalråd upp

till regeringen. Men det får inte förväxlas med den smygtrafik man finner på andra håll, då privatpersoner söker muta statstjänstemän. Grundvalen för ett sådant arrangemang är antagandet att staten och medborgarna är varandras motståndare. Om i en västerländsk demokrati en affärsman ingår i regeringen, måste han finna sig i att bli en främling för sina affärskolleger emedan han för dem blivit suspekt i det ögonblick han gav sig åt staten, oavsett regimens politik eller arten av hans egna åskådningar. Så är inte fallet i Sverige. Där dras inte gränsen mellan staten och folket utan mellan styrande och styrda i ordets vidaste bemärkelse. Där föreligger en hierarkisk struktur, där varje trappsteg består av folk med likställd makt och utan distinktion mellan ämbetsmännen och de övriga. Sålunda känner en kabinettsminister av första rangen, en LO-ledare, chefen för en större bank och företrädaren för en hel industri samhörighet med varandra och finner det naturligt att gå samman. På en något lägre nivå kan det vara en högre ämbetsman, en ledande funktionär i en stor fackförening och huvudfunktionären i någon folklig organisation – och så vidare hela skalan utefter. Dessa personer känner sig som landets herrar, och de har utvecklat sitt spindelvävsnät av kontakter emedan de anser ett regerande på smygvägar som det effektivaste sättet att regera. Mötena är strängt privata och rapporteras aldrig i massmedia. På många sätt är detta spindelvävsnät Sveriges verkliga om också osynliga regering.

Ett av de mest betydande kotterierna är kontaktnätet kring finansminister Gunnar Sträng; det innefattar något halvdussin av landets ledande industri- och finansmän. Med hjälp av detta knep kan regeringen påverka affärsvärlden i smyg, ehuru denna trafik inte är enda vägen. Ett talesätt vill göra gällande att ”vår vice finansminister är dr Marcus Wallenberg” (en ledande bankman).

Den verkliga politiska dialogen i Sverige äger rum inom kontaktnätverket, medan offentliga tal, för att inte tala om riksdagsdebatten, mest är taktisk svada. Regeringen låter alltid företagarsidan få veta sina verkliga avsikter. Om t.ex. socialdemokraterna finner det nödvändigt att anfalla den enskilda företagsamheten för att blidka sin egen vänsterflygel, varnar de alltid industrin i god tid. På så vis uppstår den kuriösa situationen med affärsmän som i fullaste lugn och ro hör politikerna spruta kvasimarxistisk eld. Någon gång kan likväl kon-

trasten mellan hemligt samförstånd och öppen attack bli alltför stor för att kännas trevlig. En funktionär i Arbetsgivarföreningen bekände 1970 att han var bekymrad för att dåvarande industriministern Krister Wickman visserligen var utomordentligt artig och uppmuntrande i det privata men att likväl hans officiella yttranden hade blivit mer krigiska än vad föreföll absolut nödvändigt.

Kontaktnätets existens i förening med den korporativa staten ger upphov till en hemlig regering, som i sin tur leder till vissa anomalier i det offentliga livet. En sådan består i att folk ofta avböjer ett regeringsämbete emedan de har större makt på annat håll. Så är exempelvis LO:s generalsekreterare (som inte tillhör regeringen) en av Sveriges mäktigaste män, som står tillbaka endast för statsministern eller finansministern och ibland är rentav mer maktfullkomlig än de. Detta åter begrips fullkomligt och accepteras villigt av den stora allmänheten. Generalsekreterarens makt härrör från LO:s ställning som en lem i staten; hans inflytande utövas genom kontaktnätet, vilket på annat sätt kan definieras som ett informellt och utbrett regeringsråd.

Det händer då inte sällan att mannen med den största makten inte tvunget behöver vara mannen med den högsta ställningen, och att leta ut vem som är den verklige ledaren i Stockholm kan vara lika svårt som att göra det i Kreml. Det är ställningen inom "den hemliga regeringen" som räknas. Så har, för att ta ett exempel, Sveriges verklige regent sedan 1969 inte varit statsministern Olof Palme utan finansministern Gunnar Sträng. Och faktiskt har i ett eller två offentliga tal herr Sträng öppet tillrättavisat hr Palme för att klargöra den reella rangordningen. Bortsett från personliga företräden ligger skälet för herr Strängs överhöghet i att han är fackföreningspamp, att han har LO bakom sig, och hans position i kontaktnätets högsta topp – väl att skilja från den formella regeringsstrukturen – är obestridd.

Arbetet med att regera Sverige utföres sålunda inte i de parlamentariska institutionerna utan inom ett slags hemligt sällskap.

Riksdagsdebatterna är ynkliga angelägenheter emedan centralorganisationerna utestänger oppositionen från varje angripande av tvistiga frågor. Detta är en del av "den officiellt erkända intrigens" pakt mellan parterna. Regeringen går med på att förhandla direkt, och i gengäld undertrycker centralorganisationerna parlamentarisk konflikt. Or-

ganisationerna finner att de kan nå sina syften genom tala privat med regeringen, medan politisk debatt leder ingenstädes hän. Det är då förståeligt att de håller frågor av betydelse borta från riksdagens salar för att i stället få dem avgjorda med utomparlamentariska metoder.

Under sådana omständigheter kan man med rätta fråga vilka funktioner riksdagen överhuvud har och vad som finns kvar för dess medlemmar att tala om. Sedan regeringen och de korporativa organisationerna kommit överens, framlägges resultatet av deras överläggningar för riksdagen i och för stadfästelse. Debatten är begränsad till tom retorik angående allmänna ting och avser bara att visa väljarna att deras folkvalda ombud faktiskt "arbetar". Vad frågan än gäller är församlingen vanligen fullt införstådd. Principfrågor ställes sällan, det tillåtna måttet av kritik koncentreras till detaljerna och avser bara att göra gällande hurusom regeringens opposition visserligen fullt godkänner syftemålen men kanske kunnat realisera saken bättre.

Poängen, den springande punkten i allt detta är inte att det finns men att det accepteras. *Mannen på gatan vet mycket väl att landet styrs på så sätt och väl bara låta det fortsätta. Han litar på sina byråkrater.*

Hotet med politiskt bråk användes av de korporativa organisationerna som godtaget utpressningsmedel inom "den officiellt erkända intrigens" procedur. Om regeringen visar sig förstockad i en speciell fråga kan frågan framläggas i riksdagen, men inte för fränt. Varpå regeringen för att undvika offentligt bråk nästan alltid ändrar inställning och visar sig öppen igen för underhandling. Och då inställer i sin tur organisationen all debatt.

Kontroll av riksdagens verksamhet kan utövas genom hemligt tryck utifrån, men vanligare är att den kommer genom partiernas sammansättning. Ytterst få riksdagsmän sitter där som individer. Vad parti de än tillhör är de vanligtvis nominerade och valda som representanter för korporativa organisationer. Bland socialdemokraterna kan det vara fackföreningarna, inom centern jordbrukarnas kooperationsorgan, inom högern Arbetsgivarföreningen. Centralorganisationerna kommenderar en väldig procent riksdagsledamöter, såväl på regeringens som på oppositionens bänk – och som tidigare förklarats sätter de organi-

sationen över väljarkåren. På så sätt blir också riksdagen den korporativa statens kreatur.

Låt oss ta ett exempel på det sätt varpå systemet verkar. TCO fann det 1968 svårt att övertala regeringen till eftergifter för vissa lönekrav till förmån för statstjänstemän. Genom sina medlemmar i Folkpartiet väckte då TCO förslag i frågan i riksdagen. En enda var nog, regeringen ångrade sig, och TCO inställde debatten. Partiet var missnöjt då det fått omhand en fråga som verkligen generade regeringen, men det var centralorganisationen som bestämde.

På ett annat område förbjudes vanligen högern genom Arbetsgivarföreningen att angripa regeringens skattepolitik med tillbörlig kraft. Det är inte för att Arbetsgivarföreningen gillar denna politik – i högsta grad tvärtom – utan för att aggression i riksdagen skulle äventyra dess inflytande i det byråkratiska nätsystemet. För att kunna bevara sitt privatsamröre med regeringen måste centralorganisationerna upprätthålla principen av regerande genom samförstånd.

Detta härrör från tankesättet inte bara hos de styrande utan också hos de styrda. Svenskarna har skräck för all polemik som för någonting obehagligt, ineffektivt och dunkelt omoraliskt. De vill ha sinnesfrid, inte konfrontation utan samförstånd. Samförståndets princip styr allting: den privata konversationen, det intellektuella livet och statens regerande. Även om regeringen vet sin väg och vill fram, måste den undvika bråk om den inte skall stöta väljarkåren för huvudet. Det är i överensstämmelse med en djup folklig känsla som frågor av betydelse avföres från den politiska arenan och överlämnas till byråkraterna.

Apotekens förstatligande illustrerar såväl denna känsla som den korporativa statens sätt att fungera. Ehuru socialdemokraterna förkastat dogmen om statlig äganderätt för dess egen skull, har de då blivit tvungna att i politiskt syfte tillgripa nationaliseringsprincipen. Några år mot slutet av 1960-talet hade partiledarna besvärats av vänsterflygelns agitation för större statlig äganderätt och ansåg att apoketsväsendet skulle bli lättast att erbjuda som fläskbit.

Apotekarsocieteten, apotekarnas centralorganisation, hade i förväg beslutat att deras yrke vore i behov av reorganisering. Den moderna läkemedelsindustrins utveckling och spridningen av narkotiska stimu-

lantia krävde en centralisering för vederbörlig kontroll, och förslag hade väckts att inkorporera samtliga farmaceutiska kemister i en kooperativ organisation under förvandling av oavhängiga apoteksägare till branschförvaltare. Enär upprättandet av nya apotek alltid varit strikt kontrollerat genom ett system av statliga koncessioner, som lämnats genom Apotekarsocieteten (ett annat gammalt exempel på korporatism, med anor från 1600-talet), skulle societen haft laglig makt att genomföra sina önskemål.

Det stod alltså klart för societeten, att frånsett yrkesmässiga betänkligheter den svenska välfärdsstatens utveckling måste framforcera radikala förändringar i apotekarnas funktioner. De skulle inte längre sköta butiker med uteslutande syfte att sälja apoteksvaror och effektuera läkarrecept utan måste också övervaka underordnade hälsovårdscentra, varigenom läkemedelstilldelningen endast vore en del av deras arbete. Då vidare välfärdsmyndigheterna tillhandahöll större delen av apotekens inkomster var staten största kunden, och för att uppnå någorlunda likställdhet vid förhandlingar var det nödvändigt att få erforderlig storlek: ett enda stort bolag vore bättre än 400 oavhängiga apotek. För att förenkla organisationen hade Apotekarsocieteten redan planerat att reducera sina medlemmars antal till endast 250.

Det var precis detta som regeringen önskade, och enda tvistefrågan gällde om den planerade organisationen skulle ägas av Apotekarsocieteten eller av staten. Vid första påseendet kan det tyckas egendomligt att idéer av sådant slag så villigt godtogs av en korporation som måste anses vara till för att skydda sina medlemmars individuella intressen. Politiskt inflytande kommer inte ifråga, då de flesta apotekare och de flesta av apotekens professionella ledare är allt annat än socialdemokrater. Men vidmakthållandet av ”kontaktnätet” förenade i så hög grad Apotekarsocietetens funktionärer och Socialstyrelsens män, att nya åskådningar framsteg ur de kombinerade kadrerna som om det varit frågan om en enda sammanslutning. Det kan sägas att det farmaceutiska yrkets reorganisation utarbetats av en informell kommitté av tjänstemän, vilkas löner betalades dels av privata medel, dels av skattebetalarna.

På det hela taget skulle Apotekarsocieteten ha föredragit att behålla sin äganderätt, och de hade därvid stöd hos Socialstyrelsen. Men

när det blev klart att detta var omöjligt, inledde societetens funktionärer hemliga underhandlingar för att göra överföringen så smidig som möjligt och uppnå bästa möjliga villkor vid kompensationen.

Allt detta kan uppfattas som en intrig underhand, och till en viss grad är det också så. Men konstitutivt sett finns det vitala skiljaktigheter. Privat diskussion angående en nationaliserings detaljer var i full gång redan innan riksdagen fått möjlighet att diskutera principen. Underhandlingarna hölls hemliga i syfte att hålla frågan borta från det politiska planet. Regeringen underrättade societeten om det överhängande förstatligandet åtminstone ett år i förväg och långt innan frågan förelades riksdagen.

Vi låter herr Rune Westerling, den man som förde förhandlingarna på Apotekarsocietetens vägnar, berätta historien med sina egna ord: ”Vi måste hålla förhandlingarna konfidentiella emedan det var så mycket som stod på spel. Jag kunde inte inviga våra 400 medlemmar i hemligheten, eftersom man inte kan hindra dem från att prata, och publicitet skulle utgjort ett hinder. Ni vet hur det är när det är frågan om pengar – folk är benägna att klaga. Hur mycket de än fått i kompensation skulle de alltid ha velat haft mer.

”Dessutom är det alltid bättre att underhandla bakom kulisserna, emedan detta säkrar en konstruktiv atmosfär. Regeringen sätter alltid värde på det, och eftersom vi höll våra medlemmar i okunnighet om vad som pågick fick heller inte riksdagen ha reda på vad som skedde.

”Nåja, kring mitten av juni (1969) kom vi fram till slutförhandlingen. Vi talade om pengar, så jag var envis, och vid mitten av juli var vi inne i ett dödläge.

”Ända tills nu hade det varit förhandlingar mellan lika parter. Vilket vill säga jag själv och ett fåtal av societetens topptjänstemän mot högre tjänstemän inom Socialstyrelsen. När nu samtalen avstannade intervenerade omedelbart två ministrar. Den ene var socialminister Sven Aspling (vars bekantskap jag av lättförstådda skäl hade odlat) och industriminister Krister Wickman. De ringde mig och sa att de inte ville ha något bråk, för annars kunde motsättningen läcka ut till pressen. De ringde också upp regeringens förhandlare och sa åt dem att ge oss vad vi ville ha. Vi fick det också, och om några få dagar var

överenskommelsen klar – ungefär lika fort som det gick att få dokumenten vederbörligen utskrivna och undertecknade."

Detta var i början av augusti. Ungefär en månad senare offentliggjordes apotekens förstatligande av regeringen, inte som en åtgärd att debatteras men som ett fullbordat faktum för riksdagen att stadfästa.

"Jag ser förvisso inget orätt i det – under svenska förhållanden", fortsätter herr Westerling. "Vi svenskar har inte mycket till övers för riksdagen, ser ni. Vi kallar den 'transportbolaget', den gör inget annat än transporterar papper alltså. Det verkliga arbetet sker inte där, och jag tror vi föredrar att ha det så. Mitt eget besvärligaste problem var hur jag skulle meddela våra medlemmar nyheten. Regeringen gjorde, som jag sagt, inga svårigheter, och pressen var inte intresserad. Vi hade hemlighållit saken inom en trång krets av förhandlare och betrodda ledare av societeten. När sedan överenskommelsen var i sikte hade vi ett särskilt möte i styrelsen, där vi berättade vad som skdde.

"Till en början var de flesta styrelsemedlemmarna irriterade. Jag kan tryggt säga att de kände sig sårade av hemlighetsmakeriet. Fast snart förstod de att vi fått igenom bästa tänkbara betingelser under rådande omständigheter, och så snart de såg att deras yrkesmässiga integritet var säkrad godtog de snabbt transaktionen. Omröstningen gav 37 för och 4 mot.

"Styrelsen var förpliktad till tystnad, och vi meddelade våra medlemmar först sedan överenskommelsen med regeringen undertecknats. De flesta av dem accepterade förändringen genast. Omkring 10 % var rasande: de hade velat bekämpa övertagandet av principskäl. Men de utgjorde ju sist och slutligen bara en ringa minoritet, och mycket snart dog all opposition bort av sig själv.

"Varför skulle det gå så? Först och främst, förstår ni, tänker vi svenskar mindre på oss själva som individer än som medlemmar av en förening. Och jag försäkrar er att apotekaryrket i sin helhet önskar använda sitt kunnande i så hög grad som möjligt för societetens bästa. Det finns ju ändå många områden där folk behöver en lokal expert med vetenskapliga kvalifikationer. Ni kan ju bara tänka på frågan om föroreningarna, för att ta ett enda exempel. Och jag tror jag tolkar våra medlemmars känsla riktigt när jag säger att vi hyser en rent yrkes-

mässig instinkt att farmacin kan tjäna allmänheten bäst om den är sammankopplad med regeringen.

”Så finns det också en annan sak av vital betydelse, om ni vill rätt förstå mitt handlingssätt. Vi svenskar tror uppriktigt på samförståndets nödvändighet. När väl en fråga avgjorts vid konferensbordet anser vi det fel att fortsätta slåss inför andra fora. Det enda vi kan tillåta oss göra är att diskutera bästa sättet att omsätta beslutet i praktiken. Jag medger att detta inte gynnar personligheten, det måste undertrycka individen för att bevara samförståndet. Men ni får ju medge att individualismen inte är särskilt utvecklad bland svenskarna. Det är så vi vill ha det, och jag förmodar vi har alltid varit så. I varje fall är det sättet vi arbetar på idag.

”Nåväl, detta är skälet till att våra medlemmar handlade som de gjorde. Vad sedan societeten beträffar så har det nya systemet inte medfört annat än fördelar eftersom vi härmed blir befriade från en del ledsamma och improduktiva funktioner. Förut var våra åligganden av fyra slag. Vi utgjorde en fackförening som företrädde medlemmarnas ekonomiska intressen; vi utgjorde en yrkesmannakår som reglerade våra medlemmars skötsel av apoteken; vi var också en organisation för vetenskapliga undersökningar; slutligen var vi ett affärsdrivande verk som ledde ett antal läkemedelsproducerande laboratorier. Nu när staten tagit över är vi överens om att allt det där ändras. Fackföreningsfunktionerna överförs på en avdelning av SACO (Svenska Akademikers Centralorganisation), och våra affärsdrivande funktioner sköttes av en statlig korporation. Detta tillåter oss att koncentrera oss på våra yrkesmässiga och vetenskapliga åligganden. För min egen del är jag bara glad, då vi under det tidigare systemet ofta ställdes inför konflikter mellan våra olika funktioner.

”Societetens funktionärer kommer bara att ha fördel av förändringen. De blir i stånd att koncentrera sig på frågor av större intresse. Och framför allt, deras makt blir större. Ni måste förstå att en del av betingelserna för övertagandet är att societeten blir representerad såväl vid den nya statliga apoteksorganisationens styrelsebord som också i de förstatligade läkemedelsproducenternas styrelse. Tidigare hade societeten inget direkt inflytande på skötseln av de enskilda apoteken, nu kommer den att få det. Och sedan har vi garanterats frikostigt stat-

ligt understöd för forskning och professionell administration, så att ekonomiskt sett blir vi bättre ställda. Allt som allt kan man säga att förändringen av ägandeskapet definitivt varit till fördel för societeten, även om den kan tänkas förarga en del av apotekarna."

Historien med apotekens förstatligande måste betraktas som en skamlig skymf mot riksdagens integritet, en grov kränkning av den konstitutionella proceduren och uvertyren till en första klassens skandal. Men så ser bara den utomstående. För svensk allmänhet och för riksdagens medlemmar var detta ingenting ovanligt. De accepterade utan knot och pressen, som kunde väntats skriva ve och förbannelse över en sådan lag, relaterade bara förstatligandets villkor med en uttråkad krönikörs likgiltighet. Oppositionen, som kunde väntats ha begagnat sig av lagen politiskt, trädde aldrig i aktion. För den var det en omröstningsfråga och därmed punkt. I ett moment av privat bekännelseanda sa en liberal politiker: "Strängt taget har regeringen handlat mot grundlagen, men det är en diskutabel fråga och själv känner jag inte särskilt starkt för den. Å, jag vet att jag är riksdagsman och borde resa mig till försvar för grundlagen och allt det där. Men – nåja: riksdagen är svag och byråkratin stark, det är så sakerna ligger till. De flesta är nöjda och glada. Fast jag måste bekänna att jag föredrar det engelska systemet att få igenom saker: med ett starkt parlament, där parlamentsmedlemmarna fortfarande har ett ord med i laget beträffande landets styrande."

Och det här är vad en funktionär i en socialdemokratisk organisation hade att anföra: "Det var ingen vits med att köra fram en debatt i riksdagen, eftersom apotekens förstatligande redan beslutats i princip. Först av alla hade ungsocialisterna agiterat för förstatligandet, sedan hade de andra folkliga organisationerna instämt, och slutligen hade partiet sagt ja. Det betydde att så ville folket ha det. Jag kan anförtro er att finansdepartementet arbetat på detaljerna långt innan vi var färdiga att underrätta allmänheten. Först när allt var klappat och klart kunde vi låta riksdagen rösta. Jag skulle tro, att det är just detta demokratin gäller, inte sant? Man gör sakerna genom de folkliga organisationerna."

De folkliga organisationerna framträder inte bara som organ för demokratin utan också som personlighetsskapande. "Man måste tillhöra

en organisation", sade samme funktionär, "för att ha en stomme av direktiv i livet". Uttalandet speglar på ett förträffligt sätt svenskens inre tvång att acceptera gruppen. Här är den svenska korporativa mentalitetens pliktankare. Den är inte begränsad till något visst parti och politikerna bestämmer bara gruppens natur. Affärsmän och industriella med de mest obrottsligt liberala principer godtar den korporativa idén lika devot hängivet som den stålhårdaste fackföreningsmedlem bland deras anställda.

En funktionär i Svenska Industriförbundet hade följande att säga angående sina medlemmar (om han förefaller kritisk, lidelsefri och i någon mån som en outsider bland sina landsmän, beror detta på att han kände Västeuropa synnerligen väl och hade bott i USA):

"Inom industrin förefinns bland många enskilda företag en önskan att anförtro en stor del, särskilt medborgerliga plikter till sin centralorganisation. Det finns en beredvillighet att överlåta de flesta frågorna till kollektiv behandling. Jag tycker inte om det. Det måste finnas en del initiativ kvar för det individuella bolaget. Men svenskarna hyser skräck för att godvilligt bekänna sig till någon åsikt gentemot samförståndet, och därför finner jag det svårt eller närmast omöjligt att få affärsmän att sjunga ut. Deras attityd är att det bara är en expert som kan framlägga den riktiga åsikten."

Korporativa organisationen har grävt djupt ner i vardagslivet. Det är ett försäljningsvillkor för alla hus som byggts eller köpts med lokala regeringslån (och för det mesta finansieras så), att köparen ingår i den lokala husägarföreningen. Det är med den korporationen som de lokala myndigheterna i allmänhet förhandlar, de behandlar den närmast som ett annex till rådhuset. Ett trivialt exempel från en av Stockholms förstäder kan illustrera hur systemet verkar. Det hade uppkommit en fråga om målning av en räcka terrasserade radhus, och de lokala myndigheterna ville ha dem alla i samma färg. I stället för att skicka runt cirkulär till husägarna uttryckte en funktionär stadens önskan för sekreteraren i husägarföreningen, och denne såg i sin tur till att det blev som han ville. Sekreteraren hade sett det som sin naturliga plikt att handla som agent för myndigheten – och medlemmarna fann det alla naturligt att godta sin förenings föreskrifter.

De lokala husägarföreningarna är sammanslutna i en centralorgani-

sation, till vilken praktiskt taget alla husinnehavare i Sveriges stadsförorter hör. Även om medlemskap inte är obligatoriskt så står ändå ingen utanför, då alla anser solidaritet som en kardinaldygd. Det finns inga konkurrerande sammanslutningar, och centralorganisationen behandlas av regeringen som en korporativ institution, genom vilken den förhandlar med landets alla husägare och husinnehavare.

På samma sätt är samtliga hyresgäster i våningar ägda av kooperativa byggföreningar eller offentliga myndigheter, det vill säga de flesta av alla lägenhetsinnehavare i landet, genom sina hyresavtal tvingade att ingå i Svenska Hyresgästföreningen. Varje samröre med markägarna sker uteslutande genom föreningen; den enskilde hyresgästen är visserligen inte direkt förbjuden men blir allvarligt avrådd från att hänvända sig direkt, och hans närmanden lämnas konsekvent utan avseende. För förvaltarna av sådan egendom är det ett förnuftigt arrangemang att utbyta otaliga individuella transaktioner mot ett fåtal centraliserade kollektivuppgörelser.

Klagomål angående avlopp och naturligtvis diskussioner beträffande hyran måste gå via den korporativa proceduren, vilken kräver att allt tar form av underhandlingar. När t.ex. hyrorna höjs meddelas detta inte som ett ensidigt beslut från markägarnas sida utan som en överenskommelse med hyresgästföreningen. Parterna möts för att diskutera saken men talar huvudsakligen om landets ekonomi, inte om föreningsmedlemmarnas intressen. Båda sidor betraktar hyreshöjningar inte som en fråga angående hyresgästens förmåga utan som en post i den nationella budgeten och ett stöd åt regeringens ekonomiska politik.

Ytligt sett lurar och bedrar hyresgästföreningarna sina medlemmar. Men det är missvisande att bedöma svensk korporativ organisation med utgångspunkt från pressutövande grupper i västdemokratierna. En pressutövande grupp innebär enligt definitionen ett verkande i uteslutande syfte att främja medlemmarnas intressen. Men i de svenska organisationerna finns alltid samma kluvenhet: de existerar inte bara för sina medlemmars bästa utan också för vad som vanligen kallas ”främjande av samhällets syften”. Vid första anblicken tycker man att de två funktionerna måste strida mot varandra emedan i vissa fall de individuella medlemmarnas intressen torde anses kollidera med de större kollektivens. I realiteten är det inte så. Ansvariga ledare av

vilken organisation som helst, oavsett politisk färg eller social sammansättning, skulle säga att det som främjar samhället också främjar individen, och därför är konflikt omöjlig.

Det finns föga meningsskiljaktigheter. Svenskens kollektiva mentalitet och hans historiskt betingade korporativa instinkt får honom att se sig själv som en lem i ett samhälle, så att han betraktar kommunala intressen som sina egna och inte finner någon konflikt mellan de båda. I kraft av begreppsutvidgning identifierar han sig själv med staten. Därför associerar han sig med byråkratin i stället för att hysa någon känsla av främlingskap och behandlar officiella förordningar, hur obekväma de än är, inte med misstro utan med ett slags inre godtagande som om de varit hans personliga beslut.

Centralorganisationernas makt i den offentliga administrationen har erkänts genom överenskommelser, som likställer dem med de statliga ämbetsmännen. Statsämbetsstyrelserna håller sig med s.k. lekmannaråd, konsultativa enheter avsedda att tillhandahålla granskning utifrån; medlemmarna kommer från regeringsbyråerna och centralorganisationerna. Om vi t.ex. tar Skolöverstyrelsen, så utgöres de regeringsvalda medlemmarna i lekmannarådet av Universitetskanslersämbetet (styrelsen för de olika universiteten), Arbetsmarknadsstyrelsen, Länsstyrelseförbundet och Kommunalförbundet (de båda sistnämnda är officiella korporationer som representerar lokalstyrelserna i centralmyndigheternas hierarki). De icke regeringsvalda är: LO, TCO, Arbetsgivarföreningen och SACO. På samma sätt förhåller det sig med TCO, LO, styrelsen för Sveriges Radio, för järngruvorna och andra statsägda företag.

Om också den korporativa principen länge godtagits i administrationens praxis, så dröjde det dock innan den officiellt fastslogs i lagen. Här gjorde den sin debut först 1970 i en lag som genomdrevs av den socialdemokratiska regeringen i och för konsumentskydd. Den är avsedd ej blott att reglera försäljningens form och villkor, trygga god kvalitet och avskaffa begreppet *caveat emptor*, utan också att påverka fabrikanterna i valet och utformandet av produkter. Den utgör i realiteten ett verktyg för ledande av produktionen. Om nu lagen gjort halt där, kunde det varit bra eller illa alltefter bedömarens synpunkt, men den skulle ändå ha bibehållit sin karaktär av västerländsk lag

och rättsanda. Men någonting har tillagts som berövar den en sådan karaktär. Det är inte staten själv som upprätthåller lagen utan en korporativ organisation. Denna fanns inte till när lagen skisserades i utkast men måste nyskapas. På samma sätt som alla andra korporativa enheter måste den vara en byrå av icke-regeringskaraktär som driver regeringens politik. Den blir uppbyggd som en centralorganisation vilken representerar konsumenterna.

I första hand kommer detta att insätta den enskilde medborgaren i hans egenskap av konsument i en korporativ struktur. Han behöver inte nödvändigtvis tillhöra organisationen, den bedömes genom lag såsom verkande för honom. Vidare blir organisationen i stånd att påverka fabrikanterna under maskerad förevändning att företräda folket. I likhet med husägarföreningen och hyresgästföreningen kommer konsumentorganisationen att ge officiella förordningar utseende av att vara överenskommelser åstadkomna förhandlingsvägen. En effekt blir övertygandet av allmänheten, att vad organisationen beslutat verkligen är vad folket behöver och vill. Den blir ett medel genom vilket staten kan påverka önskemålen, och *att så är avsikten medges öppet.*

Det finns nu knappast ett enda område av svenskt liv där inte den korporativa principen gör sig gällande. Vid universiteten utgöres redskapen av studentkårerna, i stort sett ekvivalenta med de engelska *student unions* men kopierade på tyska institutioner med samma namn. Med medlemskapet obligatoriskt enligt universitetsstatuterna brukar kårerna av myndigheterna användas för kanaliserande av statlig studiehjälp, social trygghet och vissa universitetsfunktioner. Det är som om vid ett engelskt universitet *The Students' Union* utförde akademiräntmästarens, de lokala välfärdsmyndigheternas och undervisningsministeriets arbete och åligganden.

Den i Sverige väletablerade studentdemokratin ombesörjes uteslutande genom studentkårerna. Vid varje universitet är studentrepresentanterna i de olika akademiska styrelserna och kommittéerna utnämnda av kårerna, inte valda av den oexaminerade studentmassan som sådan. Riksgiltigt sett dirigeras studentrepresentationen vid Universitetskanslerämbetet av Sveriges Förenade Studentkårer, en centralorganisation för alla studenter utan ännu avlagd slutxamen. På så vis är universitetet för dem som så önskar en studerande klass under byrå-

kratisk ledning. Universitetets myndigheter och regeringens organ insisterar på att ha att göra bara med en enda godkänd korporativ församling. Herr Sven Moberg, vice utbildningsminister, har uttryckt den socialdemokratiska regeringens synpunkt på följande sätt:

”Kårmedlemskap är en gammal tradition, ett uttryck för kollektivt tänkande, som sammanfaller med min regerings syften. Nu måste jag medge att det finns något otillfredsställande hos kårsystemet på grund av dess gammalmodighet, och jag vågar säga att vi nog måste ändra om det alltefter smak och mode. Vi måste finna ut någon annan lösning för studenternas organisation i en korporativ sammanslutning. Men principen kvarstår att studenterna måste genom en korporation och inte som individer länkas till universitetet och staten. Vad vi önskar inom den akademiska världen är en analogi till förhållandet mellan fackföreningarna och Arbetsgivarföreningen på arbetsmarknadens fält. Studenterna motsvarar fackföreningssidan, givetvis.

”Studenterna måste lära sig arbeta vid universitetet i något slags kollektiv organisation. Jag medger att detta liknar en medeltida korporation, men vårt mål är upprättandet av en korporativ stat. Vi är medvetna om faran för missbruk av ett sådant system, som i det fascistiska Italien, och vi tänker undvika dem. Men korporationssystemet har haft framgång på arbetsmarknaden, och vi tror att det helt enkelt är lösningen för hela samhället. Teknikens utveckling kräver kollektiv.”

6. Domarkår och ombudsman

Liksom svensken misstror parlamentariska institutioner, har han också en speciell uppfattning av lagen. I västerländsk kultur beror individens säkerhet på lagens höghet och välde, men i Sverige baseras den på den sociala välfärden. Därför åtnjuter i Sverige välfärden samma respekt och prestige som vad domarkåren gör i England. I Sverige betraktas lagen i allmänhet bara som ett medel att omsätta den sociala välfärden i praktiken. Den svenska attityden påminner om den medeltida synen på lagboken som den gudomliga eller i varje fall den från överheten kommande viljans instrument. För svensken är lagen inte medborgarens skydd utan statens verkningsmedel.

Hr Carl Lidbom, f.d. justitieråd, kabinettsminister och framstående socialdemokratisk teoretiker, har uttryckt denna tanke i orden: ”Lagens syfte är att realisera myndighetens politik”, varpå han säger i ett betecknande tillägg: ”Den utgör ett av medlen för samhällets omdaning.”

En juridisk ämbetsman uttrycker vad han känner så här: ”Lagen är inte till för att beskydda individen. Det är en sak jag känner mycket starkt. Den utgör norm för statstjänstemännen och har ingenting att göra med garanterandet av en människas frihet. På något vis förefaller det mig *naturligt* att lagen är till för att omsätta ämbetsmannakårens avsikter i praktiken. Inte förrän ni bragte saken på tal har det fallit mig in att den kunde finnas till för att skydda individen. Hela min utbildning gör gällande det rakt motsatta.”

”Lagen i Sverige”, sade vice ombudsmannen (t.f. JO), ”utgör ett instrument för statstjänstemännen och kodifierar deras beslut”. (Utifrån sedd är justitieombudsmannen en juridisk ämbetsman med uppgift att skydda medborgaren mot administrativa orättvisor). Uttalandet har grundlagsenlig förankring. Den svenska domarkåren är inte fullständigt oavhängig. Justitieråden är visserligen utnämnda på livstid men likväl underkastade revision av en regeringskommission, som har rätt att avskeda dem. Den vanliga ursäkt som framlägges för systemet av

juridiska teoretiker är, att då denna makt knappast någonsin tagits i anspråk, domarkårens oavhängighet är garanterad *i praktiken.*

Det är en intressant illustration till den svenska attityden att det inte är principen utan praktiken som räknas. Likväl kan i verkligheten principerna påverka den allmänna uppfattningen, trots att de skattas långt och reduceras av professionella advokater. Det finns i Sverige en mycket utbredd uppfattning att domarkåren är politiskt dirigerad och att den meddelar politiskt färgade domsutslag. Låt vara att den känslan inte är fullständigt riktig, det viktigaste är att den finns. Lagen anses med andra ord inte vara medborgarens skydd utan en tjänare till staten. Domarnas attityd rättfärdigar i viss utsträckning detta. Också män med utomordentlig integritet i utövandet av sitt domarämbete betraktar sig själva snarare som statstjänstemän än som bevakare av en oavhängig institution. Deras lojalitet gäller staten som sådan, inte lagen. Rättvisa betyder för dem upprätthållande av statens intresse, inte i första hand ett garanterande av *fair play* gentemot medborgaren.

Att regeringen betraktar domarkåren som ett politiskt instrument har då och då antytts offentligt. År 1970 förklarade den socialdemokratiske justitieministern Lennart Geijer att "den sociala sammansättningen av domarkåren är felaktig. Där finns alltför många representanter för socialgrupp ett (= överklassen; den snobbistiska vokabulären har slopats och ersatts med vulgärsociologiska termer). Vi måste ändra rekryteringsproceduren så att vi får bättre balans, med fler medlemmar från de arbetande klasserna".

I den svenska folksjälen intar domarkåren sin plats jämsides med ministerierna och andra institutioner som en agent för staten. Rättvisa förväntas inte från domstolarnas sida utan i stället från ombudsmannen, till vilken jag snart tänker återvända.

Vissa svenska auktoriteter torde betrakta ovan skisserade idé om lagen som antikverad och ser den enbart som ett medel för kondifiering. Enligt en sådan tolkning är lagen ett passivt instrument som saknar ideologiskt innehåll. De mer avancerade teoretikerna fattar den som ett verktyg för indoktrinering. Det fanns ett exempel på detta i en viss skattelag. Ehuru svensken tyst godtar en hög taxering (den är högst i hela världen), försöker han ändå att lura finansministeriet. Hårda skattebördor fick slingrandet i taxeringarna att öka under 1960-

talet. Sådant upphörde att vara ett privilegium för de verkligt besuttna utan påverkade alla och utbredde sig bland folk av alla villkor. Begripligt nog blev regeringen oroad ehuru inte av ekonomiska skäl. De ekonomiska förlusterna var visserligen märkbara, men ändå var det mest medborgarens avståndstagande från staten i en aktivitet av detta slag som utgjorde den verkliga källan till bekymmer. Det hotade den känsla av gemenskap på vilken det svenska samhället är baserat, och kontrollen av medborgarna möjliggjordes av denna känsla. Så kallades lagstiftningen till hjälp för att avskära företeelsens rent psykologiska rot.

Allt skatteslingrande gjordes till en förbrytelse, som skulle straffas strängt med höga böter och fängelse, medan det tidigare behandlats milt som en mindre förseelse. Den uttryckliga avsikten var att med den svåra förbrytelsens stigma brännmärka något som tidigare i vida kretsar betraktats som en ursäktlig sak. Det ingick i tendensen att göra försyndelser mot staten till allvarligare fall än sådana mot personer, och detta var i sin tur resultatet av att man gynnade kollektivet på individens bekostnad. Vi citerar än en gång herr Lidbom: ”Den nya lagen vill likställa stöld från samhället med stöld från individen. Men dess syfte är inte att skapa nya brottslingar. Den är till för att göra klart för allmänheten att det inte finns någon antagonism mellan den och samhället och att få individen att förstå att hans intressen är desamma som statens.”

Ombudsmannen Arne Bexelius kommentar har följande lydelse: ”Svenskarna i sin helhet identifierar sig själva med staten, men den nya lagens syfte är att komma åt undantagen”.

I den anglosaxiska västern har lagens professionella handhavare en ställning för sig själva. Fastän en domare betalas av allmänna medel betraktas han vanligen inte som en agent för staten utan som en oavhängig makt ovanför regeringen, allmänheten och ämbetsmannakåren. Han är endast lagens tjänare och hur ofullkomlig som helst likväl en väktare av individens rätt, redo att vid tillfälle stå på dennes sida mot myndigheterna, om dessa överskrider sina befogenheter. För svensken å andra sidan är lagkarlen ett regeringens verktyg, domaren bara en byråkrat som alla andra som genomdriver den offentliga administrationens ukaser och förtrycker medborgaren. Som konsekvens därav

förhåller man sig gentemot lagen med samma servila underdånighet som gentemot andra grenar av det administrativa maskineriet.

I en rättegång angående personligt övervåld 1968 fick den anklagade, en ung man med ringa medel, sig tilldelad en laglig försvarare. Han var missnöjd med den advokat han fått och begärde en ny, något han var lagligt berättigad till. Domaren tilltalade honom med följande ord: ”Vet ni vad som händer, unge man, om ni vidhåller ert krav? Det är ingen lätt sak att byta försvarare mitt i ett mål. Jag måste ajournera rättegången och ni måste vänta några dagar, och sedan måste den nye advokaten ha tid på sig att läsa in målet. *Har ni tänkt på vad det kommer att kosta samhället?* Det blir en hel del pengar det.” Varefter fången på de anklagades bänk bad om ursäkt för att han önskat något som skulle betyda slöseri med allmänna medel och omedelbart tog tillbaka sin anhållan. Han tycktes finna det naturligt att samhällets (= statens) bästa måste gå före hans egna intressen.

Önskan att inte motsätta sig staten och nödvändigheten av att ge staten skenet av allsmäktighet utsträcker sig också till domarkåren. I annat fall skulle känslan av trygghet bli hotad. Under svenska förhållanden väcker konfrontation inom vilket område som helst olust överallt annars. Också inom rättsskipningen är målet samförstånd, inte tvist.

Frikännande (i den engelsk-amerikanska meningen av ordet är sådant egentligen okänt i Sverige) är något sällsynt i svenska kriminalfall och utlöser en regelrätt juridisk batalj. Och inte bara polisen, åklagaren och domaren ogillar strid, utan det gör också de flesta försvarsadvokater. Nästan alla processer tar formen av en skyldigförklaring, uppmjukad genom anhållan om strafflindring på personliga, humanitära eller psykiatriska grunder. Delvis är detta en naturlig konsekvens av svensk rättspraxis, som ger åklagaren stora företrädesrättigheter vid förandet av en rättegång. Polismakten tillåtes genomföra vad som i allt utom till namnet är dess eget förberedande förhör utan att inställa den anklagade för domaren. Detta saknar motsvarigheter i det engelska systemet med rannsakningshäkte, och en man kan hållas i fängsligt förvar under månader medan polisen förbereder målet. Å andra sidan drar man sällan en misstänkt inför rätta om inte saken förefaller fullkomligt klar och man som förutgående slutsats kommit

till bergfast övertygelse. Eftersom procedurens syftemål är att få domarkåren att framstå som ofelbar, skulle frikännande inte bara innebära en skymf mot åklagarsidan utan riktar också ett hugg mot hela systemet.

Ibland händer det naturligtvis att det går galet. År 1970 handlades i närheten av Stockholm ett mål där en man vid namn Höglund stod anklagad för att ha mördat sin hustru. Rättegången hade inte fortskridit långt förrän det blev tydligt att åklagaren skötte sig mycket dåligt. Bevisen var svaga och icke övertygande och allmänne åklagarens roll reducerades till att spela översittare mot den anklagade. Om det varit i England och Amerika skulle det hela ha utgjort en idealisk scen för ett lysande och övertygande försvar med ett dramatiskt frikännande som sannolikt resultat. Vad som här hände var att åklagaren helt abrupt lade ner rättegången. ”Om målet fullföljts”, yttrade högste polischefen i en tidningsintervju, ”skulle det fått olyckligt resultat (= frikännande), och vi skulle ha förlorat allmänhetens förtroende. Vårt arbete skulle blivit handikappat. Vi är för vår effektivitet beroende av samarbete och vårt system bygger på erkännanden. Praktiskt taget alla våra mål avgöres genom tillstående av skyldighet. Om vi inte fick dessa erkännanden skulle det hela bli svårt och vårt arbete gå mycket långsammare. Fler polismän skulle bli tvungna att nedlägga mer tid på varje mål. Jag vet faktiskt inte vad vi skulle ta oss till om våra fångar började försvara sig och vägrade samarbeta under förhören. Ett enda mål som det här skulle vara nog att förstöra vårt anseende. Men jag hoppas vi lyckades lägga ner målet innan det kunnat tillfoga oss varaktig skada”.

Denna attityd är inte specifik för polismakten utan härskar allmänt i hela den juridiska apparaten. Undantagen är inte vanliga, och den advokat som går till strids inför domstolen blir inte beundrad. Vid ett tillfälle blev en försvarare av detta sällsynta slag offentligt åthutad av åklagaren såsom ”det slags motbjudande människa som försvarar en klient han vet är skyldig”. I andra länder skulle sådant ha kallats inpiskat översitteri om inte rentav ett hot mot lagens handhavande. Men det är inte *fair* att döma ett land efter ett annat lands standard. Under svenska förhållanden var utbrottet fullt begripligt. Det utsade i andra ord att vederbörande advokat hade brutit mot konventionen genom att

på sådant sätt slösa med åklagarens tid och sätta hela systemet i fara. Framför allt hade en man tillrättavisats för den oförlåtliga förseelsen att ha infört polemik där samförstånd var enda godtagna principen.

Samförståndspolitiken är också väl förskansad i svensk laglig doktrin, i det förhållandet mellan domare, åklagare och försvarare kännetecknas som ett samarbete för konstaterande av sanningen. I de flesta västerländska rättssystem är ställningen den, att åklagare och försvarare står som varandras motståndare beträffande en fråga om skyldig eller icke skyldig eller i tolkningen av ett visst lagrum, medan domaren fäller utslaget dem emellan. Om också i många länder domare och åklagare verkar alltför nära samman för anglosaxisk smak, så står ej desto mindre försvarsadvokaten säker på andra sidan skranket. Det betyder att hans lojalitet är oreserverat på hans klients sida. Så behöver det ingalunda vara i Sverige. Försvarsadvokatens hållning gentemot allmänne åklagaren och domarens gentemot båda är dubbeltydig. En försvarares funktion är inte att säkra ett frikännande utan att hjälpa domstolen. Detta i sin tur innebär att hans främsta åliggande inte är att klara sin klient utan att få systemet att verka.

Detta vill inte säga att den svenske advokatens enda funktion är att helt enkelt överlämna sin klient i rättvisans käftar, vederbörligen plockad och klippt. Bakom kulisserna kan han göra en del, genom det system av "officiellt erkänd intrig" som förut omtalats, för att övertala åklagaren att lägga ner målet. Hans egna förhoppningar ligger nämligen i att kunna hålla målet borta från domstolen. Så länge han kan förhandla privat kan han också ägna sig åt sin klients intressen, men så snart saken råkar in i rättegångens offentliga skådespel, är hans plikt bunden till systemet. Och detta utesluter kontrovers inför öppen rätt. Den svenska domarkåren arbetar offentligt endast som inregistrerare av skuld. Den står och faller med frånvaron av begreppet frikännande.

En svensk domstols funktion är inte att avgöra huruvida en misstänkt är skyldig eller oskyldig utan att protokollföra bevis och bestämma angående straff för en skuld som fastställts redan vid det preliminära förhöret. De enda alternativ en domare har (jurystemet är okänt i Sverige utom vid ärekränkningsmål; domarna sitter ensamma eller samman med bisittare) är att avkunna en dom eller avstå från

att döma. (Detta händer i ca 1 ‰ av alla mål; vädjan till högre rätt är sällsynta och gäller vanligen utslagets form, inte skuldfrågan – upphävande av underrättens skyldighetsförklaring är faktiskt utomordentligt sällsynt.) Avståendet från dom är ett sätt att fria av brist på bevis utan att medge systemets felbarhet. Den anklagade friges, men det är underförstått att han är skyldig och har undgått straff bara av en lycklig slump. Detta "ingen dom" i det svenska systemet har ingenting att göra med vederbörande misstankes hävande i den anglosaxiska idén om frikännande. I Sverige är enda sättet för upprättelse att stämma kronan för felaktig rättegång med krav på ett utslag "icke skyldig". Sådana lagsökningar är utomordentligt sällsynta.

Ett lands lag säger mer än de flesta institutioner om landets politiska själ. I den anglosaxiska världen härrör frikännandets existens från ett medgivande av att staten kan ha fel. Omvänt betyder frånvaron av begreppet frikännande i det svenska rättssystemet att staten alltid har rätt och alltid måste synas ha rätt. Detta har vissa inressanta konsekvenser. Under anglosaxiska förhållanden är en man fläckfri inför rätten, så att han aldrig kan anses skyldig av sina vänner och anförvanter förrän fällande utslag skett. Det är inte bara rädslan för ärekränkning som får pressen att tala om en anklagad som en *påstådd* eller *misstänkt* kriminell; det är ett djupt rotad social instinkt. Men då i Sverige domstolarna kan frige men aldrig frikänna sätter där varje anklagelse en outplånlig fläck på en människas anseende. Arrest anses av allmänheten liktydig med skyldighet. Den ovarierade principen i svenska massmedia att kalla en misstänkt för "brottslingen" är inte illvilja utan helt enkelt ett uttryck för gängse tänkesätt. Den instinktiva förutsättningen är att i en konflikt med staten (eller kollektivet) medborgaren (eller individen) måste ha fel.

Det är möjligt att rättvisa kan skipas i Sverige, men om den synes bli skipad är en annan fråga. Den oundgängliga konsekvensen av det svenska rättssystemet, erkänt av svenskarna, är att den verkliga rättegången inte äger rum inför sittande rätt utan bak slutna dörrar i privata förhandlingar med åklagaren i förväg. Enligt allmänhetens uppfattning kan man undgå lagens arm bara genom intriger. Men bestickning tillhör inte systemet och misstänkes heller inte göra det. Det är vitalt för förståelsen av det svenska samhället att klargöra för sig att

publik korruption i betydelsen personlig bestickning inte förekommer. Sporren för handlande är snarare en önskan att upprätthålla systemet, och de som utför arbetet är förfärande fria från mänskliga svagheter åtminstone när det gäller offentlig tjänst.

Offentliga försäkringar om den svenska rättvisans förträfflighet ser man då och då, som om det gällt att skingra djupa och pinsamt verkliga tvivel. Så exempelvis efter den ovan anförda mordprocessen, vilken pressen behandlade som en sensation, och det var den ju också – med nedläggning utan vidare av ett så allvarligt mål. ”Det visar”, skrev Dagens Nyheter, ett ledande stockholmsblad, ”att lagens gång är säker i Sverige och att vi har det bästa rättsväsendet i världen”. Det är väl närmast överflödigt påpeka, att påståendet har sin rot i en känsla av otrygghet. Tvivelsutan har detta mycket att göra med juristyrkets funktioner.

I det ögonblick en misstänkt kommer inför rätten ändras radikalt hans relationer till hans advokat. Intill detta ögonblick arbetar de samman på familjärt sätt för att söka undvika ett fällande. Därefter tvingas advokaten av sin instinkt och sin professionella etik att hjälpa åklagaren i garanterandet av en smidigt, glattlöpande process. När väl ett mål kommit inför domstolen ligger den svenske brottmålsadvokatens plikt i att söka tvinga sin klient till bekännelse. Det fanns en välkänd praktiserande advokat i Stockholm, en högt aktad jurist, som ofta togs i anspråk för denna uppgift. Det kunde ibland hända att de enligt lag engagerade försvararna hade svårt övertala sina klienter att erkänna sig skyldiga. Domaren brukade då föreslå dem att låta deras ryktbara kollega överta försvaret. Rättegången ajournerades, och inom kort kom den nödvändiga skyldighetsbekännelsen. En tidning hade en gång en hyllningsartikel till mannen med intervjuer av hans tidigare klienter. De hade alla blivit övertygade. ”Han var en bra karl”, refereras ett uttalande av en bland dem. ”Domaren blev lite förargad, så jag tyckte det var bättre att ta en annan advokat och tog honom i stället. Nåja, vi utbytte några få ord, och han klargjorde snart för mig att det var meningslöst att slåss. Jag trodde inte på den andre när han sa det, förstår ni. Med honom var det en annan sak – så jag erkände mig skyldig, och så var det inte mer med det.”

Det är värt lägga märke till, att oaktat denne mans nästan samtliga

klienter blivit övertygade om att de måste bekänna, var han inte någon inkompetent advokat enligt svenska begrepp. På samma sätt kan inte visad skicklighet i att få processer nedlagda nödvändigtvis få en advokat att bli ansedd som fullfjädrad. Och för gemene man är kännetecknet på en bra advokat att han får systemet att verka. Hans klienters öde är en sekundär angelägenhet. Under sådana omständigheter är det begripligt att i Sverige lagens handhavare inte betraktas som väktar över den personliga friheten utan som en agent för staten.

Liksom svensken accepterar de flesta politiska pålagor förutsatt att de klätts i passande ekonomisk kostym, så underkastar han sig också myndigheternas påbud så länge dessa följer lagens bokstav. Hans begrepp om rättvisan är lagenligheten. För honom avhänger inte rätt och orätt av någon rättfärdighetskänsla utan av överensstämmelsen med lag och förordningar. Om han är beredd att kritisera en åtgärd från myndigheternas sida, det beror inte på åtgärdens moraliska försvarlighet utan på om den är förenlig med en regeringsukas. Därför betraktas juristen huvudsakligen som en uttolkare av lagens bokstav. Man väntar i allmänhet inte av honom (och detta är en vital distinktion) att han skall manipulera lagen till sin klients bästa utan att han tolkar lagtexten så att statens avsikt är klar. Upptäckten av en lucka i lagen anses vagt omoralisk. En allmän åklagare i Göteborg upptuktade en gång en viss advokat för att ha gjort en sådan upptäckt i en fråga gällande export av utländsk valuta. Han förnekade inte att lagen var dåligt formulerad och att luckan fanns, men han förebrådde mannen att ha vågat dra fördel därav. ”Han har brutit mot lagens anda”, yttrade åklagaren i en tidningsintervju, ”han är en förrädare mot sitt land. En god medborgares skyldighet är att följa lagstiftarnas allmänna intentioner, inte att kringgå lagen genom taskspelarknep med detaljerna”.

Ombudsmannens ämbete är ett gott exempel på juristprofessionens funktion av tolkare. Det är en allmän vanföreställning att ombudsmannen skapades för att utöva parlamentarisk övervakning av statstjänstemännen och se till att de iakttog de för dem gällande reglerna, vilket är en helt annan sak. Det måste åter erinras om att när 1809 års grundlag gav den exekutiva makten vittgående oavhängighet av riksdagen, då sökte den också införa en sorts kontroll av det administrativa maskineriet genom att ge riksdagen begränsad insyn i byrå-

kratin. Det skedde genom inrättandet av ombudsmannatjänsten. Hans fulla titel är Riksdagens justitieombudsman – den parlamentariske agenten. Detta uttrycker exakt hans funktioner. Han är den laggivande församlingens delegat i övervakningen av den administrativa apparaten och en ersättning för den parlamentariska ansvarigheten.

Till en början var han, som hans titel anger, en strikt parlamentarisk agent, som verkade för riksdagens räkning bland tjänstemännen. Hans åliggande var inte att bygga orättvisor mot medborgarna utan att trygga riksdagens rätt. Och de båda syftena är inte nödvändigt identiska. En privat medborgare kunde inte klaga hos JO, och det kunde heller inte en enskild riksdagsledamot, endast den laggivande församlingen i dess helhet. Det var först omkring tre kvarts sekel efter ämbetets tillskapande som ombudsmannen tilläts ta emot individuella klagomål från allmänheten. Men också i sin moderna form består JO:s väsentliga åliggande i ett tryggande av att statstjänstemännen iakttar sina för dem gällande lagar och förordningar.

Ombudsmannen väljes av riksdagen, men de regler och förordningar vilkas följande har kontrollerar är skapelser av administrativ, inte parlamentarisk lag. Det säger en hel del om den grundlagsenliga maktfördelningen – den svenska lagstiftande maktens underordnade natur framgår ur hans ämbetes begränsning. Ombudsmannen får inte återkalla myndigheternas beslut eller kontramandera order; han är endast befullmäktigad att tillrättavisa försumliga funktionärer. Han kan inte förhindra det administrativa maskineriets suprematі men han försäkrar sig om att vederbörliga former iakttas. I verkligheten reduceras de flesta av JO emottagna klagomål till ett behov av säkerhet för att reglerna blivit efterlevda. Nästan samtliga yttranden han avger visar att så är fallet. Och praktiskt taget utan undantag är de klagande tillfreds, även om deras ansökningar avvisats, bara de blivit försäkrade om att formerna iakttagits. Det faller mycket sällan någon in att förordningarna kanske borde ändras.

För svensken är JO ett ämbete av fruktansvärd betydelse. Han utgör ett surrogat för alla andra personifikationer av rättvisan. Såväl domarkåren som riksdagen saknar detta attribut i svenska ögon, då de är rent administrativa verktyg. En svensk vänder sig inte till lagen för att få skydd, han skulle aldrig i sina vildaste drömmar tänka sig att

nalkas riksdagen eller sin egen riksdagsman i och för gottgörelse för en orättvisa. Han söker sig i stället till ombudsmannen, vilken i sig förenar de bilder som i England förknippas med domaren och parlamentsledamoten och i USA med kongressmannen och konstitutionen.

Liksom i ytterliggående fall av oförrätt eller förargelse engelsmannen appellerar till domstolarna eller närmar sig sin parlamentsledamot, så klagar svensken hos JO. Faktiskt talar man i Sverige ofta om JO som "klagomuren". Det är en utomordentligt träffande beteckning. Ombudsmannens värde ligger inte i vad han gör, utan att han existerar i sig själv som en källa till tröst. Själva det faktum att han finns till för att ta emot klagomål tycks i sig självt utgöra en garanti mot missbruk. Han omges av en sorts mystisk vördnad, han är en judiciell fetisch.

Det finns en fara inneboende i en institution av denna art. Folk är obenägna att se till sin egen rätt emedan de antar att det gör JO för dem. Han har förvandlats till regeringens stående alibi; så länge han finns tror man att alla åtgärder tvunget måste vara rätta och riktiga. Paradoxalt nog uppmuntras denna inställning av den s.k. offentlighetsprincipen i den svenska administrationen, enligt vilken offentliga akter är öppna för allmän granskning. Även om detta kringgås, officiellt genom restriktioner med hänsyn till nationens säkerhet (som gör akter om försvaret och utrikespolitiken otillgängliga) och inofficiellt genom att man håller saker borta från de formella aktsamlingarna, så kvarstår ändå en avsevärd mängd material som är öppet för allmänheten. Utanför Skandinavien finns ingenting liknande. I de flesta länder framskapar officiell hemlighetsfullhet allmänhetens misstro, varför myndigheterna måste gå varligt fram. Men i Sverige är attityden den, att eftersom statens affärer ligger öppna finns där ingenting att se. Regeringen kan handla mer eller mindre risklöst – som männen i G. K. Chestertons "Mannen som var torsdag", vilka planerade att förstöra världen på en balkong över Leicester Square, i det de vinkade till de förbipasserande. Öppenhet lönar sig i regel.

Varje misstanke som fortfarande faller på myndigheterna dämpas genom närvaron av ombudsmannen. Som följd av detta är de administrativa missbruken inte ringare men undergivenheten under myndigheterna väsentligt större än i västern. Vaggad till självbelåten ro

genom tron att dess institutioner genom sin blotta existens ger ett skydd mot myndigheternas övergrepp luras och suggereras befolkningen att släppa efter på sin vaksamhet. Assisterande ombudsmannen Bertil Wennergren medger att så är fallet: ”Jag tror ni ska finna att svensken föredrar att kasta sin vaksamhet eftersom det gör samarbetet så mycket lättare och systemet därför fungerar bättre. Under det anglosaxiska systemet, där envar är på sin vakt, är oppositionen större och samhället fungerar mindre väl.”

7. Apparatchiks herravälde

Som ett resultat av Sveriges korporativa natur är den politiska makten överallt genomträngande. Makt i denna version betyder inte bara dominans över statsmaskineriet utan också direkt herravälde över den enskilde medborgaren. Och makt som koncentreras till ett fåtal punkter och bland ett fåtal män är inte svår att förskaffa sig. Eftersom den makten finns inom det byråkratiska etablissemangets gränser, så äger den landet som äger denna monolitiska institution.

Med åren har socialdemokraterna säkrat sig all makt inom ämbetsmannakåren, i det deras privata byråkrati infiltrerar statstjänsterna och därmed gynnar uppkomsten av en regeringsmekanism som kringgår den parlamentariska proceduren. Vägen till makten går inte genom riksdagen utan inom byråkratin. Sveriges verklige härskare är inte den politiske veteranen eller riksdagsdebattören utan den man som vet hur han skall manipulera det byråkratiska maskineriet. Det är den funktionärstyp som är känd i Sovjetunionen under benämningen aporatchik, apparatmannen.

Eftersom partiet har om- och inneslutit staten, är det partiets apparatchik som är landets regent. Parti är kanske en oriktig term, mer korrekt är arbetarrörelsen. Detta är en kolossal, mångskiftande organisation, som i sin kontroll och penetration av samhället liknar Sovjets kommunistparti och i sin strävan att vara allt för alla närmast liknar den katolska kyrkan.

Den svenska arbetarrörelsen har två huvuden: det socialdemokratiska partiet och fackföreningarna. Då de båda delar ledarskapet sinsemellan och delar även uppgifter och åligganden är de hopsmälta till en monolitisk struktur med sträng disciplin och fruktansvärd styrka. Partiet sköter det parlamentariska arbetet och omhänderhar regeringen, fackföreningarna skaffar fram pengar, har den ideologiska kontrollen av de arbetande klasserna och står för rösterna i valtider. Precedensordningen mellan de två är en diskutabel fråga. Det medges att partiet är rörelsens politiska arm, men dess egen byråkrati är så sammanblandad med fackföreningarnas att det är svårt att iaktta någon skill-

nad. Rakt ut sagt är apparatens gren utan betydelse för den svenska arbetarrörelsens *apparatchik:* vad den än har för namn så leder den till toppen. Med vissa reservationer stämmer detta inte bara för partiet och fackföreningarna utan lika mycket för rörelsens underordnade förgreningar.

Det svenska samhällets korporativa form har gett fackföreningarna en ställning som är svår att förstå utanför ett totalitärt land. I allmänhetens ögon och helt visst också för dess eget folk framträder fackföreningsblocket som en lem av staten. Om man ville bygga en modell av den svenska staten sådan den uppfattas av dess invånare, skulle det bli en byggnad uppehållen av en rad pelare, vilka representerar byråkratin, den sociala välfärden, den korporativa organisationen dominerad av fackföreningarna, partiet, regeringen och riksdagen. (Domarkåren har medvetet uteslutits, då den betyder föga i Sverige.) Av dessa skulle de fyra förstnämnda var och en kunna bära hela bördan ensam. Riksdagen kunde utan vidare sparkas omkull utan att byggnaden stod mindre säkert för det.

Alltså framträder partiet och fackföreningarna som statens båda armar. Båda når de ut i hela landet och uppehåller kontakten med befolkningen genom ett parallellt nätverk av lokala organisationer som liknar det kommunistiska ”cell”-systemet. Varenda ’by’ och kommunen har sin partigren och sina fackföreningsrepresentanter. Fackorganens nätverk har två särskiljande drag. Först och främst finns det agenter för fackföreningsrörelsen, vilka handlar som LO:s lokala delegater. Deras funktioner är skilda från fabriksrepresentationens, även om samma människor ofta utför bägge åliggandena. Syftet hos den förstnämnda typen av agenter är att syssla med fackföreningsintressena i deras helhet och företräda rörelsens korporativa funktion i världen utanför. Detta är ingen formalitet: i den lokala landsstyrelsen måste enligt lag korporativa organisationer vara representerade inom vissa kommittéer, och de har avsevärd makt.

Fackföreningsrepresentanter och partiagenter står på samma nivå. Detta betyder att den enskilda medborgaren har kontakt med arbetarrörelsens bägge huvudgrenar på hierarkiens samtliga trappsteg. Dessutom tillåter denna organisationsform partiet och fackföreningarna att mötas konstant på alla nivåer, så att eventuellt uppseglande konflikter

kan kvävas redan i lindan. Då i detta slags arbete partimedlemmarna nästan utan undantag samtidigt är fackföreningsfolk och den lokala representationen ofta förenas i samma människor, är därmed säkrad en perfekt union av bägge organisationerna.

Grundvalen för fackföreningshierarkien är naturligtvis representationen på arbetsplatsen. Denna har två funktioner: den påtagliga att se till medlemmarnas intressen och den kanske mindre påtagliga som är politisk agitation. Det beror på ett oavlåtligt politiskt arbete av arbetarnas förtroendemän att det socialdemokratiska partiet får sina röster.

I svenskt sammanhang är fackföreningarnas politiska funktion viktigare än deras egentliga föreningsroll. Icke desto mindre skötes också denna med största omsorg emedan det i slutanalysen är i sin egenskap av garant för höjda löner och bättre arbetsförhållanden som fackföreningarna får sitt folkliga stöd. Kedjan av ordergivande kommandon från LO ner till fabriksförtroendemannen har organiserats effektivt efter hierarkiska principer. Och för att undvika friktion mellan olika fackföreningar finns det permanenta förbindelsekommittéer på alla nivåer. Som en följd därav är nästan alla dispyter förlikta långt innan de blir till folkliga stridsfrågor.

Närmast i betydelse efter partiet och fackföreningarna är arbetarrörelsens kultur- och utbildningsgren, ABF – Arbetarnas Bildningsförbund – de svenska arbetarnas undervisningssällskap. Såsom mäktig korporativ organisation med sina egna rättigheter har det sina väldefinierade funktioner inom parti- och fackföreningsapparatens arbete. ABF är uppbyggt parallellt med parti och fackorgan, så att för var och en av dessas "celler" finns det också ett ABF. Organisationen övervakar den politiska indoktrineringen i de djupa leden; samtidigt tränar den arbetarrörelsens funktionärer och förmedlar erkänt inträdeskort till maktstrukturen.

Nya tjänstemän får sin första träning i lokala ABF-kurser, som ger elementär undervisning i arbetarrörelsens ideologi, historia och administrativa struktur, samt i de kollektiva avtalsförhandlingarnas teknik. Kurserna är inte bara för tjänstemän och funktionärer utan också för vanliga partimedlemmar eller fackföreningsfolk med ambition eller talang för ledarskap. Det begärs av ABF att det fastställer dessas

kapacitet, och om de befunnits värdiga går de vidare till högre kurser och kommer kanske ända upp till ABF-högskolorna, de privata universiteten för arbetarrörelsens byråkrati. Ingen talang åsidosättes. En lovande ung fackföreningsmedlem kan skickas till en ABF-kurs, och lika väl kan man råda en ärelysten sådan att bevista dessa kurser. Varje novitie kan se en väg upp till toppen; ABF är arbetarrörelsens talangscout och talangskopa.

Riksdagens svaghet och dess brist på betydelse för sökandet av politiskt avancemang är inte någon hemlig upptäckt gjord av politiska teoretiker utan ett så påtagligt faktum för genomsnittssvensken att det inte är värt att ställa under debatt. Han vet att även om kabinettsministrarna numera förväntas sitta i riksdagen, så är de inom byråkratin de uppnår sin position, och riksdagsmandat får de sedan automatiskt i efterhand. Han vet också alltför väl att en plats i riksdagen är den sedvanliga belöningen för en trofast partislav eller en gammal kämpe inom en korporativ organisation.

Allt det där är perfekt acceptabelt. Personlighet står lågt i kurs inom svensk politik. Faktiskt har det blivit nedsättande tal att vilja antyda att ett val tagit hänsyn till personligheten. Riksdagsvalen i Sverige gäller inte politiker utan partier, det vill säga inte människor utan opersonliga intressegrupper eller manifest utan konkret kropp. Detta är delvis en följd av den proportionella representationen. De involverade väldiga valkretsarna med deras skaror av deltagare dämpar ner den personliga identiteten. En genomsnittlig svensk valkrets skickar femton medlemmar till riksdagen och uppställer till det allmänna valet 150 kandidater. Å andra sidan har de flesta europeiska länder någon form av proportionell representation utan att därför tvunget bortse från den individuella kandidatens betydelse: Frankrike är ett fall man borde tänka på. Men svensken har medvetet utdömt personligheten från politiken och gjort det för sin sinnesfrids skull. Som naturlig följd därav har han heller ingen respekt för riksdagen, vilken han uppfattar som en samling nollor. För honom är riksdagens uppgift bara att ställa upp partiernas slaglinjer och hålla leden i rörelse. Den verkliga makten ligger på annat håll.

Alla svenskar vet att den säkraste vägen till makt ligger i arbetarrörelsens apparat. Ärelystna unga män går inte till politiken utan till

tjänstemannakåren. Hittills har den mest lönsamma grenen utgjorts av fackföreningarna, emedan dessa är rika och mäktiga och har en ofantlig kundkrets till sitt förfogande. En annan rikt flödande källa till befordran och tjänst har naturligtvis varit partiet. Men ABF, som är den svenska arbetarrörelsens dominikanorden, har också erbjudit en ständigt öppen dörr till avancemang. Frånsett dess funktion av talangscout för partiet och fackföreningarna har det sin egen organisation och erbjuder en väg till de styrande kretsarna i staten för folk som inte är råstarka nog för den mördande konkurrensens intriger inom resten av arbetarrörelsen. En framstående produkt av detta maskineri är herr Arne Geijer, LO:s generalsekreterare sedan 1950. Geijer började sin karriär inom ABF:s administrativa avdelning och överfördes till LO när han nått tillräckligt långt och visat vad han kunde.

Ledd av ett inre tvång att göra sig permanent har arbetarrörelsen varit noga med att trygga en konstant förnyelse av sitt ledande skikt. De har dragit till sig de intelligenta och ärelystna. Det finns alltid en inträdesport nära till hands i arbetarrörelsens lokala högborgar. Dessa finner man i varje stad och kommun i form av byggnader, till storlek och värdighet lämpade efter omgivningarna och kallade Folkets Hus. Byggnaderna inrymmer den lokala arbetarrörelsens kontorslokaler: partiet, fackföreningarna, ABF och, om nödvändigt, underordnade organisationer, av vilka Socialistiska nykterhetsfolket, Socialdemokratiska kvinnoförbundet och Ungsocialisterna är de vanligaste. Byggnaderna utgör en handgriplig påminnelse om rörelsens makt och en symbol för dess likställdhet med staten. I allmänna medvetandet är rådhuset och Folkets Hus myndighetens tvillingmonument. Ofta ligger bägge i samma byggnad, vars namn i så fall är Folkets Hus – och den officiella myndigheten är bara hyresgäst hos arbetarrörelsen. I de flesta landsortskommuner och många smärre städer har Folkets Hus den enda mötessalen, ofta också biografen och folkbiblioteket. Generationer har vuxit upp som förknippat Folkets Hus och därmed hela arbetarrörelsen med vägen till makten, med underhållning, kultur, centrala myndigheter och hela den yttre världen. Det är i Folkets Hus som mången svensk tagit sina första steg såsom *apparatchik*. Åtminstone för provinsbon är det målet för hans ambitioner, hans Westminster, Downing Street, Capitolium och Vita huset.

Apparaten inom ABF – och fackföreningarna – är till för dem som banar sig väg upp från de djupa leden. Den har spelat en enastående roll för arbetarrörelsens utveckling. Den gången högre skolutbildning var ett privilegium tillät kombinationen den ambitiöse pojken av arbetarklassen att förkovra sig och räcka ut handen efter makten. Men den är mindre lämplig för den människotyp som nu tar ledarskapet i arbetarrörelsen. Det är de universitetsutbildade, och vad som än är dessas politiska övertygelse så tenderar de mot att känna sig illa till mods skilda från sina akademiska jämlikar. Genom en naturlig utvecklingsprocess har nu akademikerna försett sig med en privatgren av apparaten: den ungsocialistiska rörelsen.

Ungsocialisterna har en aktningsvärd historia som organisation för ungdom från arbetarklassen: sedan 1950-talet har de blivit en privat port till den akademiske *apparatchiks* maktställning. Numera utgör de ett testinstitut för folk som öronmärkts för ämbeten och ett forum för folk som söker sig dit. Under 1960-talet konkurrerade de med ABF och fackföreningarna om säkraste vägen till toppen. En av biprodukterna har varit spirande avund bland fackföreningsfolket, som fruktar att deras organisation inte längre är en garanti för makt utan tävlan. Sentimenten har varit djupgående nog för att kännbart pressa och utgöra en svår påfrestning för rörelsen.

Åldern bland ungsocialisterna är relativ. Funktionärer kan ha fyllt de trettio eller mer, och de överförs ofta direkt till statstjänst eller till regeringen. För att ta ett exempel fick utbildningsminister Ingvar Carlsson sin portfölj omedelbart efter det han fullgjort tillfredsställande tjänst som ordförande i Ungsocialisterna.

Följande notis kunde för inte längesen läsas i en stockholmstidning: ”Avdelningen för folklig information inom Finansdepartementet har förstärkts genom utnämningen av herr Gunnar Hofring. Han är 28 år fyllda och kommer direkt från Ungsocialisterna, där han varit ansvarig för handhavande av den folkliga informationen. För några veckor sedan fick han plats i Ungsocialisternas styrelse. Inom departementet blir herr Hofrings specialverksamhet att underhålla kontakten med de folkliga organisationerna”.

Meddelandet illustrerar svensk praktik. Vederbörande hade utnämnts till en statlig tjänst, men det skedde – som reportern noga fram-

håller – på politisk grund. Detta framhölls inte för att väcka skandal, bara för att referera riktigt. Det var en ren rutinnyhet, publicerad på föga framträdande plats och utan kommentarer. Utnämningen innebar ett tydligt stärkande av det socialistiska inflytandet på byråkratin. Det var inte frågan om en person som ingick i statlig tjänst och samtidigt råkade vara politiskt aktiv utan om de politiska förbindelserna vilka hade statlig anställning till följd. Det var inte i överensstämmelse med lagens bokstav, men få om ens någon skulle inlägga kritik. Politiskt jobberi har accepterats i statlig tjänst.

Det har blivit en svensk maxim att inget avancemang inom statstjänsten är möjligt utan ”det rätta partimedlemskapet”, ett uttryck som blivit till kliché. Det är nödvändigt att vara socialdemokrat för att nå toppen, och det finns inget suspekt i det, enligt svensk uppfattning. År 1970 befordrades herr Kjell-Olof Feldt från en post som permanent undersekreterare i Finansdepartementet, en civil statstjänst, till handelsminister, en rent politisk utnämning. Herr Feldt var inbegreppet av en *apparatchik*. Han började sin karriär inom partiets administrativa led innan han förflyttades till statlig tjänst. Och där var det en offentlig hemlighet att hans politiska trohet säkrade hans snabba befordran. Samma dag som den då herr Feldt utnämndes till regeringen meddelades nytt smussel med ledande byråkrater i Finansdepartementet, varvid tidningarna offentliggjorde utförliga intervjuer såväl med den nye ministern som med två nya statstjänstemän vilka utnämnts för att fylla hans funktioner efter hans utträde ur Finansdepartementet. Intervjuerna var upplagda som för att skänka större vikt åt det byråkratiska området. Det var tydligt att journalisten erkände de tjänstemän han talade med som Sveriges verkliga härskare. Men det var lika tydligt att han inte såg något betänkligt i det. Och på samma förbindliga sätt berättade han om vad hans två ämbetsmän hade att säga om politikens betydelse i den civila tjänsten. Båda medgav att de var socialdemokrater, den överordnade hade varit aktiv partiarbetare, den underordnade hade bara röstat på socialdemokraterna vid riksdagsval. Båda sade att det var omöjligt att arbeta inom byråkratiens högre sfärer utan att ha samma politiska åsikter som regeringen. Deras medgivande uttrycktes som enkla fakta och påkallade inga som helst offentliga kommentarer.

Den avdelning av byråkratin inom vilken detta hände är åtskild från

styrelserna för offentlig tjänst. Det gäller här ledande funktionärer som arbetar direkt under kabinettsministern. Varje minister har under sig en administrativ byrå, och dessutom har kabinettet som sådant ett stort kansli med en stab hybrider mellan politiska och civila tjänstemän – det är inom den staben som politiken utformas. Inom kansliet och administrationsbyråerna finns makten koncentrerad, och bäggedera är i partiets hand. Då nu också styrelserna för offentlig tjänst är i "rätta" händer, kontrolleras verkställandet av kabinettets politik även det av partiet.

Arbetarrörelsens apparat räcker mycket långt. Den har inte bara genomsyrat all statstjänst, den utsträcker sig också till universiteten. Eller snarare: då universiteten direkt kontrolleras av centrala myndigheter, utgör de bara en utvidgning av den statliga byråkratin och står därmed under partiinflytande. Samtliga professorer utnämnes av regeringen och i den proceduren finns givetvis en port för rent politisk värdering. Sedan 1960-talet har den politiska inriktningen varit uppenbar vid utnämningarna till sådana lärostolar som påverkar samhällets utveckling, speciellt sociologi, nationalekonomi och utbildning, men snart också så gott som alla andra. Det godtas som klart att för att vid universiteten nå toppen är det nödvändigt att vara socialdemokrat.

Ett fåtal tilldragelser kan kanske belysa situationen. En kvinnlig sökande till en lektorspost inom Undervisningsinstitutionen vid Stockholms universitet tillfrågades vid en intervju om sin politiska åskådning. Hon vidhöll att detta var hennes privatangelägenhet men medgav till slut att hon inte tillhörde vänstern. Varpå hon fick en barsk antydan om att hon härmed förspillde sin rätt, och i vederbörlig ordning meddelades hos senare att hon inte kunde få platsen.

En professor vid Uppsala universitet talade en gång fritt med mig om den politiska genomsyringen av den svenska akademiska världen. Innan han tog avsked bad han mig inträngande att inte nämna hans namn vid referatet av hans klagomål. "Jag är ingen särskilt modig man" sa han till slut, "och jag skulle allvarligt äventyra min ställning om det blev känt att jag vågat kritisera regeringen. Ni förstår, jag är ju bara en tjänsteman – alla svenska professorer är tjänstemän – och jag får inte stå i antagonism gentemot mina herrar. Om ni vill ha någon

att citera, så gå till Den-och-den (han nämnde en känd historiker) – han är inte universitetsman, han är fri, den lycklige fan.”

De byråkratiska etablissemangens enhetlighet ger den akademiske *apparatchik* en avsevärd räckvidd. Det kanske ryktbaraste exemplen på senare år utgör professor Bror Rexed. Professor Rexed, en demonstrativt rödflaggande socialdemokrat, innehade under många år en lärostol i anatomi vid Uppsala universitet. Samverkande, det ena med det andra, avancerade han inom sitt universitets administrativa maskineri, inom Utbildningsministeriet och inom partiet. Slutligen förflyttades han från professuren till posten som generaldirektör för Socialstyrelsen. Här kom professorns aktivitet att utgöra en förträfflig illustration till partiapparatens förgrening och riksdagens betydelselöshet. Han satte igång med att främja partipolitiken i stället för regeringsinstruktionerna och lämnade riksdagens beslut utan avseende. Så började han t.ex. underminera den privata läkarpraktiken genom ekonomisk press och offentlig propaganda och främjade ett slags socialarbete inriktat på kollektivets väl i stället för individernas bästa. Han satte därvid partimaskinens anbefallningar i verket, vilka sålunda fick utseende av suverän lagstiftning och utövade en sådans makt. Den analogi som omedelbart springer oss i ögonen är Politbyråns och det ryska kommunistpartiets makt i jämförelse med det maktlösa Högsta Sovjet.

Politiska manövrer har utsträckts också till officerskåren. Det var en offentlig hemlighet att general Synnergren, som blev svensk överbefälhavare 1970, hade sina politiska sympatier att tacka för sin utnämning. Han hade låtit det bli känt att han var socialdemokrat, och i lämpliga offentliga uttalanden stödde han regeringens försvarspolitik. I lättaste maskering framkom detta också i pressmeddelandena om hans utnämning. Han fick samma vördnadsfulla behandling som en generaldirektör (som han i stort sett motsvarar i den statliga hierarkin) och presenterades som ”vår förste överbefälsavare som är en man av folket”. En sådan beskrivning betyder enligt gängse svensk allusionsteknik en socialdemokrat.

Liksom vid universiteten, så finns det också inom försvaret en ingång för politiskt inflytande genom utnämningarna av högre officerare. Liksom en professor utnämns av regeringen, så är detsamma fallet

med officerare av överstes rang och däröver. (Det är kuriöst att likställdheten av en professor och en överste exakt svarar mot rangordningen i det gamla Preussen.) Svenska officerare har av tradition varit högerorienterade i sina politiska åsikter, men många av dem har av karriärskäl på sista tiden växlat över mot vänster. Eller för att citera en speciellt öppenhjärtig stabsofficer: "Bara jag vetat vad jag vet nu, skulle jag för längesen ha skaffat mig ett socialdemokratiskt partikort. Men det är för sent nu. Ifall jag nu helt plötsligt går in i partiet, skulle det vara alltför påtagligt och de skulle aldrig falla för något sådant. Men om jag alltid varit partimedlem med kort, nåja, då hade jag varit något annat än nu."

Det normala receptet för en framåtsträvande människa är att utnyttja den byråkratiska apparaten. De första stegen består i att stiga i graderna inom administrationen av någon gren av arbetarrörelsen. På en viss nivå måste man se till att bli överförd till civilförvaltningen, den statliga tjänsten, helst till någon högre administrativ rang inom de ministeriella byråerna, allra helst inom kansliet. Har man då tur, kan man en vacker dag finna sig upphöjd till själva kabinettet. Man måste i realiteten göra vad som helst utom att bråka med en riksdagskarriär.

Som naturlig konsekvens av dessa attityder har rollen av *apparatchik* framträtt som den enda slags person vilken kan sätta någon fart inom det politiska livet. Att bli en *apparatchik* är också målet för mången ärelysten ung man. Och det fasta grepp socialdemokraterna har lyckats förskaffa sig om det byråkratiska etablissemanget i förening med sitt långa bevarande av makten har skänkt dem en aura av monopol på makten och ensam skicklighet att regera. Arbetarrörelsen har blivit identifierad med staten; Sverige har blivit vad man i realiteten måste kalla en konstitutionell enpartistat.

8. Agitprop och regimens evighetsvälde

Behärskandet av statsmaskineriet är förmånligt men utgör en frukt av makten snarare än maktens källa. Innan arbetarrörelsen kan säkra sin position måste den garantera kontinuitet i ämbetet. I ett konventionellt totalitärt land uppnås detta medelst våld. Men också där är indoktrinering livsnödvändig för att omforma befolkningen till partiets bild och hålla oppositionen nere under den punkt där den börjar bli okontrollerbar. Än en gång har ryssarna facktermen för saken, *agitprop* (agtitation + propaganda).

Agitprops uppgift inom den svenska nytotalitarismen är väsentligt svårare. Den har inte bara att undertrycka oppositionen utan lika mycket att behålla partiet kvar i ämbetet. Sverige är trots allt en konstitutionell stat, och väljarkåren kan (teoretiskt sett) detronisera regeringen över en natt.(Problemet är att förebygga att så sker, och enda sättet är genom ständig indoktrinering och manipulation för att få folket att rösta rätt. Den svenska regimen har inga bajonetter att hålla sig kvar vid makten, den har bara sin *agitprop.*

Agitprop är i Sverige ABF:s åliggande. Vid första anblicken kan det verka egendomligt, men att kombinera *agitprop* med partifunktionärernas uppträning är fullt logiskt. Det förenar de indoktrinerande och deras människomaterial i en och samma organisation, så att ena partens metoder alltid kan lämpas efter en förändring inom den andra. Att indoktrinera och att bli indoktrinerad är två sidor av samma medalj. Och systemet håller de styrande i kontakt med de styrda, vilket utgör en fundamental förutsättning för politiskt överlevande.

Den första agitprop-uppgiften för ABF är att konstant förbereda marken för nästa riksdagsvals utgång. ABF ger partiprogrammet ett sken av uppenbarad sanning. Det skapar ur intet ett ideologiskt krav för politikerna att fylla, så att valmanifestet kommer – inte som ett påläggande av icke önskade idéer utan som tillmötesgåendet av ett behov. ABF:s arbete är centralt dirigerat och koordinerat med de poli-

tiska ledarnas aktiviteter. Ingen valkampanj sätts igång med kallstart: när talarna går ut i landet, vet de att deras auditorier är förberedda. Slagord faller i bördig jordmån.

ABF arbetar med s.k. studiecirklar. Det är små grupper kring en ledare och uppfattade som motsatsen till en skolklass under en lärare. Systemet har uppfunnits för att eleverna skall känna samhörighet med ledaren men samtidigt implicerar det att de vänder sig till honom som ofelbar handledare och uttolkare. Själva ordet "cirkel" har bokstavligt omsatts i verkligheten. Klasserna är arrangerade i en cirkel, emedan den symboliserar jämlikhet och gemenskap. Där finns vare sig de främsta eller de sista och då alla som sitter i ring förefaller alla lika mycket värda. Studiecirklarna är så organiserade för att undvika nödvändigheten av lärare med specialkunskaper, och allt beror i stället på ledarens övning i att leda en diskussion. Textböcker och kursmaterial har utarbetats i detta syfte. De tillhandahåller den erforderliga speciella informationen och överlämnar till cirkelns ledare att uttolka och meddela den. Studiecirkelledare genomgår periodiska kurser vid ABF:s folkhögskolor, där de undervisas i dialektikens elementa och metoderna att styra diskussioner.

Om cirkelledaren sedan utför sitt arbete riktigt och styr diskussionen på rätt sätt, kan han få sina åhörare att tro att de kommit till de erforderliga slutsatserna av sig själva, fast de i verkligheten bara accepterar vad som blivit sagt dem. ABF:s erfarenhet har givit vid handen, att genom att så sker får åhörarna en djup inre övertygelse och ett behov av att meddela denna övertygelse till andra. De är upptända av evangelistisk anda och verkar som "obetalda partiarbetare", för att citera en ABF-ledare. Allt detta är organisationens medvetna syfte.

Träning i speciella ämnen, skilda från allmän dialektik och undervisningsmetod, stoppades abrupt efter en del katastrofala experiment. Ledarna återvände hem från sina kurser för att spela herrar över sina kamrater i sin egenskap av erkända auktoriteter på skilda områden. Detta var icke önskvärt, inte så mycket för att några få veckors inproppande av kunskap aldrig kan göra någon till expert, utan för att de djupa leden harmades över arrogans och poserande hos män som de lärt sig betrakta som sina jämlikar. I det långa loppet kunde detta ha varit fatalt för det grepp som arbetarrörelsen har om sina medlem-

mar. Gemenskap och identitet, de båda kvaliteter som rörelsen sätter högst, undergräves genom krasst auktoritativt uppträdande. (Termerna *gemenskap* och *identitet* användes officiellt av ABF, men man bör komma ihåg att de också utgör motto för Londons Centrala Utkläcknings- och Konditioneringscentrum i "Du sköna nya värld", stabilitet, det tredje ordet i detta motto, råkar också vara livligt dyrkat över hela Sverige ehuru det inte står i omedelbar relation till ABF.) Problem av detta slag följs ytterst noga, emedan ABF:s primära bekymmer är att fasthålla greppet om sin publik.

Systemet med undvikande av specialister som lärare ger ABF stor smidighet. Förutsett att cirkelledarna är lojala gentemot organisationen (vilket de nästan utan ringaste variation är) meddelar de exakt vad de lärts att meddela. Medan en vanlig lärare insisterar på att fasthålla vid det han själv fått lära, vidarebefordrar en cirkelledare utan förutfattad mening det material han fått, som om han vore en radioapparat eller en TV-mottagare. Därför kan ABF:s ledare växla taktik och förändra en kursplan hur snabbt som helst och i den säkra vetskapen om att bli obrottsligt åtlydda. Det är en princip hos studiecirkelsystemet att textböckerna måste vara likformiga och tillhandahålles av organisationen. Allt kursmaterial framställes i Stockholm genom en centralbyrå och distribueras genom en central depå.

Ehuru de lokala ABF-föreningarna åtnjuter en viss självständighet, är de underkastade central kontroll av inspektörer från huvudkvarteret i Stockholm. Dessa inspektörer korrigerar undervisningsmetoderna och rättar till uttolkningarna. Oaktat det inte finns något formellt tvång att godta deras närvaro eller deras åsikter är avvisande av dem praktiskt taget okänt. Om inte för annat så accepterar underordnade funktionärer central ledning till följd av sin ängslan att motsätta sig överordnade inom hierarkien och därmed begripligt nog äventyra en lovande politisk karriär. Genom att sålunda monopolisera textböckerna och dirigera de enskilda studiecirkelledarna utövar ABF:s högkvarter fullständigt centraliserad kontroll av allt som undervisas inom organisationen över hela landet. Ytterst betyder detta att arbetarrörelsens ledare föreskriver de exakta studiekurserna för politisk indoktrinring och vuxenundervisning av hundratusentals svenskar. Denna centralisering, förknippad med undervisningsmetodernas smidighet, åstadkom-

mer att träning och propaganda ytterst noga följer taktikens växlingar och att politikernas krav snabbt omsättes i handling.

Rekryteringen av deltagare i studiecirklar är inget problem, då aftonskolor och vuxenutbildning utgör en del av den svenska livsstilen. Att delta i kurser är ett slags statussymbol. Och om kurserna handlar om partiet tillkommer extra prestige och material för känslan av den egna betydelsen.

Politiska studiecirklar är ämnade för medlemmar av och sympatisörer med arbetarrörelsen. De inpräntar partilinjen och är beräknade att tillhandahålla argument mot oppositionspartierna. I de privata diskussioner, som föregår ett val och där enligt svenska politikers försäkran utgången är på förhand bestämd, är det alldeles klart att det måste vara en utomordentlig fördel att ha supporters som är instruerade i den framgångsrika argumenteringskonstens elementa. Partiet kan vara helt säkert på att dess sak framställes och drives på ett övertygande sätt närhelst politik diskuteras. Detta är ett privilegium uteslutande för arbetarrörelsen, oppositionen äger ingenting motsvarande.

I 1970 års allmänna val beslöt t.ex. partiet att kämpa under slagordet "Mer jämlikhet för ett rättvisare samhälle". Nästan två år i förväg hade ABF preparerat marken genom att sätta igång studiecirklar över ämnet. De översatte allt, vad det än gällde, i termer lämpade efter "jämlikhet", så att när slutkampanjen kom hade ordet hunnit stadfästas i allmänhetens medvetande.

Kursmaterialet för ifrågavarande period måste förmedla en klumpig och ovig uppsättning idéer. Å ena sidan propagerade det för begreppet "mer jämlikhet", som kunde förmenas betyda mer sylt för alla och envar. Å andra sidan övade regeringen påtryckning för lönestopp och tålamod beträffande reduceringen av arbetstiden, allt i syfte att hejda inflationen och öka produktionen. Och från alla håll steg kraven, födda av stegrad förväntan. När ABF omsatte regeringstaktikens idéer i verkligheten, förenade den de båda kraven genom att predika lönehöjning för lågavlönade och återhållsamhet för högavlönade, detta i namn av arbetarklassens solidaritet och "jämlikhet". Samtidigt inhamrades tanken att större social välfärd var lika värdefull som mer pengar och att därför flera marginalförmåner borde godtas i stället för höjda löner. På så vis räddades de breda lagren från det bryderi som

legat i att läsa en sak i partimanifestet och se någonting helt annat i verkligheten. Om så varit fallet skulle partiet ha äventyrat sin trovärdighet, nästan säkert med katastrofala följder vid valurnorna.

Vid de förutgående allmänna valen 1968 hade behandlingen av negrerna i USA visat sig vara ett utmärkt flugpapper för infångande av röster. Partiet beslöt att spela på samma sträng 1970 (om också inte helt så våldsamt), utan tvivel i enlighet med den hävdvunna principen att utländska angelägenheter drar bort uppmärksamheten från inhemska bekymmer. Vad regimen hade att ta ställning till var inte så mycket nerdämpandet av naivt ställda tvistefrågor som en fruktansvärd missräkning, mest (men inte uteslutande) bland de unga. Det låg inherent i det svenska samhällets tvångsnatur. När allting är organiserat alltför bra, måste nästan nödvändigt leda uppstå. Och i Sverige är diskussionen av grundläggande hemmaproblem tabu, då man innerst inne är så förfärligt rädd för att bringa båten i gungning. I det svenska samhället finns inget rum för bildstormande, raseri och skrik på häktning. Men om de inte kanaliserades i lämplig riktning, kunde dylika känslor bli utomordentligt farliga för regeringen.

Statsminister Olof Palme uttrycker det så här: "Naturligtvis är folk missnöjda. Jag säger dem att de har fullt rätt att vara missnöjda. Jag säger dem att deras fiende är en realitet, att de måste slåss mot honom. Ty vi tillhör dock alla samma sida". I båda valkampanjerna anföll herr Palme med kraft den då moderna tesen att ideologierna var döda och endast ekonomin kvarstod. "Ungdom är idealistisk", sa han i ett offentligt tal. "De ser i TV den moderna världens fasor. Naturligtvis är det upprörande. Ungdomen bryr sig om vad som försiggår i Afrika och Indokina". Och genom att koncentrera sig till orättvisor hos andra folk avvände statsministern den olust som annars skulle ha fallit på hans egen lott.

Det var inte bara regeringen som insåg nödvändigheten av sådana manövrer. En direktör för Bofors, den stora kombinerade verkstads- och vapenindustrin, och säkert en man som var oskyldig till några vänstersympatier, sa till en amerikansk journalist: "Jag kan bara tacka Gud för all denna antiamerikanism och dessa Vietnamprotester. Vet ni vad som skulle hända om vi inte haft detta avlopp? All denna stridbara ungdom skulle anfalla det svenska försvaret och agitera för för-

statligande av företag som vårt. Det skulle göra saker och ting mycket svårbemästrade, särskilt som regeringen är speciellt sårbar från ungdomens sida. Nej, jag är inte antiamerikan, men jag är mycket lättad för att antiamerikanismen räddat oss undan denna eldsvåda. Den är sannolikt det enda som kunde ha gjort det."

Detta var alltså attityden bland det svenska samhällets ledare. Det förklarar otvivelaktigt varför den svenska regeringen trots sin neutralitet anlade en krigiskt antiamerikansk pose gentemot Vietnam. Inom valkalkylernas trånga fält föste det in unga röster i partifållan, och det hjälpte till att engagera lojaliteten hos de annalkande tjugoåringarna, rösträttsåldern. I sitt partitagande mot Amerika gjorde regeringen anspråk på att spegla den allmänna opinionen. I viss utsträckning var det också sant. Massmedia hade länge hamrat och slagit på den antiamerikanska trumman. Och genom studiecirklarna till stöd för "mer jämlikhet i ett rättvisare samhälle" hade ABF gjort samma sak. Textboken för kursen presenterade Amerika som dramats skurk, inte bara i Vietnam utan på alla områden där en syndabock kunde vara till gagn. Sålunda hopkopplades Uncle Sam med den icke-socialistiska oppositionen genom insinuationen att de borgerliga oppositionspartierna existerade bara genom tillmötesgående överföring av dollar. Poängen slogs in medelst en form av ohyfsade men effektiva plakat, som tydligt ledde sin härkomst från den bolsjevikiska propagandakonsten i 1920-talets Ryssland.

ABF:s effektivitet beror på dess anseende för ofelbarhet. Det kan tyckas som en truism, men det råkar vara i hög grad det syfte arbetarrörelsens ledare accepterat. Herr Sven-Erik Stahre, studierektor vid ABF, har sagt att "det finns en otvivelaktig vördnad för det arbete som utförs i en studiecirkel". Och för att belysa yttrandet berättar han följande anekdot:

"På ett visst fackföreningsmöte hade en kommunistisk talare krävt 15 % lönehöjning, medan LO sade att 5 % borde vara tillräckligt. Kommunisten sökte tydligen underminera fackföreningens officiella ledare, och det blev en lång tystnad sedan han slutat tala. Till slut reste sig en obemärkt medlem av auditoriet, en vanlig arbetare, höll upp en av våra studiecirkelböcker och gick fram till talarstolen. – 'Jag har varit på en studiecirkel', sade han, 'så jag begriper att 5 % är till-

räckligt.' – Detta gjorde slut på diskussionen. Det gjorde så, förstår ni, för att kommunisten inte hade tillhört någon studiecirkel, och därför var inget motargument möjligt vad denna församling beträffade."

Det kan tyckas egendomligt att en ledare av systemet kunde vara så uppriktig. Men för det första finns det för en svensk i ansvarig ställning inget medvetet fel i ett sådant tänkesätt. Och för det andra är det denna sorts ting han aldrig skulle diskuterat öppet med sina egna. Sådana förklaringar och anekdoter är reserverade för en outsider som ställer frågor angående de svenska institutionernas sätt att verka. Bland svenskarna själva är dylika ämnen tabu; de är alltigenom accepterade, men att nämna dem rakt ut skulle vara att äventyra systemet. Det är som med en illusionists trollkonster. Om man förklarar hur de görs mister de sin effekt.

Det är inte tillräckligt för en regering att ständigt omväljas på nytt, den måste också bli obetingat åtlydd. Det är naturligtvis en av svårigheterna med en konstitutionell demokrati. Riksdagens beslut och den exekutiva maktens befallningar strandar inte sällan på folkopinionens blindskär. Det öde som Labourregeringens löne- och inkomstpolitik fick i England tål att tänka på. Det är en fördel för det svenska systemet att dylika hinder för effektivt styrande av staten blivit undanröjda. Och därvidlag har ABF en betydande roll att spela. Det inte bara verkar för valseger utan främjar också regeringens uppgifter. Det gör det genom att förmå sina medlemmar till lydnad och överskyla osympatiska drag i taktiken. En sak som belyses utmärkt genom tillämpningen på arbetsmarknaden.

Arbetsmarknadens fungerande och därmed faktiskt styrkan i hela arbetarrörelsen beror på den absoluta respekten för de kollektiva besluten. Som grundval för hela sin politiska undervisning predikar ABF:s studiecirklar kollektivets supremati. Deltagarna får lära sig att när väl ett beslut fattats är all vidare diskussion med nödvändighet slut och att, hur de än må känna det, det är deras plikt att underkasta sig gruppens vilja. Men då studiecirkeln är konstruerad så, att meddelade uppfattningar får utseendet av personligt dragna slutsatser, blir individen suggererad att acceptera gruppens vilja som sin egen. Om någon börjar med att opponera mot en majoritetsuppfattning, måste han rena sitt tänkande från tidigare invändningar och anse majoritetsupp-

fattningen som sin egen åsikt så snart den fastslagits formellt. Genom ett slags betingad reflex frammanas denna form av underkastelse utöver studiecirkeln genom frasen: ”Beslutet har fattats på demokratiskt sätt och godtagits av majoriteten”. Alltid anförd med samma ord har frasen samma kraft som buddhisternas liturgiska formel. Om *Mani Padme Hum,* och den behöver inte tvunget begripas för att framkalla en speciell sinnesförfattning. Detta är inget kringströvande i Utopia, det är fakta från svenskt liv.

En speciellt viktig tillämpning av denna konditionering i förhållande till arbetsmarknaden gäller överenskommelserna om löner. Faktiskt har ABF en hel del bekymmer med att inpränta respekt för dylika avtal som naturlig följd av dess allmänna undervisning om respekt för gruppens beslut. Att göra motbjudande partitaktik godtagbar för de breda massorna är vitalt på arbetsmarknaden, emedan landets ekonomiska hälsa ofta kräver ovälkomna löneåtstramningar. Även om fackföreningsledarna accepterade detta, skulle de vara maktlösa utan sina medlemmars införståddhet. Som framgår av herr Stahres anekdot, skulle det om inte annat så ge fientliga agitatorer, mest kommunister och syndikalister, ett lysande tillfälle att underminera fackföreningsdisciplinen. Därför predikar ABF ständigt och med all kraft nödvändigheten av att moderera lönekraven och begränsa löneökningen. Den normala anfallslinjen är att förklara, att om inte lönerna står i paritet till produktionen, då ökar inflationen och köpkraften sjunker, så att varje lönehöjning ätes upp av höjda priser. Så skickligt utför också ABF sitt arbete att på det hela taget den svenska arbetarbefolkningen lyckats fatta denna elementära ekonomiska sanning. ABF underrättas i god tid om den tillåtna lönehöjningens storlek, så att dess undervisning kan kan skäras till efter de krav som reses av centralförhandlingarnas speciella rond.

Om detta arbete ger framgång – som det vanligen gör – besparas LO en del otrevligt tryck underifrån. Som följd därav blir ledningen lättare i stånd att tillgodose landets intressen i de centrala löneförhandlingarna än fallet skulle varit om den stått i motstrid mot medlemmarnas momentana krav. Man kan svårligen överdriva betydelsen av ABF:s arbete när det gäller att trygga lönestopp utan tvång; det är lätt att påvisa hur katastrof skulle följa om denna organisation miss-

lyckades eller saknades. Under tre månader i början av året 1970 upplevde Sverige en ”vild strejk” av 3.000 gruvarbetare i de nordligt belägna järngruvorna kring staden Kiruna i Lappland. Det var inte den första olagliga arbetsnedläggelsen efter undertecknandet av Saltsjöbadsavtalet men det var den största och den allvarligaste. Tidigare vilda strejker hade varit små och sporadiska och hade legat inom råmärkena för den ofullkomlighet som vidlåder alla mänskliga institutioner. Men Kirunakonflikten högg mot systemets rot, emedan fackföreningsledningen tillbakavisat centralauktoriteterna. Begripligt nog blev regeringen djupt orolig. Om smittan spritt sig skulle ekonomin hotats av sammanbrott. Såväl de statsägda järngruvorna själva som LO medgav att strejken berodde på bristande fackföreningsdisciplin. Sådant är arbetarrörelsens nattmara, ty på disciplinen beror inte bara arbetsmarknadens fungerande och den nationella ekonomin utan också partirösterna. Det är en socialdemokratisk trosdogm att valmanskårens stöd vilar på fackföreningarnas psykologiska dominans. Om disciplinen slappades på fabriksgolvet skulle den göra det också vid valurnorna.

Av olika skäl hade ABF inte kunnat utföra sitt arbete i Kiruna som det skulle. De lokala parti- och fackföreningsfunktionärerna hade varit otillräckligt tränade, och dessutom hade starkt kommunistiskt inflytande försvagat arbetarrörelsens inflytande. Följaktligen var gruvarbetarna inte sinnade att godta lönebegränsningen. Dessutom hade till råga på olyckan gruvarbetarnas fackförening kommit i svaga händer. Regeringen förstod att en direkt inblandning vore att leka med elden och lämnade saken till fackföreningarna. LO började med att utbyta gruvarbetarfackets olycklige sekreterare mot en tillfällig kandidat med större kapacitet. Därefter sändes LO-representanter med erfarnhet av fabrikspropaganda till Kiruna som ett slags expeditionsstyrka för *agitprop*. Inom en månad eller två hade de vunnit tillbaka sitt inflytande och återupprättat tillräcklig fackföreningsdisciplin för att få slut på strejken. Allt som återstod var sedan att ge de strejkande eller rättare deras ledare ett medel att rädda ansiktet. Det skedde genom att legalisera strejkkommittén, genom att förvandla den till en förhandlingsdelegation infiltrerad med officiella fackrepresentanter. Delegationen förde sedan fredsunderhandlingar med arbetsgivarna, och steg för steg åter-

gick allt till normalt tillstånd.

Men skadan var redan skedd. Vid de allmänna valen sex månader senare, i september 1970, förlorade i Nordsverige socialdemokraterna många röster till kommunisterna. Men nere i själva grunden var arbetarrörelsen sund. Den hade blivit ordentligt uppskrämd men inte skakad, och den hade elasticitet nog att själv reparera sina brister.

I viss mening var strejken i Kiruna det minst obehagliga av till buds stående alternativ, emedan den blottade bekymret för världen. Den svenska arbetarrörelsen har alltid akut fruktat farorna av ett undertryckt missnöje emedan detta så lätt visar sig vid valurnorna. Förebyggandet av sådant är en annan av ABF:s skyldigheter. Det utför åliggandet genom att uppmuntra folk att ge uttryck för sina känslor, så att missnöjet på ett oskadligt sätt kan förlösas medelst ord innan de vänder sig till ett mot partiet ovänligt handlande. Eller med herr Stahres sätt att uttrycka saken: ”Det är utomordentligt viktigt att undvika oartikulerat missnöje, emedan sådan är ytterst farligt för den politiska stabiliteten och hotar den sittande regeringen”.

Av detta skäl är en av de viktigaste saker en studiecirkelledare har att göra: att lära sig lyssna. På så vis kan han göra en värdering av sina elevers bekymmer och bilda sig en uppfattning om vad det är som vållat deras missnöje med partitaktiken. Hans åliggande är sedan att tvinga dem uttrycka sin kritik i ord. Till varje pris måste han förebygga att känslorna isoleras och buteljeras. Bland svenskar är detta ofta nödvändigt och alltid besvärligt, eftersom det ligger i deras natur att ruva över sin förbittring och ge den ny näring, och de har svårt för att förståndsmässigt uttrycka kritiska tankar. Studiecirkeln möjliggör för kritiken att göra sin stämma hörd, så att den i stället för att förena sig med oppositionen kan fungera inom arbetarrörelsen själv. På så vis underhåller ABF en utomordentligt nödvändig dialog mellan ledarskiktet och medlemmarna i arbetarrörelsen.

Kort sagt är det ABF:s funktion att undvika brytning mellan arbetarrörelsen och dess medlemmar. I formuleringen av taktiken är studiecirkeln av oskattbart värde. Genom ett system av kontakter mellan den centrala ledningen och ABF:s studiecirkellärare finns ett medel att titrera såväl den allmänna meningen som arbetarrörelsens stämning. På samma sätt kan taktikens lämplighet och reaktionen mot nya för-

slag testas. I viss mån tjänar ABF också som ett raffinerat medel för marknadsundersökning och sonderande av den allmänna opinionen.

Ett vidare åliggande som givits åt ABF har varit att förbereda teknikens frammarsch genom att trygga dess godtagande hos den gemene arbetaren. Det har lyckats förebygga den begynnande skräcken för att nya maskiner leder till arbetslöshet. I början hade man bara att syssla med den enkla mekaniseringens problem, nyligen också med automatiseringens. Automatiseringens godtagande utgjorde faktiskt ett av ämnena i ABF:s kurs ”Mer jämlikhet i ett rättvisare samhälle”. När automatiseringen fullständigt genomförts, heter i kursboken för ”Mer jämlikhet . . .”, kommer arbetet att ta ringa tid i anspråk, och det mesta av det kommer sannolikt att bli enformigt och ointressant. Vad är botemedlet mot detta? Jo, ”en avdramatisering av arbetets roll i vår tillvaro. Arbetets uppskattning är av betydelse. Det är det som skapar grundvalen för de politiska ansträngningarna att forma ett samhälle med mycket fritid . . ., vi kompenseras genom ökad fritid.”

På detta sätt har många av industrisamhällets svåra spänningar undanröjts. Automatiseringen har inte mött något motstånd värt att tala om. I stort sett har de svenska arbetarna reagera som de skulle på sina instruktioner och är beredda att uppfatta fritiden som en sorts bonus *in natura*. Det är en fråga inte bara om kvantitet utan också om kvalitet. Man har utlovat mer fritid genom längre ferier och kortare arbetstid. Men större lättnader än så har likaledes erbjudits, så att fritiden blir mer värdefull. Fler bibliotek, bättre idrottsplatser, statsägda villor på landet till låg hyra har projekterats. S.k. municipala fritidskonsulenter har redan gjort sin entré, med åliggande att lära folk rätt utnyttja sin lediga tid. Och mannen på gatan uppskattar allt detta. Han har lärt sig att skyhöga löner ger minskat utbyte och att exempelvis en ny kommunal simbassäng är en lika direkt belöning för hans arbete som ett något fetare lönepaket – och ekonomiskt mer försvarligt. Attityder som dessa förebygger olika påfrestningar och missnöjen, deras uppmuntrande har ekonomisk och sociologisk mening. Det behöver väl knappast tilläggas att ekonomer och sociologer har haft sin hand med i deras formgivning.

Om ABF vore reserverat bara för arbetarrörelsens medlemmar skulle det inte ha den fruktansvärda makt det har. Men utom att vara ar-

betarrörelsens undervisningsarm råkar det också vara dominerande organ för vuxenundervisningen i hela Sverige. Två av tre svenskar har någon gång haft kontakt med ABF. De har därvid kommit i förbindelse med arbetarrörelsen, till oberäknelig båtnad för partipropagandan. Antalet därigenom vunna proselyter är svårt att uppskatta, men utan tvivel har detta utgjort de svenska socialdemokraternas välmässiga livslinje vid mer än ett tillfälle.

Vuxenundervisningen i Sverige har alltid omhänderhafts av korporativa organisationer. Centerpartiet, liberalerna, nykterhetsrörelsen och ett halvt dussin andra intressegrupper har sina egna undervisningsgrenar. Men giganten bland dem är arbetarrörelsen, som också var först på plan. Under förra seklet, när rörelsen ännu kämpade för styrka och erkännande, var högre undervisning ett prerogativ för de borgerliga. Fackföreningarna och socialdemokratiska partiet ansåg då att enda vägen till politisk makt var att söka åstadkomma balans. ”Kunskap är makt”, säger ett tidigt socialdemokratiskt slagord. Arbetarrörelsen satte i gång med att tillhandahålla sin egen undervisning, och i det syftet inrättades ABF 1892.

I mörka salar och på vad som fanns av ledig tid undervisade ABF arbetarklassen. De behövde inte direkt starta vid nollpunkten. Analfabetism var en okänd företeelse: skoltvånget har en lång tradition i Sverige. Sedan 1600-talets början har befolkningen kunnat läsa och skriva. Men utöver detta fanns ingenting. ABF började verka för att fylla luckorna och gjorde det med framgång. Genom arbetarrörelsens aftonskolor skaffade sig de första fackföreningsmedlemmarna tillräcklig bildning för att kunna möta sina arbetsgivare mer eller mindre som jämställda. För att ta ett trivialt exempel var en av de första saker en fackföreningsman den tiden (liksom nu) fick lära sig att läsa ett balanskonto, så att han kunde tillbakavisa arbetsgivarens argument för att han inte förmådde utbetala högre löner. Genom att på så vis med roten rycka upp det blinda hat som härrör från underlägsenhetskänslan gjorde ABF mycket för undvika svårare konflikter än dem man redan hade i Sverige. Kanske förebyggde det revolution.

Men efterhand som det svenska samhället utvecklades och på 1930-talet välfärdsstaten började framträda, blev vuxenutbildningen snarare en hela folkets fråga än bara partiets, och det vore inte oriktigt på-

stå att de sekteriska organisationernas funktioner borde ha övertagits av offentliga myndigheter. Men ABF kämpade med näbbar och klor mot överantvardandet av dess icke-politiska aktiviteter till municipala instanser. Den socialdemokratiske veteranen herr Stahre förklarar oppositionen med dessa ord: "Arbetarrörelsen söker tillmöteskomma behovet hos varje grupp inom samhället, inte bara som partimedlemmar utan som mänskliga varelser. Att komma till oss är som att bli upptagen i en familj: man behöver inte söka sig utanför kretsen. På grund av våra resurser är det många utanför arbetarrörelsen som kommer till ABF. De gör det emedan våra resurser och vår prestige tillsammans gör oss till en närmast statlig institution. Och vi önskar exploatera ABF:s goodwill i politiskt syfte genom att medelst våra kontakter få folk intresserade av arbetarrörelsen. Fastän våra kurser är tydligt opolitiska till det yttre sett, har de likväl politisk effekt."

ABF kontrollerar 40 % av all vuxenundervisning i Sverige, och resten delas mellan ett dussin organisationer. År 1970 meddelade ABF över 50.000 kurser med 500.000 deltagare på en totalbefolkning av knappt 8 miljoner. Det betyder att en på tio av alla vuxna svenskar fått undervisning i en eller annan form genom ABF.

På landsbygden och i småstäderna är ABF vanligtvis enda stället där vuxenundervisning meddelas. Det har kommit att symbolisera kulturen och de personliga aspirationernas tillfredsställande för de flesta svenskar. Genom association av närliggande begrepp har det därmed skapat en reservoar av respekt och goodwill för hela arbetarrörelsen. Detta har översatts till kännbara fördelar vid valunorna. Fler röster har vunnits vid aftonskolorna än på politiska möten.

De lokala myndigheterna, även om de är icke-socialister (vilket ytterst sällan är fallet), anförtror oftast vuxenundervisningen åt ABF på grund av dess storlek och erfarenheter. I sådant sammanhang betraktas ABF av den enskilde medborgaren och behandlas av myndigheterna inte som en politisk organisation utan som en lem i staten. Det behöver dock inte avsvärja sig sin politik vid framträdandet som offentlig undervisningsanstalt. Det enda villkoret från myndigheternas sida är att de centrala studierektorerna i vissa grenar (vuxenundervisningen är liksom all politisk indoktrinering strängt centraliserad) måste godkännas av skolöverstyrelsen, en åtgärd som avser att trygga under-

visningens kvalitet och hindra slöseri med allmänna medel. Detta är rimligt nog då det gäller en hel del pengar. Av ABF:s årliga utgifter på 8 miljoner kommer omkring 4 miljoner från allmänna understöd. Det oaktat är valet och innehållet i kurserna inte föremål för offentlig överuppsikt utan är och förblir ABF:s angelägenhet allena.

ABF har övat stort inflytande på regeringens politik i vuxenutbildningsfrågan. Dess maktställning inom arbetarrörelsen medförde privilegier i den konsultativa procedur som föregick riksdagsbehandlingen av ärenden under 1950-talet. Det gav inte bara råd utan styrde också besluten. Det utlånade tjänstemän till Utbildningsdepartementet, där de verkade temporärt som statsanställda med uppgift att ge politiken form och utarbeta utkast till lagar. Ingen annan organisation var så favoriserad. I realiteten var det ABF som ensamt bestämde den form vuxenundervisningen har fått i Sverige av idag.

ABF är det mäktigaste men inte det enda verktyget för den *agitprop* som står till regeringens förfogande. På alla områden, där av ena eller andra orsaken ABF inte kan arbeta effektivt, övertas uppgiften av någon annan korporation. Ej sällan skapas en särskild organisation för ett bestämt syfte. Ett exempel erbjöd hyrorna och bilarna.

Mot 1960-talets slut hyste regeringen vissa bekymmer å ena sidan för de höga hyrorna, å den andra för de många pengar folk lade ner på bilar. Det ena tyngde levnadsomkostnaderna, det andra var en handgriplig pådrivare till inflation. I en idealvärld skulle man ha infört överflödslagar för att nedskära lyxen inklusive bilismen, medan hyrorna skulle skurits ner. Men i Sverige måste befolkningen lära sig leva med höga hyror och om möjligt övertalas att avstå från bilar. Till den ändan startade municipala och kooperativa byggföretag över hela landet en central propagandabyrå. För att se detta i rätt perspektiv måste man betänka att samtliga i kampanjen involverade organisationer tillhörde arbetarrörelsen, och att partitaktikerna förutsett att höjda hyror måste innebära en allvarlig politisk fara. Det är också värt lägga märke till att partiet sällan för sin egen propaganda, utom vid valen, utan låter andra organisationer utföra den sortens arbete. Det finns inom arbetarrörelsen en omsorgsfullt fördelad uppskiktning av ansvaret.

Den nya organisationen satte igång en annonskampanj vars huvud-

tanke var, att då hemmet är en grundläggande nödvändighet för ett ärbart liv, måste det vara av hög kvalitet och därför dyrt. Det påvisades att kostnaderna för att ha bil var i stort sett desamma som för att ha ett bra hem. Tabeller i tidningarnas annonsserier visade att i jämförelse också med den dyraste våning en bil utgjorde den avgjort större ekonomiska belastningen. Allmänheten ombads betänka att genom avståndet från en bil skulle hyran inte längre kännas som en börda. Alternativt sett var det inte hyrorna som var så utomordentligt höga utan de tillkommande utgifterna för en bil som fick dem att synas så. (Bilarna blev i verkligheten färre, även om folk därbredvid försonades med de höga hyrorna. År 1970 var 2.072.200 privatbilar registrerade i Sverige eller 25 per 100 invånare; Amerika leder med 46 per 100 invånare. Som en intressant kommentar till de minskande materiella privilegierna i Sverige kan anföras att Frankrike gick om Sverige 1968 beträffande bilägarskap och intog andra platsen med 26 bilar per 100 invånare.)

Regeringen är mån om att överallt ha kanaler för indoktrinering och propaganda. I slutanalysen blir syftet med *agitprop* detsamma som hos Orwells tankepolis eller Huxleys kontrollanter: kontrollen över tänkandet. Under svenska förhållanden är absolut kontroll ouppnåelig och faktiskt också onödvändig. Man kräver bara den grad av auktoritet som kan få folk att rösta "rätt" och – vilket är lika önskvärt – att utan opposition följa statens förordningar. Partiet erkänner öppet att det inte tycker om tanken att det finns folk utanför dess inflytande och är noga med att ha direkta kanaler till befolkningens alla kategorier.

Sveriges korporativa natur tillhandahåller en ytterst smidig och effektiv mekanism. Det finns inom arbetarrörelsen en politiskt orienterad organisation för alla intressen, så att man kan få konvertiter in i fållan och utöva korporativt inflytande på alla områden. Pensionärer och nykterhetsfolk, för att ta bara två exempel, har båda sina egna socialdemokratiska organisationer. Partiet och staten är ängsligt medvetna om behovet av institutionella förbindelselänkar till de enskilda medborgarna, bortsett från den genomförda korporativa principen, ty sådana personliga kanaler möjliggör en form av intellektuell kontroll. Religionen utgör inget undantag: kyrkan har behandlats på exakt samma sätt.

Upphävandet av den svenska statskyrkan har varit föremål för över-

väganden under några årtionden. Ytligt sett borde det inte vålla några svårigheter. Enligt vad partiet tror sig kunna påvisa är endast 4 % av befolkningen aktiva kristna. Och socialdemokraternas agnostiska inriktning har helt naturligt låtit dem föredra att inte ha att göra med skötseln av en institution, på vars lära de inte tror. Men skilsmässan mellan kyrka och stat har lagts på hyllan, debatterats, lagts på hyllan igen och skärskådats av olika undersökningskommissioner, kort sagt underkastats den officiella uppskjutningsmetodens vanliga knep. Folkmeningen var väsentligen för ett åtskiljande. Prästerskapet har helt visst känt att skilsmässan mellan kyrka och stat skulle ge dem större frihet. Men det var just detta som regeringen inte ville. Statskyrkans upphävande skulle betyda slopandet av officiell övervakning över en viss kategori svenskar och därmed försvagande av partiets politiska inflytande. Det är rädslan för att förlora ett visst mått av ideologisk kontroll över befolkningen som varit bestämmande för regeringens hållning.

Herr Gunnar Gunnarsson, tidigare ledare av den socialdemokratiska majoriteten inom riksdagskommittén angående statskyrkans upphävande, yttrade: ”Kyrkan är ett slags länk mellan individen och samhället, på samma sätt som de folkliga organisationerna är det. Att skilja kyrkan från staten skulle få politiska konsekvenser. En oavhängig kyrka kan bli politiskt aktiv och antingen bilda konfessionella partier som i Tyskland, Italien och Österrike, eller också utgöra en påtryckningsgrupp. Den socialdemokratiska riksdagsgruppen gillar inte tanken och anser det föreligga starka argument för bibehållandet av någon slags förbindelse.

”Vi måste bevara en länk för att kunna hålla kvar religiöst folk inom samhället. Svenska kyrkan utför något sådant för anhängare av främmande kongregationer, såsom finnar och balter: den integrerar dem i det svenska samhället.

”Det finns också risken, att om svenska kyrkan skiljes från staten, kommer den katolska kyrkan att bli mer stridbar och mer aktiv i sitt missionsarbete. Om kyrkan är skild från staten skulle den på något vis få svagare grepp om folket och därmed försvagas i sin tur identifieringen med kyrkan och staten. Skilsmässan mellan stat och kyrka skulle försvaga något väsentligt och skära av vissa band med staten.”

Kyrkan må i Sverige ha mist sin religiösa betydelse, men sin politiska funktion har den delvis kvar. Den tar sin plats vid sidan av ABF, fackföreningarna och övriga korporativa enheter, vilkas syfte är att bevara ett grepp på befolkningen. ABF:s studiecirklar och kyrkans tjänst utför var för sig samma funktion för olika människor av olika inställning: att bibehålla dem förenade med staten och följaktligen också med partiet.

Den svenska arbetarrörelsen kan tyckas vara otillbörligt intresserad av problemet att hålla svenskarna under kontroll. Men det är bara en naturlig konsekvens av att de suttit så länge vid makten. Efter en viss tid mister ett parti, likgiltigt vad politisk färg det har, sina omsorger om ideologien och blir i stället besatt av den fixa idén om maktens bevarande för all framtid – för maktens egen skull.

9. Ekonomisk trygghet och politisk träldom

Att de svenska socialdemokraternas propaganda varit så effektiv beror på att mottagarna varit så notoriskt påverkbara. Svensken tänker bara på sin ekonomiska säkerhet och är beredd att för den offra det mesta andra i livet. Av skräck för att han därmed skulle göra slut på det materiella framåtskridandet har han aktat sig noga för att störa regimens kontinuitet och med gripande regelbundenhet återinsatt samma regering i makten det ena årtiondet efter det andra. Som pris för dess kvarsittande har han villigt underkastat sig officiell övervakning och organisation med exercis. Och vilka än de moraliska argumenten än kan vara för att avlägsna en regering som suttit alltför länge vid makten, eller för att värna om den personliga friheten mot en framstormande teknokratisk stat – några ekonomiska skäl för detta föreligger inte. Bara välståndet är tryggat anser sig svenskarna ha fyllt sin uppgift och finner därför ingen grund att ifrågasätta eller tvivla. I överflödets land är ideologien död och politik enbart en ekonomisk fråga.

Men även om ett överflödslands valmanskår är förslöad, tillfreds och oföretagsam, behöver materiellt välstånd i sig självt inte tvunget utgöra en garanti för makt i det oändliga. När Harold Macmillan talade om för den brittiska allmänheten att de aldrig förr haft det så bra, var detta bokstavligt sant. Och likväl måste hans parti inom ett eller ett par år smaka oppositionens bittra bottensats. Mindre än ett årtionde därefter blev i sin tur Harold Wilson avsatt av en väljarkår som heller aldrig upphört att ha det bättre. Och lika litet kunde den svällande penningsäcken rädda Tysklands kristna demokrater 1969.

Den korrekta jämförelsepunkten med Sverige erbjuder emellertid dess grannar i Skandinavien, Norge och Danmark. I intetdera av dessa länder föreligger de politiska spänningar och den sociala missbelåtenhet som Storbritannien och Västtyskland får vidkännas och som kan fördunkla de ekonomiska krafterna. Och likväl har väljarna i båda länderna under 1960-talet kastat ur sadeln socialistiska regeringar,

vilka i likhet med sina svenska kolleger suttit vid makten sedan 1930-talet och vilkas regim sammanfallit med välståndets etablerande och den sociala välfärdens befästande. I båda länderna återinsattes i stället icke-socialistiska höger- och centerkoalitioner till makten. De svenska socialdemokraterna hade påtagligen andra förmåner. De åtnjöt så att säga en annan dimension ifråga om säkerheten att få regera vidare.

Vare sig i Norge eller Danmark fanns det något ekonomiskt skäl att välta de sittande regeringarna. De föll på politiska grunder i ordets sanna bemärkelse. De norska väljarna röstade som de gjorde av principskäl. Regeringen hade gjort sig skyldig till förakt för parlamentet: en kabinettsminister hade fördolt vissa fakta angående skötseln av en statsägd gruva. Ekonomiskt sett betydde det ingenting, moraliskt och konstitutionellt däremot en hel del. Vid olika tillfällen har svenskarna ställts inför fakta av liknande slag: apotekens förstatligande utgör ett bra exempel. Ändå har allmänheten knappast reagerat, emedan ekonomiskt sett konsekvenserna saknade betydelse, och konstitutionella eller moraliska synpunkter vägde lätt.

I rättvisans namn måste medges att Norge och Danmark inte är exakt jämförbara med Sverige. Alla tre är de obestridliga välfärdsstaten och socialdemokratiens hjärtländer. Men Norge och Danmark var ockuperade av nazisterna under sista kriget och lärde sig då att principerna ibland måste sättas högre än den materiella bekvämligheten. Svenskarna har aldrig fått lära sig den läxan. Begreppet princip tycks inte existera för svensken: han ser världen uteslutande i ekonomiska termer. Mot slutet av 1700-talet, när katolicism och mosaisk trosbekännelse var förbjudna i Sverige, hade en pamflettskrivare vid namn Anders Chydenius föreslagit öppet tillträde till landet för katoliker och judar, och det på strängt utilitaristiska grunder. Sverige var fattigt och efterblivet samt behövde kapital och skapande talanger, varför Chydenius till bristens avhjälpande föreslog att förmöget och skickligt folk borde lockas in utifrån. Då han förutsatte att de mest önskvärda förvärven skulle vara antingen fransmän, som betydde katoliker, eller judar, proponerade att han båda dessa grupper skulle tillåtas behålla sina hävdvunna former för religionsutövning. Hans förslag antogs och utlänningar som bosatte sig i Sverige tilläts utöva en annan religion eller konfessionsform än den svenska statskyrkans. Svenskarna själva

måste vänta ett helt århundrade för att få samma privilegier – Chydenius var intresserad av politisk ekonomi, inte av tolerans. Rakt motsatt var Macualy, förkämpen för den katolska och judiska frigörelsen i England, uteslutande intresserad av sina landsmäns trevnad och välbefinnande. När han 1834 hjälpte till att i Överhuset befordra upphävandet av deras medborgerliga dikvalificering (den religiösa toleransen var sedan länge genomförd) avvisade han med förakt ekonomiska grunder och argumenterade uteslutande på moraliska principer.

Å andra sidan vägrade 1864 den svenska regeringen att hjälpa danskarna i kriget med Preussen om Slesvig-Holstein, fastän deras kung utlovat en sådan hjälp, och gjorde det emedan det skulle ha bragt den ekonomiska utvecklingen i Sverige i fara.

På gott eller ont erkänner alltså svensken inga andra motiv än de ekonomiska. Han godtar den ekonomiska determinismen som en trosartikel. Han har under århundraden sett all mänsklig strävans verkliga uppgift som enbart ett fullföljande av ekonomiska mål. Och idag betraktar han politiken uteslutande som ett medel att garantera alla former av materiell säkerhet. Kanske kunde ungefär sak samma sägas om många västerländska stater, men den svenska situationen har varit så ofantligt mycket längre. I andra länder har spåren av ett politiskt dirigerat förflutet levat vidare för att fördröja ankomsten av en ekonomiskt motiverad framtid. I Sverige styr ekonomin de politiska institutionerna och formar en folkmentalitet med en ovillkorlighet som det är svårt att jämföra med någonting annat i världen.

Svensken talar sällan om den sociala välfärden eller om välfärdsstaten. Den idé som håller honom fången är snarare mer djuptliggande än så. Det är en extrem form av säkerhet i ordets alla bemärkelser, uttryckt i det oöversättliga svenska ordet *trygghet*. Det betyder på en gång riskfrihet och säkerhet: riskfriheten i en bra hamn under en storm, och magens säkerhet. Det inbegriper frånvaron av allt obehagligt och obekvämt och har alltid en viss innebörd av att undgå en fara eller av ett uppskrämt barn som springer till mamma. Det är kanske det mest använda ordet i hela den svenska politiska vokabulären: ingen talare kan undgå att nämna det, varje slogan måste innehålla det.

I politisk bemärkelse betyder trygghet detsamma som neutralitet,

undvikande av krig och isolering från den omgivande världens bekymmer. Samtidigt inbegriper det full sysselsättning och en viss bekvämlighet samt försäkrar medborgaren om att han är omhändertagen, att staten har patriarkalisk omsorg om hans välbefinnande. Det är ett i hög grad känsloladdat ord. Mången oförsiktig politiker har bittert fått ångra att han någon gång råkat stöta sina väljares känsla för tryggheten. Å andra sidan har sluga figurer slagit igenom och lyckats genom att bolstra upp ordet och spela på skräcken för dess försvinnande. Det är en av trygghetens undertoner att den lätt kan gå förlorad och att utan den finns det ingenting annat än det yttre mörkret.

Alla svenska politiker har sökt spela på denna fruktan, men socialdemokraterna har format den till sitt speciella vapen. I vardagspolitikens enahanda malande är ekonomisk säkerhet den gren av den allomfattande tryggheten som lättast låter sig exploateras eftersom den är så konkret påtaglig. Socialdemokraterna har inpräntat i väljarkåren att ekonomisk säkerhet är den enda fråga i vallokalen som verkligen har vikt. De har vidare inpräglat i dem att förlusten av denna säkerhet är det enda radikalt onda och att en regimförändring måste medföra en sådan förlust. Absolut stabilitet med en bismak av rent nirvana är en annan beståndsdel i tryggheten, och uppfattningen av en förändring som ett hot mot den stabiliteten ligger så att säga inbyggd i själva begreppsbestämningen. Genom att till bristningsgränsen utnyttja denna fruktan har socialdemokraterna fått svensken att identifiera politisk förändring med ekonomiskt förfall. Skräcken för förändring, på så vis förstärkt till ren ångest, har regerat det svenska samhället i årtionden. Det är detta som mer än någonting annat gjort det möjligt för socialdemokraterna att sitta kvar vid makten under fyrtio år.

Den ekonomiska säkerhetens innebörd har vidgats genom det stigande välståndet. Den betyder inte längre enbart frånvaron av nöd och brist utan snarare vidmakthållandet av en särskild grad av överflöd. Två besläktade begrepp har kommit till: välstånd och levnadsstandard. ”Välståndet” är en symbol för samhällets korporativt ekonomiska varaktighet och position; ”levnadsstandarden” hänför sig till den enskilde medborgarens förhållanden. De båda orden har med åren kommit att betyda allt fler konkreta ting: en radio, därefter en TV och en tvättmaskin, så en bil osv. Ehuru allt sådant utgör belöning för

hårt arbete och anskaffas genom individuellt val, har den allmänna konditioneringen och den politiska propagandan framställt dem som gåvor från en patriarkalisk stat. Lika viktigt ur politisk synvinkel sett är att ägandet av sådana saker upphöjts till rang av mänsklig grundstatus. Välstånd och levnadsstandard har blivit till besvärjelseformler för framkallande av trygghetens känslosvall. Genom lämpligt manipulerande associeras hotet mot de mindre betydande begreppen med en fara för det mera betydande. På så vis har väljarkårens känsla inställts till favör för samhällets utveckling. Det vore meningslöst att spela på de utsvultna 1920- och 1930-talens fruktan i syfte att påverka de välfödda generationer för vilka detta bara är uppstyltat folkloristiskt munväder. Vad man i stället lyckats med är att skänka oviljan mot att förlora en tvättmaskin eller en TV något av samma slags ångest som skräcken för arbetslöshet utlöste under ett hårdare decennium.

Politisk förändring appellerar i de flesta konstitutionellt styrda länder med vissa intervall till väljarkåren såsom något i princip önskvärt. Där livet är hårt finns det mindre att förlora, och där konflikt och politisk spänning råder kan väljarna ta hänsyn till principen. I Sverige åter kan en förändring bara hota den materiella standarden, och därför ligger det i sakens egen natur att oppositionens önskan att focka det regerande partiet stöter väljarkåren för huvudet och framkallar dess fruktan. Eftersom de materiella betingelserna konstant förbättrats år från år, har oppositionen inte kunnat förebringa övertygande skäl för en regimförändring. Ibland förefaller den rentav ovillig att föra saken på tal. I likhet med sina väljare är politikerna rädda för ändringen – de är ju också vanliga medborgare med samma fruktan och hopp som den stora allmänheten.

Den svenska skräcken för förändring kan ta sig bisarra uttryck. Efter 1932 kom den första verkliga chansen att bli av med socialdemokraterna vid 1968 års val. Bostadsbrist hade underminerat regeringens ställning och man tycktes ha en känsla av att demokratins hälsa erfordrade en förändring i toppen. Opinionstestande provval gav vid handen att regeringen *kunde* lida nederlag. Oppositionspartierna hade munhuggits sinsemellan i mer än en generation, och därför hade de aldrig dittills kunnat erbjuda ett övertygande alternativ. Då de nu

vädrade utsikt till makt etablerade de ett visst samarbete för valkampanjen i syfte att övertyga allmänheten om att de var värda tilltro. Men i sista ögonblicket blev det massflykt från oppositionen och regeringen vann elegant. Skrämda av utsikten till förändring backade väljarna vid avgrundens rand och enade sig på nytt kring den etablerade makten. Och oppositionens ledare medgav efteråt att de begått det fatala misstaget att söka övertyga väljarna om att ett regimskifte var möjligt.

Vid de följande allmänna valen 1970 försökte såväl centern som liberalerna motsatt metod. De låtsade sig inte hysa några planer på regeringsmakten, och under hela valkampanjen nämnde de aldrig ett ord om regimskifte. De hade ganska svårt att övertyga väljarna om att ett röstande på dem inte var en röst för någon ändring. Den liberale ledaren herr Gunnar Helén sade offentligt att han räknade med att socialdemokraterna skulle vinna. Dr Gunnar Hedlund, centerpartiets ledare, antydde att om det blev nödvändigt var han redo att ingå koalition med socialdemokraterna för trygga regimens kontinuitet. Denna taktik lönade sig. Missnöjda supporters av regeringen ansåg sig ha frihet att inlägga en protest utan att sätta sitt parti i fara. Herrar Helén och Hedlund inkasserade betydande vinster, och socialdemokraterna satt kvar vid makten, ehuru de fått kännbart på fingrarna. Hr Hedlund yttrade när allt var över att han var glad ”att ha sluppit bli statsminister”. Det kan *möjligen* ha varit en bekännelse av en personlig inställning, men *säkert* var yttrandet avsett att hjälpa centerpartiet vid nästkommande val.

De personliga hämningarna mot en förändring är oerhört starka. Låt oss ta en gymnasiallärare, vars personliga övertygelse, klasstillhörighet, familj och bakgrund måste påverka honom att rösta konservativt: ”Mitt förnuft säger mig att det är vad jag borde göra. Men jag måste slåss mot mig själv för att följa mitt förnuft. Jag har ont samvete, förstår ni. Jag kan inte gilla vad regeringen gör rent politiskt. De förstör alla värden jag tror på. De förföljer individen och bygger upp kollektivet, så jag borde rösta emot dem. Men då försöker, som sagt, mitt samvete hejda mig. Jag tycker vi har det så bra, livet är så lätt, vår levnadsstandard bara stiger – jag har ingen rätt att rösta mot en regim som ger oss allt detta. Jag känner det som om jag skulle

svika mina landsmän. Jag antar det bevisar att jag blivit vederbörligen konditionerad. Nåväl, jag röstar som förnuftet bjuder mig, men jag känner mig skyldig var gång jag går till valurnorna."

Och så här uttalade sig en konservativ riksdagsledamot i ett ögonblick av privat förtrolighet: "Jag har byggt upp ett emotionellt block mot att opponera med verklig kraft. Det finns en massa propositioner som borde tvinga upp mig i riksdagen för att protestera. Men det är bara för bråkdelen av sekund, sedan finner jag fullt upp med goda skäl för att inte göra det. Mitt parti, mina väljare, mina supporters kunde ogilla det. Men vill jag vara ärlig mot mig själv måste jag medge att allt det där bara är en efterrationalisering av en hämning över vilken jag inte har kontroll. Det föreligger ett instinktivt hinder, eller borde jag hellre säga en konditionerad reflex? Det har en del att göra med det sätt på vilket våra styrande manipulerar oss. De har misskrediterat oppositionens princip, förstår ni, och gjort det svårt att nu sätta den i verkligheten.

"En del av detta – kanske en hel del mer än jag får grepp om – har att göra med det sätt på vilket de styrande förfalskat själva språket. Ofta saknar man möjlighet att uttrycka oppositionella tankar. Låt mig ge ett exempel. Självfallet borde i ett så reglerat samhälle som det svenska den klassiska motsättningen staten–medborgaren och kollektivet–individen utgöra en frontbas för angrepp på regeringen. Men man kan inte använda den så på grund av det sätt på vilket själva orden blivit laddade. På svenska har ord för individen alltid nedsättande klang, medan kollektivet måste framträda *uteslutande* i god belysning.

"Och så finns det en annan psykologisk barriär med djupa historiska rötter. Den härrör från vår samförståndstradition. Men ofta förvånar jag mig över den *allmänna* motviljan mot att opponera och över mina egna hämningar."

Det är bara rent spel att tillägga, att denna man är akademiker, vittberest, har föreläst en tid i Amerika, så han har jämförelsemått och nödigt perspektiv för att förskaffa sig personlig inblick i tingen. Han utgör ett exempel på denna kuriositet i svenskt liv, att kritik helt och hållet inifrån är en omöjlighet eftersom den nedärvda traditionen är likformighet. Allt motstånd kräver ett visst mått av avstånd och en tillämpning av modeller utifrån. Sådant kommer av att man är en

outsider, ungefär som en katolik, eller av att man omfattar ett annat folks politiska ideal och idéer. Bland liberalerna och de konservativa betyder det import av anglosaxiska begrepp; på vänsterkanten fås det genom identifiering med Mao, Castro och de andra. Detta gör att den extrema vänstern i Sverige kommer att sitta i samma båt som högern. Bägge är de den enda verkliga oppositionen och bägge har de måst utifrån importera sina intellektuella resurser för att opponera.

Men såväl på vänster- som på högerkanten är verkligt oliktänkande sällsynta fåglar. Riksdagsoppositionen har funnit sig i – eller tvungits att – avföra kontroverserna från politiken och låta samförståndspolitiken styra landet. En liberal politiker har sagt: ”Ni frågar mig varför vi, de liberala, inte opponerar med större kraft. Emedan det helt enkelt gäller hela vårt politiska liv om vi skulle våga göra det. Det vore en balansakt på spänd lina varje minut på dagen. Det är dåligt uppförande att anfalla regeringen alltför våldsamt, och jag skulle skrämma bort röstarna. Jag måste hålla mig så nära som möjligt till regeringens politik och manövrera endast i detaljerna. Det får inte se ut som om jag kritiserar alltför barskt. Jag måste väga varje stavelse jag yttrar offentligt.”

Också de normalt sett självfallnaste frågor är tabu för den svenska oppositionen. I de flesta länder har man en känsla av att skatterna är oskäliga, och ett löfte om nedskärning av skattebördan är oftast mycket framgångsrikt vid parlamentsvalen. Så är inte fallet i Sverige, oaktat det ohyggliga faktum att landet har de tyngsta skatterna i hela världen. (År 1968 utgjorde de totala skatterna 40,6 % av hela nationalinkomsten; siffran för direkt taxering låg kring 20 %. I England är motsvarande siffror 28,6 resp. 10,7 %, i USA 29,9 resp. 15,5 %. Av en årslön på 25.000 kr [=2.000 pund], en normal lägre tjänstemannalön, betalar en ogift person 40 % i inkomstskatt. På samma nivå övertaxeras varje tilläggsinkomst [”extraknäck”] med 60 %. Av en årslön på 50.000 kr. [=4.000 pund], som förtjänas av lägre direktionsstabsmedlemmar, betalar en ogift person 46 % i skatt, och övertaxeringen för extraknäck är 68 %.) En administrativ regeringsmaskin, som fortsätter att växa år från år, borde utifrån sett ge kritiken från företagarhåll högeligen effektiva vapen i kravet på lägre skatter och nedskärning av byråkratin. Endast de konservativa har

försökt en sådan kritik – med minskade röstsiffror som stående konsekvens.

Att racka ner på offentligt slöseri av vad slag det vara månde är i Sverige att bryta ett tabu: ett hot mot skatterna är ett hot mot tryggheskänslan och ett frambesvärjande av ångest. Det är allmänt godtaget att staten ständigt måste förskaffa sig större rikedom, annars skulle den sociala och ekonomiska tryggheten med nödvändighet försvinna. Svensken har inte bara blivit konditionerad att betrakta staten som patriarkal välgörare, utan han identifierar sig själv fullständigt med den. Att föreslå sänkta skatter får honom inte bara att tro att hans vårdarinstitution blir berövad medlen att kunna sörja för honom, men att det är som ett misstroendevotum riktats mot honom själv. I trygghetens intresse är han beredd att betala ännu tyngre skatter och tacka regeringen dessutom.

Även om pengar och skatter, dessa stapelvaror i valmanskårens rustkammare, är tabu för oppositionen, kvarstår ändå problem som teoretiskt sett skulle kunna förvandlas till politiska kärnfrågor. Man har den administrativa maskinens direkt aggressiva expansion, man har myndigheternas intrång i varje vrå av privatlivet, man har det uppenbara förakt för parlamentariska institutioner som både partiet och regeringen ådagalägger. Många svenskar är i den enskilda diskussionen beredda medge att det kan ligga en fara i en sådan utveckling, men få är villiga att stå för sin uppfattning vid valurnorna. De kan inte svälja tanken att principiella överväganden kan gå före ekonomiska kalkyler.

Genom godtagandet av ekonomisk determinism har svensken på något sätt svurit bort alla andra värden. Om regeringen föreslår den eller den åtgärden, hur tvivelaktig som helst, stöter den knappast på kritik så länge den kan ekonomiskt rättfärdigas, emedan oppositionen i så fall skulle tendera mot att vilja slå ner det materiella framåtskridandet.

Hösten 1970 hölls i Sverige en mantalsskrivning och folkräkning med speciellt närgående frågvishet. Medborgarna uppfordrades att avslöja sig in på bara benen och lämna information av både känslig och rent personlig art. En del av frågorna gränsade till rena inkvisitionen; om t.ex. en person hade en lönande anställning, tvangs han förklara

varför. Detta kunde ha verkat störande redan i sig själv, men folkräkningens art gav vid handen att det inte bara gällde en statistisk undersökning utan en genomskinligt maskerad registrering av de enskilda medborgarna. En folkräkning brukar annars alltid garantera full anonymitet och förvandlar varje person till en icke identifierbar siffra. Men i detta fall infördes varenda svensk, komplett med alla intima kännemärken, i en datamaskinell computer som omsorgsfullt utarbetats i och för lätt identifiering. Samtidigt hade inrättats ett centralt datasystem till bruk för polisen, kreditundersökningen, bankerna och de officiella institutionerna, och det var alldeles klart att folkräkningen satts igång för att kunna tillhandahålla det nödvändiga folkregistret. Oaktat svenskens övervägande undergivenhet ådagalade allmänheten ett visst mått av direkt avsmak för proceduren. Ett fåtal tidningar på högerkanten angrep regeringens handlingssätt emedan de ansåg sig ha upptäckt ett hot mot den personliga integriteten och jämväl ny ökning av byråkratins makt. De som ledde protestaktionen var tydligen bara en ringa minoritet som tillägnat sig anglosaxisk uppfattning, men de ryckte med sig tillräckligt många i landet för att förorsaka regeringen vissa bekymmer. Generaldirektören för Statistiska Centralbyrån (det regeringsorgan som fått folkräkningen omhand) utfärdade en förklaring som gick ut på att "informationen har begärts för att kunna möjliggöra riktig planering och *ge medborgarna bättre service*" (förf:s kurs.). Argumentet var tillräckligt för att stoppa praktiskt taget all kritik.

Genom reducering av allting till rent ekonomiska termer kan kinkiga problem avväpnas eller besvärjas att försvinna. Ibland måste man med berått mod smida om en sak i ekonomisk gestalt – ofta är det en sorts självkonditionering som utför arbetet utan press ovanifrån.

Som en följd av tillbakautvecklingen i Stockholm blev den enda katolska kyrkan där nedriven. Som kompensation erbjöd stadsmyndigheterna en närbelägen tomt för uppförande av ny kyrka, förutsatt att stadsplanens detaljföreskrifter följdes. Detta betydde att vid sidan av de religiösa funktionerna den nya byggnaden måste inrymma också nyttiga kommersiella fastighetsdelar. Om detta var en uppfinning för att frammanövrera ett avvisande och därmed driva ut kyrkan ur staden, så slog det fel. Prästerskapet antog ett schema som kombinerade

rum för klocka, böcker och altarljus med förvaltningslokaler och en bilparkering. Stadsplaneringsmyndigheterna godkände ritningarna, pengar insamlades och allt föreföll klart. Men i sista ögonblicket vägrade Arbetsmarknadsstyrelsen meddela tillstånd till byggets påbörjande, under föregivande av ekonomisk knapphet. Under tiden hade en uttaxering av 25 % pålagts all lyxbyggnation, under vilken beteckning kyrkan ansågs falla, och församlingen upptäckte att de sist och slutligen heller inte hade nog pengar.

Det blev klart att förvägrandet av byggnadstillstånd och påläggandet av lyxskatten hade satt hela kyrkbygget i fara. Dylika hinder brukar alltid medföra långvarigt uppskov, och om tomten lämnades obebyggd mer än en viss tid, av vad orsak som helst, skulle planeringstillståndet automatiskt bli ogiltigt och hela proceduren måste börjas om igen från början utan garanti för ett godkännande nästa gång. Vad myndigheterna gav med ena handen kunde de alltså ta tillbaka med den andra. För att undvika risken för att kyrkan inte skulle komma till stånd genom försumlighet närmade man sig finansminister Gunnar Sträng med en anhållan om dispens från lyxskatten och upphävande av byggnadsförbudet. Han vägrade under motivering att katolska kyrkan inte hade någon plats i Sverige. I verkligheten hade vid detta tillfälle också samtliga kyrkor satts på listan över oviktiga byggnader, vilkas uppförande var förbjudet. Dåvarande kyrkoministern fru Alva Myrdal yttrade ordagrant: ”Vi håller på att nermontera kyrkan bit för bit, och där så är nödvändigt använder vi ekonomiska medel för syftet”.

Jag diskuterade fallet med en man utan betydenhet, en helt vanlig svensk utan officiell ställning. Han betecknade sig som liberal, han tillhörde inte regeringens supporters. ”Det där är inte en religiös fråga utan en rent ekonomisk”, sa han.

”Men”, frågade jag, ”är detta inte ett fall där undantag bör göras för något som berör människorna på djupet? Visserligen är den katolska församlingen liten men den är ytterst hängiven, och berövar man den dess kyrka, tar man bort en del av dess liv.”

”Nej”, svarade han, ”landet har inte råd med det, och alla måste godta ekonomiska omständigheter vare sig de är religiösa eller inte.”

”Men”, vidhöll jag, ”verkan blir att man hindrar folk från att utöva sin religion”.

"Nåja, det kan nu inte hjälpas. Vi har andra handikappade att sörja för; det finns andra fall av mentalsjukdom som vi inte kan ta itu med."

"Ni gillar alltså verkligen att kyrkor stängs och nerläggs?"

"Javisst. Men ni måste förstå att det inte är frågan om religiös förföljelse, som ni tycks anta. Det är helt enkelt en ekonomisk fråga."

"Varav jag alltså sluter att ni ogillar ett direkt förbud mot uppförande av kyrkor."

"Ja. Det skulle inte vara demokratiskt".

"Men ni är beredd att godkänna samma resultat om det uppnås med hjälp av ekonomiska skäl."

"Ja, för detta är jämlikhet. Sist och slutligen behandlar vi ju bara den katolska församlingen som alla andra."

"Därav kan man alltså sluta att ni är beredd att godta de flesta utvecklingsföreteelser, även om de inte är önskvärda, förutsatt att de framläggs i ekonomiska termer."

"Jag ser inget fel i det. Jag förstår inte vad ni far efter? Ekonomi är någonting naturligt, inte sant? Man kan inte undgå dess konsekvenser. Och i det här fallet kan alltså katolikerna inte få sin kyrka. Man *behöver* inte dra in politiken eller religionen, det vore konstlat."

Gynnad av det slagets mentalitet, som ser världen enbart under ekonomiska begrepp, kan myndigheterna undvika opposition bara de använder lämplig presentationsmetod. De får vidare hjälp av den djuprotade svenska aversionen mot kontroverser. Eller som det heter i ett nästan ordspråksmässigt talesätt: "Det är *fult* att opponera". Att disputera är att bryta mot samförståndet, att sätta båten i gungning och därmed äventyra tingens balans. Än värre är att sådant vanligen tas som ett hot mot tryggheten. Å andra sidan dyrkas samförståndet som en garanti för tryggheten, och all konfrontation betraktas därför som suspekt. En socialdemokrat, en av partiets intellekutella, karaktäriserar 'debatten' med orden: "Först är man överens om målet, sedan diskuterar man vägarna. Det finns ingen annan form för diskussion". En ledande bokförläggare uttrycker sig mycket likartat: "Vi diskuterar inte principer eftersom svenskarna inte tycker om intellektuella tävlingar".

År 1960 infördes en ny folkpensioneringsplan. Den tog formen av

en tilläggspension för att ge folk efter pensionsåldern samma materiella standard som aktivt arbetande, detta emedan ålderspensionen visserligen förebyggde armod men ändå inte räckte till för att köpa ett överflödssamhälles komfort. Den nya pensionen är avsedd att utbetala två tredjedelar av en persons inkomst beräknad genomsnittligt efter de femton bäst betalda åren i hans arbetsliv. Fullt understöd är beroende på inbetalningen av premier under minst trettio år. Socialt sett var detta ett stort steg framåt, men politiskt och ekonomiskt sett var den åsyftade effekten allt annat än välgörenhetsbetonad. Pensionen är obligatorisk och finansieras uteslutande av arbetsgivarna. (Endast ålderspensionens premier inbetalas av den anställde; de uppgår till 5 % av beskattningsbar inkomst, med ett tak på 1.500 kr per år.) Enligt försäkringsstatistiska principer borde premierna ha legat kring 3 % av rikslöneräkningen; i verkligheten var de 1970 uppe i 11 % och kommer att stiga till 15 % kring år 1975. Det betyder att kapital läggs på hög i ett mått över alla proportioner som krävs av sund försäkringspraxis och att regeringen har samlat ihop ett fullkomligt monstruöst överskott. Det är i realiteten en sorts skattemanipulation, där en avlöningsskatt åsyftande tvångssparande har pålagts folket under förklädnaden av social välfärd. Bidragen inbetalas till en speciell fond som vid slutet av året 1970 uppgick till 38 miljarder kronor (3.200 miljoner pund). Samtidigt uppgick totalsumman av alla utestående skulder och fordringar på den svenska marknaden till 81 miljarder kronor, och insatta medel i affärsbanker belöpte sig till 43 miljarder kr. På bara tio år hade fonden lagt på hög nästan lika mycket som bankerna gjort under 150 år. Kring 1970-talets mitt kommer fonden att ha gett staten den absoluta äganderätten till och innehavet av halva kapitalmarknaden. Detta representerar en ofantlig ekonomisk makt, som efter vad fondens organisation föreslår skall exploateras för politiska ändamål.

För att handha de många pengarna har en speciell statlig bank inrättats. Den har makt och befogenheter att göra industriella investeringar, att hjälpa den statsägda industrin och att ge lån till offentliga myndigheter. Det verkligt intressanta i allt detta är att såväl fonden som banken står utanför riksdagens kontroll. Bådadera är i stället fast i regeringens, i exekutivens händer. De sköts av styrelser där

inte bara regeringen är företrädd utan också – till försvar för det svenska samhällets korporativa principer – socialdemokratiska partiet, fackföreningarna och LO. I praktiken betyder det att det är arbetarrörelsens apparat som ensam är herre på täppan. Det är förvisso inte riksdagen. Följden är att partiet och regeringen lägger upp jättefonder till sin disposition och får ett inflytande över ekonomin som ger dem full oavhängighet av riksdagen. Det är helt enkelt ett undergrävande av den konstitutionella demokratins grundval, vilken är parlamentets makt att vägra ge pengar. Medan de exekutiva organen tillvållat sig de ekonomiska resurserna för eget bruk, har den laggivande församlingen försatts i total vanmakt.

I alla händelser har den svenska pensionsfonden gett regeringen en maktställning som man vanligen inte finner i västerländsk odling. Det var ingen lag som kunde väcka väljarna till besinning, ty säkert är att dess politiska innebörd bortsmusslades under den sociala välfärdens mask. Det var inte många politiker som såg något konstitutionellt hot i planen, och de flesta av dem som så gjorde föredrog visserligen att hålla sin mun. Ett fåtal konservativa och liberala politiker, som faktiskt offentligt påpekade faran, ansågs anfalla pensionen som sådan. Ehuru detta inte var deras avsikt avstod de snabbt nog från sin kritik av hänsyn till sin parlamentariska karriär. Bankerna var naturligt nog upprörda men ville inte framföra sina reservationer offentligt. Så här yttrade sig en bankman i ett förtroligt ögonblick: ”Fonden är ytterligt avskräckande, den tvingar oss att göra vad regeringen vill. Den är ett instrument för manipulation. Naturligtvis insåg affärsvärlden faran, men där var man rädd för att opponera mot regeringen och tvang oppositionens politiker att inte inskrida. Det politiska klimatet var sådant att bankerna kände sig nödsakade att handla under tvång. Landet ogillade opposition.”

Han har utan tvivel rätt. Svenskarna, såväl höga som låga, är besatta av det smidiga fungerandets idé antingen det gäller deras liv, deras arbete eller deras samhälle. Deras hållning är uteslutande utilitaristisk. De har råd att ignorera alla synpunkter utom de grovt materialistiska, då de i själ och hjärta är krassa materialister. Med förvånansvärt få undantag erkänner de ingenting som de inte kan se och ta på, mäta och värdera eller prissätta. Deras test för giltighet är ute-

slutande de materiella framstegen.

Medan svenska debatter inte lämnar ett enda hörn av det materiella framåtskridandet obelyst, blir alla andra värden nästan totalt ignorerade. Frågorna om friheten och individen beröres sällan, emedan sådant vagt misstänks kunna utgöra en störning av det sociala maskineriets rätta fungerande och därmed ett hot mot den ekonomiska säkerheten. Diskussion om den administrativa juggernautvagnens framrullande är numera tabu av samma skäl. Det är inte ovanligt man får höra (som jag själv har gjort) att ”det där med att fråga efter friheten är patologiskt”. Vad svenskarna begär i stället är välstånd och inget annat. De har konditionerats till tron på att deras materiella säkerhet är en gåva av staten. Och de betraktar politisk träldom som ett nödvändigt villkor och ett hyggligt pris för välståndets fortsättning.

10. Välfärden som instrument för kontroll

Även om materiell säkerhet varit väsentlig för en generation av politisk eftergivenhet, har den ändå sin begränsning som medel för kontroll. Först och främst lider den härvidlag av den defekten, att då den bevisligen utgör ett resultat av den enskildes arbete, det personliga initiativet aldrig kan totalt utmönstras. Den materiella tryggheten gör sin tjänst för de grövre formerna av den politiska manipulationen men inte för de finare former av konditionering, som leder till en förändring av hela mentaliteten och framskapande av en slappt likgiltig självsförfattning. För den uppgiften erfordras något spänstigare, kraftigare och mer djupgående. I svenskarnas händer har den sociala välfärden visat sig vara det adekvata instrumentet.

Detta har ingenting att göra med välfärdens en gång påstådda tendens att avtrubba viljan till arbete. Den hypotesen har vid det här laget faktiskt blivit tillräckligt motbevisad, och om ett ännu starkare bevis önskas, så kan svensk erfarenhet tillhandahålla ett sådant. I Sverige är inte bara den sociala tryggheten djupt förankrad och säkert förskansad, utan frånvaron av arbetslöshet har varit en del av tillvaron såpass länge, att allt annat finns till bara i de medelålders ungdomserinringar. Landet är därför skyddat från stygn av de hävdvunna hästbromsarna 'fruktan för svält' och 'hotande arbetslöshet'. Trots detta arbetar svensken och arbetar så hårt att hälsan står på spel, om man får tro läkarnas uppfattning. (Läkarna varnar ofta för insättande stresskommor. Hjärtbesvären har ökat, som också annorstädes hos industrialiserade folk; sömnmedel och mentala påfrestningar på grund av pressande arbete har också blivit allt vanligare.)

De successivt stegrade kravens fenomen har sett till att svensken arbetar. Eller – för att använda nu omoderna begrepp – snikenhetens, ärelystnadens och fåfängans laster rider med lätthet omkull den väntade lättjan, åtminstone i kretsar där ett puritanskt etos överväger. Vad som i går var lyx, det tillhör idag livets nödtorft, och även om det

kanske är banalt att säga det, så skiftar de mänskliga attityderna därefter. Den ångest som en gång gällde att inte ha något att äta överförs till bevarandet av ett visst mått av överflöd. Att hålla jämna steg med Svenssons mitt emot gör förträfflig tjänst som ersättning för att hålla vargen från dörren; social otrygghet är en lika tyrannisk herre som ängslan för slutet på ett fysiskt fortsatt liv. Och skulle detta inte vara tillräckligt så finns till hjälp den officiella propagandan med dess envisa budskap, att höjd levnadsstandard är det viktigaste i världen och sänkt sådan den värsta föreställbara olycka.

Kort sagt, svensken saknar inte sporrar, och hans sociala förmåner har anordnats så att de inte avtrubbar sporrarnas vasshet. Den sociala tryggheten garanterar bröd och smör, men marmeladen måste man tjäna ihop till själv. Ålderspensioneringen (folkpensionen) tillfaller i lika mån den samvetsgranne arbetaren som drönaren. Svält är en omöjlighet – men, som förklarats i förra kapitlet, den totala pensionen står i relation till arbetsförtjänsten på sådant sätt, att man måste arbeta hårt under några år för att sedan kunna dra sig tillbaka med den komfort den genomsnittlige medborgaren vant sig vid. På samma sätt är sjukersättningarna proportionella till lönerna och därför alltid mindre än behovet, så att även om ohälsa inte direkt betyder utarmning, lönar det sig ändå inte att simulera. Den sociala trygghetens syfte är att hålla nöden från dörren utan att nå upp till välståndets tröskel.

Om sålunda den sociala välfärden i dess svenska form inte styrker påståendet att den tvunget måste leda till lättja, så framvisar den ej desto mindre andra och mer försåtliga möjligheter. Förutsett att den utsträcks så långt att den förefaller att insvepa medborgaren som en vattentät skyddsklädnad, kan den användas för att framskapa en känsla av absolut avhängighet under staten.

I Sverige har välfärden blivit en källa till trygghet i alla former. ”Svensken”, säger herr Bertil Wennergren, biträdande JO, (i en privat diskussion) ”har inte stor respekt för lagen, låt oss bli klara på det. Varför? Jo, för att vad alla vill ha är trygghet. I England och Amerika, jag kunde säga alla västerländska stater, får man sin känsla av personlig trygghet från lagen. Men svenskarna får den uteslutande från

den sociala välfärden – varför alltså vårt folk betraktar välfärden som vad ni betraktar lagen".

Om vi då börjar med det elementära begreppet personlig integritet som detta fattas i konstitutionella stater, tillskriver svensken den sociala välfärden all sin personliga trygghet. Han har känslan av att bli omhändertagen på alla vis. Han känner sig skyddad för världens faror, och han är dödligt rädd för att bli berövad den allestädes närvarande säkerhetens omfamning. Han påminner i viss mån om ett ofött barn som klamrar sig fast vid moderlivet, rädd för födelsen och den okända världen därute.

Detta är inte oundgängligen en följd av den sociala välfärden, det är resultatet av den speciella användning man har gett denna. I den form, som välfärden tagit i Västeuropas upplysta länder, finns den sociala säkerheten som offentlig service utan övertoner av konditionering. Den utgör ett neutralt hjälpmedel som man kan begagna sig av som av järnvägen, telefonen eller postkontoret. Engelsk social välfärd är egentligen bara en utvidgning av samhällsservicen. Det betyder att den ger medborgaren hjälp, och "ge" fattas som ett rent praktiskt ord. Välfärd i den betydelsen har inga direkta politiska syften (om det också kan medföra politiska konsekvenser när någon tycks hota den), och den vare sig binder medborgaren vid ett visst parti eller tjudrar honom vid staten. Oaktat Labour grundade den moderna välfärdsstaten i England, så hindrade detta inte att partiet avlägsnades från makten just som förmånerna började flyta.

I Sverige åter har den sociala välfärden avsiktligt exploaterats för att hos medborgaren skapa en känsla av förpliktande tacksamhet, och den har även fått denna effekt. Engelsmannen betraktar i allmänhet sin sociala säkerhet som en rättighet, för vilken han inte måste ge något i gengäld. Svensken betraktar sin som ett privilegium, för vilket han i all evighet måste tacka dess skapare, partiet och staten.

Ehuru Sverige vanligen föreställes vara den mest avancerade av välfärdsstaterna, är det ingalunda särskilt framskridet beträffande den grundläggande sociala tryggheten i förhållande till andra industrialiserade västländer. I en del hänseenden ligger landet faktiskt efter. Familjebidragen är större och mer omfattande i Frankrike. Tandvården är gratis i England, vilket den inte är i Sverige. Västtyskland och

Schweiz har billigare sjukförsäkring och bättre vård. Det enda, vari den svenska organisationen kan sägas vara "överlägsen", är i de högre pensionerna och i ett smidigt system för specialiserad hjälp som gör det möjligt att upprensa fickor av försakande lågstandard.

Familjer med barn hemma och en bruttoinkomst av mindre än 18.000 kr per år erhåller sålunda hyresbidrag upp till 780 kr årligen plus 330 kr årligen per barn. Behövande husmödrar får hjälp till billig semester. Nygifta par eller ogifta föräldrar (det görs ingen skillnad mellan gifta och ogifta) med minderåriga barn (under 18 år) kan tänkas få räntefria lån upp till 5.000 kr för möblering av sina hem, att amorteras av under åtta år eller än längre tid. Icke arbetsföra personer över sexton år är berättigade till tidig folkpension. Skador i industriarbetet gottgöres medelst årsbidrag som finansieras av arbetsgivaren. Krymplingar, mentalt efterblivna och faktiskt handikappade av alla slag får utbildning, vård och hjälp gratis. De som kan reda sig själva har rätt till bidrag upp till 15.000 kr för specialutrustning i hemmet. Också folkpensionärer kan erhålla en sådan hjälp. När dessa och andra specialförmåner utnyttjats och man vill ha ännu mer finns det generell extrahjälp som är obegränsad till form och belopp och avhänger av de lokala välfärdsorganens gottfinnande. Den kan ta formen av en omedelbart utbetald kontantsumma för att undvika tryckande misär eller en förskottering av andra förmåner, som det tar längre tid att erhålla. I fall av hotande nöd kan månatliga kontantbidrag beviljas. Detta gör inte anspråk på att vara en fullständig lista över till buds stående förmåner, men det täcker huvudparterna. Det skall faktiskt betydande fiffighet till för att lyckas undgå den sociala välfärden.

Skillnaden gentemot det övriga västerlandet är bara en gradfråga. Västeuropas avancerade länder förser sina medborgare med i stort sett samma mått av social trygghet som Sverige, och man kan gott påstå att välfärden som sådan mindre är en socialistisk uppfinning än ett av det moderna samhällets kännetecken. Vare sig Bismarcks Preussen eller de Gaulles Frankrike kan karaktäriseras som socialistiska eller jämlikhetsbetonade länder, och ändå främjade på sin tid både den sociala trygghetens sak. Patriarkalism bland de styrande, antingen de tillhör högern eller vänstern, är en nödvändig betingelse, och en mo-

dern regering utvecklar oavsett politisk färg den sociala försorgen i högre eller lägre grad.

Det vari Sverige avviker mest från andra länder gäller inte den sociala säkerhetens art utan dess användning. Den svenska regeringen har medvetet utnyttjat välfärden till att hålla befolkningen under kontroll. Den har lärt sig hur man fjättrar medborgarna genom att spela på deras känsla av skuld och tacksamhet. I Schweiz behandlas den sociala säkerheten som en försäkring och tillhandahålles av ett bolag, varvid medborgaren ser sig själv som kund och därför sin egen herre som själv råder för sin service. I Sverige är ställningen den omvända. Medborgaren har blivit itutad eller förmåtts tro att han är tjänaren, som ödmjukt tigger om favörer från sin härskare statens sida. Det är ett slags slavmentalitet som ideligen inpräntas, och det inte bara på den sociala välfärdens område. Inom undervisningen t.ex. är universitetsstudier (liksom alla skolor) gratis och statshjälp till täckande av levnadsomkostnaderna fritt tillgänglig utan kompetensprövning. Men här finns ett visst raffinemang. Endast ett minimum, 2.500 kr om året, tilldelas som understöd, och det täcker bara textböckerna och en liten del av hyran. För att kunna leva erfordras mer, och det tillhandahålles också – men som lån. Och lånet skall återbetalas med 120 kr i månaden från och med tredje året efter studiernas avslutande genom examen. Ett sådant amorteringsåtagande kan följa den graduerade intill femtioårsåldern. I kombination med annat tryck i samma riktning är dess huvudeffekt att påminna medborgaren om hans tacksamhetsskuld gentemot staten.

Välfärden har i Sverige tagit en aggressiv form och begagnas i syfte att utöva ett slags tyranni genom efterhängset påtrugad välvilja; att få staten att framstå som allseende och allövervakande. Den har tagits i anspråk för att förekomma politisk förändring. I sin mest avancerade, än så länge experimentella form har den förmågan att kväva alla sociala och personliga konflikter redan i vaggan och att konditionera folk till deras miljö. För att än en gång citera Huxley: ”Runda pinnar i fyrkantiga hål tenderar mot att hysa farliga tankar om det sociala systemet och infektera andra med sitt missnöje.”

Naturligtvis spelar alla regeringar på välfärden för politisk vinning. Genom att associera sig själva med den sociala säkerheten hoppas de

kunna skrapa samman profit vid valurnorna. Men sådant är vanligtvis bara grov valkampanj, till sitt väsen icke skiljaktigt från varje annan social eller ekonomisk fördel som kan ha framträtt under vederbörandes styre. Det finns, låt oss säga, ingen grundläggande skillnad mellan 10 % tillägg på barnbidragen och 10 % ökning i industrins tillväxt. Det är siffrorna det gäller. Men i fallet Sverige har den sociala välfärden förvandlats till ett specialverktyg för manipulering. Västländerna saknar här motsvarigheter. Deras politiker har ännu inte fattat den möjlighet de har att dirigera och indoktrinera i de vardagliga institutionerna.

Välfärden i Sverige har under många år omfattat mer än dess motsvarighet i den övriga västern och erbjuder därför mer utrymme för manipulering. Den har inte begränsats till befriande från social nöd och meddelande av läkarvård utan också utsträckts till social ledning av den enskilde medborgaren. På svenska betyder ordet välfärd inte bara fysiska förmåner utan därtill övervakning av folks uppförande. Det är den innebörd varunder den administreras och den mening varunder den förstås. Dess makt att utöva lagligt tvång över dryckessederna utgör ett exempel.

På varje ort finns en s.k. nykterhetsnämnd, vars syfte är att övervaka medborgarnas uppförande. Det är en administrativ myndighet med avsevärd makt att utöva tvång. Genom lag har nykterhetsnämnden makt att till tvångsmässig behandling i en statlig anstalt anbefalla varje person som ”regelbundet använder alkohol till skada för sig själv och andra”. Länsstyrelserna utfärdar nödiga order, i det de i allmänhet följer nykterhetsnämndernas anvisningar. Och det finns ingen appell mot given order; i nödfall användes polismakten att genomtvinga dem. Det är av vikt att notera, att här är ett fall där medborgaren kan berövas sin frihet genom administrativ order utan vederbörlig rättslig procedur.

Men nykterhetsnämndernas inflytande sträcker sig längre än enbart till vanedrinkarna. Polisen är enligt lag förpliktad att till nämnden inrapportera varje arrestering, åtal eller kontakt överhuvud där fylleri är implicerat. Informationen användes till sammanställande av en förteckning över medborgare som dricker. Omkring 200.000 sådana bokföringar sker per år. Återfall och ”svarta får” tilldrar sig nämn-

dens uppmärksamhet, med undersökare som bereder sig tillträde till hemmet och hot om överlämnande till alkoholistanstalt. Året 1967 undersökte nykterhetsnämnderna 36.429 fall av alkoholmissbruk eller ca en halv procent av hela befolkningen. Av dessa intogs 7.064 eller ca en promille av befolkningen på vårdanstalt för behandling – alkoholisternas hårda kärna.

Svenskarna är utan tvekan folk som dricker en hel del, men de utmärker sig mer för sin hysteri och besatthet i alkoholsammanhang än för den kvantitet de verkligen sätter i sig. Siffrorna är inte särskilt sensationella. I fråga om årskonsumtionen ligger Sverige på 32:de plats med 4,79 l. ospecificerad alkohol per invånare – efter såväl England på 18:de plats med 5,19 l. och USA på 15:de plats med 6,16 l. Frankrike ligger etta med 18,1 l. I konsumtionen av brända och destillerade drycker ligger Sverige fyra med en årssiffra av 2.62 l. ren sprit per invånare. Spanien med 3,2 l. och Polen och Jugoslavien med 2,8 l. ligger före. Vad alkoholism beträffar är Sverige inte speciellt anmärkningsvärt. Med sina ca 1 miljon alkoholister (ca två procent av totalbefolkningen) är Frankrike värst däran, Sverige har omkr. 50.000 eller något mer än 1/2 ‰ av totalbefolkningen.

Själva dryckesvanan säger emellertid mer än statistiken. Medan fransmannen eller spanjoren dricker som dagligt bruk och jämnt fördelar sin konsumtion, koncentrerar svensken sitt drickande till bacchanaliska dryckeslag. Fylleristerna skräpar ner varje svenskt stadscentrum på lördagskvällen och ger oss sagan om folk som dricker bara för att bli fulla. Akvaviten, det infödda brännvinet destillerat på potatis, ger ett effektivt medel för syftet och är det sedvanliga fluidet. Men vad som helst får duga. En vältalig siffra i en officiell översikt säger att 55 % av Sveriges befolkning betraktar öl som något man blir berusad av.

Om en person av den lokala nykterhetsnämnden anses oförmögen att klara sitt alkoholproblem blir han lagenligt förbjuden att köpa alkoholhaltiga stimulantia. Det är hemfallet under strafflagen att förse honom eller att fungera som mellanhand för att kringgå blockeringen. Personen behöver inte tvunget vara dipsoman; om han dricker mer än en socialtjänsteman anser lämpligt kan han plötsligt finna sig under interdikt. Orderna efterföljes strängt, emedan i Sverige avsalun av vin

och sprit är begränsad till ett statsmonopol, som enligt lag skall samarbeta med myndigheterna vid kontrollen av drickandet. En gång brännmärkt av en nykterhetsnämnd blir en person uppförd på en officiell "svart lista", en administrativt beslutad sak, mot vilken inte finns något vad. Listan skickas runt till det statliga spritmonopolets alla butiker och varje kund som kan misstänkas stå uppförd där måste enligt lag legitimera sig innan han får göra sitt inköp. Missdådare såväl som oskyldiga godtar båda systemet, den ene slingrar sig undan, den andre stödjer. Om en icke svartlistad kund ombeds visa sitt identitetskort gör han det utan knot. "Mej gör det ingenting", sa en äldre journalist, "för jag är inte alkoholist. Men andra måste bli stoppade för sitt eget bästa. Jag har ingenting alls emot att visa mitt identitetskort. Varför skulle jag det? Jag har inget att vara rädd för. Det är ju bara en formalitet. Och tänk på allt gott det uträttar." En annonstecknare uttrycker det så här: "En människa kan inte tillåtas dricka så mycket hon vill. Det kan skada henne själv och skada samhället. En sådan människa måste räddas från sig själv". Och han var ingalunda medlem av någon nykterhetsloge utan tvärtom en entusiastisk vinkonnässör.

Välfärden har länge tagits som en given sak i det övriga Skandinavien, i England och annanstans. Men efter att ha funnits till i årtionden är i Sverige den sociala tryggheten fortfarande en konstant lovprisad sak, som hålles upp för allmän dyrkan. Den är föremål för politikernas lydnad, den lovsjunges utan ände i massmedia som om den vore någon helig religiös dogm som det vore vitalt att tillägna sig för sinnesfridens skull. Den läres i skolorna som en sorts religion. Framför allt framställes den som en livsviktig egendom som alltid hotas och konstant måste försvaras, emedan förlusten av den är den hemskaste av alla tänkbara faror. "Vi måste slå vakt om våra sociala förmåner", är en stående kliché bland talare i alla politiska läger.

Om Sverige är mer mottagligt än andra länder för denna speciella form av myndighetsmanipulering, så beror detta till stor del på landets långa neutralitet. Skyddat för krig, revolutioner och andra olyckor under mer än halvtannat århundrade är svenska folket förskräckt för varje sorts bråk. Svensken är som en man, som aldrig upplevat en snöstorm och därför skyndar att sätta sig i säkerhet bara det börjar

snöa. En person med en sådan bakgrund är det patentlätt att skrämma och terrorisera, en sak som de svenska ledarna ytterst väl vet och som de aldrig upphör att utnyttja.

Vid alla val anklagar regeringspartiet oppositionen för att hota den sociala säkerheten. Social trygghet förebars med framgång av socialdemokraterna för att misskreditera den gemensamma marknaden (EEC) med resonemanget, att om Sverige på så vis ingick i Europa, skulle detta betyda underkastelse under arrangemang som uppfunnits av lägre utvecklade stater. Genom att konstant spela på en sådan, omsorgsfullt underblåst fruktan kan man skrämma folk till ett visst allmänt mönster av uppförande och tänkande.

Hopkopplad med tillbedjan av den materiella säkerheten och den exklusivt ekonomiska världsförklaringen har den sociala välfärden blivit det viktigaste verktyget för undvikande av politisk förändring och för medborgarens förslavande under staten. Det har försvagat folket genom att beröva det oberoendet. I varje fall är det så reaktionära politiker, gäckade i sina planer genom den begränsning som pålägges deras kampanjer, ibland uttrycker sig i mycket privata ögonblick. Regeringssidan säger sak samma fast med andra ord. Professor Rexed, generaldirektören för Socialstyrelsen, uttrycker situationen så: "Den sociala välfärden begränsar de politiska aktionerna, emedan ingen tål ett hot mot hans förmåner och därmed mot välfärdsstatens makt."

Inom parentes sagt skall framhållas att samtliga här anförda citat av professor Rexed härrör från en privat konversation jag haft med honom. Man kan förvåna sig över att han talade såpass öppet. En del av svaret ligger i att de flesta svenskar inte ser något onormalt i det sätt på vilket de omformar sitt samhälle och känner ett gripande behov av att skingra utlänningens okunnighet. Å andra sidan tror jag också där föreligger en underström av tvivel, kanske av bondånger eller ont samvete som plågar dem, varför de tar tillfället i akt till bekännelser. Faktiskt har jag när jag talat med betydande svenskar haft känslan av att tjänstgöra som mottagare av deras bikt. Jag har ju de nödiga kvalifikationerna: jag är en outsider, jag är inte involverad i deras politik, och så vitt de kan förstå är jag ideologiskt opartisk. Det skall då bara tilläggas att Rexed är en ytterst betydande svensk.

Han är socialdemokratisk lovsångsspecialist och har insatts på sin post i avsikt att genomföra partiets intentioner i verkligheten.

Sedd på så sätt är alltså välfärden en av den sittande regeringens grundpelare. Emedan politisk förändring har associerats med nedgång av den materialstandarden har man fått det att se ut som om den utgjorde ett hot mot den sociala säkerheten. Och då den förvandlats till en integrerande beståndsdel av såväl den kollektiva som den individuella personligheten har denna trygghet blivit till en kanal för fullt medveten manipulation. Den har för den moderna staten blivit vad helveteselden och fördömelsen var för den medeltida prästen. Precis som hotet med helvetet kunde trygga lydnaden under kyrkan, så hålller visionen av förlorad trygghet svensken hårt under kontroll.

Fruktan för förändring har lett till avsmak för varje ommöblering i den administrativa strukturens och de politiska institutionernas yttre ram, då sådant kunde innebära ett hot mot den sociala säkerheten. En konsekvent motsträvighet mot att byta regering har blivit djupt inbäddad i allmänhetens medvetande. Å andra sidan är interna förändringar, alltså sådana som lämnar den politiska scenuppsättningen oberörd, fullt godtagbara förutsatt att de antas främja välfärdsstaten. Följaktligen kan djupgripande reformer genomföras både lätt och snabbt, med den enda betingelsen att de garanterar politisk kontinuitet och stabilitet.

Steg för steg har svensken sedan 1940-talets slut konditionerats till ödmjukt godtagande av officiella edikt emedan allt ifrågasättande associerats med uppstigande farhågor för säkerhetens äventyrande. Men de friska fläktar som blåste till följd av anglosaxiskt tänkandes insteg medförde en viss oro, särskilt hos den unga generationen, och mot slutet av 1960-talet blev det klart för myndigheterna att ordet välfärd hade börjat få vissa icke önskvärda associationer.

”Det frammanade tanken på en hierarkisk institution som vi kände att folk ryggade tillbaka för”, sa professor Rexed. ”Jag tror inte det direkt var en rädsla för ’storebror’, men det kan ha varit en rädsla för intrång. Vi måste söka undvika antagonism från allmänhetens sida. Själva ordet ’social välfärd’ framkallade en känsla av förödmjukelse, av bön om hjälp. Vi ville rycka upp den känslan med roten och få folk att betrakta det som sin rättighet. För att rätta till situationen blev

ordet 'social välfärd' ersatt med ordet 'service'. Och 'service' är ett neutralt begrepp, fritt från icke önskvärda associationer. Ordet välfärd ströks från vår terminologi."

I den officiella analysen indelas den svenska sociala välfärdens utveckling i tre stadier. Det första, under 1930-talet, innebar att en viss grundranson av materiell hjälp gavs när sådan begärdes. Andra stadiet trettio år senare var att inprägla i medborgaren att social välfärd var hans rättighet och att hjälp kom automatiskt. Det betydde att socialarbetarna, i stället för att vänta att man närmade sig dem, måste gå ut och söka upp folk som behövde hjälp. Med professor Rexeds sätt att uttrycka saken skedde detta för att visa "att vi alla är statens skyddslingar". Tredje stadiet, som börjar få form vid 1970-talets början, är det mest avancerade av dem alla. Det betyder att folk får hjälp innan de behöver den. I denna form blir hjälpen förebyggande, medan den förut bara varit av botande art.

I motsats till England har Sverige aldrig övervägt införande av selektiva förmåner eller frågan om sparande vid den sociala servicen. Tvärtom har de svenska myndigheternas huvudsträvan varit att undanröja all avsmak för en ansökan om hjälp och att indra alla och envar i systemet, om de vill eller inte. Vad som än kan bli föremål för finansiell nedskärning, så blir det aldrig välfärdens service i Sverige. Till och med undervisningen får därvidlag stå tillbaka. Motvilja mot att ansöka om offentlig hjälp anses av de sociala välfärdsmyndigheterna som samhällsfientlighet. "Det visar högfärd", sa en socialarbetare i en tidningsintervju. "Och högfärd är dumhet. Man måste lära sig att gå till staten så snart något går galet".

Man kunde mena att en sådan maning behöver svenskarna inte. Men det finns dock tydliga motståndsfickor. Gammalt folk på landet sätter ibland en viss stolthet i att vilja sköta sig själva och hyser misstro mot välgörenhet. Och tillfälligtvis kan också någon ur medelklassen anse det vanärande att ta emot välfärden. Antalet sådana människor är visserligen inte stort, men de svenska myndigheterna anfäktas av tanken att det är tvunget få in varenda själ i deras system, varför de är oroade av varje grupp, hur liten som helst, som håller sig utanför. Motviljan mot att skilja kyrkan från staten av fruktan för att förlora kontrollen över den lilla resten av aktiva kristna utgör ett exem-

pel. Ett annat gäller de gamla, som med en lantlig uppväxts envishet föredrar att sköta sig själva och avvisar dem erbjuden offentlig hjälp. Den sociala välfärden har sökt upp dessa för att övertala dem att släppa sina förutfattade meningar och ge dem hjälp.

Socialstyrelsen, det ämbetsverk som anförtrotts samtliga hälso- och välfärdsfrågor, sträcker sig över alla fält rörande medborgarens välbefinnande, från omsorgerna före födseln till kriminalpsykiatrin. Socialstyrelsen är hopkopplad med två andra ämbetsverk som anses falla inom välfärdens område: Arbetarskyddsstyrelsen och Kriminalvårdsstyrelsen.

Sistnämnda innefattar också skötseln av fängelserna – men, som titeln anger, befattar den sig inte med straff utan med vård. Det har beslutats genom expertdebatt och godtagits av den allmänna meningen, att brottslighet är en sjukdom. Detta sammanhänger med en annan diskussion, som i Sverige tog formen av personlig ansvarighet kontra miljön. Debatten har avgjorts till miljöns förmån, och den generella slutsatsen blir att all brottslighet inte bara utgör en form av mentalsjukdom utan att den är produkten av ogynnsamma omständigheter. Det är en av förtjänsterna hos en monolitisk stat av den svenska typen, att teorier snabbt blir till en samstämmig uppfattning och samstämmigheten till politik, varför denna syn på brottet för en tid framåt blivit den officiella. Lagbrytare i Sverige blir därför i teorin inte straffade för en kriminell handling utan behandlade för en sjukdom. Deras vård anses falla under den sociala välfärdens domän snarare än under civil lag. Den stränga demarkationen mellan de lagliga och de sociala sfärerna har med avsikt uppmjukats.

Det har blivit en förutsättning i svensk lag, att brott inte är en handling utförd av en människa vid sina sinnens fulla bruk, utan ett symtom på mental rubbning och i sista instans en produkt av miljön. Vid varje lagöverträdelse, som medför en dom på ett års fängelse eller mer, är en psykiatrisk undersökning av den anklagande obligatorisk. Den kan också anordnas där det gäller ett straff ner till endast sex månader. Proceduren äger rum innan dom har fällts, ibland rentav före själva rättegången. Bredvid den psykiatriska undersökningen finns det en s.k. ”personundersökning”, dvs. en utfrågning angående de omständigheter under vilka den åtalade levat och det umgänge han har.

Om det kan påvisas att han är obalanserad eller ett offer för en dålig miljö blir han anbefalld till psykiatrisk vård. Sådan ersätter då fängelsedomen och meddelas antingen i sluten anstalt eller får man den som utegående patient vilken lever och bor hemma men står under övervakning och villkorlig dom.

Det är en ofta uttryckt officiell dogm, att brott inte är en sak av personligt ansvar utan resultatet av socialt inflytande. Den synpunkten har visst inte bara förblivit kriminologernas och socialarbetarnas prerogativ utan accepterats av hela folket. När tidningarna refererar ett grövre brott uppställer de nästan utan undantag frågan, varför vederbörande handlade som han gjorde. Man antar att felet ligger hos hans familj, hans vänner, hans klass, hans miljö, och att om bara hans levnadsomständigheter rättats till skulle han ha uppfört sig på normalt sätt.

Det fanns ett exempel på dessa tankelinjer i det välkända fallet överste Stig Wennerström. Den svenske flygofficeren överste Wennerström överbevisades 1964 om att ha utfört vittgående spionage för Sovjetrysslands räkning och dömdes till livstids fängelse. Men han fick också genomgå en psykiatrisk undersökning av ovanlig grundlighet. Den tog nästan ett helt år, medan den normala tiden är omkring en månad. Ingen mental rubbning kunde fastställas som var ägnad till motbevis mot att han var en helt frisk människa, vid sina sinnens fulla bruk, men den psykiatriska kommissionen uttalade att han led av storhetsvansinne, känslokyla och asocialitet, som visserligen inte kunde påverka den rättsliga efterföljden men likväl *utgjorde en förklaring till att han handlade som han gjorde.* Detta indrogs i den officiella psykiatriska rapporten och kom enligt gällande svensk rättspraxis att uttalas också i själva domen.

Allt det där var ett berömt exempel på en form av konditionering och suggestion. Svenskarna hade sedan ett årtionde varit ideligen itutade att brott är en uttrycksform för sjukdom. Och vad allvarligare var, de hade fått lära sig betrakta det som ett utslag av asocialitet. Faktiskt definieras i svensk lag, som den började ta form mot 1960-talets slut, brott inte i termer för moralisk förvillelse eller någon etisk orätt utan enkelt och simpelt som asocialitet. Det är inte den brottsliga handlingen utan asocialiteten som utgör brottet. Därifrån är steget inte

långt till att asocialitet *i sig själv* är ett brott och därmed en sorts mental sjukdom. Som resultat därav har mannen på gatan kommit att tro att ett brott mot samhällets lagar nödtvunget implicerar galenskap. Men då hans tänkande ändå är logiskt bundet har han också kommit att betrakta varje meningsskiljaktighet som en form av sinnesrubbning eller åtminstone en produkt av en icke önskvärd miljö. Det är analogt med den kriminologiska teorin; resultatet är att skillnaden kan bortförklaras och i det långa loppet rebellen bli en omöjlig företeelse redan i kraft av sin definition.

Det har blivit vanligt i Sverige att misskreditera en motståndare mot regimen genom att insinuera sinnessjukdom eller olämplig bakgrund. Naturligtvis kan man inte direkt våga påstå att detta beror på order från statens styrande, men faktiskt har tendensen visat sig i samband med den officiella synen, att personlig ansvarighet inte skall räknas längre, utan att det är miljön allena som räknas beträffande mänskligt uppförande. Det är inte bara så, att vad man kalla en behaviouristisk syn på oppositionen kommit att dominera hos den stora allmänheten, men den dominerar också den intellektuella debatten och massmedia. Om någon avviker från dagens mode tas han inte på allvar i sin uppfattning utan bortförklaras som en produkt av en olycklig miljö. Detta är särskilt framträdande i bokrecensionerna. Tendensen där är att avfärda rebellen i psykiatriska termer med undermeningen att själslig hälsa är detsamma som konformitet.

Makten hos detta slags tänkande stärkes ytterligare genom lagens verkan. I kriminalpraxisen kan en person inte vägra att bli behandlad som ett psykiatriskt fall. Myndigheterna avgör, och de allena. För att skänka dem tilltro måste förbrytare acceptera utan invändningar. Större mål och rättegångar resulterar vanligen i bekännelse och överbevisning, men med tillägg av psykologisk rubbning. Sett med engelska ögon erbjuder detta den intressanta situationen av en person som är kapabel av att försvara sig inför rätta men inte ansvarig för sina handlingar. Men den svenska allmänheten får därvid ett intryck av att brottslighet nödvändigt innebär minskad ansvarighet.

Mycket sällan och rent tillfälligt är det någon som protesterar. En straffånge i ett öppet fängelse yttrade sålunda i en tidningsintervju: ”Varför måste de behandla mig som ett mentalfall? Jag gjorde vad

jag gjorde, inte sant? Jag valde min väg och jag har betalat för det. Nu skulle jag vilja gå vidare och bygga upp ett nytt liv. Varför kan de inte ge en betyget att man burit sig illa åt och behandla en som en mänsklig varelse och inte ett mentalfall?" Det gällde inget våldsbrott, han hade dömts för försnillning.

Genom tillsatsen av lag och psykiatri har begreppet social välfärd i Sverige utvidgats till att betyda omsorgen om hela människan, både kropp och själ (och den har också annekterat de funktioner som normalt utövas av lagen i ett västerländskt samhälle). Teoretikerna i socialdemokratiska partiet och bland Socialstyrelsens administratörer anser välfärden gå långt utanför det föråldrade begreppet befrielse från materiellt betryck. De menar att välfärden inbegriper omsorgen både om medborgaren och om hans förhållande till samhället. De ser mental hälsa som ett vitalt område, emedan sådan hjälper till att framproducera socialt välanpassat folk.

Ett intressant experiment utfördes mot 1960-talets slut. Med gillande från fackföreningarnas, arbetsgivarnas och ett försäkringsbolags sida startades en mental hälsokampanj bland fabriksarbetare. Det gick ut på att uppdaga stress och eliminera den medelst gruppterapi. Det var med andra ord ett försök att justera eller konditionera folk till en obekväm miljö. Det märkliga härvidlag var emellertid att nästan ingen inom något politiskt läger såg något fel i saken. Den var rationell och för den svenska mentaliteten därför godtagbar. Man lämnade åt ett fåtal extremt vänsterorienterade läkare och intellektuella att protestera. Innebörden av deras klagomål var att experimentet utgjorde en form av hjärntvätt.

Det tredje stadiet av social välfärd, som nu håller på att utvecklas, är det mest ambitiösa av alla. Från ett passivt element som ursprungligen var avsett att rätta till bristfälligheter i ett samhälle skapat av andra krafter, håller den på att själv förvandlas till en sådan kraft. "Hela miljön", säger professor Rexed, "måste arrangeras för att få folk in i välfärdsstaten."

Stadsplaneringen är redan i stor utsträckning bestämd genom den sociala välfärdens maximer. De nutida svenska förstäderna baseras på principen att envar där bosatt skall vara fysiskt inordnad i välfärdsmyndigheternas inspektionsronder. Befolkningstätheten och byggna-

dernas placering är anordnade som de är för att ekonomiskt utnyttja välfärdens service. Ledande grundsats är att välfärdsagenterna, som opererar utifrån en eller två centralpunkter, är i stånd att nå envar inom deras verkningsområde med ej mer än några få minuters resa. Eller för att uttrycka det med andra ord: de svenska städernas utseende har bestämts av socialarbetarnas aktionsradie.

Som en del av denna stora plan angående total välfärd, som nu håller på att utvecklas, blir det medicinska yrket reorganiserat. Reformens syfte är att förvandla läkarbehandlingens natur från en behandling av patienten som individ till en sådan av vederbörande som medlem av ett samhälle. Den kommer att totalt omskapa läkaryrket till socialmedicinsk praktik.

Eventuellt kommer det bli omöjligt att konsultera en individuell läkare. Istället måste en patient vända sig till ett lokalt hälsocentrum, vilket omspänner hela behandlingsskalan från medicin till psykiatri. Den bakomliggande teorin är att många fysiska störningar har psykosomatiska eller sociala rötter och att därför hela människan måste komma under behandling, inte bara en del. Vem som helst som söker för en rent medicinsk sak riskerar att få undergå psykiatrisk behandling, om han vill det eller inte. Han kan också utsättas för gruppterapi för att bränna bort personlighetens konflikter.

Detta systems grundvalar ligger i absolut underkastelse från patientens sida, så att denne fromt godtar den sorts behandling hans övervakare tilldelar honom. ”Vårt syfte”, säger professor Rexed, ”är att förändra förhållandet mellan läkare och patient. Vi bryter ner doktorernas enkla auktoritet och ersätter den med ökad Freudianskt inflytande. På så vis kommer läkaren att framstå som mer i nivå med patienten i stället för en honom överordnad, och han utövar därmed större inflytande och får fastare grepp. Varje läkare måste vara något av en psykoanalytiker.”

Naturligtvis måste ett system som detta få utomordentligt effektiv nytta av läkaryrket. Det är klart irrationellt och bara slöseri med tid och resurser om en patient insisterar på att vilja träffa en speciell läkare: det är förnuftigare att vandra från den ene praktikern till den andre efter vad behovet kräver och som ferierna faller. Å andra sidan kommer systemets art att ge läkaryrket och därmed staten ett psykolo-

giskt grepp på befolkningen. Läkarna kommer utan tvivel att stå väl rustade för att ta itu med psykosomatiska åkommor. De kommer också bli i stånd att med roten upprycka personliga konflikter innan dessa blir socialt farliga och på så vis i vidare bemärkelse avväpna oppositionen.

Detta är visst inte bara fåfängt spekulerande. En ledande funktionär inom Socialstyrelsen har offentligt medgivit att systemet som det sätts i verket kan ge en möjlighet att betrakta upproriska som mentalfall och undvika slumrande upprorsanda i samhället genom en psykiatri som får tillstånd att genomföra hjärntvätt. Han medger vidare att hälsocentra genom att överföra en läkares speciella makt till en organisation kan ge staten fruktansvärda möjligheter att utöva laga myndighet över befolkningen. Likväl gör han gällande att det eventuellt kommer att finnas vissa skyddsgarantier, dock utan att specificera dessas art.

Att genomföra en reform av så djupgripande och komplexbetonad art kräver en foglig och stramt organiserad läkarkår. Första steget skall bli att tvinga in samtliga läkare i allmän tjänst. Svensk folkhälsoservice var från början tänkt som ett allmänt försäkringssystem med privatpraktiserande läkare och patienter som får tillbaka avgifterna från staten. Detta har steg för steg ändrats, så att de flesta praktiker nu blivit offentligt anställda. Genom en 1970 införd reform blev sedan sjukhusläkare förbjudna att ta emot privatpatienter. Vidare blev hälsotjänstens återbetalningssystem omskapat på så vis, att privatpraxis skulle bli ekonomiskt frånstötande, varför unga läkare skulle tvingas till offentlig anställning.

Professor Rexed har sagt, att han "har ingenting emot privatpraktiker, förutsatt att läkarna accepterar våra idéer." Han vill ha privatläkarna att utöva sin praktik gruppvis och arbeta vid läkar- eller hälsocentraler. På så vis kommer de i verkligheten att ingå i det nya systemet, och enda skillnaden ligger i betalningssystemet. Deras arbetssätt och troligen också deras tänkesätt skulle vara detsamma som läkarnas vid de offentliga hälsocentra.

Professor Rexed misstänker att det viktigaste hindret ligger i läkarkårens motvilja mot att följa de nya föreskrifterna. Likväl menar han att dylik opposition huvudsakligen finns bland de äldre läkarna. "De yngre läkarna, som är produkter av vårt nya skolsystem, tänker som vi

vill att de skall tänka". Och det är otvivelaktigt sant att en stor mängd unga graduerade har radikala attityder och ansluter sig till socialmedicinen. Dessutom lutar inte så helt få av de något äldre praktikerna i åldern mellan trettio och fyrtio åt samma håll.

Nu är ju intresse för socialdemicin och förkastande av traditionella attityder ingenting specifikt svenskt. Konflikten kan återfinnas överallt där läkarkallet utövas. Det originella är i stället att debatten avgjorts och att den ena uppfattningen segrat så snabbt som den gjort. Den radikala socialmedicinska linjen har fått officiellt godkännande och läkarkåren har undan för undan underkastat sig. Ett nytt exempel på den svenska samförståndsidén: när väl syftena beslutats är all vidare diskussion förbjudet område. Och åter tryggar de svenska sociala institutionernas monolitiska struktur eftergivenhet för den nya doktrinen. Kanske ännu viktigare är att den låter doktrinen bli fritt förkunnad. I det fallet är det Socialstyrelsen som bestämmer – och när en gång kungörelsen utfärdats, så godtas den. Vad gäller läkarkårens utbildning så medför statens privilegium på utnämnande av samtliga professorer, att de medicinska läroanstalterna utbreder de rätta åsikterna. Och den stegvisa elimineringen av privatpraktikerna i klassisk mening betyder att medicinare med avvikande mening blir vingklippta intill benen. "Naturligtvis kommer vi alltid att ha ett fåtal som privatpraktiserar för sig själva", säger prof. Rexed, "men de är ingenting att ta hänsyn till, och de kan inte påverka det sätt på vilket vi sköter vår organisation."

Om folk verkligen *ville* komma ifrån denna grad av organisation och kontroll, skulle systemet allvarligt undergrävas. Men det är nu en av välfärdsstatens stora förmåner att den lånat sig till att förebygga ett dylikt icke önskvärt sakläge. Först och främst har svensken alltid blivit itutad att han ingenstans kan erhålla den trygghet han vant sig vid hemma. Det betyder att han i allmänhet är rädd för att flytta utomlands emedan han suggererats till tron att på andra sidan gränsen finns ingen trygghet alls.

Det där är begripligt nog regeringspolitikernas budskap men också en frukt av den mesta undervisningen på området och av massmedias hållning. Tidningsartiklar om utlandet uraktlåter sällan att påpeka, att den moraliska och sociala säkerheten utomlands antingen är obefintlig

eller underlägsen den i Sverige. När svenskar är utomlands på semester blir de officiellt påminda om att de kan ta sin välfärd med sig. Om en svensk mor råkar vara borta från Sverige när hennes barnbidrag utfaller, får hon ett meddelande från den sociala säkerhetstjänsten som säger: "Glöm inte att ni fortfarande kan få ut era sociala förmåner även om ni är utomlands. Fyll i bifogade formulär, så sänder vi ert barnbidrag till er var ni än befinner er." Vilket tycks vilja säga, att välfärdsstatens arm är lång.

Begripligt nog är det många svenskar bland de professionella och besuttna klasserna som finner sin regerings ivriga modersomsorger kvävande och som ofta talar om att emigrera och ibland också gör det. Det ryktbaraste exemplet är professor Hannes Alfvén, en framstående atomfysiker (sedermera nobelpristagare), som flyttade till Californien. Han är titulärt överhuvud för en liten men utvald och högt kvalificerad åderlåtningsgrupp av hjärnor i utlandet, mest i Amerika. I den röriga massa av statistiska informationer, som svenskarna tillhandahåller sig själva, får emigrationen inte lov att inta annat än en mycket blygsam plats. Men det är faktiskt omöjligt att här få fram siffror. De förekommer inte i den officiella statistiken, och emigrationen nämnes knappast i pressen. Regeringsorganen avvärjer frågor och undersökningar i saken och kan helt enkelt förneka dess existens. Kort sagt, landets åderlåtning på hjärnor är tabu.

Detta är fullt begripligt. Att erkänna att landets begåvade medborgare föredrar att söka sin lycka annanstans är att medge en brist i staten och skulle ogiltigförklara en av den svenska sociala välfärdens centrala teser: att den utgör en garanti för perfektion. På fullt allvar yttrade en gång Arbetsmarknadsstyrelsens generaldirektör Bertil Ohlsson i en tidningsintervju: "Det finns inget paradis på jorden, men Sverige kommer närmast intill". Att medge existensen av en åderlåtning på begåvningar skulle också vara att äventyra en annan mekanism i indoktrineringen genom välfärd: att medborgaren är automatiskt tacksam mot staten för de erhållna förmånerna. Att då medge existensen av otacksamma skulle vara att anstränga folks tilltro alltför hårt.

Också bland folk som föresatt sig att emigrera finns en gnagande känsla av framtvungen tacksamhet och skuld. Jag träffade en man, en fotograf, som efter att ha arbetat en tid i utlandet vid sin återkomst

till Sverige fann att det svenska samhället på något sätt belade honom med fjättrar. ”Men”, sa han, ”jag kan likväl inte förmå mig att allvarligt överväga emigration. Det här landet har utbildat mig, förstår ni, och skänkt mig ett så stort mått av trygghet, att det vore otacksamt av mig att resa min väg”.

Det är mycket vanligt att höra folk tala om att emigrera, men bortsett från fruktan att i så fall förlora den svenska nivån av social säkerhet tycks det viktigaste hindret ha varit förbundet med djupa skuldkänslor. Traditionellt har Sverige länge varit ett emigrantland och myndigheterna har under tre till fyra årtionden arbetat hårt på att söka motverka emigrationens laglighet. Tendensen har varit att bortförklara massutvandringen på 1800-talet på något lämpligt sätt: på en punkt genom att tala om kapitalistklassens utpressningar. Och vad nuet beträffar har den sociala säkerheten projekterats som en gåva skänkt av den allomvårdande sociala staten, så att medborgaren har något oerhört att vara tacksam för och ett avvisande av gåvan känns som en otacksamhet så svart, att den kan likställas med omoralisk hållning.

Dessa kan iakttas från de tidigaste skolåren framöver. Så djupt går suggestionen att skuldkänslor är säkert förbundna med allt som har att göra med avståndstagande till den etablerade ordningen. De tilllämpas speciellt på emigrationen och har i hög grad hjälpt till att stämma åderlåtningen av begåvningar. I Mores' *Utopia* var enda brottet en önskan att resa sin väg. I Sverige har den sociala välfärden begagnats för att göra samma önskan till den verkliga kardinalsynden.

11. Undervisningen i konditioneringens tjänst

Social och ekonomisk säkerhet har varit väsentliga för kontrollen av de breda massorna men har aldrig betraktats som självändamål. De skulle förbereda jordmånen för samhällsomdanarna och ge dem lättformat människomaterial att arbeta med. Det slutliga målet är att skapa den nya människan för det nya samhället, och bland verktygen för dettas genomförande är helt naturligt undervisningen av utslagsgivande betydelse.

All undervisning utgör en form för de ungas modellerande i överensstämmelse med de äldres idéer. Ungdomsårens karaktär, samhällets natur och dess styrares ambitioner påverkar givetvis de detaljer som satts i marsch. ”Studiet av de fria konsterna och de filosofiska vetenskaperna hjälper mycket kristendomen”, skrev den medeltida dominikanern Humbert de Romans (1194–1277, den femte i ordningen av ordens generaler). ”Det hjälper till för trons försvar . . ., det hjälper till för Kyrkans ära.” För det viktorianska Englands vidkommande gav dr Arnold sin berömda definition av skolgången såsom produceringsproceduren av en kristen, en gentleman och en bildad människa i nu nämnd ordning”. Vänder vi oss till Sverige under sista tredjedelen av tjugonde århundradet får vi av statsminister Olof Palme, förut utbildningsminister, veta att ”man går inte i skolan för att åstadkomma någonting personligt utan för att lära sig hur man fungerar som medlem av en grupp” (i ett tal till skolbarn).

För sitt åsyftade samhälle behöver de svenska planerarna en persontyp som tänker kollektivt och undertrycker sin individualitet till gruppens förmån samtidigt som denna typ är teknologiskt orienterad och socialt välanpassad. I syfte att frambringa sådana djur blev undervisningssystemet i grunden omlagt under 1950- och 1960-talen. Från att förut ha meddelat kunskaper blev nu dess syfte ändrat till att leda det sociala beteendet.

I västerländska stater brukade blotta antydan om en undervisnings-

reform, även utan ideologiska undertoner, väcka våldsam opposition, och det var inte alltid myndigheterna fick sin vilja igenom. Men i Sverige tog det mindre än fem år från taktikens beslutande tills omläggningen av skolor och universitet, nya textböcker och allt var klappat och klart. Det förekom en del offentlig diskussion men ingen verklig opposition. I Sverige är all undervisning strängt centraliserad under regeringens ledning. Det utgör en lång tradition och ett arv från reformationen.

Kanske låg den mest betydande förändring som medfördes av reformationen i Sverige just i undervisningssystemet. I syfte att inprägla luthersk lära och rycka upp katolicismen med rötterna blev undervisningen övervakad i detalj. Den utgjorde ett medel att kontrollera vad som instoppats i befolkningens medvetande – och vad som hölls utanför. Det ursprungliga ändamålet har bleknat bort men mekanismen finns kvar. Det har i realiteten kommit fullt till användning i tjugonde århundradet, och först nu kan Sverige verkligen skörda "förmånerna" av systemet.

Under reformationen förvandlades skolorna till kyrkliga monopol. Liknande anordningar hade funnits annanstans men vanligen under tryggad oavhängighet från staten. Men i Sverige var prästerskapet staten, och centralisering i en omfattning sällsynt i samtidens Europa genomtvangs. Skolorna fråntogs de lokala församlingarnas jurisdiktion och lades direkt under de i Stockholm residerande rikskyrkomyndigheternas order. Studiekurser för hela landet fastställdes av en regeringskommission, lärare kunde utnämnas och avskedas endast av de centrala myndigheterna i Stockholm. Alltsedan reformationen har lokala skiljaktigheter varit omöjliga, det har varit likformighet över hela landet och staten har föreskrivit exakt vad för undervisning som skulle meddelas varenda skolbarn.

Samma system har sedan bevarats ner genom århundradena. När socialdemokraterna beslöt omlägga skolsystemet låg apparaten klar och väntade. De behövde inte bekämpa de lokala myndigheterna, de behövde inte ägna sig åt den ledsamma uppgiften att genomtrumfa den centrala regeringens påbud. All undervisning nedanför universitetsstadiet var numera direkt och strängt kontrollerad av en utspekulerad statlig centralinstitution, Skolöverstyrelsen i Stockholm, som utvecklats

ur de gamla regeringskommissionerna för att hålla jämna steg med modern administrations och modern undervisnings tilltagande krånglighet. Det räckte bara med att utfärda de nödiga administrativa orderna för att genomföra reformen. Skapelsen från 1600-talet höll för tidens test.

Också de svenska universiteten underlades av reformatorerna strängt den centrala myndigheten. (Intill 1600-talets mitt fanns bara universitetet i Uppsala, och först 1669 grundades ett andra svenskt universitet i Lund, med huvudsyfte att göra goda svenskar av invånarna i de just från Danmark erövrade provinserna.) I likhet med skolorna var universiteten kyrkans monopol. Akademisk frihet var alltid okänd i Sverige; universitetens oavhängighet var inte önskvärd, då en sådan skulle utgjort hinder för tankekontrollen. Alltifrån början har professorerna alltid utnämnts direkt av regeringen; läskurser och jämväl föreläsningarnas innehåll i detalj fastställdes av kyrkliga funktionärer och statliga ämbetsmän. Arrangemanget blev aldrig rubbat, i modern tid har enda förändringen bestått i att kyrkan slopats som mellanhand och staten övertagit styrelsen direkt. Utanför diktaturerna finns det få länder i världen och säkert inget enda i Västeuropa (inte ens med undantag för Frankrike) där undervisningen är så likriktad och så alltigenom underställd regeringens kontroll.

Den svenska skolreformen tog yttre form av en plan till genomförande av jämlikhetsprincipen. Den äldre ordningen uppdelade barnen på tidigt stadium efter intelligens, ambitioner och – skulle en del kunna säga – social klass. Efter sex års tvångsmässig elementarundervisning, gemensam för alla, fick eleverna gå skilda vägar. Å ena sidan fanns yrkesskolor, å den andra högre skolor vilka såsom exklusivt akademiska åtnjöt den större prestigen. Inom den högre skolan hade det vidare dragits upp en gränslinje mellan en treårig realavdelning för dem som inte ämnade studera vidare och, som hela systemets krön, det sexåriga gymnasiet som förde till studentexamen och universitetet. Inträdet i den högre skolan var valfritt. Barnen måste träffa sitt val i åldern mellan elva och tretton år.

I det nya systemet kvarstår samtliga barn tillsammans under nio år i samma s.k. grundskola. Val av ämne är tillåtet efter sju år, där strömmen delar upp sig i praktiska och teoretiska linjer. Men detta

äger numera rum inom samma skola, medan det tidigare betydde förflyttning till särskilda institutioner. Medan förut barnen skildes åt i tolv- eller trettonårsåldern är numera social blandning garanterad intill sexton år, åtminstone på papperet. Samtidigt har åldern för skolstudiernas avslutande höjts från femton till sexton år. Efter grundskolan finns det yrkesskolor och en ny gymnasieform som (utan studentexamen) leder till universiteten. Dessa skolor efter grundskolan är frivilliga.

Den nya svenska skolan har härletts från ett amerikanskt system och liknar enhetsskolorna i England. Förändringen var radikal då den övergav den hävdvunna selektiva principen. Den försvarades med officiella argument enligt följande linjer. Genom att alla barn sätts i samma skola ökas möjligheterna för var och en, och ingen får lida för att ha träffat fel val eller fallit igenom vid en urvalsprövning företagen vid alltför tidiga år. Förklaringen godtogs av de flesta svenskar, och den nya skolformen har därför genomförts med föga motstånd.

Varje argument har emellertid två sidor, och man kan också anföra svåra betänkligheter mot det nya systemet, särskilt när det gäller begåvade barn. Det är logiskt tänka sig att en selektiv skola, som garanterar ett visst minimimått av kunskaper, drar till sig bra lärare samt tillhandahåller bättre miljö och högre standard än en som är urskiljningslöst öppen för alla. Föräldrar måste betrakta ett nytt undervisningssystem som obeprövat tills det visat sig hålla för tidens test. De måste även vara ovilliga att låta sina barn göra tjänst som försökskaniner.

Detta har inte varit fallet i Sverige. Reformens lätthet i genomförandet och frånvaron av motstånd beror i ej ringa utsträckning på en nästan total avsaknad av konkurrens från privatskolors sida och en fullständig frånvaro av alternativ. Privatskolor, samtliga från slutet av förra seklet, är få och kommer steg för steg att försvinna. Men de försökte aldrig tävla med det statliga systemet, bara meddela samma undervisning i en mera exklusiv social miljö. De *ville* följa statens, kyrkans och organisationens edikt. Det är rakt motsatt mot de engelska högre internatläroverken *(public schools)* vilka i allmänhet grundades utifrån den fasta föresatsen att inte underkasta sig det kyrkliga monopolet.

Kanske ligger det svenska systemets huvudsakliga fördel i det sätt på vilket lärarkrafterna fullt tas i anspråk. Reformen innebär koncentration till färre och större enheter. En enda stor skola kan erbjuda fler möjligheter och använda sina pengar mer effektivt än många små. Den kan hålla sig med laboratorier och bibliotek av en storlek och kvalitet som det är svårt att motivera i mindre anläggningar. Med fler elever att välja bland kan den erbjuda ett vidare ämnesval och meddela undervisning i något som annars inte kunde komma ifråga av brist på antal och popularitet. I en skola med 500 elever skulle kanske sex vilja läsa ryska, vilket är mycket för få för att sätta upp en klass. Men bland t.ex. 1.500 elever blev siffran större och kunde berättiga till undervisning. Vidare – och det är särskilt viktigt i ett litet land som Sverige där människomaterial av alla slag står högt i värde – kan systemet använda lärarkrafterna mer intensivt och därför utnyttja dem bättre ekonomiskt.

Också administrativt erbjuder det nya skolsystemet fördelar. I ett stort och tunt befolkat land som Sverige har det varit besvärligt att betjäna och övervaka ett flertal små, kringströdda enheter. Byskolan är visserligen ämne för sentimentala nostalgikers lovprisning men klart oförsvarbar i varje annat hänseende. Genom att ett antal sådana skolor ersättes med en enda blir administrationen förenklad emedan den blir koncentrerad. Det är mycket lättare att handskas med ett fåtal större institutioner än med många små. I Lappland, där befolkningstätheten är knappt en per kvkm, slipper då skolinspektörer och andra administratörer en hel del resor.

Det är emellertid inte bara på landsbygden som enhetssystemet erbjuder dylika fördelar. Också i städerna underlättar det i hög grad administrationen genom organisationen i olika linjer och framför allt genom att valet av skola utgår. Genom att främja centraliseringstanken har reformen följt myndigheternas politik också på andra områden, särskilt reorganisationen av den lokala landsstyrelsen. Den utgör en långt syftande plan för att befästa de centrala myndigheternas makt och göra dessas arbete lättare.

Detta alltså om skolreformens praktiska aspekter. Men denna reform innebär också på något sätt ett smidande och upputsande av ett redskap, vars ändamål är helt andra än bara folkundervisning. Från

mitten av 1800-talet till början av 1960-talet var det svenska skolsystemet en modell av skolorna i kejsartidens Tyskland. Dess syfte var att skapa dugande statstjänstemän hängivna statens intressen. Det utgick från att inprägla en solid borgerlig hållning och respekt för ett slags stabilt hierarkiskt och auktoritativt samhälle, vars form (om också inte dess art) var fientlig mot socialdemokraternas mål. En förändring var inte bara oundviklig, den var politiskt nödvändig.

Vad som först och främst behövdes var att bryta ner den gamla klass-strukturen i jämlikhetens namn och anfalla de borgerliga värdena. En fyndig symbolisk reform var härvidlag slopandet av den s.k. studentexamen. Denna var inte så mycket ett akademiskt kunskapsmått som ett socialt klasstecken. När han godkänts i examen fick studenten rätt att bära en liten mössa med vit kulle, liknande de särskiljande huvudbonader som bars av medlemmarna i Kaisertysklands studentkårer. Då i Sverige högre undervisning gärna var ett privilegium, blev studentmössan en symbol för borgar- och ämbetsmannaklassen. Med bildningens spridning och utvecklandet av en sorts proletär mystik betraktades mössan av vänstern som det hatade märket på en föraktad klass. En i Sverige välkänd författare, Vilhelm Moberg, protesterade genom att vägra bära studentmössan. Andra har gjort detsamma. De sista studentmössorna utdelades 1968. Deras försvinnande hälsades i vida kretsar som ett slag för jämlikhet och ett häroldstecken för kommande förändring.

Men sådana ärenden är ju tydligt rent ytliga. Vad är då det nya svenska skolsystemets bakomliggande syftemål? Vi låter en av systemets arkitekter, vice utbildningsminister Sven Moberg, få ordet: ”Undervisningen är en av de mest betydande krafterna för en ändring av samhället. Den har integrerats i vår plan för samhällets omläggning och dess syfte är att framskapa den rätta människan för det nya samhället. Den nya skolan avvisar individualiteten och lär barnen att samarbeta med andra. Den avvisar konkurrens och lär kooperation. Barnen lärs att arbeta i grupper. De löser problemen tillsammans, inte var för sig. Den grundläggande tanken är att de i första hand betraktas som medlemmar av ett samhälle, individuell inställning motarbetas. Vi vill producera individer som är integrerade i samhället”. (Citat av herr Moberg i detta kapitel liksom sådana av hans överordnade herr

Carlsson härrör från privat konversation; där så inte är fallet anges källan.)

Och på följande sätt definierar utbildningsminister Ingvar Carlsson skolutbildningens syfte: ”Den skall åstadkomma en välanpassad och god medlem av samhället. Den lär folk att respektera samförståndet, inte sabotera det.”

I skolorna ligger tyngdpunkten tyranniskt på kollektivet och nödvändigheten av att personligheten underordnas gruppen. Samhället betraktas inte som en samling individer utan som en union av korporativa organisationer. Ett av undervisningsämnena i den högre skolans övre klasser heter ”folkliga organisationer” och förklarar hur dessa fungerar och hur det arbetas inom dem. Dessa organisationer framställes som likställda med riksdagen och en gren av staten. ”Folkliga organisationer” är ett laddat fackuttryck. Det har kommit att betyda ”arbetarrörelsen”, och därför har skolbarnen förmåtts tro att den rörelsen är liktydig med staten själv. Jämförelser med Sovjetryssland, Mussolinis Italien eller det falangistiska Spanien är överflödiga.

Det är en truism att för att kunna rätt förändra människor måste man skära bort deras förflutna. I de svenska skolorna har studiet av historien nedskurits och tonvikten lagts på den svenska arbetarrörelsens utveckling. Franska revolutionen framställs som begynnelsen till det hela. I övrigt har hela det europeiska arvet och den antikt klassiska bakgrunden lämnats utan avseende och en atmosfär skapats, där endast de senaste årtiondena tycks ha betydelse. ”Ingenting betyder något före 1932” (året då socialdemokraterna kom till makten), utropade en student i nationalekonomi vid Lunds universitet. ”De unga nationalekonomerna”, säger professor Gunnar Myrdal, ”vet ingenting om historia och bryr sig heller inte om det”. Naturligtvis är den antihistoriska inriktningen bland unga intellektuella ett allmänt fenomen, åtminstone i västerlandet. Det som här särskiljer Sverige är att denna inriktning om också inte direkt delas så i varje fall uppmuntras och utnyttjas av myndigheterna.

Det är naturligt nog ett socialdemokratiskt mål att styra Sverige mot vänster. Det uttryckes direkt i undervisningens inriktning. En handledning för lärare i högre klasser, utgiven av Skolöverstyrelsen, framhåller att den sociala utvecklingen kan åskådliggöras genom läsning av

vissa författare från förra seklet. De anbefallda är Michael Sjolokov, Emile Zola, Richard Wright, stridbara amerikanska negerförfattare samt i Sverige "de socialt engagerade författarna . . . Vilhelm Moberg, Harry Martinson och Ivar Lo-Johansson". Det är uteslutande svenska proletärdiktare, alla socialdemokrater. Innebörden av frasen "socialt engagerade författare" är att socialt samvete finns bara bland socialdemokraterna. Att framställa Sjolokov, Zola och Wright som de enda och därmed de godkända exemplen på rysk, fransk och amerikansk litteratur är att anlägga en socialistisk historieförklaring. Naturligtvis är det en välgrundad åtgärd; i det svenska systemet framstår den som den enda möjliga.

Den makt som utövas av den centrala myndigheten är djupgående och detaljerad, så att staten leder absolut all undervisning. De individuella lärarna saknar oavhängighet och är beträffande både undervisningsmetod och lektionernas innehåll bundna av utförliga ukaser från Skolöverstyrelsen. Rektorerna är skolmässigt fraktövervakande superkarger. De har ingenting att säga till om beträffande undervisningens skötande inom sitt gebit, sådant bestämmes i Stockholm. Deras funktioner är administrativa, de är Skolöverstyrelsens agenter som genomdriver dess order.

Eftersom undervisningssystemet är monolitiskt är kontrollen uppifrån lätt. En liten grupp planerare i Skolöverstyrelsen fastställer den ideologi och de mtoder som skall iakttas av samtliga lärare. Maktens centrum är därför kompakt och lättkontrollerat. Och lärarna följer för sin del sina order under föga protest.

Genom att ledarskapet för Skolöverstyrelsen befinner sig i dess hand har partiet pålagt denna sina egna idéer utan riksdagens godkännande. Generaldirektören vid tiden för reformens genomförande, herr Hans Löwbeer, var en stridbar socialdemokratisk ideolog; också hans efterträdare är förstås socialdemokrat. På den vägen har partiprogram och partislagord snabbt förts ut till klassrummen och införlivats med den etablerade sanningen. Textböckerna är strängt kontrollerade. De måste godkännas av en Skolöverstyrelsen underställd statlig kommission och får inte användas utan godkännande. Kommissionens makt är absolut, och följaktligen är inte bara lärarna utan också deras textböcker statligt dirigerade. Officiellt inflytande utsträckes än-

nu längre genom gällande praxis att ge författarna instruktion om att undvika kritik eller avvisande hållning. Det är känt att ett godkännande är nästan säkert, om denna vägledning följs, och för att undvika diskussion och utbyte av böcker ser förläggarna till att författarna lyder order. På så sätt säkrar staten att skolböckerna är sammanställda efter dess anvisningar.

Centraliserad kontroll av textböckerna har varit till ovärderlig hjälp för påtvingandet av officiell politik och underminerandet av eventuellt uppstickande kritik. Vid ett tillfälle beslöt Skolöverstyrelsen mot många lärares önskan och faktiskt också mot några av dess rådgivares åsikt, att språkundervisning skulle ersättas med den s.k. direktmetoden, alltså utan översättning och enbart på vederbörande utländska språk. För att genomdriva förordningen godkändes endast sådana textböcker som följde systemet.

Regeringens ställningstagande till textbokkontrollen illustrerades av statsminister Palme på en partikongress 1969. I ett anförande om betydelsen av ideologi i undervisningen och nödvändigheten av att utrota reaktionära tendenser från skolorna citerade han ett avsnitt ur en viss textbok som framlade en icke-socialistisk synpunkt. ”Den här boken”, sa han, ”hade inte undersökts av skolbokskommissionen” – vilket betydde att om så gjorts skulle den aldrig ha godkänts. (Vid gällande tidpunkt var kommissionens maktområde begränsat till den nioåriga grundskolan och bara vissa ämnen i gymnasiet; dessa innefattade ännu inte nationalekonomi, dit det anförda exemplet hörde.)

Det är partiets taktik och de socialdemokratiska ideologernas enträgna krav, att utgivandet av skolböcker skall bli statsmonopol. Det anförda skälet är att samhället ensamt har rätt att bestämma vad undervisning som ges dess barn och att ”borgerliga” värderingar måste utrotas. Endast medelst eliminering av privata intressen kan detta ske. Kring året 1970 hade staten också tagit vissa steg mot idealets förverkligande genom att förstatliga några förlag, så att den nu kontrollerar ungefär en tredjedel av skolboksmarknaden och hälften på universitetsnivå. Vidare grundades då ett statligt förlag, vars slutmål är att ensamt dominera fältet. År 1969 utövade utbildningsministern press på universitetslärare och skollärare att skriva enbart för statsförlaget.

Enligt dess skapares egen definition är det nya svenska skolsystemet

strängt nyttobetonat. Det hävdar att om man överger undervisningens grundtanke så utvecklas individen och en icke önskvärd färdig människa uppstår. Systemet tycks ha till syfte att producera inte oavhängiga medborgare utan viljelösa kuggar i samhällsmaskineriet. Så här uttryckes saken av fru Maj Bosson-Nordboe, avdelningschef i Skolöverstyrelsen: ”Allting i vårt skolsystem är praktiskt inriktat. Historien har skurits ner, emedan ämnen med praktisk tillämpning och särskilt sådana som har att göra med kommunikation är viktigare. Klassiska studier har slopats för att de är opraktiska och därmed onödiga”.

En kommentar av visst intresse till denna utveckling offentliggjordes i en stockholmstidning av dr Sven Delblanc. Denne mans betydelse ligger i att han, utom att vara docent i litteraturhistoria vid Lunds universitet, också är vänsterradikal författare och därför knappast kan anklagas för att vara reaktionär. Dessutom har han tjänstgjort som föreläsare vid amerikanska universitet och har därför något av en outsiders synpunkt.

”Den romerska guldålderns litteratur”, skriver Delblanc, ”är på många sätt intressant. Den illustrerar t.ex. hur olika poetiska temperament reagerar på statens krav att poesin skall ha ett bestämt politiskt och propagandistiskt innehåll. Ingen torde kunna förneka att ett dylikt fenomen saknar aktualitet och intresse. Men i min universitetsundervisning kan jag inte vänta att mina studenter har mer än de vagaste och dimmigaste föreställningar om vem Augustus var och vad han ville.

”I den europeiska politiska och kulturella debatten har Roms historia från republik via militärdiktatur till kejsardöme alltid utgjort ett klassiskt mönster. Det har inte bara lärt oss något om diktarens relation till staten utan också demonstrerat ekonomiska och politiska utvecklingsscheman. Det har försett oss med en terminologi. Vår tids ungdom kommer tydligen aldrig att få veta var och hur begrepp som proletariat, imperialism och plebej uppstod. Varför? Är sådana kunskaper politiskt farliga? Nerskrotningen av den historiska kunskapen fråntar eleverna deras verktyg för kritik av samhället här och nu. Och kanske är detta avsikten.”

Och åter fru Nordboe: ”Kanske kan man lära något av antiken, men det är utan betydelse. Vi måste koncentrera oss till samhället av

idag med tonvikten lagd på praktiska ting såsom sex, narkotika och gifter. Det har pedagogisk effekt att sätta det vi lär i relation till verkligheten: barn lär på så sätt om sin miljö. Vår skola måste framproducera människor med benägenhet för förändring. Saknade de denna skulle de vara olyckliga.

"Det är likadant med frågan om individen. Det är gagnlöst att bygga upp individualiteten, ty om folk inte lär att anpassa sig till samhället, blir de inte lyckliga. Friheten är en sak som *inte* framhävs. I stället talar vi om friheten att uppge sin frihet. Tonvikten ligger på barnens *sociala* funktioner och jag vill inte förneka att vi starkt framhäver kollektivet."

Den traditionella skolklassen med eleverna arbetande individuellt har i stor utsträckning blivit ersatt med grupparbete. Syftet därbakom är enligt de officiella direktiven för lärare att lära barnen hur man anpassar sig till kollektivet och visa att det är inte mycket individen kan göra på egen hand. "Genom att överlämna ett projekt till en grupp", heter det i dessa direktiv, "och begära att lärjungarna delar uppgiften sinsemellan kan de bibringas det tillfredsställande i att bidra till kollektivets bästa och vänjas vid de betingelser de en gång möter när de börjar arbeta".

Då skolan återspeglar livet utanför dess murar koncentrerar den sig till frågan om eliminering av varje avvikelse och av människan utanför sin grupp. Att bli kvar utanför gruppen är synden mot den Helige Ande, och man gör sig oändlig möda med att inringa de oavhängiga och de ovilliga. Personligt initiativ uppmuntras inte, utom ifall det ger kollektivet förmåner. Individualism beundras inte. "Det kan hända att en eller annan elev vill dra sig undan från gruppen och arbeta på egen hand", säger förordet till kursen för högre klasser vid svenska skolor, "och det kan givetvis tillåtas. Men det är ofta möjligt att få individens uppgift att utgöra en del av gruppens projekt."

I en ungmedborgarkurs finns det två kapitel som heter: "Folk som är annorlunda", resp. "Att vårda och hjälpa". De är ingalunda, som titlarna kunde ange, avsedda att framkalla respekt för individualister eller att lära ut personlig välgörenhet (i den grekiska bemärkelsen: *caritas)* utan att påvisa nödvändigheten av samverkan som den enda hållbara livsvägen och att framhäva staten som den allvetande givaren.

Barnen får lära sig att trångmål avklaras genom myndigheterna och att den sociala välfärden avhjälper alla svårigheter. Man behöver bara vända sig till någon officiell instans, så blir den ögonblickliga nödens behov genast tillfredsställt. Budskapet tycks vara, att det är inte *du* som skall taga vara på din broder, det är *staten*.

Individuella kunskaper förringas, det är färdigheter ådagalagda inom gruppen som favoriseras. De svenska skolorna syftar till att producera medborgare som ägnar sin talang uteslutande åt kollektivets tjänst. De egenskaper som officiellt premieras är inte skarpt förstånd eller skolmässig duglighet utan viljan att samarbeta och anpassa sig till en grupp. Tävlan och konkurrens har slopats. Önskan att utmärka sig anses olämplig och asocial. Detta är givetvis en stark kontrast till exempelvis det engelska *public school*-systemet, där lagandan anses tillräckligt intrummad på lekplatsen men inte gäller i klassrummet. Det faktum att plugghästen föraktas i England (och Amerika) har aldrig påverkat den officiella erkänslan av en bra lärjunge och skolpojke. Och på en totalt motsatt punkt av cirkelns omkrets regerar konkurrensen utan förbarmande. En rysk undervisningsfunktionär på resa i Sverige var chockerad av det svenska systemet och predikade för skolbarn i Stockholm om nödvändigheten av tävlingsanda i läsningen som enda sättet till effektivitet.

Det finns i undervisningsväsendet allmän antipati mot individen, även om den döljes i ord som tycks utsäga motsatsen. Instruktioner utfärdade av Skolöverstyrelsen deklarerar, att undervisningen måste lämpas efter individen, men inte för dennes personliga utvecklings skull utan för att han mer effektivt skall kunna uppsugas i kollektivet. Uttryckt på annat sätt uppfattas individualiserad undervisning som ett medel att på effektivaste sätt uppmuntra grupptänkande. En genomförd undervisning, som antar att alla elever är exakt lika i alla hänseenden, upphäver sitt eget syfte genom att skapa outsiders och – vad värre är – rebeller. Undervisningsauktoriteterna hävdar att ett lämpande av metoderna efter lägligheten kan få in alla eller nästan alla i kollektivet.

I viss mening har skolsystemet inte förändrats, det har bara gjort gamla saker ”bättre”. Likformighet i åsikter har alltid varit den svenska skolundervisningens resultat, det enda nya är att denna åsikts art

har ändrats. Ännu i slutet av 1950-talet blev konventionell nationalism, med lätt bismak av längtan tillbaka till den tid då Sverige var en stormakt, den läxa som inpräntades i skolbarnen. Ett årtionde senare hade detta svängt över till en styrd och ledd internationalism, uttryckt i solidaritet med de underutvecklade länderna. Ett bra exempel på den makt de centrala myndigheterna har att dirigera vad som läres. Skolöverstyrelsen föreskrev denna ideologiska helomvändning och blev omedelbart åtlydd. Skolbarn och ungdom som lämnat skolan framvisade över hela landet samma åsikt, något de alltid gjort, och det på statens befallning.

Det var också på partiets befallning. Vid den tidpunkten hade det socialdemokratiska partiet beslutat att intresset för U-länderna och stöd till dem i form av teknisk hjälp var politiskt fördelaktigt. Intervallet mellan dessa tankars antagande som politisk taktik och deras propagering i skolkurserna var bara några få månader. Saken var också lätt gjord, då Skolöverstyrelsen sköttes av socialdemokrater och var fullständigt oavhängig av parlamentarisk kontroll, så partiets diktat stötte inte på någon obstruktion. Och detta är bara ett av huvudexemplen på fall där partiprogrammets punkter snabbt blivit till taktik i undervisningen.

I slutet av 1960-talet understödde de flesta tonåringar (och yngre röstberättigade) hjälpen till U-länderna, som de lärt sig i skolan. (1970–71 lämnade Sverige i sådan hjälp 800 miljoner kr eller 0,42 % av hela nationalbruttoproduktionen.) Intressant är härvidlag jämförelsen med England och Amerika, där inställningen bland motsvarande grupper vanligen är likgiltighet, med minoritetsgrupper som antingen är för eller rabiat emot. Men de unga svenskarna är likriktat och övervägande för teknisk U-landshjälp och det med en emotionell upphetsning som förvånar den utomstående. Det hänger nära samman med neutraliteten. ”Neutralitet”, säger en professor vid Uppsala universitet, ”är som att klippa av en bit av personligheten, och som gottgörelse måste vi finna något sätt att utvidga våra känslor av ansvar – det är ett krav som är speciellt för Sverige. Det förklarar besattheten av U-länderna, det är ett närmande till världen utanför. Genom att identifiera oss själva med en större enhet än Sverige kan vi tillfredsställa vårt behov av att ha betydenhet.”

Det är troligen riktigt att säga att Sverige blivit avkristnat mer effektivt än något annat land, Ryssland inte undantaget. Bland icke-kommunistiska stater är Sverige unikt ifråga om att medvetet ha uppmuntrat denna process. Det har genomförts medelst undervisning i ett ämne som etiketterats "religion" men som i verkligheten är antireligiöst. Kursen, som börjar i de övre formerna av de högre skolorna, ger en revy över de olika religionsformerna i världen och ställer kristendomen på lika nivå med all annan sorts tro eller med ingen tro alls. Religionen framställs i denna kurs som en flykt från verkligheten.

"Marxismens kritik av religionen, baserad på Feuerbach", säger kursplanen för religionskunskap i gymnasiet, "bör också bli behandlad. I syfte att göra Marx' syn begriplig, måste vi först klarlägga hans dialektiska syn på utvecklingen, sådan den framträder i den materialistiska historieförklaringen. Om möjligt bör texter från den moderna marxismen-leninismen analyseras. Det är också önskvärt att vidröra den psykologiska synpunkten på religionen som en tvångsneuros med infantila kännetecken. Släktskapen mellan de marxistiska och psykoanalytiska synvinklarna kan därvid åskådliggöras."

På sätt och vis är detta troligen mer effektivt än det ryska koncentrerade anfallet på religionen, vilket lättare kan påvisas utgöra propaganda. Genom att man reducerar kristendomens betydelse men fortfarande undervisar i den uppstår ingen fråga om förutfattad mening och skenet av "objektivitet", en av den nya skolans grundläror, bibehålles. På så sätt lär man sig kristendom inte som en tro utan som ett fenomen, och idén om religiös erfarenhet och religiöst stegrad känsla kan avfärdas.

Eftersom kursen är obligatorisk, med undantag gjort enbart för ortodoxa judar i vad rör kristendomen, har skolan ett medel att motverka religiös undervisning i hemmet. De som slutade skolan mot 1960-talets slut var övervägande antikristna och betraktade religionen som oförsvarlig och löjlig. Uppfattningen av religionen som en form av mental rubbning var i majoritet. Eftersom undervisningen i stor utsträckning meddelats under formen av diskussioner, ledda på sådant sätt att eleverna kände det som om det varit de själva vilka kommit till slutsatsen, satt övertygelsen djupt rotad. Det är intressant att notera likheten mellan detta och ABF:s studiecirklar – och faktiskt med-

ger också det nya skolsystemets arkitekter öppet att de rönt inflytande av arbetarrörelsens metoder.

Medan de flesta svenskar är indifferenta till kristendomen är det tvivelaktigt huruvida en riksdagsmajoritet kunde ha uppmönstrats till stöd för en antireligiös undervisning av detta slag. Det var inte alls säkert att ens det socialdemokratiska partiet var enbart för saken. Men det råkade vara så, att partiets ledare och ideologer hade fattat sitt beslut och var i stånd att motsvarande påverka Skolöverstyrelsen.

Om religionen reducerats till politisk teori, har politiska begrepp upphöjts till religiös rang. I den högre kursen i ”religionskunskap” finns ett avsnitt om ”Etiska och moraliska frågor”. ”Undervisning i moraliska frågor är avsedd att ge eleverna insikt om och förståelse för moralens plats och funktion i individens och samhällets liv”, heter det i det av Skolöverstyrelsen utgivna förordet. ”Lämpliga områden att syssla med är hemmets och arbetets etik.”

”När man behandlar arbetets etik kan man ta upp frågor som å ena sidan berör relationerna mellan arbetskamrater, å den andra dem mellan arbetsgivare och anställda. I det förra fallet har vi t.ex. frågan om att ta arbete och förtjänst på arbetskamraternas bekostnad, ställd mot möjligheten att dela förmånerna; vidare det tillrådliga i att tillhöra en fackförening. Hit hör också den moral som utvecklats i vårt land genom regleringen av förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare. Här har vi t.ex. LO:s princip om solidaritet mellan hög- och lågavlönade grupper, solidaritet med landets ekonomiska situation ifråga om lönekrav samt respekten för löneavtal.”

Detta utgör en illustration till det sätt varpå politiska slagord har förvandlats till klassrumsdogmer. Vad som i grund och botten förstås med arbetarrörelsens eller i varje fall fackföreningarnas olika begrepp meddelas i undervisningen som om det vore uppenbarade sanningar. Den svenska arbetsmarknaden får här samma behandling som Höga visan eller Bergspredikan. Ideologiskt laddade ord med partianslag framställes på nivå med evangeliet. Partiets paroller får auktoritativ makt genom att presenteras som ”religionskunskap”. ”Det tillrådliga i att tillhöra en fackförening” är en föreskrift av arbetarrörelsen, och genom att på skolbänken meddelas som ett elfte budord har fackföreningsidén fått sanktion av moraliskt tvång. ”Solidaritet” var en an-

nan slogan inom arbetarrörelsen, och utan tänjning av föreställning och fantasi kunde det associeras med vilket annat politiskt läger som helst. ”Solidaritet mellan hög- och lågavlönade grupper” var en gång en socialdemokratisk valslogan, inte en princip införd genom folkligt samförstånd och med tvivelaktig framgång på köpet. På samma sätt var ”jämlikhet” uteslutande socialdemokraternas trumpetfanfar. Men såväl det som ordet ”solidaritet” förekommer medvetet i textböcker och lärarnas instruktioner. ”Jämlikhet och solidaritet är betydelsefulla mål”, säger det officiella kurssammandraget för högre klasser i svenska skolor, ”och bör bland annat inpräglas genom skolans verksamhet.”

På samma sätt blev likställdheten mellan könen, som en gång antogs som partipolitisk term av socialdemokraterna, inplacerad i skolkurserna. Vilket i ej ringa mån hjälpte till att trygga idéns snabba godtagande av hela folket. Redan i tidig ålder har konventionella föreställningar om mannens och kvinnans resp. roller nedbrutits: pojkarna lärde sig sy och flickorna att hantera hammare och mejsel. Jämlikheten utsträcktes till sin logiska konsekvens. Det påpekades att det inte fanns något skäl varför en far inte kunde bli hemma och se efter familjen medan modern gick ut på arbete. Under alla förhållanden blev barn övertalade att båda könen såväl kan som måste arbeta. Detta för att utrota den traditionella inställningen att en kvinnans uppgift var att få tag i en försörjare och själv undvika lönsam anställning. Det var också för att döda den gängse föreställningen att kvinnans plats är att sköta familjen och en ersättning för tanken att hennes egentliga plikt är vid mannens sida, i kontoret eller i fabriken.

Skolans arbete understöddes av radio och TV. Allt som betitlades ”könsdiskriminering” bannlystes officiellt från barnprogrammen och i stället utbasunerades budskapet om absolut likhet mellan könen (utom rent anatomiskt förstås). Pressen följde lojalt efter, så att också den vuxna befolkningen fick sin undervisning. Tidsintervallet mellan upptagandet av könens likställighet på partiprogrammet och dess tillämpande i skolkurserna och massmedia var omkring tre månader.

Ett av syftena med att förmå kvinnorna att gå ut i arbetslivet var tydligen ekonomiskt. ”Det är att vara samhällets fiende att ha utbildning men inte arbeta”, deklarerade en dam från Arbetsmarknadssty-

relsen. ”Alla i produktionen måste betala för det. Sverige är ett litet land och behöver all sin arbetskraft ute i produktionen. Kvinnorna kan inte räkna med privilegiet att få stanna i hemmet”.

Ekonomiskt sunt förnuft inbjuder till att så många kvinnor som möjligt skall ut i arbetslivet. Men det finns också andra skäl. Undervisningsteoretikerna vill helst ha bägge föräldrarna borta från hemmet, så att också barnen tvingas ut. Familjebanden måste göras svagare och barnen uppfostras i barnkrubbor och daghem. Tvångsmässig förskoleundervisning skall införas kring mitten av 1970-talet.

Den socialdemokratiske ”utbildningsministern” Ingvar Carlsson har yttrat att förskolundervisning är viktig för att ”eliminera socialt arv”. Med detta menar han att framsteg i skolan beror på hemmets inverkan och genom att utrota denna skulle alla ha samma start och kunde ledas in i ändamålsenlig sysselsättning till samhällets bästa. Det vore att bättre utnyttja folkets talanger om man kunde få fram begåvningar som undanskymts genom ogynnsam hemmiljö. Vad han särskilt tänkte på var den anti-intellektuella inställningen i arbetarklasshem som berövade många undervisningsinstitutioner människor med de annars nödvändiga förutsättningarna.

Men förskolundervisningens huvudfunktion var social. ”Det är nödvändigt att socialisera barnen redan i tidiga år”, säger hr Carlsson. ”I framtidens förskolmässiga lekgrupper måste barnen tas hemifrån för att lära sig hur samhället arbetar. De skall utveckla människans sociala funktioner och lära barnen hur man är tillsammans. De måste lära sig ömsesidig solidaritet och hur man samverkar, inte tävlar med varandra”.

Idealet för den svenska regeringen hade varit att införa tvångsmässiga förskoleövningar från treårsåldern, eftersom en undersökningskommitté funnit ut att det är lättast att influera på beteendet vid denna ålder. Tyvärr kunde detta inte realiseras omedelbart, då det ansågs att ekonomin skulle bli överbelastad genom en så explosiv utvidgning av undervisningssystemet. En begynnelseålder på fem år accepterades därför som tillfällig lösning. År 1970 utvidgades träningen av kindergartenlärare och lekledare, så att deras antal och kvalitet är garanterade när planen genomföres kring 1975. Undersökningen led-

des av statliga institutioner för att utfinna de undervisningsmetoder som bäst kunde leda till det mål vilket antyddes av herr Carlsson.

Skolåldern i Sverige är fortfarande sju år. Förskoleträningen koncentreras till formandet av ett socialt beteendemönster, så att de rätta attityderna skall ha inpräglats redan innan barnet börjar skolan. Syftet är med andra ord att producera socialt välanpassade människor med kollektiv mentalitet. Likriktning garanteras genom att förskoleträningen göres till statligt monopol. Det har officiellt meddelats, att inga privata barnträdgårdar kommer att tolereras. Vid mitten av 1980-talet beräknas den tvångsmässiga förskoleträningen ha vidgats ner till treårsåldern.

Det är radikala planer det, och de genomföres i blixttempo. Det kunde tänkas att opposition och debatt skulle uppstå som i alla andra fall av undervisningsreformer, men steg för steg har Sverige godtagit utvecklingen. De flesta föräldrar tro numera på fullt allvar att deras barn måste ”socialiseras” på tidigt stadium. Men också de tänker på det sätt de blivit tillsagda att tänka, även medelklasserna och speciellt de intellektuella. En journalist (politiskt tillhörande centern) sa med dödens allvar: ”Naturligtvis vill jag att mina barn ska gå till rätt organiserade lekgrupper. De måste lära sig bli en del av kollektivet. Individualism är ju osunt, inte sant?” Och det här är vad en fabrikör, en man som byggt upp sin egen firma, en sorts gammaldags entreprenör, hade att säga:

”Givetvis är det tendensen i den svenska undervisningen att bryta ner individualiteten och främja kollektivet. Jag förmodar jag borde vara ledsen. Man kan inte som jag har gjort bygga upp ett bolag utan att vara en individ. Men allt det där är nu slut och förbi. Jag vill inte att mina barn och barnbarn skall läras att vara individualister. De skulle bara bli olyckliga. Så jag säger bara, låt den uppväxande generationen tränas för kollektivet. De kommer att bli mycket lyckligare. När en av mina pojkar beklagade sig över kollektivet och talade om att han var en individ, tog jag ner honom och höll med skolan. Och jag hoppas den nya kindergarten kommer att sköta sitt jobb som den ska med mina barnbarn. Sverige *är* ett kollektivt samhälle, och här finns ingen plats för individen. Det är mycket bättre för alla ifråga-

kommande, om vi uppfostrar medborgare som sedan barndomen är anpassade till kollektivet."

Enligt det svenska skolsystemets definition är undervisningens intellektuella syfte att "utveckla ett oavhängigt och kritiskt tänkesätt". I realiteten är det bara "nytal" för grupptänkande. Och det måste vara den rätta gruppen, med godkända idéer. Eleverna blir inte lärda att fasthålla sina personliga åsikter utan att underkasta sig samförståndet. Orden "oavhängig" och "kritisk" har förvandlats till att *inte* betyda vad de tycks betyda utan i stället har skett en överväxling från äldre accepterade synpunkter till nya sådana. Detta står i förbindelse med ett annat syftemål hos den nya svenska skolan, som av kursplanerna definieras som utrotande av auktoritativa attityder.

Redan vid första påseendet slår oss detta i ansiktet beträffande allt varpå det svenska samhället vilar. Arbetsmarknadens stabilitet är byggd på absolut lydnad gentemot fackföreningsledarna. Sådant har gjorts möjligt genom ett skolsystem som under imitation av kaisertidens Tyskland inpräglade respekt för överordnade och godtagande av hierarktisk struktur. Denna inställnings försvinnande kunde väntas förorsaka oro.

Men situationen är inte vad den utåt synes vara. Bakom jämlikhetens terminologi och de avancerade undervisningsteorierna ville myndigheterna bara bibehålla den gamla disciplinen i nya former. De hade förstått att traditionella idéer inte bara var oanvändbara utan också kunde framkalla uppror i det nya ideologiska klimatet, och 1968 års studentrevolt i Frankrike gav dem rätt; genom partiets förutseende klarade sig Sverige elegant undan smittan. Den oro som fanns vändes av regeringen till dess egen fördel. Vi låter herr Carlsson förklara det i egna ord:

"Den nya skolans syfte är att bryta ner respekten för auktoriteter och bygga upp en känsla för samarbete. Det gamla systemet måste braka samman hur som helst, och en ersättning måste bli funnen. Det betyder att vi måste uppmuntra en kollektiv inställning.

"Den nya skolan har baserats på en läxa vi lärt av fackföreningarna. De har byggt upp ett system som beror på information och respekt för förhandlingspartnern. Det betyder att man måste ha respekt för sin

arbetsgivare och tala med honom under begagnande av rationella argument.

"Detta har nu fått sin spegelbild i skolorna, och därför skulle deras mänskliga produkter passa mycket bra in i fackföreningarna. Naturligtvis kommer skolornas utveckling att påverka industrin. Inflytande vid skötande av skolarbetet skulle resultera i krav på mer att säga till om vid skötseln av fabriker."

En LO-ledare trodde att det nya skolsystemet skulle hjälpa hans organisation: "Det kommer att gynna strävan efter mer demokrati i industrin. Det kommer att skapa missnöje med auktorativa direktionsformer."

När skolbarn blir lärda att de inte skall tro på "auktoriteter", översätter de ordet med lärare, arbetsgivare och föräldrar. De uppmanas att förkasta samhällets forna herrar och i stället lyda nya sådana. När de går ut i arbetet har de unga en för arbetsmarknaden skräddarsydd inställning: antipati gentemot sina arbetsgivare och respekt för sina fackföreningsledare. De har konditionerats att hata en viss form av auktoritet men inte att ifrågasätta auktoriteten som sådan.

Som en del av sitt "oavhängiga och kritiska tänkande" måste skolbarn lära sig hur man står emot "propaganda" och "massmedia". Men det visar sig att det motståndet snarast betyder att rätt välja vad man vill motsätta sig. Annonser, PR och tidningar måste utgöra de främsta objekten för skepticism och ifrågasättande, får man lära sig. Affärsmannen och den *private* meddelaren framhäves som misstänkta. Däremot är staten och de korporativa organisationerna hedervärda undantag. Affärsexekutiven misstänkliggöres men inte byråkratins exekutiv. De officiella meddelarna är höjda över allt tvivel. På så sätt blir det en form av konditionering där barnen lärs att misstänka privata tillkännakivanden men acceptera statlig propaganda. Indoktrinationen svänger kring samhällsbegreppet: så länge något presenteras under etiketten "samhälle" är det bra, i annat fall dåligt.

Skolgången, för att citera en vanlig svensk kliché, har att lära folk "att fungera i sin miljö". Det betyder att genomsnittseleven och trögmånsen måste dras och skuffas lite för att passa in. Omvänt tenderar de begåvade och ambitiösa mot en önskan att influera på miljön, och därför har också skolorna börjat söka fram och lämpliggöra sådana,

som framför allt tycks ha anlag för socialt manövrerande. Att vilja bli planerare av något slag, sociolog eller ekonom, har blivit alltmera vanligt.

De svenska skolorna släpper därför ut två olika slags människor. Dels är det den undergivna genomsnittsmänniskan, som har fått lära sig acceptera sina omständigheter, vilka motiveras av ett slags fatalism, i en värld som är uppbyggd av ekonomisk förutbestämdhet. Å andra sidan är det eliten, som sätter sin ära i att befalla över sina underordnade och medvetet manipulera den miljö i vilken de lever. Båda tror de på gruppens överhöghet och båda är de animerade av kollektiv mentalitet. Ingendera sorten ger några löften om individuell tanke eller handling.

Den nya undervisningsplanen har enligt sina uppfinnares öppna medgivande slopat tanken på att meddela några grundläggande kunskaper. Dess syfte är inte att utveckla intellektuella förmågor eller fallenheter utan att framskapa önskvärd social inställning. I de högre klasserna, som leder till högre undervisningsformer, har all akademisk förtjänst öppet avskrivits och tonvikten lagts på politisk och medborgerlig undervisning. Så har t.ex. studiet av grammatik slopats, medan ett ämne med titeln "välfärdsteori", ett ideologiskt rättfärdigande av välfärdsstaten, fått en betydande övervikt. Altigenom finner vi samma tunga sociologiska slagsida: det är de praktiska ämnena med gagn för samhället som favoriseras.

Universitetslärkare klagar över den katastrofala nedgången i akademisk standard. För att återvända till dr Delblanc: "Det är en illusion att tro att en universitetsstudent kan förväntas imötekomma de mest elementära krav vid läsandet av text på främmande språk. Det är möjligt att de som lämnar skolan kan såsom kolliturister i grupp tala med servitörer och hotellportierer. Men längre än så är deras språkkunskap praktiskt taget obefintlig. Enkelt sagt kan de varken tyska eller engelska. De tror att de kan tala engelska, men i verkligheten kan de inte det heller."

I viss mån hör man samma förebråelser och samma klagan i de flesta länder under de flesta tider. Akademiker är benägna för att begråta sina studenters låga standard jämfört med deras egen tids. Men

i Sverige är det annorlunda – där har en helt plötslig förändring i de icke-examinerades mentalitet inträtt. Dr Delblanc än en gång:

"Vad har då det nya gymnasiet gett i stället? Det enda jag kan upptäcka är en ny mentalitet: en användbar näsvishet samt önskan att motsäga och misstro auktoriteter. Olyckligtvis kommer denna nya befrielse oftare till uttryck som ett bevakande av de egna intressena som studentikos korporation, ett slags fackföreningsmentalitet, än i en brett förd kritik av samhället och dess etablerade institutioner. Studentkritiken riktas mot undervisningens form, kursernas och eximanitionens utgestaltande, men längre än så går den sällan. Lysande undantag bekräftar regeln; den så skrytsamt lovprisade undervisningen mot auktoriteterna skapar inga samhällskritiker men väl blivande fackföreningspampar."

I den betydelse de svenska undervisningsledarna inlägger i ordet innebär inställningen mot auktoriteterna ett avvisande av den individuelle ledaren men undergivenhet under gruppens diktat. Den skapar, som dr Delblanc framhåller, den fulländade korporationsmänniskan i dennas olika uppenbarelseformer och mentaliteten hos en *apparatchik*. Som alla medger, vilka har att göra med undervisning, har dessa resultat bevisligen och demonstrativt beledsagat förnekandet av individen och det glorifierande av kollektivet, som inpräntats av det svenska skolsystemet. Det är mycket tänkbart att undervisningsteoretikerna när de från början hittade på denna planläggning hade andra syften i tankarna, men som det blivit tjänar de uppnådda resultaten uteslutande det svenska samhällets sluga styrare, och det på ett förträffligt sätt.

Den korporativa människan må vara önskvärd, men hon måste ha de rätta tendenserna om hon skall bli till gagn för sitt samhälle. En konservativ är klart icke önskvärd i den svenska världen. Detsamma är faktiskt envar med en speciell tro och med självständiga och fasta åsikter, antingen han tillhör högern eller vänstern. Vad man vill ha är – som den svenska undervisningens arkitekter och administratörer så skarpsinnigt utbasunerar – folk som är predisponerade för förändring. Inte förändring av särskilt slag men förändring för förändringens egen skull.

Vid strävandet efter dessa mål har stor omsorg ägnats åt att skilja de intellektuella rötterna från varandra. Den allmänna nedskärningen

av historien har varit en av metoderna. Och inom denna har tillämpats de mest raffinerade påfund för att avskära Sveriges förbindelselänkar till Västeuropa. Vad än de offentliga skenmotiven för ett sådant steg varit, så har konsekvensen visat sig bli ett kulturellt tomrum, och det är just i en sådan stat som masskonditionering kan bli verkligt effektiv. Det kan sägas vara ett nödvändigt krav. För att nå dessa syften har man tillämpat ett slags förvrängd toynbeeism.

Arnold Toynbees verk *A Study of History* har varit en av vår tids stora böcker, åtminstone inom den engelsktalande världen. Dess budskap – att västerlandet borde släppa efter på sin egocentricitet och få bättre perspektiv på sig självt genom att ge mer akt på andra kulturer – appellerar till osäkerhetens ålder. Men Toynbee talar som en man av västern. Det skall medges att han kan röja en fläkt av ambivalens, men meningen med hans livsverk är att han vill ge ett läkemedel för det sjuka hos den civilisation i vilken han blivit född. Det finns bakom hans författarskap en stolthet över västerlandets makt och kulturverk som är påtaglig; han har varit en av de verkligt få som lovprisat den europeiska bourgeoisien, ”den mäktigaste och uppfinningsrikaste klass som världen någonsin skådat”. Att som så många gör använda Toynbee till att misskreditera västerlandet är knappast försvarligt. Han ville att västerlandet skulle skaffa sig sinne för proportioner; därifrån och till att förkasta den västerländska kulturen är ett långt steg. Olyckligtvis har det som Toynbee framlagt såsom kritisk analys tolkats såsom smädelser, och det är det missförståndet som i vida kretsar tagits för ett budskap. I likhet med Savonarola sökte Toynbee åstadkomma en pånyttfödelse, men hans namn har alltför ofta fått stå för en förbannelse av ett samhälle. Om den sanna toynbeeismen är ett upprop till västerlandet att söka sin själ, så predikar den falska toynbeeismen västerlandets förkastande. Det är i denna förvanskade och missförstådda form som toynbeeismen slagit rot i Sverige.

”I undervisandet”, heter det i inledningen till undervisningsplanen för det nya svenska skolsystemet, ”är det önskvärt att överge det västeuropeiska perspektivet”. Detta hänför sig till alla möjliga ämnen men till det allmänna handhavandet av ämnet historia i synnerhet. I det officiella försvaret för åtgärden har denna det lovvärda syftet att utrota nationalismen och främja världssolidariteten. Men resultatet blir

att framskapa ett slags bakvänd chauvinism. Afrika och Asien förefaller viktigare än västerlandet. Alla västliga värden förringas, hur beundransvärda de än är. När familjeministern fru Camilla Odhnoff tillfrågades om hon var europé, svarade hon: "Hur kan jag associera mig med västerlandet så länge barn mördas i Vietnam?" Och statsminister Palme svarar på samma fråga: "Jag ser ingenting särskilt hos Florens, Paris eller Rom. Jag känner mig mer hemma i Prag, Warszawa och Sofia; de är precis lika betydande. Den så kallade renässansen? Västerländsk kultur? Vad betyder det för oss?" En liberal bokförläggares röst: "Jag känner ingen speciell gemenskap med Västeuropa, men jag har stor sympati för Ryssland. Rysk litteratur kan säga er varför. Författare som Tjekov och Tolstoj skriver om samma saker som angår oss (svenskarna). Det är problemet om människan som passar in i världen". En konservativ universitetsprofessor säger att han visserligen tycker det är roligt att resa på kontinenten, men likväl är den honom mycket främmande och han är glad att återvända hem.

Steg för steg betraktar de bildade äldre svenskarna Västeuropa som något främmande, som ett litet antal människor saknar och skulle vilja tillhöra, medan de yngre visar en aktivt fientlig inställning. Det har i stor utsträckning trummats in genom skolundervisningen att det enda Europa gjort är att ha utnyttjat andra kontinenter, så att västerlandets synder straffat sig själva på dess inneboende krafter. Associationsvägen har sedan alla västeuropeiska värden gjorts misstänkta och det som annars kunde utgöra ett politiskt brydsamt arv har misskrediterats. Av detta är själva grundskepsisen det viktigaste, skepsisen mot västlig uppfattning överhuvud, hänsynstagandet till individen och den genuina misstron mot auktoriteter som institution.

Anfallet mot västerlandet har understötts av massmedia, speciellt skolradio och TV. Som redan framhållits har denna aggressivitet gjorts respektabel i den internationella rättvisans intresse och blivit till ett sonande av europeiska försyndelser. Men saken har inte vidgat den svenska horisonten, den har bara bytt om den. Genom intresserad uppmärksamhet på andra världsdelar och genom uppammandet av en speciellt glödande solidaritet med avlägsna folk har den svenska isoleringen fördjupats och banden med grannarna på kontinenten avklippts. Handel och ekonomi har inte kunnat verka som motgift. Expansionen

av den svenska handeln med Västeuropa och den därav följande kommersiella oavhängigheten har inte åtföljts av intellektuellt närmande till kontinenten, snarare tvärtom. Utvecklingen har inte förlupit obemärkt av omvärlden. En fransk diplomat hånade i Bryssel en svensk, när Sverige gjorde sitt halvhjärtade närmande till den gemensamma marknaden, genom att säga: "Ni som skulle vara så utmärkta asiater eller afrikaner, varför är ni så dåliga européer?"

I verkligheten återgår svenskarna bara till sin ursprungliga typ. Det var inte mer än hundra år sedan som europeisk kultur infördes i en bred ström i den svenska undervisningen. August Strindberg var den kulturens första exponent, och han blev den ende. Efter en kortvarig smekmånad med västern vände svenska författare den ryggen och följde en väg av nationellt navelskådande, bragt till jäsning genom efterapande av ryska och amerikanska modeller. Genom att driva handlöst åstad med de kapade trossarna till Västeuropa tar de svenska ledarna hellre ett djärvt steg in i framtiden än de återfaller i det förflutna.

Icke desto mindre kan man fråga hur förändringen kunde ske så snabbt och så smärtfritt. Det kan sägas att toybeeismen visserligen är en fullt respektabel uppfattning men likväl inte segrat någon annanstans i världen och fortfarande är föremål för kontroverser. Den har ännu aldrig informerat ett helt undervisningssystem i andra länder. Men i Sverige har den, om också i förvrängd gestalt, segrat utan hinder. Och ändå har det förefunnits avsevärd beundran för olika former av västerländsk kultur bland svenskarna. Gamla herrar får fortfarande tårar i ögonen när de tänker på Goethe, Schiller och Heine, och Balzac och Victor Hugo har sina högt aktade beundrare bland akademikerna. För mindre än femton år sedan antogs och lärdes det, att Sverige tillhörde västerlandet och att västerlandet var den bästa av alla tänkbara världar. Allt det där är nu gånget och förbi. Pseudo-toynbeeismen har segrat och ett helt folk tycks ha slagit en kollektiv andlig kullerbytta till klatschen av en intellektuell piska.

Men detta var bara vad man kunde vänta. Kovändningen kom för att den var beslutad. När väl en gång undervisningsledarna bestämt att toynbeeismen skulle tillämpas, så blev den det. Ett fåtal lärare som hyste tvivel förhöll sig tysta, men de flesta accepterade uppriktigt den

nya överenskommelsen. Det skulle ha varit ett socialt brott mot den goda tonen och ett personligt förräderi att inte ha gjort det.

Med detta i åtanke förefaller det vara onödiga bekymmer när fru Alva Myrdal säger: ”Vi kommer inte att få vår nya skola förrän den gamla lärargenerationen försvinner och de nya tar över”. I varje fall hade mot 1960-talets slut, när den nya skolan hunnit verka under fem år, studentlärarna den erforderliga inställningen. De fogade sig med få undantag efter vad skolmyndigheterna begärde. Vidare hade den akademiska staben i olika slags undervisningsinstitut också fogat sig efter den nya tingens ordning, regeringens order utfördes och det fanns föga kritik och inga avfall från den accepterade sanningens linje. Det hade blivit i praktiken omöjligt att få en utnämning till utbildare av lärare utan det rätta partimedlemskortet eller åtminstone den rätta tron. Som statsrådet Ingvar Carlsson yttrade i ett tal inför skolbarn: ”Skolan är socialismens spjutsudd”. Man behöver inte ta de ideologiska flosklerna alltför högtidligt. Vad han ville säga var bara en truism: att i Sverige läraryrket är vad det alltid varit, helt i statens ledband, inte bara betalt av staten.

Instängda i sin isolering och utkastade i ett inellektuellt vakuum har de yngre svenskarna redan börjat visa indoktrineringens alla tecken eller åtminstone nya beteendemönster. Bland den nya skolans produkter har fantasin kommit på avskrivning. Detta medger funktionärerna, och många av dem välkomnar utvecklingen, emedan de se fantasin som omstörtande och icke önskvärd. ”Vi måste undvika uppmuntrandet av de ungas inbillningskraft”, heter det i en officiell lärarhandledning. Chefen för en kemisk forskningsinstitution i Stockholm hävdar att hans unga medarbetare saknar personligt initiativ. De är rädda för att höja sig över gruppens genomsnittsnivå. Om någon får fram något nytt är han ovillig att gå vidare på egen hand. Han frågar sin chef och ber om anvisningar för det han närmast skall göra. Och arbetet är i allmänhet torftigt och fantasilöst.

Samma resultat har med andra ord framträtt i Sverige som i Sovjetryssland och de israeliska kibbutzerna. Det låter sig mycket väl göra att forma barn till socialt välanpassade varelser och goda medlemmar av kollektivet, men det sker på bekostnad av originalitet och initiativ. Den saken har redan börjat oroa Sovjets undervisningsfolk och föror-

saka offentlig diskussion, ty om ingenjörer saknar uppfinnaranda hotas därmed den ekonomiska framgången. Det har i Sovjetunionen i slutanalysen blivit fullkomligt klart, att det inte är antalet teknologiska graduerade som räknas, inte ens kvaliteten hos deras grader, utan arten av deras mentala processer. Svenskarna tycks icke av sig själva ha betänkt denna möjlighet eller ha befattat sig med exempel som de just anförda. Deras allmänna synpunkter uttryckes rätt adekvat av herr Åke Isling, som är chef för TCO:s undervisningsavdelning och medlem av de regerande kadrerna inom arbetarrörelsen.

”Vi har inte övervägt den frågan”, säger han, ”eftersom den är rent hypotetisk. Jag är fullt beredd medge att det kan ligga något i det, men det berör inte Sverige, i varje fall inte på utvecklingens nuvarande stadium. Vi är inte intresserade av uppfinningar utan av tillämpningar. De stora originella framstegen görs utomlands, och vi behöver bara vara kapabla att utnyttja dem. Vi behöver teknologer och behöver dem i visst antal. Och om vi bara utvidgar våra undervisningsmöjligheter tillräckligt, ska vi också få vad vi behöver. Vi behöver tekniker men inte originella forskare. Vi måste ha folk som kan ge samhället vad det begär.”

Den sista meningen uttrycker ett annat av den svenska undervisningens syften. Det är, för att använda herr Mobergs mer exakta definition, ”att förse arbetsmarknaden med vad den behöver”. Detta jämte den öppet erkända önskan att forma en ny sorts människa utgör systemets tvillingmål, i lika mån skolans som universitetets.

En utvald regeringskommitté har sedan början av 1971 arbetat på att göra all undervisning yrkesbetonad. Skolöverstyrelsen, universiteten och Arbetsmarknadsstyrelsen har varit representerade. Det förelåg ingen intressekonflikt, alla tre var överens om syftet. De befattade sig dock inte med genomförandet av den allmänna taktiken (som redan genomdrivits) utan bara med utrotandet av bekymmersamma detaljer. Så kände man t.ex. som en oegentlighet att det fortfarande fanns kvar s.k. lyxämnen vid universiteten. Det var sådana utan påtaglig yrkesbetonad nytta, såsom vissa filosofikurser, konsthistoria samt klassiska språk och litteraturer. Det nedskars till förefintliga behovs låga tröskel under fullföljandet av ett strängt nyttobetingat mål. Det gällde alltså bortopererande av skavanker från systemet.

Den svenska metoden utgör ett ytterligare raffinerande av en exklusivt yrkesmässig syn på undervisningen. Ett sätt att undvika bristande kvalifikationer för levebrödets förtjänande hos dem som lämnar skolan är att meddela yrkesträning mer eller mindre slumpartat i hopp om att bara tillgång finns så skall denna alltid på något vis svara mot efterfrågan. Optimism av det slaget ligger inte för svenskens natur. I stället har undervisningssystemet blivit så anpassat, att tillgången på olika kunskaper och färdigheter kan varieras i överensstämmelse med framtida efterfrågan. Naturligtvis beror ett dylikt syftes framgång av pålitligt skådande i framtiden och en godtagbar metod att styra yrkesvalet. Vad det första beträffar är Sverige välförsett med ekonomiskt förhandsberäknande institutioner, och regeringens planeringsmakt garanterar (ibland) att deras profetior går i uppfyllelse. Och i andra hand tillåter den centraliserade ledningen av all undervisning ett effektivt koordinerat styrande av yrkesvalet.

Det är alltså just (och bara) i yrkessammanhang som enhetssystemet visat sig så effektivt. Med skolbarnen från alla olika områden samlade i en enda stor enhet är det lätt att leda och välja ut. Ett barn är inte vid tidiga år dömt till den ena eller andra formen av utbildning. Systemet ger möjligheter åt alla och gör effektivt bruk av undervisningens råmaterial. Yrkeshandledning är obligatorisk och det finns specialister i de flesta skolor. Trädets krona är den akademiska sekundärskolan som leder till universitetet. I Sverige är den frivillig och baserad på valprincipen. Intagande där avhänger av ett poängsystem, och poängen sätts genom en examination på närmast föregående nivå. De erforderliga poängen varieras från år till år i anslutning till tillgången på platser. Om de lediga platserna är alltför få, går poängsiffran upp, och omvänt. Poängen är relativa, vilket betyder att de anger lärjungens standard i förhållande till klassen. Genom att man sålunda reglerar minimivärdena för inträde i gymnasiet kan en lämplig proportion av sökande fastställas för hela landet och antalet nyinträdda justeras. Två aspekter av systemet är värda att notera. För det första är det inte längre frågan om att bli godkänd eller underkänd i examen. Det som förr kallades att bli godkänd är ingen garanti för inträde; när underkännandets brännmärke tagits bort kvarstår bara de låga poängen. När examen tagits anses lärjungen ha slutfört sina stu-

dier. För att sedan bli intagen i en högre skola måste han höja sig över en viss kunskapsnivå. Men då måtten är relativa är det fördelaktigt att tillhöra en klass av det lägre genomsnittet, eftersom det är de sämsta eleverna, hur dessas anlag och skicklighet än må vara, som utmönstras. De som inte tar examen växlas över till yrkesutbildning därest de inte redan förut övertalats att gå dit av fri vilja. På så vis kan enhetsskolan i rätta händer bli en effektiv och relativt smärtfri mekanism för sortering av de unga och uppnående av bäst användning vad råmaterialet beträffar.

Och som det är med skolorna så är det också med universiteten. Tillträdet till de begärligaste och därför svåråtkomligaste ämnesgrupperna, såsom medicin, ingenjörsvetenskap och psykologi, är reglerat på nästan samma sätt som det till gymnasierna. Och även här, i den högre undervisningen, finns en obönhörlig, centraliserad administration.

De svenska universiteten styrs av ett centraliserat regeringsorgan, Universitetskanslerämbetet. Detta har absolut makt över universiteten, och akademisk oavhängighet är ett okänt begrepp. Universiteten skötes direkt av staten: det är så politikerna vill ha det. ”Akademisk oavhängighet”, säger herr Moberg, ”är oförenlig med ett modernt undervisningssystem. Universitetens syftemål uppställes av samhället, och då samhället ger det ekonomiska stödet har det både rätt och plikt att styra och dirigera deras aktivitet. Universiteten måste passa in på den dem anvisade platsen i det allmänna undervisningssystemet.”

Det finns en radikal skillnad mellan hur fakulteterna behandlas i Västeuropa och i Sverige. I Västeuropa är akademistaten regenterna och administrationen (åtminstone teoretiskt) dessas tjänare. Men i det svenska systemet betraktas administrationen som regenten och professorerna som dess tjänare. Och administrationen är inte, som vid ett engelskt eller amerikanskt universitet, en organisation som sköter en oavhängig enhet utan bara en gren av den civila landsstyrelsen.

Alla professorer utnämnes direkt av regeringen, och det egna universitetet har ingenting att säga till om vid valet. Kanslersämbetet i Stockholm förbereder nomineringen och kabinettet stadfäster valet. Kanslern, en hög civil ämbetsman till rangställning och makt likvärdig med en generaldirektör, är härskare över Sveriges samtliga universitet.

Hans utnämning är politisk, vilket i sin tur medför att lärostolarnas innehavare hyser samma åsikter som regeringen. Detta är livsviktigt vid professurer som har att göra med samhällets utformande och dirigerande, särskilt undervisning, ekonomi, sociologi och politik respektive statsvetenskap. Det är av intresse notera, att folk som når toppen inom hithörande ämnen äger eller i varje fall företräder en likriktad världsåskådning i överensstämmelse med arbetarrörelsens.

Då de sålunda saknar all autonomi är universiteten helt och hållet undergivna staten. Professorerna utses av regeringen men docenter och lektorer av Kanslersämbetet. Detta ämbetsverk sköter faktiskt med laga rätt universitetens angelägenheter in i minsta detalj; dess styrande är visst inte begränsat bara till utnämningar av lägre lärare. Budget, anslag och forskningens ledning och övervakning ligger inom ämbetets absoluta jurisdiktion. Alla kurser, studieplaner, examinationer och själva innehållet i föreläsningarna bestäms där.

Central styrelse bidrar självfallet till effektivitet. Enligt de svenska undervisningsmyndigheternas sätt att se är det klart slöseri med resurserna att undervisa i samma ämne på olika sätt. Det skulle, säger de, betyda att studenterna kunde föredra det ena universitetet framför det andra enbart på grund av en speciell akademisk stil, medan det är vida rationellare att låta kurserna över samma ämne ha exakt lika innehåll och meddelelsemönster, så att de inträdessökande kan fördelas på de olika universiteten utan förutfattad mening. Idealiskt vore att kunna övergå från ett universitet till ett annat utan att märka skillnaden. I praktiken är detta ännu inte bokstavligt möjligt, men myndigheterna strävar med orubblig seghet mot ett sådant mål.

Alla högre läroinstitutioner i Sverige är inte annat än grenar av en enda organisation och dirigeras utifrån. Det gäller likaväl de gamla universiteten i Uppsala och Lund som de moderna i Stockholm, Göteborg och Umeå. Kanslersämbetet har genomfört likriktning i studiekurser och undervisningssystem. ”Det vore dåraktigt”, säger Hans Löwbeer, universitetskansler vid tiden för reformen i slutet av 1960-talet, ”att tillåta någon variation. Vad skulle hända om man hade två graduerade, låt oss säga från Göteborg och Stockholm, som åtnjutit så olika undervisning att de saknade gemensam grund? Hur skulle de kunna tala med varandra? Och så situationen på arbetsmarknaden . . .”

Den allvarligaste invändningen mot universitetens oavhängighet enligt den svenska uppfattningen är att det skulle tillåta dem att själva bestämma vad de undervisade i. Handledningar har utarbetats för att producera examinerat folk i systemets avbild. Nationalekonomi, för att ta ett exempel, meddelas med syfte att framställa den svenska blandade ekonomin som enda godtagbara norm. På 1960-talet, när den officiella doktrinen gick i riktning mot större statlig kontroll, följde universiteten snällt efter. Med intresse kan noteras att det svenska systemet framställdes såsom liggande på ena sidan om en vattendelare med kapitalistvärlden på andra sidan. Det var uppenbarligen i den framställningen mindre skillnad mellan Sverige och kommuniststaterna än mellan Sverige och västerlandet.

Meddelandet av undervisning fick klart marxistisk färg. Ett bra exempel utgjorde första årskursen i nationalekonomi för Stockholms universitet läsåret 1970–71. Kapitlet om USA föreskrev som textbok *The Age of Imperialism* av en marxistisk författare vid namn Harry Magdorff. Kursboken var påtagligt tendentiös och syftade mot nedsvärtande av hela det amerikanska systemet. I något mindre grad blev hela den övriga västvärlden behandlad på liknande sätt. Men det viktigaste var att framställa dollarimperialismen som den allvarligaste av nuets faror, något som råkade vara partiets och i viss mån också regeringens uppfattning.

Den svenska undervisningens omvandling till ett uteslutande yrkesutbildande system under statens ledning har nödvändiggjort genomgripande och komplicerade förändringar av universiteten. Ett teknologiskt samhälle kräver inte bara teknologer. Som svenskarna för längesedan upptäckt är dessa inte ens nödvändiga som majoritet för en modern stats riktiga fungerande. Lika nödvändiga är lärare, ekonomer, administratorer, sociologer och planerare – kort sagt alla de sociala maskinskötare utan vilka ett modernt samhälle inte kan dirigeras. Och så blev vid 1960-talets mitt det svenska universitetssystemet reformerat i syfte att tillhandahålla de erforderliga specialisterna.

Filosofiska fakulteten, som i Sverige innefattar alla ämnen vilka inte förekommer vid de tekniska högskolorna och som förr i världen var en skola för ämbetsmän, hade av hävd avsevärda variationer i studierna. Som fallet ännu är vid de flesta västerländska universitet

gick man från det allmänna till det speciella, dvs. nykomlingen började med ett stort antal ämnen och specialiserade sig när han närmade sig examen. Svenskarna har nu vänt detta schema upp och ner: numera måste svenska studenter specialisera sig redan första året för att kunna förbereda sig för ett yrke, som erkännes som sådant av Arbetsmarknadsstyrelsen.

Det vore att gå för långt om man trodde att också de petnoga svenskarna kunde para ihop vartenda förefintligt yrke med en universitetskurs. Frånsett allt annat skulle det ha vidgat urvalet i stället för att begränsa det, som ju var reformens syfte. I stället uppdelades de erkända yrkena i sjutton huvudgrupper enligt Arbetsmarknadsstyrelsens officiella klassificeringssystem, och mot dessa grupper svarade sjutton tillåtna ämneskombinationer. Studierna är vad man kallar målinriktade, dvs. de väljes inte för att tillfredsställa studenternas önskemål utan för att fylla kraven hos något mer eller mindre realistiskt ändamål. Låt oss ta några få exempel. Att studera historia under första året innebär med nödvändighet att man väljer lärarens yrke; ingen annan möjlighet är tillåten emedan Kanslerämbetet och arbetsmarknaden beslutat att inget annat yrke behöver sagda ämne. Följande års studiekurser lämpas automatiskt efter detta antagande. Eller man kan tänka på den kurs som är känd vid alla svenska universitet som nr 6 (likriktningen sträcker sig till de futilaste detaljer). Den börjar med nationalekonomi, juridik och statistik och framskapar två slags specialister som är starkt efterfrågade av staten för det svenska samhället: ekonomen och samhällsplaneraren.

Idealet vore att studenterna helt berövades sin frihet att välja och efter lämplig testning utplacerades på sådant vis bland studiekurserna att tillgången på yrken kunde justeras med ledning av efterfrågan. I praktiken har de svenska myndigheterna valt en väg att uppnå samma mål genom ett system av påtryckning utan direkt tvång. Först och främst verkar kursmönstret i sig självt automatiskt i riktning mot allmän kanalisering från början till slutet. Det ligger i tingens natur att intresset med tiden begränsas också inom en genomsnittlig universitetsutbildnings sammanpressande tidsschema. Det normala är att om en student visar läggning för mångskiftande studier, han arbetar på sådant sätt i början för att senare koncentrera sig på något som tar hans in-

tresse i anspråk eller som påtvingats honom av nödvändigheten att tillfredsställa examinatorn. Om han blir tvingad att specialisera sig redan som nybörjare tenderar han till att fortsätta i det spår han fått sig tilldelat, ty begränsningstendensen är ju lika tillämplig i hans fall. Vidare kommer en student, som tvingas välja sina studier i anslutning till ett snävt inrutat kommande yrke, att känna sig instängd och rentav ängslig som resultat av sin åtagna förpliktelse. Det är osannolikt att han kan vidga sina intressen under universitetskarriärens gång, även om myndigheterna tillåter något större valfrihet på ett senare stadium.

Men andra och mer självfallna påtryckningsmedel har tillkommit i det svenska systemet. Sedan universiteten blivit rigoröst och exklusivt yrkesutbildande, är det logiskt att i sin tur yrkesvägledningen gjorts obligatorisk. I verkligheten föreligger en kombination med studiehandledningen, men skiljelinjen är dunkel. Alla studenter måste få sina kurser godkända av en studierektor, utan vars tillstånd ett ombyte av kurs är omöjligt. Då ett dylikt tillstånd inte är lätt att få, blir ett under första året träffat val nästan dödsäkert oåterkalleligt. Om man anpassar sådana övertalningsmetoder efter Arbetsmarknadsstyrelsens förslag underhjälpes den folkliga planeringen. Intima rådföringar mellan sagda styrelse och universiteten åstadkommer att handledningen överensstämmer med statens politik.

Uppfattningen av undervisningen som en civiliserande faktor har slopats. Numera betraktas den uteslutande som en rent praktisk uppfinning i ett teknologiskt dominerat samhälles tjänst. Myndigheterna medger öppet och faktiskt med ett slags stolthet att deras läroinstitutioner måste ses som rena undervisningsfabriker. Produktion är det enda de tar hänsyn till och kvantiteten är deras enda bedömelsenorm. För att än en gång citera herr Moberg: ”Vad vi sysslar med är att främja ekonomisk effektivitet”. Och det är på så sätt som resurserna exploateras från barnträdgårdsstadiet uppåt. ”Vi måste sprida undervisningen på bredden”, säger Moberg. ”Förr favoriserade vi begåvade barn och gav för lite stimulans åt genomsnittet. Följden blev ett slöseri som vi nu måste söka rätta till.”

Det har blivit officiell taktik att uppmuntrande av utomordentliga talanger är rent ödslande, då det koncentrerar för stora ansträngningar

till alltför få människor. Den energi som nedläggs på att hjälpa fram ett begåvat barn har ekonomiskt sett mindre effekt än om den utspriddes bland många genomsnittselever. Det godkända ändamålet är att extrahera de orörda duglighetsreserverna ur skolbarnens normala massa. I praktiken negligerar lärarna mera begåvade barn för att koncentrera sig på de mindre begåvade. Det finns inom Skolöverstyrelsen en åsiktsriktning som har agiterat för att man skall aktivt handikappa de talangfulla eleverna i jämlikhetens intresse. Det medges allmänt i lika mån bland lärare som undervisningsfunktionärer, att det svenska systemet uttänkts för medelmåttorna, medan de intelligenta handikappas eller straffbeläggs. ”Ett intelligent barn vill alltid ordna saker på egen hand”, lyder den vanliga försvarsformeln.

Detta skulle gränsa till självmord för varje samhälle som sätter värde på originalitet. Men det är fullt begripligt i ett samhälle som det svenska, där vad man vill ha bara är den lydige administratorn och uttolkaren av andras upptäkter. I terminologin från ”Du sköna nya värld” är det intelligensnivåerna Beta plus och högst eventuellt kanske Alfa som är önskvärda, men avgjort inte Alfa plus.

Vid sidan av de rent ekonomiska skälen för universitetsreformen och kursernas begränsande fanns också betydande sociala skäl. Herr Moberg än en gång: ”Undervisningens expansion och den stigande efterfrågan på examinerat folk måste tillföra universiteten en helt ny studenttyp. Denna skulle komma från den lägre medelklassen och ha en ny social bakgrund, utan akademiska traditioner i hemmet. Lämnad åt sig själv skulle en sådan student lätt bli förvillad och besviken samt benägen att revoltera”.

Uttalandet ådagalägger ett visst förutseende. Herr Moberg ger här uttryck för de svenska undervisningsreformatorernas högst privata resonemang, när de formulerade sina planer på 1950-talet och vid 1940-talets slut. Det var nästan två årtionden före de epidemiska studentoroligheterna och de franska ”händelserna” i maj 1968. Vi måste komma ihåg att det var på en tid då de oexaminerade utgjorde en sällsynt lätthanterlig människogrupp, inställd bara på att ta examen och i nödfall med ångutsläppande säkerhetsventiler i de politiskt oskyldiga metoderna ”fruntimmer” och ”supning”.

Genom tvånget att specialisera sig på tidigt stadium skulle studen-

terna besparas den begynnande ovisshetens förvirring och nödvändigheten av att själva fatta ett beslut. Vidare antogs att tack vare kravet på universitetens yrkesutbildande natur och genom att man spelade på säkerhetstankens anfäktelse eller rättare skräcken för dess framtida förlorande den nyvordne studenten skulle bli mer mottaglig för ledning och dirigerande. Och så blev det också.

Det var ett av skälen till att de svenska universiteten klarade sig undan så lätt vid 1968 års studentoroligheter. Det förekom någon oro bland de sociologistuderande i Stockholm, men den måste mindre tillskrivas inhemska motiv än ett efterapande av utländska förebilder. Vid ett tillfälle utsände svensk TV ett långdraget och romantiserat program om dagens studentupploppp i Paris. Ungefär två timmar därefter var upphetsade studenter i full gång på Stockholms gator med krigsrop och i all hast hopsmorda banér som tydligt kopierats på ljud och bild som de upplevat och absorberat från det lilla TV-programmet ett par timmar tidigare.

Någon mer varaktig oro har inte förekommit, möjligen med undantag för åtföljande ny vänsteragitation bland sociologi- och lärarkallsstudenter. Med början inom en stridbar kärngrupp 1968 blev stockholmsstudenterna i sociologi i samlad klunga helomvända till neomarxistiskt tänkande. Marxister skaffade sig makt över representationsorganen. Det blev nödvändigt att följa uppställningsorder för att undvika obehagligheter, här var det bara att marschera med. Om någon vågade ignorera den stil i kläder och frisyr, som imiterats från Fidel Castro, blev han bojkottad som icke önskvärd reaktionär. Atmosfären var så laddad att studenter med moderat klädsmak (och inställning) fann sig tvungna att lämna sällskapet och välja ny studielinje.

Kanske är oro en oriktig beteckning för det som skedde. Den nya vänstern önskade inte schism utan förändring. De understöddes av de flesta bland de akademiska lärarna, då utvecklingen av en radikal studentkår sammanföll med en generationsväxling bland studenternas lärare, vilken hade marxismen i sitt släptåg. Agitationen ledde till (eller beledsagades av) ett slopande av den ortodoxa amerikanska sociologin, som förut införts, och avvisandet av allt som kunde kallas ”officiell västerländsk” undervisning. I stället infördes en mer radikal

undervisning och extremt vänsterorienterade textböcker dominerade. Det är oklart i vad mån allt detta är kätteri och i vad mån det godkännes av myndigheterna. I varje fall svär det ingalunda mot socialdemokratins vänstervridningsmål. Och genom att avstå från att undertrycka rörelsen bekräftade regeringen sin taktik att exploatera studentradikalismen för sina egna syften.

Inom själva forskningen har kontrollen av universiteten och införandet av rigorösa finansiella åtgärder gett staten ett i det närmaste absolut grepp om samtliga verksamhetsgrenar. En liten kommitté, som avlägger rapport direkt till statsministern, beslutar om forskningstaktiken på alla fält, medan besläktade organ, särskilt Universitetskanslersämbetet, administrerar i detaljerna. Varje särskilt projekt måste först godkännas centralt innan det kan igångsättas i en offentlig institution, och på samma sätt måste samtliga anslag beviljas centralt. Smärre planer avvisas och de stora favoriseras, med resultat att handhavandet förenklas genom antalets reducering, även om detta inte alltid ligger i själva avsikten. Sådant främjar regeringens direkta dirigerande av praktiskt taget all forskning. Så viktig anses denna makt vara, att universitetens forskare måste förständigas att avvisa varje utländsk ansökan om aktivitet i Sverige i syfte att tilltäppa alla luckor i övervakningen. När speciella omständigheter föreligger kan undantag göras men endast med de centrala myndigheternas tillstånd.

Detta låter i hög grad som nyheter från *Utopia.* Ett av problemen i den moderna forskningens invecklade labyrint är hur man skall distribuera resurserna och utnyttja tillgångarna. Dubbleringar är bara de mest påtagliga av de slöserier som kan undvikas genom centraldirigering – och Sverige har faktiskt lyckats förverkliga det sista målet i Utopia. Staten dirigerar all forskning av någon som helst betydelse. Privata institut finns inte och den privata industrin sysslar bara med produktionens förbättrande och konkurrerar inte. Men också där är kommunikationerna med regeringen av sådan art att officiella önskemål i allmänhet villigt tillmötesgås.

Då regeringen har det hela under fullständig kontroll framkallar den svenska forskningens former bilden av regeringsavsikter. Till att börja med har den rena och oberoende forskningen slopats, och tillämpande forskning är den enda godkända varianten. Arbete på tekniska fram-

steg har inskränkts till förmån för sociologiska och utbildningsmässiga forskningar, som sysslar med kontroll över människor. Detta sker fullt medvetet. Teknologien har hunnit förbi de mänskliga institutionerna och för att göra rätt bruk av det vi har krävs kompenserande framsteg på människoplanet. Det är inte teknologiska upptäckter man vill ha utan nya sociologiska sådana. Nya metoder för att kunna länka och sköta en befolkning erfordras för att kunna tillämpa vetenskapens och industrins förmåner.

Vetenskapliga framtidsprognoser är ett område som en klok härskare bör kontrollera. Det är öppet bekymmersamt om expertuppfattningen motsäger den officiella politiken, ty det sätter regeringens trovärdighet i tvivel. Omvänt skänker lämpliga orakel ökad styrka åt görandet av något, så att det blir som i den bibliska frasen: "Varde det så!" Det är därför inte ägnat att förvåna att den svenska regeringen tagit steg i riktning mot exploatering av förutseendet i framtiden. När Svenska Ingenjörsvetenskapsakademien föreslog upprättande av ett futurologiskt institut gjorde regeringen invändningar emedan det skulle ha betytt uppträdandet av en oavhängig korporation. I stället utnämndes 1971 en officiell undersökningskommission för att studera futurologiens utveckling i Sverige. De direktiv kommissionen fick visade att statlig ledning var yttersta målet.

En kommentar till kommissionens arbete av statsminister Olof Palme visar att den svenska regeringen betraktar futurologien mindre som förutsägelse än som manipulation. "Utländska projekt", sa han när den futurologiska institutioinen grundades, "dirigeras av militära och industriella intressen (han tänkte på Amerika som "tänkte stridsvagnar" på Rand-korporationens linje; detta uttalades visserligen inte öppet, men insinuationer spelar en betydande roll i den svenska politiska rustkammaren och kan bli vida verkningsfullare genom sin appell till suggestionsförmågan än om man sagt saker rakt ut). Det är därför alldeles naturligt att studier över framtiden influeras av de personers speciella önskemål som ger orderna". Herr Palme var inte intresserad av att få bort dirigerandet, däremot av att det kom i rätta händer. Han ville vare sig ha utländskt inflytande i den svenska futurologien eller inhemsk konkurrens, utan statlig kontroll. Det har också sedan en tid tillbaka utgjort en socialdemokratisk princip att forskning av alla slag

måste underordnas de politiska mål som uppställts av regeringen. Exakt samma sak föreslogs av det ryska kommunistpartiets sekreterare Leonid Breznev på 24:de partikongressen 1971.

Det kan synas underligt att en demokratiskt vald svensk regering skulle med en despotisk rysk regim dela målsättningen av den vetenskapliga oavhängighetens nedskärning. Men vad som tycks ännu underligare är att det inte varit någon offentlig protest. Forskare kan då och då mumla för sig själva, men de föredrar att inte uttala sina reservationer offentligt. Den lilla kritik som banar sig väg till öppna fältet kommer från vänstern och gäller inte den intellektuella oavhängigheten, utan vilka kommissarierna skall vara. Ur den synpunkten sett är felet i Sveriges fall inte att forskningen är dirigerad utan att det snarare är kapitalisterna än folket självt som dirigerar. Man får intrycket att intellektuell oavhängighet är något man inte begriper. Faktiskt påminner frånvaron av protest mot den svenska forskningens tvångströja om den spanska inkvisitionen. Under de nästan fyra århundraden, som denna speciella institution fanns till, rönte den praktiskt taget ingen kritik i hemlandet, varken förstulet eller på annat sätt, detta till de personers förtvivlan som sökt bevisa att inkvisitionen inte åtnjöt överväldigande folkligt stöd.

Som ett urskiljbart mönster i den svenska ekonomin föreslår den politiska och sociologiska forskningen att endast de projekt befrämjas och tillåts som direkt understöder regeringens syften och partiets program. Den pedagogiska forskningen koncentreras till ett konditionerande av barnen att handla och tänka kollektivt; en god del av arbetet har avklarats i förväg genom den tvångsmässiga skolundervisningen. Sociologisk forskning tenderar mot ett beteendelära i Pavlovs anda och söker allmänt medel att förändra folket genom att begagna sig av miljön.

En i en kriminologisk undersökning engagerad herre föreslog en gång hjärntvätt, och det var på håret när att han fått förslaget igenom. Utvalda fångar skulle hållas på indragna ransoner och alltid få sin mat av en speciell vakt för att på så vis få till stånd intim kontakt med denne. När sedan måltiderna gjordes rikligare skulle ett slags avhängighet byggas upp som gav vederbörande vakt mentalt grepp på fången, vilken slutligen skulle rehabiliteras genom suggession. Poängen i histo-

rien ligger i att de statliga fängelsernas högste chef gillade experimentet, vilket stoppades i sista sekunden enbart av fruktan för omedelbara *politiska* konsekvenser. Några etiska invändningar gjordes inte; det beslöts att försöket faktiskt skulle göras, men först när den allmänna opinionen var mogen.

Ibland kan forskningen eller i varje fall den akademiska lärdomen användas för relativt grova politiska ändamål. Vid mitten av 1960-talet kände sig svenska regeringen, som då som bäst utnyttjade antiamerikanismen, nödsakad att ta avstånd från eller bortförklara eftergifterna för de amerikanska påtryckningarna under det kalla kriget, speciellt exportspärren till kommunistblocket. En välkänd intellektuell i regeringspartiet, dr Gunnar Adler-Karlsson, tilläts därför skriva en doktorsavhandling om ineffektiviteten av ekonomiska förbud överhuvud och detta i synnerhet. Han fick statsanslag för sitt arbete och dessutom fri tillgång till statshandlingar och kabinettsprotokoll, som annars var spärrade för allmänheten. I avhandlingen ville han enligt egna uppgifter påvisa att svenska regeringen varit föremål för amerikansk påtryckning av ett slag som tycktes frita Sverige från allt ansvar. Genom att framlägga fallet i form av en akademisk tes uppnådde man trovärdighet av officiella statshandlingar utan att behöva ådra sig officiell ansvarsförbindelse. Det finns också en del som tyder på att Adler-Karlssons avhandling fick den önskade effekten på allmänheten.

Undervisning och forskning har sålunda båda exploaterats för att fylla statens och partiets behov. I det överväldigande flertalet fall accepterar folk systemet. Studenterna följer sina yrkesutbildande direktiv och underkastar sig universitets grupporganisation. Det medges att planerarnas vision ibland vacklar och slår fel. Alltför många studenter sviker förväntningarna på grund av bristfällig skolning; produktionen av examinerat folk får lätt en icke avsedd slagsida, så att det t.ex. blev stort överflöd på lärare mot 1960-talets slut. Det viktigaste är dock att de flesta akademiker undergivet fogat sig. En del kanske knotar i tysthet; andra skaffar sig att göra som blivande *apparatchiks;* ett fåtal simulerar rätt politisk inställning till främjande av sin karriär. Det är underkastelse längs hela linjen.

Undervisning och forskning är anmärkningsvärt konsekventa och

likriktade i Sverige. De visar att när regeringen och partiet säger att undervisningen skall brukas till att förändra samhället, så är det inte löst prat. Summariskt sagt har det svenska undervisningssystemet omlagts för att tjäna det nya samhället. Det reducerar individualiteten och söker framproducera socialt välanpassat folk med kollektivt tänkesätt. Det har brutit upp de gamla lojalitetsmönstren, och i stället för att acceptera lärare, föräldrar och den förut härskande klassen av förmögna och industriella underkastar sig den nye svensken ett kollektiv, som regeras av en diktatorisk klick. Det motarbetar originalitet och oberoende och uppmuntrar villigheten att tjäna statens intressen. Studenterna låter sig utan vidare uppskiktas i studielinjer och klassifikationer och begagnas till lagarbeten som föreskrivs av myndigheterna. Det är inte den teknologiske utan den sociale manipulatorn som blivit det mest eftertraktade bland yrken. Och över alltsammans är det samhället, gruppen, kollektivet som för spiran.

”Teknologi”, säger statsrådet Moberg, ”kräver ett kollektiv. Folk känner att de förlorar för mycket om de utvecklar sin individualitet”. Det finns inget skäl att betvivla hans ord, i varje fall inte i Sverige. Men undervisningen är bara ett av medlen att konditionera människorna för kollektivet. Vi skall nu övergå till andra och lika övertygande och säkra instrument.

12. Miljökvarnens mäld

Det behövs ingen särskild filosofi till för att inse hur människor påverkas av sin omgivning. Men endast en bergfast övertygad behaviourist skulle medvetet söka omforma personligheten genom att förändra människans hemvist. Ryssarna har naturligtvis gjort så. Sedan revolutionen har de placerat samtliga medborgare i städerna och många av dem på landsbygden också i stora lägenhetsblock, inte bara för att det underlättar spionerande och kontroll, utan emedan en sådan levnadsform kan användas till att främja kollektivt tänkesätt. Omvänt har privathusen (frånsett *dachas* för de privilegierade) blivit bannlysta emedan de främjar borgerlig individualism. I sig självt är naturligtvis boendet i lägenheter inte tvunget ett medel för grupporganisation. Det är tvivelaktigt om de privilegierade hyresgästerna på Sloane Square eller Fifth Avenue har gjorts tillgängligare för statens herravälde emedan deras bostäder råkar ha upptornats över varandra i stället för att radas upp längs marken. För att kunna bli till ett instrument för manipulation måste levnadsomständigheterna utnyttjas medvetet. De måste utgöra en del av ett allmänt mönster för social ingenjörsteknik. Men finns detta, då tillhör arkitekturen och stadsplaneringen konditioneringens subtilaste och maktfullkomligaste redskap.

Det är bara vad man kunde vänta sig att Sovjetunionen skulle inse möjligheterna hos en indoktrinering genom miljön. Mindre självklart är kanske att ett land utanför kommunistblocket skulle skänka miljön så stor uppmärksamhet. Men svenskarna har i stort sett fullföljt samma mål som ryssarna: skapandet av den nya människan, med för det nya samhället, individualismens tillbakaträngande, framskapandet av en kollektiv mentalitet och överallt tillämpandet av central dirigering. Vad värre är, Sverige tycks ha överträffat Sovjetunionen. Frånsett andra omständigheter är detta fullt möjligt emedan Sverige har bättre ”ingenjörer” och administratörer och emedan de svenska arkitekterna blivit ideologins villiga tjänare. När svenskarna ändrar sina idéer, så gör de det fullt ut och lämnar ingen plats för kritik eller reservationer.

Landet saknar intellektuellt försvar, allt nytt slår igenom utan att motstånd bjuds.

Det svenska "landskapet" röjer vid första anblicken närvaron av en planeringens mästare och ett inskyfflande av folk i nya bostadsmönster. Fast det finns massor av land med en befolkningstäthet som ofta gränsar till halv ödemark, finns det dock runt varje stad ett myller av nyuppförda skyskrapor. Vida sträckor av obebodd skog eller böljande åkerfält brytes periodiskt av konkreta tornkomplex tätt intill varandra. I Stockholms omgivningar har hela förstäder nerhällts i en enda byggnad. Allting förefaller nytt, åtminstone kring städerna. Det är så att det måste vara så, ty alltsedan 1930-talet har Sverige varit planerarens drömland. Under fyra tättpackade årtionden har sen dess industrialiseringen slukats med hull och hår. Landet har urbaniserats, folk har tvingats från bondlandet till städerna. Och med folket på så vis gjort rotlöst och på flyttande fot, har här blivit en idealisk situation för den som vill skapa en ny miljö.

Lagar och förordningar, som utfärdats vartefter, har reglerat all byggnation i Sverige och lagt den i den offentliga administrationens hand. De lokala myndigheterna har lagligt tryggat monopol på all stadsplanering och tomternas utveckling. Det betyder inte att privata entreprenörer förklarats i akt och bann utan att kommunalstyrelserna bredvid sin plikt att godkänna och sin makt att ändra planerna också har prerogativet att bestämma vem som skall bygga och vad som får byggas. I praktiken hör ca 85 % av all nybyggnation till ekonomins allmänna sektor. Det betyder kommunerna och kooperativa bostadsföreningar, som genom sin finansiering och sina politiska förbindelser kan anses vara statens understödsgivare. Av själva konstruktionerna uppföres ungefär hälften av privata entreprenörer och resten av olika offentliga koncerner eller organisationer, som genom någon korporation står i förbindelse med regeringen. Bästa exemplet härpå är "Riksbyggen" som ägs av fackföreningarna och vanligen leds av en politiskt utnämnd verkst. direktör, ibland en f.d. minister. Det är i verkligheten en del av regeringen eller åtminstone en partifavoriserad organisation.

Åtminstone teoretiskt anses den lokala styrelsen åtnjuta stor självständighet i Sverige. Men i realiteten ger olika finansiella och administrativa uppfinningar och knep åt den centrala regeringen all den

makt till tvång som den behöver, så att de lokala ärendena till alla avsikter och syftemål står under dess kontroll. I fråga om stadsplanering använder man skatter och pålagor till att nerskära oönskad byggnation. Vidare är genom kreditgivningen kommunerna underkastade regeringens konstanta dirigerande. På ena eller andra sättet är de undergivna statens vilja. I ena fallet bestämmer centralbanken hur krediten skall fördelas, i andra fallet bestämmer staten direkt hur och när pengarna finns tillgängliga. Vidare kan lån och inteckningar bli föremål för restriktioner som avgör vad slags byggnation som är tillåten. För att ta ett exempel: kostnaderna för enskilda hus kan göras så ofantliga att även om en kommun skulle vilja gynna ägaren–innehavaren, det blir ekonomiskt omöjligt att göra det.

Vid sidan av de finansiella medlen har staten också administrativa fuffens för att övervaka de lokala styrelserna. Landet administreras på så vis att varje lokalstyrelse motsvaras av en central agentgren. Sverige är uppdelat i 27 provinser eller län, och inom vart och ett finns en tvådubbel auktoritet. Först och främst har man det provinsiella rådet eller landstinget, valt av invånarna och utgörande en kommunerna överordnad grupp. I England skulle de i stort sett motsvara grevskapsråden, i USA *the State Government*. Men parallellt med lokaladministrationen finns det också i varje län en regional agent för centralregeringen – och detta håller i verkligheten, om också inte i teorin, de lokala myndigheterna i schack. Vid planerande ser denna myndighet till att kommunerna inte avviker för mycket från den av staten formulerade politiken. Teoretiskt kan dess makt vara begränsad, men i verkligheten får den avsevärd styrka genom det svenska regeringssystemet. Bakom kulisserna kan statens representanter i ”spindelvävsnätet av kontakter” ge sina önskemål till känna och undvika de flesta offentliga kontroverser. Och då det byråkratiska etablissemanget på alla nivåer vill undvika varje antydan till skandal, fungerar systemet genom en form av naturlig konspiration. För att ta ett konkret exempel: om trots alla statliga direktiv en kommun envisas med att bygga småhus i stället för hyreskaserner, kommer en diskret antydan från centralregeringens regionala representant om att erforderlig kredit inte kommer att beviljas, och då ändrar man strax uppfattning.

Regeringen äger till sitt förfogande en central organisation för att

genomföra rikstaktik i miljöfrågan. Det är den s.k. riksplaneringsstyrelsen, en myndighet som övervakar kommunerna och planerar jordens användning i hela landet. Denna nämnd har bestämt hur varje kvadratcentimeter territorium skall begagnas och sammanjämkar kommunala planer med varandra, så att det inte blir några konflikter, överskiktningar eller motsättningar.

Genom att begagna sig av planeringslagar och finansiell makt kan staten genomdriva central planering och likriktad byggnadspolitik. En liten centraliserad administrationsgrupp kan forma om hela landet, obesvärad av motstånd eller kommunal obstruktion.

Planerande är inte ett tomt ord då det föreligger offentlig makt i den vitala frågan att förvärva jord. Expropriation är en lätt sak i Sverige, den erfordrar en enkel administrativ order, över vilken det inte finns några klagomöjligheter. I praktiken är expropriationen en rutinsak som inte medför något längre uppskov, och myndigheterna förvärvar jord som de önskar då deras beslut är omöjligt att bestrida. Då hela saken är begränsad till en administrativ procedur, rättegång och allt, bekräftar detta vilket grepp byråkratin har på medborgaren. För anglosaxaren skulle det verka orättvist, för svensken är det normalt, och det är bara sällan det höjs protester.

Staten kan utan hinder bestämma hur medborgaren skall bo. Följaktligen är det inte så mycket till arkitekter och stadsplanerare man måste vända sig i Sverige för att få klarhet om arkitekturens och stadsplaneringens syfte, som till politiker och byråkrater. Staten har obestridd rätt och makt att förändra landets hela ansikte. Vad vill den då och vad är dess motiv?

Arkitekturens och stadsplaneringens syfte, som detta definieras av socialdemokratiska ideologer, är att förändra samhället i den riktning partiet angivit. Men i sin enklaste aspekt och med anförande av det mest öppet erkända syftet betyder det främjande av jämlikhet. Första konkreta målet måste bli att blanda befolkningen som en kortlek, att nedbryta klasskillnaderna, och det är här de första invändningarna mot småhus börjar uppträda. Herr Lennart Holm, generaldirektör för riksplaneringsstyrelsen, säger: ”Småhusens ställning är dålig. De uppmuntrar till social skiktbildning, och det är det vi önskar undvika”. En annan auktoritet, industriminister Rune Johansson, uttrycker saken så

här: ”Förstäder bestående av privathem betyder social avsöndring. Vanliga arbetare har inte råd att bo i sådana”.

”Vi kan inte tillåta att detta fortsätter”, säger herr Holm. ”Vi kan inte tillåta att folk behåller sina olikheter. Folk måste uppge sin rätt att själva välja sina grannar.”

I verkligheten finns det mycket få förstäder av den typ Holm åsyftar. I Stockholms omgivningar finns det bara två, Bromma och Djursholm. Bägge är de produkter av 1930-talet och imitationer av de engelska trädgårdsförstädernas idé. Men 1970 räknade stadsplanerarna med att de skulle försvinna om ett årtionde eller två. Stockholms nya utveckling skulle betyda också dessa trädgårdsstäders förstörande och förvandling till en bostadsform mer i tidens anda. Ogillandet av sådana förstäder är visst inte begränsat till ett fåtal planerande mandariner. När de talar så gör de det på folkmeningens vägnar, som i sin tur formats genom oavbruten propaganda.

Vad som skiljer hemmen i dessa förstäder, som är så jämmerligt få, från andra svenska hem, är att de står på egen grund. De skänker därför ett levnadssätt som är artskilt från hela det övriga stads-Sverige. Antingen han bor i en hyreslägenhet (det vanligaste) eller i ett radhus befinner sig genomsnittssvensken i en atmosfär av samfällighet utan någon avskild trädgård, där han kan dra sig tillbaka. Men folk i de få trädgårdsförstäderna har det privilegiet. Den ledande liberala dagstidningen Dagens Nyheter publicerade en gång ett flygfoto för att visa vilka arealer som upptas av detta bostadssätt. Det var ett fel, sa tidningen, emedan det var ett privilegium och emedan det uppammade själviskhet. De som bor i dessa förstäder tillhör de högre eller de välutbildade professionella klasserna samt folk som längtar efter en annan livsstil. De har råd till det val de träffat, de vet att de med sitt privilegium inte berövar någon en anständig levnadsstandard, och likväl känner de sig belägrade och illa till mods. En bokförläggare som bor på antytt sätt uttrycker det så här: ”Det är ständig press på denna annorlunda miljö. Det är inte frågan om pengar. Det finns många förstäder som är dyrare än Djursholm, men livsstilen där tillhör den godkända typen: i hyreskaserner, i terrasshus eller radhus som packats samman. Men om man bor i en villa som står på egen grund är det en annan sak. Dagligen upplever man försök att misskreditera eller riva

den. Invånarna anklagas för att vara reaktionära, men det är bara en ursäkt. Det är inte husinvånarna utan miljön man är ute efter. Sist och slutligen är det många med extremt radikala åsikter, som t.ex. jag själv, som bor på detta sätt. Men vi är annorlunda och vill ha ett annorlunda sätt att leva och bo. Det retar man sig på. Det väntas av oss att vi bor efter det godkända mönstret. Jag kan känna trycket på Djursholm, de vill få bort alltsammans."

Detta är alltså en av de styrda. De styrandes talan får föras av professor Bror Rexed, som också har stort inflytande på stadsplaneringen: "Vårt undervisningssystem går ut på att socialisera folk vid betydligt tidigare ålder, och ungt folk tycker inte om tanken på privathus långt från centrum. De har lärt sig att isolering är av ondo och vill helst flytta till ett centrum. Som följd därav kommer orter som Djursholm att försvinna automatiskt. Det blir inte nödvändigt att riva ner dem."

Även om detta är ett fall där önskemålet är tankens fader, är det icke desto mindre intressant. Professor Rered, generaldirektör för Socialstyrelsen, är socialdemokrat och hans parti har demonstrerat fundamentalt ogillande av enfamiljshus och privatägda tomter. Men det är inte bara en fråga om politisk inriktning. Samma åsikt förekommer bland liberalerna och säkert bland planeringsbyråkraterna, vad parti de än tillhör.

Den mest allvarliga invändningen mot enfamiljshuset och ägandet av en villa är att sådant motverkar planeringsmekanismen. En man med egen villa reser sig naturligtvis mot byråkratin på ett sätt som en hyresgäst aldrig skulle göra. Invånare i de nordsvenska länen hade sparat och arbetat hårt för att kunna bygga sina egna hem men fann bara, när de flyttat in, att det inte längre fanns något arbete för dem – "och där satt de med villor men utan jobb", för att tala med en bostadstjänsteman. Naturligtvis vill en villaägare inte gärna flytta, även om han är arbetslös. Med sitt fasthängande vid den egna torvan motstår därför villaägaren locktonerna som ber honom flytta från orten. Och det passar inte i regeringens notisbok, där med fetstil står rubriken: "Arbetets rörlighet framför allt".

Det är medveten svensk politik att avfolka landsbygden och koncentrera invånarna till städer och stadsliknande samhällen. Tvångsförflyttning är ogenomförbar, men ekonomisk och social press användes

i stället. Områden som skall få den önskade behandlingen berövas pengar och kommunikationer. Landsbygdens skolor stängs, och den omständigheten att barnen måste resa upp till 3–4 mil varenda dag till närmaste stad för att gå i skolan blir ett starkt påtryckningsmedel för flyttning.

Finansiellt består påtryckningarna i att man gör småbrukarnas ekonomiska utskylder allt tyngre och uppmuntrar flykten från landsbygden. Regeringen vill ha en stor stadsbefolkning kring de viktigaste industrierna i södra Sverige och ett litet antal av stora, i hög grad mekaniserade jordbruk. Det är också urbanisering enligt statsdirektiv.

Regeringen vill ha rörlighet, och planeringsmyndigheterna medger öppet att privat äganderätt därvid utgör ett hinder. På 1960-talet fick man en belysning av detta i det ryktbara fallet Båtskärsnäs i Nordsverige. Det var ett sågverksbruk längst upp i norr vid Bottniska viken och fick dubbel betydelse, då det inte bara var föremål för landsbygdens avfolkande utan dessutom ett statsägt företag. Sågverket blev nerlagt 1966 under förevändning att det bar sig inte. Regeringen begagnade alla medel att få folk att flytta därifrån och erbjöd arbete annanstans, företrädesvis sydpå. Men i stället för att utan vidare kunna likvidera ett lantdistrikt fann sig regeringen ställd inför nya problem. De flesta av arbetarna hade köpt sig egna hus och vägrade röra sig ur fläcken. De levde på social välfärd, de ansatte regeringen med krav på sågverkets öppnande på nytt, de försökte (utan framgång) på eget initiativ dra dit ny industri. Undantagen utgjordes av de få som inte råkade ha egna hus utan som hyrde. De flyttade efter ringa övertalning om också med djup olust.

Historien gav något att tänka på. Då staten inser att husägarskap utgör ett ankare vid torvan föredrar den att inte uppmuntra sådant. Även om avskilda hus inte alltid kan undvikas söker man avråda från privat ägande. Bostadsmyndigheterna föredrar uthyrande emedan känslan av ägande då är borta, de privata besparingarna är inte nedlagda i fast egendom och banden till en speciell ort är inte så starka. Resonemanget är tillämpligt på både landsbygden och städerna. Planerarna ser framför sig ett rörligt och föränderligt samhälle; fabriker växer upp och försvinner, och medborgaren måste vara beredd att flytta med sitt arbete. Varaktighet får inte uppmuntras.

I alla avseenden blir boende i hyreskaserner favoriserat av myndigheterna. Siffror visar att staten fått sin vilja igenom. Av alla nybyggnader utgör de egna husen högst en tredjedel, resten är hyreshus. Kring städerna är proportionen mindre än 15 % enfamiljshus mot mer än 85 % hyreskaserner. Och likväl måste svenskarna, från början ett folk av bönder, antas önska sig egna hem. Samtalar man med dem visar det sig också vara så; den svenska standarddrömmen är ”ett litet rödmålat hus på landet”. (Färgen är traditionell: de svenska husen, alltid av trä, har sedan århundraden ständigt målats i rödbrunt, en färg framställd av kopparsalt.) Siffror bekräftar saken. Opinionsundersökningar visar att två tredjedelar av alla svenskar som nu bor i hyreskaserner skulle föredra egna småhus. Utrymmet i deras land skulle göra det mer än möjligt. Ändå har de låtit övertala sig att ge avkall på sina önskemål och anta ett för dem artfrämmande sätt att leva. Protester har inte rests och klagomålen är sällsynta. Bostadsbristen har tillhandahållit det erforderliga tvångsmedlet.

Sedan sista kriget har bostadsbrist utgjort Sveriges endemiska sjukdom. Antingen den medvetet skapats och vidmakthållits eller inte, har den visat sig utomordentligt lämplig. Berövade alternativ och tvingade att ta vad de kan få har svenskarna tvingats bo på det sätt planeringsmyndigheterna beslutat. Den medelålders svensken har glömt vad val av bostad betyder, och mer än halva befolkningen har aldrig känt till det. Två generationer har vuxit upp i tron att detta är det enda föreställbara sakläget. De flesta svenskar vägrar tro att man i andra länder kan välja och vraka: i deras eget land kan inte ens de rika få göra så.

Att det skulle finnas knapphet på bostäder i Sverige är omöjligt att begripa. Sverige undgick all förödelse i båda krigen och besparades därmed bördan att återuppbygga. Andra, mindre lyckligt lottade länder har trots allt funnit vägar att besegra sina svårigheter. Finland, som är både mindre och fattigare än Sverige med en befolkning på 4½ miljon, förde krig mot Ryssland från 1939 till 1944, måste som resultat därav avträda en femtedel av sitt territorium och ta emot 450.000 flyktingar utom att de fick vidkännas förstöringen av 100.000 hem. Likväl hade finnarna omkring 1956 täckt sina förluster, och sen dess har landet inte haft någon bostadsbrist. Svenskarna ursäktar sig

med att finansiella medel måst tillföras industrin i och för expansion. Men finnarna satt vida värre till. Sverige hade hållit sina fabriker i gång under hela kriget och njutit fördelarna av oavbruten högkonjunktur och ohindrade investeringar. Den finska industrin var å andra sidan decimerad, och förutom allt återuppbyggnadsarbetet efter kriget måste stål- och skeppsbyggnadsindustrierna expandera för att man skulle kunna betala de dryga krigsskadestånden. Man kan kanske säga att finnarna återhämtade sig så snabbt emedan de slopade hyreskontrollen och därmed gav marknadskrafterna frihet att verka. Därav skulle följa att svenskarna medvetet skapat bostadsbrist genom att fasthålla vid regeringens inblandning.

Det kan vara så eller inte vara så, men åtminstone gäller det en kontrollerad brist. Även om ingen valfrihet funnits har åtminstone direkt misär varit sällsynt. Enligt lag måste all bostadsanskaffning i tätorter gå genom kommunala agenturer, där väntelistorna är lika permanenta som långa. Familjer i de större städerna kan bli tilldelade en lägenhet efter några års väntan, men en ensamstående person i Stockholm måste vänta upp till femton år. Allmänheten har tåligt accepterat detta sakernas tillstånd, och i det ena valet efter det andra har regeringen omvalts utan ha blivit lidande på eländet. Det blev också en annan produkt av den ekonomiska fatalismen. Byggnationen fortskred – ett landskap prickat med grävmaskiner och lyftkranar bevisade det – och om den likväl befanns otillräcklig, skyllde man från officiellt håll i ständigt upprepade förklaringar på det ekonomiska tvånget. Och då svenskarna tror på de ekonomiska krafterna som på något oemotståndligt och nästan gudomligt, accepterade de passivt situationen.

Pinsam brist och direkt nödläge existerar bara i de större städerna. I småstäderna och på landsbygden kan vanligen tillgången tillfredsställa efterfrågan, men bostädernas art är strängt förutbestämd genom stadsplaneringens mekanism. Ett mycket extremt exempel utgör Lappland, där bönder och jägare som vant sig vid ödemarkens oavhängighet och frihet intvingats i ett urbant bostadsmönster. I Svappavaara, en avsigkommen by på den nordsvenska tundran, hade öppen järngruvhantering igångsatts vid 1950-talets slut. Den gav arbete åt en fattig småbrukarbefolkning. De ägde jord i närheten, och vad de ville (och mycket väl hade råd med) var att bygga sina egna småvillor. De

var mer än villiga att leva långt ute och resa till sitt arbete dagligen för att bevara sin gamla livsform. Men de tilläts inte att göra det.

Fastän Svappavaara är beläget närmast i en ödemark, lades det under stadsplanering och underordnades regimen i en annan gruvstad, Kiruna, som låg sex till sju mil åstad. Oaktat läget mitt på öppna tundran uppfördes i Svappavaara en replik av en förstad i ett folkvimlande land. Dess centrum utgjordes av en fantastisk, jättelik hyreskasern, fyra våningar hög och i det närmaste 190 m i längd från ena änden till den andra. Hånfullt kallade man den "Ormen långe". Tätt packade uppåt detta monster stod flera hundratal hus, somliga rad i rad, andra direkta radhus, några fristående men nästan alltid mur i mur med andra. Hyresgästerna var nästan överallt olyckliga och vantrivdes. De hade vant sig vid att bo med mycket utrymme omkring sig och helst utom synhåll från närmsta grannes skorstensrök. Även om ekonomin nu tvang dem till gruvorna ville de fortfarande ha sina egna hus med stort tilltagna tomter så att de kunde bevara någon kontakt med sitt förra liv. Fysiskt sett fanns inga hinder för något sådant; detta område av Sverige är en av Europas mest glesbefolkade delar. En ödevidd av tundra, berg och mager, gles barrskog, stor som Skottland och Wales tillsammans, och en genomsnittbefolkning av en per halvmil. Folkmängden i Svappavaara var 1965, när den nya staden satte igång, 600 personer, och det är osannolikt att den i framtiden kommer att överstiga 2.000. Ingen fantasi i världen kunde föreställa sig en risk för landsbygden eller en utbredning av stadsbebyggelsen. Där fanns rum för villor, trädgårdar och jordområden utan intrång i tomheten. Men de olyckliga hyresgästerna packades samman som om de levt i utkanten av en sjuk stad som flämtade efter luft.

Välståndet låg i öppen dag för alla att beskåda. Gruvorna gav alla hygglig avkastning, folket hade TV, bra möbler och var välklädda. De hade bilar, tvättmaskiner, båtar på den närbelägna floden och jaktstugor i skogen. Men de fick inte lov att äga några egna hus.

Mönstret från Svappavaara visar en medveten koncentration av befolkningen utifrån rent politiska motiv. Byggnadsekonomiskt sett är fördelarna tvivelaktiga. Skillnaden i kostnad mellan hyreskaserner och enfamiljshus är obetydlig och övertygar ingen. Myndigheterna hävdar att hyreskaserner ställer sig billigare, villaägare påstår motsatsen. Man

misstänker att metoderna för den officiella kostnadsberäkningen manipulerats för att bevisa det ekonomiska med hyreskaserner och förebygga kritik. En jämförelse med Norge talar ett helt annat språk. Oaktat välfärdsstaten i detta land är lika avancerad som i Sverige ligger det sociala manövrerandet efter och individualismen, som historiskt är vida starkare än i Sverige, har behållit sin mark. Småhus dominerar. Över 70 % av all nybyggnation har formen av halvt eller helt fristående, avskilda enfamiljshus. I motsvarande storlek kostar de inte mer än lägenheterna, ofta något mindre.

Men svenskarna har medvetet sökt förvandla befolkningen till skyddslingar under staten. När stadsplaneringsmyndigheterna pressas privat, medger de motvilligt att det finns fullt upp med mark för en nation av villaägare och att ändå miljön skulle kunna bevaras. Man kunde säkra gröna bälten kring städerna och garantera öppna områden med nationalparker och bergen och ödemarken i norr. Också den högsta tänkbara nativitetsökning skulle ge en glesbebyggelse som mera passade för ett gränsterritorium i en avlägsen kontinent än för en modern stat i Europas periferi. Nej, det är helt andra skäl som ligger till grund för det byggnadsmönster som för närvarande genomtrumfas.

Befolkningstätheten avgöres inte på arkitektoniska eller landskapliga argument utan av ideologins och administrationens krav. Planerande i Sverige innebär inte något så enkelt som byggnaders fysiska utplacerande i landskapet utan i stället en total kontroll av miljön. Det betyder att uppskissandet av en ny kommun betingas av den mekanik som tillhandahåller offentlig service. Där bebyggelsen är spridd blir tillhandahållandet av sådan service alltför dyr, och omvänt erfordrar ekonomisk anslagsbevillning ett minimum av folktäthet. Det är på den principen som svensk stadsplanering är fotad.

Med offentlig service förstår svenskarna allt som fordras av samhället. Det betyder inte bara allmänna inrättningar som vatten, elkraft, telefon och vägar utan också undervisning, social välfärd och offentlig administration. Vad de allmänna inrättningarna beträffar medger man öppet att de extrakostnader som orsakas av spridd bebyggelse kan tas tillbaka i form av skatter. Social välfärd är det vitala kriteriet.

Professor Rexed uttrycker det så här: ”Hela miljön måste omarrangeras för att få in samhället i välfärdsstaten”. I praktiken har detta

betytt att bostäder har byggts inom omedelbar räckvidd för social välfärd och hälsovårdscentra. Principen har varit att periferin inte skall ligga längre från centrum än att man kan gå. Även om detta är skenbart till individens fromma griper det främst in i välfärdsorganisationens kugghjul. Socialarbetare och läkare fungerar effektivare i ett tättbefolkat område än i ett glest befolkat. Därför är alla nya städer, förstäder och bostadsområden i Sverige konstruerade i en täthetsgrad som inte bestämmes av allmänhetens smak eller individuella önskemål utan enda acceptabla populationsprincipen är välfärdsresurserna. Enligt en sådan grundsats anses ett bostadsområde med småvillor alltför glest. I stället bygger man samhällen med tornliknande hyreskaserner i centrum, omgivna av lägre kaserner (fyrvåningshus), och med radhus och ett fåtal fristående hus ute i periferin.

Utseendet hos satellitstäderna kring Stockholm är nästan medeltida i det sätt varpå bebyggelsen gyttrar sig samman kring ett maktcentrum. Men då makten i medeltidsstaden symboliserades av ett slott, ligger den i nutidens svenska förstad dold i något bland de kontor som inhyser offentliga myndigheter i hörnet av en byggnad som inte skiljer sig från sina grannar. Om man skär bort jargongen är stadsplanerarnas syfte att motverka oavhängigheten och ställa medborgaren under den centrala administrationens kontroll och inom kollektivets omloppsbana.

En del administratörer är beredda att medge detta i lika många ord. Fru Ingrid Jussil, socialdemokratisk ideolog och stadsplaneringsexpert i Inrikesdepartementet, yttrade: ”Stadsplanering måste framhäva kollektivet. Vi kan uppnå det genom att bryta ner skrankorna och tvinga folk i kontakt med varandra. På så vis kan vi t.ex. på tidigt stadium socialisera barn. Samhället har fått bestämma hur folk skall bo.”

Men hur stora behaviourister de svenska planerarna än är, väntar de likväl inte att miljön skall arbeta utan hjälp. De erkänner att medborgarens mentalitet måste fullproppas, och det är på det området som statens olika agenter är sammansvetsade och inpassade i varandra på så vinstgivande sätt. Där en inställning för den nya miljön erfordras, kan undervisningen allieras med stadsplaneringen. Professor Rexed än en gång: ”Våra skolor främjar socialt tänkande och nya värderingar av samhället. De främjar en social revolution inom samhället, en revo-

lution som också lärarna har accepterat. De ungas allmänna idéer har nivellerats och, sagt rakt ut, det nya skolsystemet producerar människor som godtar samma värderingar av idéer och samhälle. Och majoriteten av folket accepterar dem också."

I ej ringa utsträckning har han rätt. Invånarna i den nya förstaden visar åtminstone utåt ett visst samförstånd och accepterar den planlagda kommuniteten som norm. Det råder kompakt förbittring gentemot envar som erkänner en bestämd livsstils företräde då den passar honom individuellt, detta emedan det innebär ett avvisande av den godkända synpunkten.

Det är vanligt i pressen att en husägare framställes som antisocial, den värsta beskyllningen som finns i Sverige. Å andra sidan kan politikerna inte öppet attackera privathusen emedan en rätt stark minoritet av Sveriges folk (ungefär 30 %) fortfarande bor i sådana. Men det är heller inte god politik att understödja dem. Det skulle väcka antagonism hos en allmänhet som accepterat doktrinen om kollektivt boende eller alternativt, på ett speciellt svenskt sätt, är likriktat avundsjuk på alla som är annorlunda eller har det bättre. ("Den kungliga svenska avundsjukan" är ett ordspråksmässigt talesätt i Sverige.) "Man kan lovorda en villaägare", sa en ledande liberal politiker, "bara inte för högröstat".

Fastän svenskarna har förmåtts att godta urban och kollektiv livsstil är detta emot deras traditionella vanor. I själ och hjärta är svenskarna fortfarande nordiska bönder. Vad de vill ha är ett litet hus i skogen, vad de får är en lägenhet i en förstad. Paradox och konflikt – och ändå är deras lott inte direkt outhärdlig. Om, som nog är fallet, lägenheten ligger högt uppe, skiljes den från nästa husblock genom ett propert arrangerat mellanrum, och det hela kan omges av ett grönt bälte, oftast i form av orörd skog. Likväl finns det alltid något försåtligt kvävande i dessa omgivningar som angriper de där boende och som kan uttryckas som långtråkighet, lappsjuka, isolering, ruvande, ungdomsbrottslighet och ofullgångna ressentiment. Detta är särskilt förhållandet med de stolt förevisade paradexemplen kring Stockholm, såsom Vällingby, Skärholmen och Farsta. Fastän stadskoncentrationen planerats för att genomdriva välfärdsystemet förvärrar det på så vis också urbanisationens påfrestningar.

Folk går deprimerade i en känsla av flyktig obeständighet. Deras lilla lägenhet är inte deras hem, och de söker ofta kompensation i en stuga på landet. Standardförklaringen till denna instinkt är att den utgör ett slags naturdyrkan. Men rättare bedömd är den ett sökande efter befrielse från ett påtvunget artfrämmande bostadsmönster. Utan lantstugornas säkerhetsventil skulle Sveriges präktiga nya förstäder för längesedan ha förvandlats till dyra sinnessjukanstalter. Då lantstugorna i allmänhet köpes kontant, förmedlar de en känsla av ägande, denna känsla som är så misstänkt frånvarande från vardagsbostaden. Så kommer det sig att svensken i sin lantstuga ser sitt verkliga hem, ett nödvändigt utlopp för omsorg och kärlek, medan hans bostad under arbetsveckan bara är tillfälligt tak över huvudet. Och likväl kan han varje år inte tillbringa mer än någon sommarmånad i sin stuga.

För syns skull låtsas myndigheterna se med välvilja på innehavet av en stuga emedan den är ett tecken på överflöd. Men i verkligheten är det föremål för bekymmer medan husägarskap är en flykt undan den centraliserade auktoriteten. Flykten till stugan på landet inte bara undgår administrativ kontroll, den är också ett tecken på stadsplaneringens fiasko. Det är alldeles riktigt att inskyfflandet av befolkningen i främmande bostadsförhållanden har bekräftat dess passivitet och stärkt regeringspropagandans och kontrollens effektivitet, men det har också utgjort en svår påfrestning för individen. En känsla av tryckande isolering har blivit det accepterade priset för att få bo i de nya städerna, och barn som växer upp där framvisar de klassiska symptomen på slapp liknöjdhet och aggression.

Myndigheterna har ignorerat detta. Sveriges härskare är dödligt måna om att undvika varje slags misstämning, då de vet att en irriterad person har benägenhet att vända sig mot sina herrar. Därför bevakar man ängsligt varje ny utvecklingsfas i bostadsfrågan för att speja efter tecken på missnöje. Staber av sociologer har satts att iaktta invånarna och inrapportera deras kollektiva beteende. Av deras rapporter beror förändringarna i kommande planeringar och försöken att ännu närmare förmäla miljön med de sociala reaktionerna.

Det är viktigt göra klart för sig att allmänheten fortfarande är totalt passiv i proceduren. Bostadsbristen ensam har utrotat initiativet. De flesta är glada att få ta vad de blir tilldelade. En bostadsjägare som

berövats varje valmöjlighet kan inte längre influera på byggnadsritningarna. Eftersom den fria marknadens mekanism utrotats verkar inte längre krafterna tillgång och efterfrågan. Privat byggnation har inskränkts och privat planering förbjudits, så att alla konkurrenskrafter bannlysts och de centrala myndigheterna har oinskränkt makt. Staten har monopol på planerandet och strypgrepp på arkitekternas ritningar, varför den utan obstruktion kan i detalj bestämma hur dess medborgare skall bo. Det betyder i sin tur att en teknokratisk elit kontrollerar miljöskapandet – utan ifrågasättande, inskränkningar och motsägelser. Följaktligen bor med vissa ovanliga undantag svenskarna mer eller mindre som och var de tillsagts att bo.

Icke förty har önskvärdheten av att undvika överdriven påfrestning på de inneboende lett till förnyad omprövning av viss planering. Det är inte längre tillräckligt att producera bostadsförhållanden som arrangerar folk i förutbestämda täthetsmönster, utan det är nödvändigt att skapa omgivningar där irritation och främlingskap kan reduceras. Det har blivit nödvändigt att mynta en ny term på begreppet – på svenska heter det *trivselsamhälle,* vi engelsmän skulle kanske säga ”det kongeniala samhället”. Ordet lanserades mot slutet av 1960-talet *som ett framtidslöfte* och innebar naturligtvis att samhället som det dittills formats var anmärkningsvärt trivsellöst.

Då de svenska planerarna sökte tänka upp till sitt ”trivselsamhälle”, erkände de att behovet av att äga en stuga på landet härrör från en legitim önskan att fly från avhumaniserade bostadsförhållanden. Nationalplanen för 1970-talet, som specificerar användningen av varje kvadratmeter mark i Sverige, har utarbetats för att reglera vad svenskarna kallar dubbelboende. Hädanefter anses alltså tillflykten till landsbygden alltför viktig för att individen skulle kunna handha den ensam. Municipala ”fritidsbyar” har införts i de privata stugornas ställe. Byarna består av små, massproducerade träbungalower, placerade tätt intill varandra och förhyrda, inte sålda. Statsrådet Rune Johansson definierar fritidsplaneringen på följande sätt: ”Fritidsbyar är mer ekonomiska emedan de tillåter fyra eller fem familjer att använda varje stuga per år i stället för att vid privatägande varje familj använder ett hus ungefär en månad om året. De nationalekonomiska fördelarna är påtagliga”.

Men regeringen har gått fram långsamt. Ett abrupt förbud mot privatägda stugor skulle ha stött ett farligt antal röstare från mellanlägren för huvudet. Dessutom ägde fram till 1970 ca 15 % av Sveriges befolkning sina egna stugor, och detta var visst inte begränsat bara till de högre klasserna. Arbetare har ofta en stuga på landet, då svenska folkets bondenatur innebär att många stadsinvånare är av bondestam och äger en liten lantegendom. Men efterhand som förtjänsterna växer och man får mer fritid blir förmågan att köpa sig en stuga mer utbredd och en situation uppstår där större delen av befolkningen på så vis kommer att kunna undandra sig samhällets kontroll. Regeringen har vidtagit åtgärder till förebyggande av detta. Efterhand som planeringszonerna fixeras blir det gradvis i motsvarande mån svårare att hitta tomter för privatbyggnation, medan å andra sidan kommunerna börjar uppföra sina ”fritidsbyar”.

Men detta är endast ett reglerande av flyktens säkerhetsventil. Idealet för de svenska makthavande är att utrota själva önskemålet om ett litet hus på landet genom att undanröja behovet av flykt. De har sökt förbättra vardagens levnadsförhållanden i städerna, och mot 1960-talets slut gjordes ett försök i den riktningen genom att förändra arkitekturen i syfte att få kontakt med jorden, något som miljöplanerarna då såg som problemets nyckel. Sociologer hade upptäckt att huvudfelet med boende i tornliknande byggnadsblock var att det skapade en känsla av att hänga i luften utan kontakt med jorden. De enades om att denna kontakt var av vital betydelse om hyresgästerna skulle kunna få en rudimentär känsla av att vara hemma. Arkitekterna instruerades därför av miljöplanerarna att sätta stopp för koncentrationen i tornliknande block och att gå över till lägre byggnader i stället. Man hade upptäckt att fyra våningar var den gräns över vilken känslan av kontakt med jorden försvann.

Men detta gick inte långt nog. Planeringsmyndigheterna godtog en stigande känsla av det önskvärda i ett eget hus, efterhand som urbaniseringen fortskred och folk som bott på landet flyttade in till städerna. Om denna känsla inte kunde utrotas genast så kunde den åtminstone ställas under kontroll. ”Det har ordnats”, säger fru Jussil (den ovannämnda stadsplaneringsfunktionären), ”genom att vi bygger två-

våningsblock med hyreslägenheter, block vilka *inte skiljer sig till utseendet från radhusen*".

"De ger en del av småvillornas fördelar", fortsätter fru Jussil, "och ungefär hälften av lägenheterna har trädgårdar. Men de ägs inte utan hyrs."

Efter all sannolikhet har bedrägeriet haft sin verkan upp till en viss punkt. Sociologiska undersökningar har funnit ut att den skräniga ungdomsbrottsligheten som mest överväger i de tornliknande hyreskasernerna avsevärt reduceras i radhusen och imitationer av dem.

Mot slutet av 1960-talet hade en form av stadsplanering utarbetats som sannolikt kommer att bli definitiv för det närmaste årtiondet eller så. Det består av en central höghuskärna, omgiven av lägre hyresblock och radhus och i utkanterna ett fåtal enskilda men tätt sammanpackade småhus.

Bortsett från kravet att, som redan nämnts, stadsplaneringen måste placera medborgaren inom myndigheternas räckvidd, är tankarna bakom en dylik fördelning dessa: De flesta människor är när de börjar sitt arbetsliv antingen ogifta och ensamma eller lever som barnlösa par. I bådadera fallen önskar de en mindre lägenhet. De måste också resa på säsongbiljett, varför det är mest effektivt för dem att bo i ett av de centrala höghusblocken nära tunnelbanstation, förortståg eller busshållplats. När de sedan börjar grunda familj vill de ha mer plats och bo närmare marken, så att barnen kan leka utomhus utan att vara utom syn- och hörhåll. Då kommer flyttningen till de lägre bostäderna längre ut. För dem som absolut kräver det och är villiga att betala för det med högre hyra och extraresor in till förstadens centrum, finns de avskilda enfamiljshusen i periferin. När sedan barnen flyttar ut från hemmen (som det officiella resonemanget lyder) och nödvändigheten av utrymme försvinner med dem, kan föräldrarna som nu är i medelåldern återvända till den blygsamma bostadsform i vilken de en gång började. "En ung mor kan titta ut genom sitt fönster", diktar en stadsplanerare lyriskt, "och se skyskraporna, och hon känner trygghet i vetskapen om att där, inom räckhåll, finns en liten lägenhet hon kan flytta in i när den tiden kommer. Så känner hon sig trygg. Hon behöver inte behålla den stora bostaden i fortsättningen. Och när barnen ger sig av från hemmet har de också en ungkarlslya i samma förstad

att flytta in i. Man kan runtomkring sig se lösningarna på alla sina bostadsbehov".

Men hur går det med dem som ryggar tillbaka för att mönsterformas och organiseras och som föredrar ett annat sätt att bo? De skulle inte direkt bli bannlysta – "men", för att på nytt citera fru Jussil, "om man är i stånd att skaffa sig ett eget hus måste man också finna sig i längre resor till arbetsplatsen". Vilket sannolikt kan betyda två eller tre timmar med bil eller tåg. Givetvis utövar kommunikationernas nödvändighet en ny påtryckning på stadsbor att hålla sig till de officiellt godkända förstäderna.

Det är en maxim bland svenska stadsplanerare att de måste fastställa det allmänna behovet såsom skillt från det allmänna önskemålet. Behovet är "objektivt" och därmed mätbart och godtagbart, medan önskemålet är "subjektivt" och alltså icke mätbart samt följaktligen i avsaknad av realitet. Behovet kan såsom definierbart direkt formuleras av en utomstående; önskemålet är en individuell smakfråga och erfordrar mer förfinade och utarbetade influensformer. I den officiella svenska dialektiken indelas dessutom önskemålet i vad folk verkligen vill ha och vad de bara tror de vill ha. Det förra betraktas som meningslöst, det senare är det enda reella. Dylik gallimatias är naturlig för behaviourister, vilkas principer berättigar dem till tanken att en människas krav inget har att göra med fritt väljande utan är en produkt av miljö och konditionering. De som handhar konsumentangelägenheter och speciellt bostadsfrågan ser som sin uppgift att söka upptäcka vad folk tror de vill ha *och sedan övertala dem att vilja ha det rätta.*

Detta är bara en annan version av reklammannens arbete att framskapa en önskan. Med samma slags manipulation men i stället för att ligga i privata händer har den omhändertagits av staten. Inser vi det, blir värdet av en viss sektor inom svensk undervisningstaktik uppenbar. Skolbarn bibringas att vara på sin vakt gentemot privata manipulationer men inte mot offentliga sådana. Staten har följaktligen en konkurrenslös direktlinje till medborgarens undermedvetna, eller vad det är för en mekanism som bestämmer hans reaktioner.

Det har därför inte krävts den sofistikerade propagandistens hemlighetsfulla skicklighet för att skära till svenskarnas önskemål efter

deras behärskares krav. Helt vanliga och okomplicerade suggestionsmetoder har visat sig perfekt adekvata: den relativt rättframma ABF-propagandan har varit anmärkningsvärt effektiv. I fråga om bostaden har genomsnittssvensken redan mer än halvt övertalats att tro, att hans önskan om ett eget litet hus är illusorisk; vad han i verkligheten vill ha är en lägenhet i en strängt kontrollerad miljö. På olika sätt har en sorts indoktrinering mot småhus sedan länge satts igång. I en speciell ABF-kursbok om bostäder, avsedd för lägre parti- och fackföreningsfunktionärer, har praktiskt taget allt materialet koncentrerats till lägenheter. Ett enda, mycket litet avsnitt om villor fanns med och var uppställt på ett sätt som satte denna bostadsform i tvivelsmål. ”Att bo i villa?” löd titeln (med frågetecken). ”Man har ansett att villor har stora fördelar framför husblock med hyreslägenheter. Är det bara romantik eller finns det någon realism i en dylik tankelinje?” Så framfördes olika skäl, på ett lågmält sätt som om någon uppträdde som djävulens advokat till försvar för skälet att vilja ha en villa. Ett av dem var att ”det finns orsak tro att många anser, att bilismens utbredning skall möjliggöra boende i småvillor långt ute trots sämre kommunikationer än i de centralare bostadsområdena”.

”Men å andra sidan”, fortsätter kursboken, ”kan vi finna andra skäl som talar emot villorna. Flykten från landsbygden till tätorterna, särskilt medelstora sådana, fortsätter. Det betyder att alltfler människor flyttar till platser där enligt traditionen bostadssättet är mindre småhusbetonat än vad fallet är på landet eller i småbyar.”

Det är inte fullständigt sant, men det har övertalningskraft: också i ett framåtblickande samhälle är traditionen en mäktig motivfaktor. Lägenheter är tradition i alla städer, enskilda hus är det inte – allmänheten godtar resonemanget och rättar sin smak därefter. Stadsplanerarna kan lugnt koncentrera sig på lägenheter i medvetandet om att motståndet underminerats i förväg. ABF-kursen förråder i förbigående också andra medel att avskräcka från villorna. Genom att lamslå motsvarande utveckling av de allmänna kommunikationerna reduceras villorna attraktionskraft. Det finns t.ex. i Stockholms omgivningar smärre villaområden som är praktiskt taget utan alla offentliga transportmedel. I vissa fall har redan förefintliga järnvägsförbindelser

nedlagts, medan å andra sidan de godkända nya förstäderna rikligt försetts med tunnelbana och snabba bussförbindelser.

Den mesta byggnationen i Sverige är i hög grad industrialiserad. Monteringsfärdiga enheter är regel. Lång produktionstid är det vanliga. Och följaktligen är likformigheten garanterad. Över vidsträckta områden är tusentals lägenheter identiskt lika, och man kan besöka hem i vittskilda delar av landet och likväl ha intrycket att man är kvar på samma plats. På ett vis tjänar detta grupporganisationens syfte. Folk bor alla i mer eller mindre samma sorts lägenheter, och tanken på behovet av särskiljande arkitektur som bidrag till den individuella identiteten är en sällsynthet. En skollärare uttrycker det så här: ”Alla rum har fyra väggar och ett tak, så var ligger skillnaden?”

För genomsnittssvensken är ett hus med Le Corbusiers ord ”en bostadsmaskin”, fast kanske inte just i den betydelse han inlade i ordet. Standarden är likformigt hög. Konstruktionen är solid, yrkesutförandet otadligt och spekulativa fuskbyggen okända. Kylskåp och djupfrysboxar finns alltid med, köken är komplett utrustade. Badrummen är utmärkta och rörläggningen felfri. Fönstren är stora och rummen ljusa, ehuru ofta på sterilt sjukhussätt. Väggarna är isolerade och centralvärme universell. Rent funktionsmässigt kunde en modern svensk lägenhet knappast göras bättre. Man medger att rummen är små och taken låga, men då hyresgästerna inte tycks ta anstöt kan det väl knappast rubriceras som en allvarlig defekt.

Den ovannämnda ABF-kursboken angående bostäder frågar: ”Hur långt kan man standardisera i syfte att hålla priserna nere? Är farhågorna att förenklingen kan gå för långt motiverade? Standardisering är ju bara ett led i strävan att ekonomisera, dvs. att hushålla med de begränsade resurser vi har till buds. Om vi kan standardisera kan vi därmed skapa resurser för högre bostadsstandard eller lägre bostadsomkostnader: bostadskonsumenten får mer för sina pengar.

”Det är arkitektens uppgift att tillhandahålla en neutral ram för dem som bor i lägenheten. På så vis har individen större möjligheter att skapa en miljö i överensstämmelse med sin personliga smak och värdering. Möbler, textilier och andra dekorativa objekt är ett uttryck för personlig smak, som framträder tydligare inom en neutral ram.”

Ett sådant påstående är en skolövning i banalitet och sofistik. Det

är inte annat än ett brutalt argument för anonym arkitektur, uppklätt i respektabilitetens kostym. Men icke förty har resonemanget blivit allmänt godtaget.

För att få fram en dylik arkitekturens fjärrstyrning måste arkitekterna tvunget vara politikernas och planerarnas slavar. Eller också måste de underordna sig originalitet under politikens krav. En arkitekt är enligt gammal hävd en oavhängig man med vissa estetiska och sociala idéer, som han önskar förkroppsliga i en byggnad. Men så är det inte i Sverige. Arkitekturen har med arkitekternas underkastelse blivit en statens tjänare och agenten för statens ideologi. Den svenske arkitektens uppgift definieras officiellt som en plikt att förändra samhället. Arkitekterna har genom sina fullmakter förvandlats till irreguljära statstjänstemän, identifierat sig själva med staten och hjälpt till att realisera dess syften. Och detta har kokts ihop genom en märkvärdig särutveckling ifråga om professionella idéer.

För en modern svensk arkitekt är estetiken någonting som bara inte finns. Detta är inget annat än en speciell tillämpning av en allmän tendens. Skönheten har förvägrats giltighet emedan den inte kan definieras, och av samma orsak påstås fulheten vara ett ord utan mening. Det betyder nihilism som förlänats falsk värdighet genom en yrkesgrupps godtagande och understöds av en sorts filosofi. Det är "värdenihilism" som förnekar tillvaron av värden vilka inte kan mätas exakt, och sådant är accepterad svensk tro. Det är en bekväm doktrin, den avfärdar metafysiken. Tillämpad på arkitekturen betyder den att funktionen är det enda som räknas. Arkitektens uppgift är inte längre att rita en vacker byggnad, bara att producera strängt specificerade strukturer. Och specifikationerna efter vilka han knåpar ihop sitt elände är sociala, ekonomiska och tekniska, i nu nämnd ordning. De sociala kraven har företrädesrätt och bestämmer arten av de båda andra. Syftet är, sagt i klartext, detsamma som för undervisningen: att förändra människorna på det sätt som krävs av det nya samhället. Och när skolan inpräglar användningen av officiella slagord som jämlikhet och gemenskap, så förväntas arkitekturen göra detsamma.

(Inredningsarkitekten har, i den mån han finns, gudskelov något friare händer. Svenskarnas senkomna industrialisering har lyckligtvis låtit dem behålla sina rötter i den traditionella bondekulturen. Det

betyder att de bevarat en känsla för färg, mönster och textur, som gör genomsnittspersonen till en fulländad inredningsdekoratör. Förbindelsen med den skandinaviska landsbygden spåras i det ständiga användandet av skogsfärger: granitådrornas dämpade rosa och grått, barrträdens dunkelgröna, lavarnas varma ockra och friskgröna lyster. Och de subtila elementen behandlas med skicklighet; det är sällsynt att i svenska hem vinna någon visuell disharmoni.)

Jämlikhet är ett ord med många betydelser, särskilt i svenskan. I den sociala nivelleringens strikta innebörd användes miljön för att konsumeras i en uppblandning av klasserna med varandra. De kommunala bostadsmyndigheterna söker fördela hyresgästerna i de nya förstäderna på sådant sätt, att det inte skall bli någon åtskillnad ifråga om inkomst och yrke och så att olika folk av olika klass och bildning skall bo huller om buller. Steg för steg har detta också åstadkommits. Om det verkligen kan nedbryta klassbegreppet eller bara tjänar till att skärpa antagonismen återstår att se, men åtminstone i detta sammanhang är det avsikten som är av betydelse.

Social nivellering är kanske den sista betydelsenyans ordet jämlikhet har på svenska. Rent bokstavligt vill uttrycket säga något *jämnt* och något *identiskt,* och därur utvecklades en stark bimening av självutplånande och rättning vänster. Till följd därav förbjuds arkitekterna att låta någon individualitet framskymta i sina ritningar, eller i varje fall görs allt för att hindra dem från sådana tilltag. Samtliga svenskar förses med i stort sett samma bostadsform: en lägenhet (eller ett radhus) som är bekvämt ehuru inte till övermått, ett slags miljöns gyllene medelväg. Det är tillåtet att ha en något bättre lägenhet men inte en rymlig våning i dubbla etager, ett något större standardhus men inte ett individuellt uttänkt hem att bo vackert och excentriskt i. Det finns ingen valfrihet beträffande arten, bara ifråga om graden. Medborgaren måste bo som staten föreskriver.

Lärosatsen understödjes av dem som styr landet. Universitetskansler Hans Löwbeer tillhör visserligen överklassen men bor i den moderna stockholmsförstaden Farsta och följer därmed den jämlikhetsprincip som påtvingas av miljön. ”Jag bor som alla andra”, säger han, ”vi måste få jämlikhet i bostadsförhållandena”. Och statsminister Olof Palme bor i ett radhus i Vällingby, en annan socialt konstruerad för-

stad till Stockholm. Bägge tycks de fullt och fast tro på den medborgardygd som ligger i en anonym och likriktad bostadsform – i varje fall är det ett effektivt politiskt trick att de bor som de gör. Svensken misstänker en människa som bor annorlunda än andra; konformitet bland hans ledare är nödvändig för att stödja honom i den attityden.

Anonym arkitektur bör vara den logiska konsekvensen av anonyma bostadsförhållanden. Man kan invända att detta inte bara är fallet i Sverige. Men vad som särkännetecknar den svenska situationen är att anonymiteten utgör myndigheternas officiella politik, och att då staten ensam bestämmer arkitekturens form ingen konkurrens finns och ingen hjälp eller bot. Det är som om i England all nybyggnation vore i händerna på arbetsministeriets stora råd för London eller i Amerika under kontroll av Departementet för bostäder och stadsutveckling.

De enskilda byggnadernas betydelse är ett i Sverige avskrivet begrepp. Det är enbart förhållandet mellan byggnaderna som gäller. Naturligtvis söker varje arkitekt med känsla för konstnärlig enhet sätta sitt hus i relation till grannhusen. Men i Sverige har principen tagits i bruk som en medveten hjälp att skapa anonymitet. Den har anlitats för att utrota rudimentära drag av en egen karaktär, så att byggnaderna blir det visuella uttrycket för ett kollektivt samhälle. Den ena staden ser precis likadan ut som den andra, och det vilar en sällsam urgröpt tomhet över alla byggnader som uppförts efter 1940-talet. Sådant är givetvis inte en oundviklig konsekvens av den moderna arkitekturen. Det fanns en tid, under detta århundrades fyra första decennier, då svenskarna ritade byggnader med viss karaktär, låt vara under finskt och tyskt inflytande. Och går vi tvärsöver Bottenhavet till Finland, den nutida arkitekturens vagga, finner vi där byggnad efter byggnad med överväldigande personlighet. Men i Finland söker arkitekten fortfarande omsätta arkitektonisk skönhet på modernt språk. Följaktligen finns det i Helsingfors byggnader med hela den särskiljande spänst och kraft som utmärker t.ex. ett italienskt renässanspalats. Att se Alvar Aaltos verk är som att digna under sprudlande arkitektonisk vitalitet.

I Sverige åter har anonymiteten blivit en huvudpunkt i arkitektens trosbekännelse. Professor T. Ahrbohm, ledande svensk arkitekt och hög statstjänsteman, säger: ”Jag sympatiserar med den anonyma arki-

tekturen och ogillar byggnader som utgör monument över sina skapare. Husbygge är inte ett uttryck för en arkitekts personlighet utan ett samhällets redskap. Det är heller inte funktionellt i så måtto att man skulle bygga med en speciell funktion i sikte, eftersom man måste ta hand om funktionens förändrande. Husbygge är till för att främja förändring".

Om nu de svenska arkitekterna framvisar klassiska symptom på likriktning, ren *Gleichschaltung,* är det naturligt att fråga vem som dirigerar dem. Det omedelbara men i viss utsträckning ytliga svaret är: statens administrativa organ. Det är bara vad man kan vänta i ett så reglerat land som Sverige, att arkitekturen måste vara underkastad kontroll. Det finns en central regeringsbyrå, Byggnadsstyrelsen, som kan påtrycka alla ritningar sin stämpel genom att fastställa normer och att utfärda anbefallningar med laga kraft. Vidare ligger en direkt kontroll i det lagliga tvånget för alla ritningar att godkännas av de lokala myndigheterna inte bara för stadsplanering utan lika mycket för rent arkitektoniska värden. Det betyder att en byggnad inte bara måste uppfylla officiella krav med hänsyn till läge och allmänt samgående med omgivningarna, utan dess form och plan måste godkännas av en kommunal arkitekt innan byggnadstillstånd kan beviljas. På så vis förebygges experiment. All arkitektur i Sverige är statligt godkänd arkitektur.

Men detta är bara en stomme av rent yttre kontroll. Det vore mer tillfredsställande om arkitekterna kunde övertalas att utföra sina ritningar på det sätt deras ideologiska överordnade kräver. Detta är faktiskt också vad svenskarna lyckats åstadkomma. De planer som framläggs för godkännande har hållit jämna steg med utvecklingen, underkännandena är få. Det är som om någon myndighet inte bara ändrat detaljbeskrivningen utan också åstadkommit en förändring av arkitekternas tänkesätt. Så snart den nya arkitektoniska ideologin tagit form i statens och partiets styrande organ, blev den omedelbart spridd över landet. Inom kort hade ledarskapet av Svenska Arkitekters Riksförbund, den organisation som styr hela kåren, övergått i radikala händer, varför administrationen av yrket var enstämmig med den officiella dirigeringen.

Ännu djupare trängde indoktrineringen i arkitekturens nya syfte, att förändra samhället i överensstämmelse med ideologisk ledning, ut och

ner i professionella tidskrifter, via massmedia, genom officiell propaganda och framför allt i undervisningen. Arkitekturskolorna svängde över till den nya linjen inom ett eller två år. Arkitektyrkets natur förändrades med rapid hast. Bland de äldre arkitekterna fanns det kvar vissa spår av estetisk ambition, den rent tillfälliga skuggan av en byggkonstnär. Men den arkitekttyp som kännetecknade 1960-talets slut var ingalunda konstnären utan sociologen, vars deklarerade syftemål inte var att framskapa vackra hus utan att förändra samhället.

En del av detta kan tillskrivas det nya undervisningssystemet. Ungdom som lämnat skolan har framvisat växande ambitioner i socialt manövrerande, och det är till den kategorin de svenska arkitekterna numera hör, nästan helt och hållet. Det är emellertid värt lägga märke till att den nya attityden visserligen är friskast och mest outspädd bland arkitekter under trettioårsåldern men att den likväl också assimilerats av de äldre. Svenskarna har en lovvärd benägenhet att lära av ungdomen och rädsla för att bli betecknade som reaktionära.

De nya och yngre arkitekterna har spelat den avgörande rollen vid utformandet av den arkitektoniska politiken. De har förmågan, och det är de som dominerar de avdelningar av staten som kontrollerar Sveriges planerande. Nästan alla har de i förakt för privatpraktiken övergått i offentlig tjänst, emedan de finner större tillfredsställelse i att "tjäna samhället" än i att arbeta för privatkunder. De har gjort som de gjort för att de därigenom får större makt.

"Det politiska klimatet hjälper oss", säger herr Jan Strömdahl, en inflytelserik yngre arkitekt i riksplaneringsstyrelsen. "Svensk arkitektur har framgångsrikt kunnat befrämja förändringen emedan det finns ett maktfullkomligt maskineri för centraliserad kontroll av byggnationen. Detta har påskyndat utvecklingen.

"Själv är jag rädd för att bo i ett enskilt hus emedan det framkallar isolering och hindrar kontakt. Jag är intresserad av kollektivboende och vill ha sådant ytterligare utbrett. Jag håller på att experimentera genom att bygga upp några nya bostadskvarter med vidgade gemenskapscentra. Inte bara mötessalar, bibliotek och dispensärer utan också gemensamma tvättstugor och gemensamma lekrum för barn. Genom att ta bort bekvämlighets- och skönhetsvärdena från hemmet och flytta dem till gemensamma områden och lokaler kan man tvinga folk

att leva i gemenskap. Och så vill jag ha fler gemensamhetsrestauranger, så att folk kan äta tillsammans. Det finns ingenting som isolerar så mycket som en familjemåltid intagen vid samma bord inom fyra väggar.

"Jag tror inte det blir nödvändigt tvinga folk att leva och bo tillsammans. När de väl insett fördelarna med det nya livet kommer de att *önska* förändring. Det går också utan att jag direkt måste förklara mig som motståndare till villaprincipen."

Detta är en bra och koncis formulering också av arkitekturens andra huvudsyfte: främjandet av gemenskapen eller framskjutandet av kollektivet med underminering av individen.

Professor Rexed demonstrerar en annan aspekt på samma syfte i det han säger att "miljön har planerats på så sätt att familjesituationen kan rättas till. Barnen måste socialiseras mycket tidigt för att deras sociala arv skall kunna utrotas". Det är ett erkänt mål för socialdemokratiska ideologer (och andra) i Sverige att splittra den traditionella familjen, emedan denna fostrar individualitet och vidmakthåller klasskillnaderna och den sociala "oförmågan".

Med all estetik bortopererad och alla mål fastlagda behöver den svenske arkitekten därför bara bekymra sig om ekonomi och teknologi. Men också därvidlag är hans händer fjättrade. De krav inför vilka han ställs är strängt detaljerade. När strukturens mänskliga inhysningskapacitet är given följer därav storleken automatiskt. Antalet kubikmeter luft och golvets antal kvadratmeter för varje där boende har vetenskapligt bestämts, takhöjden följer som en självfallenhet. Detta är minimisiffror, men i ekonomins intresse behandlas de som specificerade krav. Antalet våningar i höjden följer av byggnadsplanen i stort. Under sådana omständigheter är arkitekten föga mer än en uttolkare av tabeller och bestämmelser, hans arbete kunde lika väl utföras av en computer.

Återigen är samma utveckling möjlig att iaktta (och har blivit djupt beklagad) också i andra länder, men i Sverige har det gått ända därhän att den blivit universellt accepterad. Den svenske arkitekten finner sitt sista personliga verksamhetsfält i ekonomiskt omdöme. Hans uppgift har i verkligheten reducerats till att utvälja den billigaste produktionsmetoden för ett givet syfte. Också han har blivit en kugge (van-

ligtvis en villig sådan) i det sociala maskineriet, en agent för politiska krafter.

Alltsedan 1950-talet har det varit efterfrågan på svenska arkitekter. De har inte bara anlitats för att bygga nytt utan lika mycket för att radikalt bygga om. Centra i de viktigaste städerna, särskilt i Stockholm, har rivits ner i ursinnig hast och snabbt ersatts med en skinande ny stadskärna. Ekonomiskt sett var det allt annat än nödvändigt. Många av de gamla byggnaderna hade med ett minimum av underhåll kunnat hålla minst ett halvsekel än. Och slumkvarter var de framför allt definitivt inte. De utplånade centralkvarteren i Stockholm var sådana, dit affärsföretag, småbutiker, hantverkare och tidningsredaktioner varit koncentrerade – med ett ord: en stads levande hjärta. Många hus av högt historiskt eller arkitektoniskt värde föll för grävskopan. Vare sig sentiment eller tradition tilläts i vägen.

Alla städer måste förnyas, men processen sker vanligen gradvis, så att invånarna får tid att inrätta sig efter förändringen. Om man jämför Stockholm med andra skandinaviska huvudstäder ser man klart dess unika situation. Köpenhamn, som också växer och moderniseras, har omsorgsfullt bevarat sitt gamla centrum. Helsingfors erbjuder en ännu bättre standard för jämförelse. Om Köpenhamn har ett praktfullt centrum att bevara med danska renässans- och rokokobyggnader, så har den finska huvudstaden mycket litet av den varan. Där väntar fuskbyggda spekulationsarealer av enastående liten charm på en barmhärtig förintelse. Likväl är de finska stadsplanerarna noga med att aldrig avlägsna en hel gata på en gång, än mindre hela stadsdelar, som svenskarna gör. I stället ersätter de en byggnad här och en där med nya, så att förnyelsen av en given stadsmiljö utsprides på ett flertal år. Genom att förfara så vidmakthåller de kontinuiteten. Folk har tid på sig att växa in i förändringen och besparas vantrivseln med att förlora sin orientering.

Sådana synpunkter lyser i Sverige med sin totala frånvaro. Kanske är här i stället avsikten att medvetet desorientera befolkningen. Det är ju sist och slutligen en elementär regel för manipulering av människor att ett av de effektivaste sätten för lamslående av en människas motståndskraft består i att förstöra hennes tidskänsla. Att detta kan åstadkommas genom förstörandet av invanda omgivningar och dessas er-

sättande med något helt och hållet nytt, betygas av äldre stockholmare, som talar om de smärtfyllda känslor av förvirring de erfar bland sin stads grävskoperivna ruiner. Det är inte bara den relativt oskadliga känslan av topografisk rotlöshet som åtföljer försvinnandet av materiella landmärken, utan också en djupare desorientering, som omfattar både rummet och tiden, som rör den personliga identiteten och snuddar vid den psykiska hälsans gränser. När nya hyresgäster flyttar från landsbygden in i Stockholms nyuppsmäckta förstäder är en av deras första handlingar att fråga angående en äldre bebyggelse på platsen för deras skinande smålägenheter. Arkeologerna på Historiska museet i Stockholm översvämmas med en jämnt strömmande flod av förfrågningar. Och de frågande hämtar tröst av svaret att det förut bott människor på jorden djup under deras golv, att det inte är rent jungfrulig mark de tycks återfinna en viss orientering efter en period av förvirring.

Dessa frågare är för det mesta ungt folk, det gäller inte nostalgin hos en äldre generation. Dessutom är de produkter av ett skolsystem som är antihistoriskt och uteslutande riktat på framtiden, så att ingenting i deras bakgrund får dem att grubbla över vad där har funnits tidigare. Men i sin naturliga hemmiljö hade de historiens vårdkasar vid stugdörren; det svenska landskapet är fullt av förhistoriska minnesmärken, av gravhögar och domarringar. Efter sin utflyttning finner sig dessa nya stadsbor fysiskt rotlösa och fritt svävande i tiden, berövade de vägmärken från det förflutna som fanns i deras tidigare hem.

Det har ej alltför sällan varit nyhetsmakares sed att konstruera fram totalt nya omgivningar för att symbolisera ankomsten av en ny ordning och rent visuellt framhäva att det förflutna är avskaffat. Svenskarna följer en respektabel tradition, känd inom många kulturer.

Förändringarna i Stockholm är inte som vid liknande skeenden i andra länder resultatet av kommersiell företagsamhet och privat initiativ. De är produkten av myndigheternas planerande. De flesta civiliserade samhällen utövar en viss kontroll över privat byggverksamhet för att hindra överdrifter, arkitekturmässiga och andra. Men i Sverige är det kommunerna (och i sista hand staten) som ensamma fastställer byggnationsmönstret. Det är de allmänna myndigheterna som ensamma aktivt skapar planerna, medan de annorstädes oftast har sin verk-

samhet begränsad till den passiva funktionen att bedöma samma planer. Den private företagaren nekas varje initiativ; i den mån han överhuvud tillåtes fungera måste han följa myndigheternas direktiv, och i slutanalysen är han inte annat än ett redskap för officiella intentioner. Då myndigheterna får expropriera som de vill och ohindrat genomtrumfa sina idéer, tyranniserar de miljön med ett godtycke som påminner om barn som leker med byggklossar. Vad som sker på byggnationens område är därför mindre en konsekvens av ekonomiska krafter än en utstrålning av ögonblickets officiella inställning. Och när ideologerna medger öppet att de använder arkitekter och stadsplanerare i syfte att medvetet realisera politiska syften och genomföra en förändring av mentaliteten.

Förstörelsen av Stockholms centrum har haft till effekt att det förflutna skurits bort. Den genomfördes med en känslokyla och hänsynslöshet som talar om fruktan för eller hat gentemot det som funnits där tidigare. När den nya planen antogs på 1950-talet presenterades den som en framtidssymbol. "Allt som var före 1932 måste glömmas bort", sa ett av borgarråden. Som vi minns var det det året som socialdemokraterna kom till makten, men årtalet har en symbolism som går utanför enkel partipolitik. 1930-talet bevittnade det moderna Sveriges födelse och den svenska teknologiska erans begynnelse. Oavsett politisk trosbekännelse är detta för många svenskar den epok de helst vill komma ihåg, och allt annat kan man lika gärna lägga på skräphögen.

Trots allt finns det emellertid en del svenskar som föredrar en uppluckrad miljö, om också inte upp till nutidens absoluta höjd. Men i Stockholm står ett socialistiskt borgarråd med bostadsväsendet som sitt speciella område upp och deklarerar att han ämnar riva ner varenda äldre byggnad emedan han vill att alla skall ha samma "höga standard" (jämlikheten igen). En kvinna med överhängande rivningshot för sitt hus skrev i en stockholmstidning: "Vi som bor i dessa dödsdömda byggnader älskar våra skrabbiga gamla kvarter. Och vi försakar hellre än gärna de moderna bekvämligheterna för att kunna bo billigt, centralt och i en angenäm atmosfär. Jag anser att vi som är unga och friska borde ha rätt att frivilligt *avstå från* materiell standard och komfort om vi anser det värt offret."

Svaret på hennes vädjan kom indirekt, vid en konferens mellan

kommunala bostadsexperter. En viss tjänsteman som visste vad han talade om och som var en makt i staten förklarade att ”forskningen” bestämt vad för kök, rumsform och elinstallationer som var bäst för folk och att dessa också skulle tillhandahållas hyresgästerna om de ville ha dem eller inte. ”Vill ni därmed säga”, yttrade en av de sällsynta revolterade delegaterna, ”att ni tänker tala om för folk hur de skall bo?” – ”Ja”, blev svaret, ”det är min tjänsteplikt”.

En stadsfullmäktig i Stockholm talar alltid om de gamla byggnaderna som ”smutsiga”. Officiell propaganda och massmedias samstämmiga uppfattning underskriver hans synpunkt. När nya kvarter skjuter upp är den stående klichén alltid att ”framtiden stiger likt en fenix ur det förgångnas aska”. Bland allmänheten råder bevislig sorg över de förtrogna landmärkenas försvinnande, men sorgen tar sig aldrig uttryck i aktion. Agitation för räddande av hotade byggnader är praktiskt taget okänd. När den någon gång inträffar är den svag, ineffektiv och begränsad till en tunn överklassminoritet. August Strindbergs sista hem, som både arkitektoniskt och historiskt varit värt att rädda, revs nästan utan opposition. Den essentiella punkten är här som i många liknande fall, att allmänheten gärna hade sett huset räddat men att man svalt sin förtret emedan man trott att framåtskridandet krävde offret.

Medborgare som sorgset betraktar resterna av ett rivningshus, de känt och älskat, tänker inte med bitterhet på hur lätt det kunnat räddas. De säger i stället att detta är en oundgänglig följd av förändringen; med en passande kliché avfärdas saken som ”tidens krav”. Bakom attityden ligger den sedvanliga svenska determinismen, som accepteras också av de styrande, inte bara av de styrda. Ett borgarråd i Stockholm uttrycker det på följande sätt: ”Stadsplanering är en fråga på lång sikt, så att även om vi skulle velat rädda en del gamla hus, kan vi det inte. Det som sker idag beslöts för flera år sedan, och den tidens idéer är det som nu kommer till utförande. Teknikens krafter är oemotståndliga”.

Stockholms centrum har gjorts om för bilar och inte för människor. Det har avsetts för att köra igenom, inte för att bo i. Naturligtvis är detta ingenting unikt, men det för Sverige speciella är att kritiken praktiskt taget lyst med sin frånvaro. Många stockholmare medger vil-

ligt att deras stadscentrum blivit sterilt, charmlöst och obehagligt, men det bekymrar dem inte: med uttryckssättet hos en annan kliché (i likhet med så många andra lånad från massmedia) heter det att centrum ”fungerar för att det åtminstone låter trafiken flyta”.

Folk accepterar ombyggnaden av sina städer såsom en nödvändig följeslagare till förändringarna i samhället. De finner inget skäl att bevara det gamla, liksom de inte finner skäl att motsätta sig en ny ideologis frammarsch. Miljön har predisponerat dem för förändring. ”Politiker”, heter det i ett stockholmskt borgarråds välavvägda yttrande, ”önskar utan tvivel inverka på folk genom stadsplanerande”. Och om Sveriges arkitekter utgör spegelbilder av politikernas tänkesätt söker de att påtvinga folket likriktning och disciplinär frontuppställning.

Det finns ingen käck bravur, ingen individualitet, inte ens den fritt växande kommersialismens oblyga vulgaritet över svensk arkitektur. Den framkallar enbart en känsla av undergivenhet och tvång. I likhet med all ”politisk” arkitektur utgör den ett monument över det parti som skapade den. Om det funnits ideologiska tankar bakom ombyggnadsraseriet så har dessa varit anmärkningsvärt framgångsrika. Miljöns kvarn har malt bort ständigt mera av motståndsvilja och begäret att opponera.

13. Massmedia som likriktningens redskap

Bedömt uteslutande efter sina olika massmedia verkar Sverige som om det styrdes av en tolerant, manipulerande diktatur. Press, radio och TV är märkvärdigt likriktade, som om de vore centraldirigerade av ett propagandaministerium. Kritik av regeringen kan visserligen förekomma, men den inskränker sig nästan uteslutande till administrativa trivialiteter och täckes av formeln: ”Först bestämmer man målet, sedan diskuterar man medlen; det finns ingen annan diskussion”. Det rör sig nästan aldrig om grundläggande politiska frågor eller en kritisk undersökning av statens institutioner. Samtliga media tycks ha exakt samma inställning, eftersträva enahanda samförstånd, använda samma slagord. Och det förefaller som om de alltid noga följde svängarna i en partilinje. De gör ett intryck av att finnas till, visst inte för att med kritisk blick följa myndigheterna utan för att undvika att den offentliga sinnesfriden blir stöd; inte för att kritisera utan för att indoktrinera en bestämd synvinkel.

Om radio och TV ställer sig till förfogande för officiella synpunkter är detta begripligt, då båda utgör statsmonopol. Men pressen är privatägd, för det mesta icke-socialistisk, och dess frihet garanteras av grundlagen. Det är inget tvivel om att någon ”ockult” kraft styr utgivarnas och journalisternas sinnen och tänkesätt. Till den saken skall vi återkomma senare.

Att etern är statens prerogativ behöver inte tvunget (utom i diktaturer) innebära att den också måste vara regeringens språkrör. Så var fallet i de Gaulles Frankrike, medan Englands BBC när den härskade ensam, innan ITV och (hotet från) den kommersiella radion satte in, framvisade en hedervärd oavhängighet. Det svenska systemet kan jämföras vare sig med det ena eller det andra. Radio och TV är nominellt oavhängiga, ehuru under statlig översyn; de tillbakavisar varje beskyllning för att utgöra regeringens organ. Men de ådagalägger en inrikt-

ning och propagerar synpunkter som regeringen önskar att folket skall tillägna sig.

Som så många andra ting tycks svensk radio vid flyktigt påseende likna sina motsvarigheter i de västerländska staterna men visar sig vid närmare undersökning vara någonting helt annat. De första särkännemärkena ligger i dess ställning inom statens organisation. I nästan samtliga västdemokratier administreras radio och TV av kommunikationsministeriet, vilket betyder att de utgör neutrala media – men i Sverige (liksom i många diktaturstater) är de underlagda undervisningsministeriet ("Utbildningsdepartementet"), något som häntyder på en roll som instrument för politisk ledning och uppfostran. Då under socialdemokraterna undervisningsväsendet blivit ett medel att forma sinnena och förvandla samhället, är det fullt logiskt att radio och TV tas i bruk för samma syfte.

I västerländska stater, för att ta en annan jämförelse, är i varje fall teoretiskt avsikten med radio och TV att *informera* allmänheten, men i Sverige är deras officiella funktion att *formera,* att forma opinionen. Detta är inte bara ordrytteri på ett prefix; de svenska myndigheterna är fullkomligt klara över skillnaden mellan de båda begreppen. När de valde det ena av dem hade de ett speciellt mål i kikaren. Det är i detta sammanhang intressant lägga märke till att i den officiella jargongen radio-TV alltid omtalas som "ett opinionsskapande medium".

Radions makt är i Sverige något större än i de västerländska staterna emedan befolkningens huvudmassa, som är intellektuellt efterbliven och först helt nyligen trätt ut ur sin isolering, är mer än vanligt mottaglig för indoktrinering. Jag citerar Örjan Wallquist, chef för kanal 2 i Sveriges TV: "Svenskarna är intellektuellt primitiva och underutvecklade. Och TV arbetar på så vis, att den skapar emotion och intellektuellt liv och därmed också skapar opinion. Det är ett opinions-*skapande* medium".

Hr Wallquist är socialist och tillhör arbetarrörelsens intellektuella ledarskikt. "TV är ett *mycke*t mäktigt medium", säger han. "TV-apparater är tätare koncentrerade i Sverige än i andra länder. Så har t.ex. "Aktuellt" (ett nyhetsprogram) en tittarskara som utgör 50 % av hela befolkningen.

”TV är ett mycket mäktigt medel för indoktrinering, och man måste vara utomordentligt varsam vid begagnandet av det.

”TV skulle aldrig angripa statsministern och regeringen emedan genomsnittssvensken identifierar sig själv med staten och med de organisationer och institutioner som har politiskt inflytande. På så vis känns TV som en del av staten.”

En officiell representant medger alltså att radio-TV är ett medium för indoktrinering. Det har två syftemål, säger han: att övertyga svenskarna om att de lever i den bästa av alla tänkbara världar – och att konditionera dem för den sittande regeringens ideologi.

Att övertyga en nation om att just den har den lyckligaste lotten på jorden är ett primitivt påfund till säkrandet av uppslutning kring regeringen och förebyggande av kritik. Vid reportage från utlandet bekymrar sig radio och TV mindre om att visa hur andra folk lever och har det – än att belysa svenska förhållandens överlägsenhet. De koncentererar sig till främmande staters defekter och drar jämförelser till Sveriges förmån. Tittaren inbjudes att se hur dåligt folk har det ställt överallt annars och betänka hur lyckligt lottad han själv är. Dagspress och veckotidningar håller samma linje. Svensken blir inte bara itutad att han har den högsta levnadsstandarden och den förnämsta sociala tryggheten, utan han suggereras att tro att han faktiskt är bäst i absolut allting, alldeles särskilt i politik och kultur. En artikel om fransk barnavård, offentliggjord i en damtidning, tycktes inte ha någon annan uppgift än att stå till tjänst med en moralpredikan om hur mycket bättre svenskarna ser till sina barn. Också reseskildringar innehåller ofta nedsättande anmärkningar i speciellt syfte att framdra en sensmoral till Sveriges pris – vanligen i en jämförelse mellan fattigdom utomlands och välståndet hemma.

De flesta nationer hyser en hög uppfattning om sig själva, men om inte deras styrande ruvar på fördolda motiv brukar massmedia och kommunikationer normalt inte envisas med att ideligen inprägla de hemmavarandes överlägsenhet över utlandet som politisk taktik. Ännu mindre fullföljer de ett sådant mål genom att nedsvärta utländska institutioner. Ryssarna gör det förstås notoriskt, för att ta ett påfallande exempel. Om svenskarna förfar på samma vis är det av liknande skäl: för att framskapa belåtenhet bland folket. I likhet med genom-

snittsryssen har därför också genomsnittssvensken en ensidig syn på världen utanför som något underlägset och icke eftersträvandsvärt, en syn som skapats av hans massmedia.

Vid allmänhetens indoktrinering med regeringens politik har Sveriges radio och TV varit av största värde. Programmens andemening följer ministeriellt tänkande med största ackuratess. Från 1968, då regeringen antog en antiamerikansk politik (huvudsakligen men inte enbart rörande Vietnam) följde etern lydigt efter. Radio och TV blev nästan löjeväckande ensidiga och färgade sitt nyhetsreportage och sitt bild–textmaterial (en del hämtat från Cuba) på ett sätt som bara kunde kännetecknas som odämpad propaganda. Producenterna meddelades att inget program om USA kunde ifrågakomma om det inte var ogynnsamt. Också om det just den tiden rådde känslomässig reaktion mot amerikansk politik lite varstans (naturligtvis var sådant inte begränsat enbart till Sverige), så blev svenskarna notoriskt stridbara i sina attityder. En folklig antiamerikanism växte fram med propagandan i luften. Och sedan 1970, när Sverige började underhandla om den gemensamma marknaden, var det en lätt beslöjad hemlighet att regeringen var mindre benägen för fullt medlemskap och önskade som stöd en lämpligt intrumfad folkopinion. Radion och speciellt TV genomförde en lika hätsk som ihållande kampanj mot EEC fram till det officiella svenska avböjandet av fullt medlemskap i mars 1971.

Efterhand som partiet vidgade och befäste sitt grepp på staten har radio och TV blivit instrument för partipropagandan. I slutet av 1960-talet tog det tre månader att få partiprogrammet integrerat i radions och TV:s program. Vanligen sker detta numera *innan* de politiska programpunkterna blivit officiellt antagna som partiets taktik. Avsikten är att förbereda marken – alldeles som i "utbildningen". När de nya idéerna äntligen uppträder i ett politiskt manifest har allmänheten redan accepterat dem eller i varje fall vant sig vid dem, och partiet tycks bara framlägga självklara sanningar.

Låt oss ta ett exempel. I september 1969 antog socialdemokratiska partiet på sin kongress ett jämlikhetsprogram där jämlikhet mellan könen fick en framträdande plats. Månader i förväg hade radio och TV inpräntat de nödvändiga begreppen i folks medvetande. "Jämlikhet" blev ett universellt slagord i etern. Jämlikhet mellan könen

(och dess logiska konsekvens kvinnornas frigörelse) framställdes som godkänd dogm.

Fastän jämlikhetstanken känslomässigt är totalt omöjlig att acceptera, hade den likväl på ett unikt sätt blivit förknippad med arbetarrörelsen. I ordets samtliga betydelser förvandlades jämlikheten till partipropaganda. Den integrerades som slogan och trosdogm i barnprogrammen, så att barn i den mest mottagliga åldern mellan tre och sju helt enkelt undgick hjärntvätt. Till och med julprogrammen togs till förevändning för att inpränta slagordet om jämlikhet.

Närhelst regeringen så kräver blir på liknande sätt en antiamerikansk inställning inmatad i barnprogrammen. Så fick t.ex. en serie om indianska rödskinn, ämnad för åldern fem till sju år, en sådan slagsida att den kom att utgöra ett groteskt angrepp på USA. Naturligtvis är behandlingen av Amerikas indianer inte enbart smickrande för de vita nybyggarna, men det är ännu mindre sakens exploaterande för dem som i likhet med det svenska fallet på dylik grund fördömer det amerikanska samhället i dess helhet; det är vare sig resonabelt eller möjligt att försvara. En stockholmstidning offentliggjorde en rad barnbrev, som visade att denna form av propaganda visat sig effektiv. "Jag tycker att alla amerikanare är svin", skrev en sexåring.

I jämlikhetens namn har partiet också satt igång en kampanj mot finansväsendet och industrin. Sak samma gjorde radio och TV. Allt detta (i varje fall till en början) var uteslutande socialdemokraternas "egendom". Det var partipropoganda som ännu inte förordnats av regeringen och alltså under inga omständigheter ännu landets "lag". Detta som senare skulle visa sig utgöra en förberedelse till 1970 års valkampanj framställdes som accepterande sanningar som skulle hamras in.

Också bortsett från dessa periodiskt återvändande kampanjer godtar svensk radio och TV även eljest oupphörligen arbetarrörelsens värderingar. På de industriella relationernas vitala område dominerar fackföreningarnas synpunkter och arbetsgivarsidan presenteras ofördelaktigt. Det är praktiskt taget omöjligt för någon som opponerar mot regeringen att få göra sig hörd. Radio och TV har förvandlats till partiets och statens lydiga tjänare.

Det har inte alltid varit på det sättet. Fram till 1950-talet var svensk

radio (och TV) relativt opartisk och avsåg att utgöra en form för neutral offentlig service, jämförbar med BBC. Förändringen inträdde med att Olof Palme, sedermera statsminister, 1962 utnämndes till chef för Sveriges Radio. Palme hade studerat i USA och assimilerade och använde nu för sina landsmän amerikanska erfarenheter på området. Han tog makten också i TV – och i Sverige är TV en fruktansvärd makt. När den lilla ljusfyrkanten på 1960-talet först svepte in i de svenska hemmen, utgjorde den ankomsten av en okänd värld därute. Den bröt för första gången i historien svenska folkets isolering. Många svenskar såg först nu en utlänning: i sin TV. Folket drogs ut från sitt tidiga 1800-tal och ställdes ansikte mot ansikte med 1900-talets mitt. Såsom "intellektuellt primitiv och underutvecklad", för att tala med hr Wallquist, var svensken fruktansvärt sårbar för det nya mediet. Och det förstod Palme. Han förvandlade TV och radio till politiska vapen, och när han blev utbildningsminister tog han dem båda med sig. Han hade destillerat visdomen hos Amerikas kommersiella propagandister och använde den i sitt statsmonopol. I stället för att släppa fram det privata näringslivets avbalanserade krafter gav han obetingad förtursrätt åt centralregeringen. Det monopol på indoktrinering som partiet därmed fick var oerhört, fasansfullt.

Exploateringen av etern nödvändiggjorde ett politiskt övertagande. Sveriges Radio är nominellt en oavhängig korporation, och innan socialdemokraterna på allvar vände sin uppmärksamhet mot en kontroll av masskommunikationerna leddes den av män vilkas allmänna samförståndslinje tillhörde centern. Likväl är dess konstruktion sådan att regeringen, i varje fall om den är socialdemokratisk, kan utöva kontroll över den. Den utgör en korporation av korporationer. Dess styrelse hämtas från de viktigaste politiska partierna och korporativa organisationerna. Arbetsgivarna, fackföreningarna och kooperationen finns representerade. Det betyder at arbetarrörelsen har majoritet och att regeringen har fri väg. Vidare tillsätts vissa vitala kommittéer av regeringen. Fram till 1960-talet hade dessas medlemmar utnämnts på icke partibetonat sätt, men Palme gjorde posterna till politiska och lät kommittéerna domineras av socialdemokrater. En speciellt viktig kommitté som på så vis ombildades skulle omhänderha valet av program och funktionärstab. Socialister utnämndes till de högsta administrativa

och produktionsmässiga ställningarna. Stabens åskådningar förflyttades ett steg till vänster om det socialdemokratiska partiets officiella ståndpunkt, men detta var fullt i överensstämmelse med partistrategernas syn på saken. Dessa krävde att allmänna opinionen skulle flyttas flera steg till vänster om partiets omedelbara mål, så att partiet hade politiskt spelrum och en marginal för "avdrift".

Mellan 1965 och 1968 drog socialdemokraterna fördel av Vietnamkriget genom att stödja proteströrelser och därmed tillförsäkra sig ungdomens sympati. Den tiden stod känslorna på kokpunkten, och rätt utnyttjade var de politiskt värdefulla. Medan västerländska regeringar annorstädes bekämpade stämningen gjorde den svenska regeringen den till sin bundsförvant. Olika statsråd, bland dem också Palme, höll demagogiska tal mot Washington och lovprisade Hanoi. Radio och TV täckte generöst varenda demonstration, ofta utan varje proportion till dess omfattning. De gav respektabilitet åt de svenska Vietcong-sympatisörerna, som kunde räknas i tiotusenden. Tonåringar och ungdom strax över de tjugo blev en accepterad del i "landskapet", med långt hår, kommunistmärken och hippie-kläder. De svenska massmedia kallade dem inte som annars FNL-sympatisörer utan FNL-*medlemmar*, så att folk fick intrycket att en front i Vietnamkriget upprättats i Sverige. Det hela var ett exempel på svenskarnas krav på handling och på att få göra sig gällande på ett sätt, som annars deras neutralitet hindrade dem från.

Allt detta var till fördel för regeringen. Ungdomen fick utlopp för sin energi och regeringen stod på dess sida. Radio och TV fortsatte med att blåsa upp demonstrationerna och protestmötena. Men i slutet av 1969 hade proteströrelsen mist sin glans och sin politiska respektabilitet; den övertogs av maoisterna, som var fientligt inställda till regeringen. Radio och TV slutade täcka demonstrationerna, oaktat dessa var lika intensiva som förut. Ett av de största mötena av detta slag hölls den 20 december 1970 utanför amerikanska ambassaden i Stockholm till ära för grundandet av Vietcong, men mötet blev knappt ens omtalat i radio och TV. Massmedias förändring höll jämna steg med regeringens nya inställning. Medan media drog tillbaka sitt stöd vände sig Palme mot sina förra allierade.

Partiet lägger stark vikt vid att behålla sin kontroll över TV och

är noga med att föregripa den kommande utvecklingen. När den första kasett-TV'n gjorde sitt intåg i Sverige ingrep regeringen och krävde ett faktiskt monopol på såväl produktion som omsättning. Oaktat de privata firmorna teoretiskt sett hade fri tillgång att göra som de ville och har det än, blev de skjutna åt sidan, så att de antingen måste uppge sina planer eller också godta staten som partner och övervakare.

Få västliga regeringar är så dödligt rädda som den svenska för möjligheten av direkt TV-transmission från satelliter till privata mottagare. Politikerna är helt öppet oroliga inför utsikten att utlandsprogram kan nå fram till deras medborgare, ty när den dagen kommer har staten inte längre monopol på sin egen eter. Följaktligen söker svenskarna få en framtida transmission från satelliter internationellt förbjuden. Ännu har emellertid under rådande omständigheter den svenska regeringen kontrollen över luften fast i sin hand. På många sätt är detta bara att göra försäkringen dubbelt betryggande. Också utan politisk övervakning skulle partiet fortfarande ha öppen väg, emedan alla massinformationer är på dess sida.

Hela den svenska maffian av massinformatorer, kommentatorer, vägledare och uppfostrare uppträder som en kollektiv enhet och följer ögonblickets tendenser. De är konformister till övermått och önskar bara att befordra det allmänna samförståndet – en tradition som förstärkts av skolutbildningen. Partiideologerna säger att det nya skolsystemet har konditionerat den uppväxande generationen att tänka som ideologerna vill att de skall tänka. Indoktrinering i skolorna har ständigt avancerat sedan 1950-talet, och systemets produkter dominerar nu medierna. De äldre har insupit de nödvändiga attityderna via andra kanaler. Ängsligt måna som de är om att framlägga endast vad deras kolleger tror behöver de svenska massinformatorerna inget tvång för att följa partilinjerna. I deras mentala värld är avvikelse från den accepterade normen ett slags förräderi. Det är delvis konditioneringen till grupptänkande som gör personligt särgående till en synd och accepterandet av den kollektiva opinionen till en kardinaldygd. De har ett inre tvång att tänka som alla andra tänker. Följaktligen har de utvecklat ett slags hämning, som ryssarna kallar "den inre censuren", vilken skär till uttrycken för deras tankar efter de dominerande synpunkterna. Då de agerar kollektivt, så att säga genom konditionerad

reflex, är det relativt lätt att ta dem i anspråk för en speciell ideologi. Det räcker med att omvända ett utvalt fåtal i hierarkins topp, så följer de övriga lydigt efter.

Därav följer att även pressen understödjer statens politik och att frågan om vem som äger vederbörande tidning vittgående är rent akademisk. I verkligheten ägs de flesta dagstidningarna av oppositionen, nästan alla tillhör ett politiskt parti. (Omkring 70 % av Sveriges dagliga tidningar, täckande 70 % av cirkulationen, tillhör oppositionspartierna eller stöder dem. Resten ägs av arbetarrörelsen. En enda tidning är kommunistisk.) Den oavhängiga tidningen som sköts enbart kommersiellt är en raritet, och då svensk press är av så institutionsbetonad natur kan det knappast förvåna att den är så kraftlös som den är. Tendensen hos de massinformatorer som arbetar för det statsstyrda radio-TV-systemet skiljer sig inte från dem hos deras kolleger i den privatägda pressen. Likriktningen befordras ytterligare genom existensen av journalistskolor. Det har i ökad utsträckning blivit praxis att svenska tidningar rekryterar sina medarbetare från dessa skolor. Men på det svenska undervisningsväsendets vanliga sätt har journalistskolorna även de följt partiets och statens indoktrinering. De har konsekvent förskjutits mot vänster och producerat utexaminerat folk med uniforma åsikter. De färdigutbildade kan i stort sett beskrivas som radikalsocialister med ett eventuellt sting av maoism. Den aktuella dirigeringen är givetvis utan betydelse, det viktiga är att det finns dirigering överhuvud. I likhet med sina kolleger bland arkitekterna och sociologerna betraktar dessa journalister sig själva som sociala manövrerare med ambitionen att förändra samhället och indoktrinera sina medmänniskor.

Likväl tycks regeringen inte vara helt och hållet nöjd med massinformatorernas stöd i dess naturliga form. En inflytelserik tankeriktning inom det socialdemokratiska partiet vill ha bort pressen från dess privata ägare och lägga den under offentlig kontroll. Ett utslag av detta var en 1971 antagen lag, skenbart avsedd att stödja pressen och slå vakt om dess oavhängighet men i praktiken ett hot mot dess frihet. Tidningar i betryck skall erhålla understöd, finansierade genom en annonsskatt som påläggs de mera framgångsrika och som betalas av dem. Effekten är en överföring av pengar från oppositionen till rege-

ringsorganen, då i Sverige (som också annanstans) de icke-socialistiska tidningarna vanligtvis går vida bättre än de socialistiska. En statlig kommission beslutar vem som betalar och vem som tar emot. I det långa loppet kommer många vinstgivande tidningar att bli olönsamma och avhängiga av statligt understöd för sitt fortlevande. Effekten på utgivarnas oavhängighet kan knappast bli behaglig. Och till slut blir oppositionen sannolikt kuvad.

Men detta är faktiskt överdriven försiktighet. Idag är tidningarna lika fördomspräglat likriktade som radio och TV och ger samma patentsvenska syn på världen med avsikten att underbygga svenskarnas självkänsla. I svenska tidningar är det svårt att skilja mellan nyheter, nakna fakta, reporterns synpunkt och redaktionens åsikt. Man tycks främmande för tanken att nyhetsspalterna borde reserveras för fakta och kommentarerna placeras i ledare. Svenska journalister tror i stort sett att fakta är av underordnad betydelse och kanske rent tillfälliga, varför deras egna åsikter i den objektiva sanningens intresse bör färga deras reportage. På samma sätt som sina kolleger i etern ser de som sin uppgift att *forma* den allmänna meningen.

”Nyheter måste användas till att förändra samhället och influera på människorna”, säger dr Olof Lagercrantz, chefredaktör för Dagens Nyheter som är Sveriges största dagliga tidning. (Dess upplaga är 600.000, och dess enda medtävlare Svenska Dagbladet – likaledes i Stockholm – säljer bara ca 200.000. Totalbefolkningen i Sverige ligger som bekant strax under 8 miljoner.) ”Om nyheterna är objektiva och bara avser att informera” fortsätter Lagercrantz – ”då är det konservatism. I ett litet land som Sverige har en dagstidning som DN en ofantlig makt. Alldeles ensamma kan vi faktiskt svänga hela opinionen”.

Det ligger en hel del i detta påstående. Svenskarna är i speciellt hög grad mottagliga för påverkan genom massmedia. Mannen på gatan tvekar att uttrycka sina egna synpunkter och behöver en opinion, som förskaffas honom genom en expert. Han vill vara säker på att det han säger stämmer överens med vad andra runt omkring honom säger. Det är ett då och då citerat elakt skämt att en svensk ”inte vet vad han skulle anse innan han läst tidningen”.

”Ett litet land”, säger dr Lagercrantz vidare, ”kan inte kosta på sig

att individer kliver upp och tar en egen ståndpunkt. Det måste vara en grupp. Och då svenskarna reagerar gruppvis är de givetvis lätt influerade". Han är inte socialdemokrat utan en något vänstervriden liberal. Hans åsikt om opinioner på högerkanten är att "det är omöjligt att inta en konservativ ståndpunkt i ett samhälle som kontinuerligt förändras".

Detta är en sällsynt artikulering av en dominerande synvinkel. Det ger uttryck för det tyranni som utövas av vad Ibsen kallade "den kompakta majoriteten". Det är en effektiv metod att slå omkull allt motstånd. Folk med avvikande mening kan inte tas på allvar emedan majoritetens syn genom själva sin definition utesluter möjligheten av däremot stridande synpunkter. "I Sverige är det plats bara för en idé åt gången", anmärkte en gång en svensk professor.

Behovet av att förses med ett lager godkända åsikter är ett särdrag hos den svenska pressen och övriga massmedia. De flesta tidningar och tidskrifter har stående spalter skrivna av välkända intellektuella, där dessa mindre ger kommentarer än fastmer tillhandahåller färdiggjorda åsikter. De är till antalet kanske femtio eller sextio och framlägger i ett givet ögonblick alla samma synpunkter, för sedan förändra dem som damerna ändrar sitt klädsnitt efter modetecknarnas diktamen. De är som redan framhållits inte centraldirigerade, de bara handlar som en hjord. Det finns ett bestämt område av tolererade åsikter, och det är litet och trångt; ve den som inte håller sig inom dess råmärken!

Toleransen och icke-toleransen därvidlag är oavhängig av partitillhörighet. Samstämmigheten utvecklar sig inom massinformatorernas etablerade patentkrets, som i sin tur fungerar som en av de korporationer vilka bestämmer statens styrelse. I senare hälften av 1960-talet gällde samstämmigheten sociala reformer, teknologiskt framåtskridande, radikal inställning och jämlikhet. "Alla" var ense om att samhället var statt i förvandling och att förvandlingen måste ske snabbt. För att bli accepterad var det absolut nödvändigt att klistra på sig etiketten "radikal". Och jämlikhet i betydelsen av ett "utjämnat", ett nivellerat samhälle med avskaffande av all tänkbar olikhet var stridsropet såväl för partiet som för press, radio och TV. Alltsammans lovvärda mål, men för att undvika överdrifter kunde en viss opposition varit önsk-

värd. En sådan fanns emellertid inte – av skäl som framlagts ovan. Dissenters inom massinformatorernas kompakta här kunde bokstavligt talat räknas på ena handens fingrar och var i realiteten de ur samhället utstötta. Maoisten Jan Myrdal, son till Gunnar och Alva Myrdal, var en av dem. En annan var den konservative katoliken dr Leif Carlsson. Dr Carlsson skriver i den svenska högerpressen, och så här skildrar han sin situation: "Jag är konservativ och därför en outsider. Det beror på att det inte finns någon opposition i Sverige. Absolut alla, från vänstern till högern, bugar devot för socialdemokratins grundläggande dogmer emedan socialisterna är regeringen. Detta är därför tidens samstämmiga opinion.

"Även om jag medarbetar i en nominellt konservativ dagstidning kan jag därför inte skriva som jag tänker. Alla tror nu på jämlikhet — givetvis; och Gud hjälpe mig om jag försöker inta en annan ståndpunkt. Det finns inte en chans att ett direkt anfall skulle bli tryckt, så jag måste omsorgsfullt kamouflera mina tankar.

"Det enda sättet på vilket jag kan publicera mina impopulära tankar är att gräva ner dem i något annat. Men om jag i någon bokrecension under förklädnad kanske antyder att det kan sägas *något* till förmån för klassväsendet som hävdvunnen rätt snarare än för meritens diktatur, eller att traditionen inte borde helt lämnat åsido, då skulle högerpartiet be min chefredaktör se till att jag håller mun.

"Låt oss ta ett annat exempel. Det enda tillåtna sättet att diskutera könsrollerna i Sverige är att leta fram ett nytt exempel på könsdiskriminering och kräva dess slopande. Man får under inga omständigheter smussla in ett försvar för skillnadernas bevarande och upprätthållandet av kvinnans mystik."

Konformitet accepteras som en dygd. Genomsnittssvensken blir förvånad när man gör honom uppmärksam på hans konformitet, eftersom denna tycks honom vara det enda naturliga. Likväl finns det oro, och vid sällsynta tillfällen kommer den i ljuset. Följande brevväxling stod att läsa i Svenska Dagbladets, den konservativa rikstidningens, korrenspondensspalt:

"Jag hade semester", hette det i ett brev till redaktionen, tydligen skrivet av en äldre läsare, "och jag kunde för en gångs skull lyssna till ett ungdomsprogram i radion, där representanter för morgon-, kvälls-

och veckopressen talade om sina brevspalter. Redaktören för en veckotidskrift yttrade att hans organ aldrig avtryckte brev *mot* hjälpen till U-länderna... Det verkar som om diskussionen vore förbjuden och som om det enda tillåtna vore att ge uttryck åt vissa synpunkter som godkänts av politikerna. Är det verkligen så att vissa frågor, t.ex. sådana som avgöres av politikerna utan vår vetskap, är tabu i Svenska Dagbladets brevlådespalt?"

"Naturligtvis får frågan om teknisk hjälp gärna diskuteras i vår brevlådespalt", hette det i det redaktionella svaret omedelbart under brevet. "Emellertid är erkännandet av vårt ansvar för problem utanför våra gränser så allmänt, att detta kan vara förklaringen till att brev till redaktionen som kritiserar den tekniska hjälpen är så sällsynta. *Men givetvis är alla som önskar diskutera formgivningen och dirigeringen av den tekniska hjälpen välkomna att skriva till oss. Brev av annat slag kommer snarast att återställas till avsändaren."*

Denna massinformatorernas sanktion upprätthåller samstämmigheten i det härskande "etablissemanget" och det folkliga samförståndets och likatänkandets median. Man är enig om att teknologiskt framåtskridande är enda vägen till lycka och att nationalproduktionen är enda tänkbara måttstocken för nations framgång och succé. Alltså är det ett verksamt vapen i kampanjen, att Sveriges folk lever i den bästa av alla tänkbara världar. I massmedia serveras oupphörligt statistik som visar att svenskarna (per individ räknat) gör störst framsteg på det ena eller andra produktionsområdet. För dem som inte känner de lokala förhållandena kan detta verka som ett symptom på kollektiv neuros.

Man utgår likaledes alltid från att kollektivets nytta i varje situation måste gå före individens. Vidare föreskrives enstämmigt att grundvalen för det svenska samhället aldrig får sättas i tvivelsmål eller ens diskuteras. Det är en omständighet som gör svensk press (och radio-TV) märkvärdigt tråkig. Sveriges press saknar den vitalitet och kritiska problemuppställning som kännetecknar den bästa anglosaxiska pressen; den är obligatoriskt samstämmig i en direkt förfärande grad – och detta i ett land där det skall härska yttrandefrihet. Pressen stöder allt som systemet bygger på; den viktigaste grundvalen är samförstånd, men den täcker allt annat också. Det är tabu att diskutera statens

inskränkning av den personliga friheten: medborgarnas bästa ligger ju samhället (staten) om hjärtat, så därför är såväl konflikt som kritik en omöjlighet. Saltsjöbadsavtalet och grundvalen för arbetsförhållandena är också tabu. Detsamma gäller fackföreningarnas makt. Detsamma ävenledes ifrågasättandet av någon som helst förändring. Det har fastslagits att det svenska samhället nu befinner sig i rörelse och att varje förändring med nödvändighet sker för det bästa. Det är inte tillåtet att kasta tvivel på någon som helst speciell reform emedan det innebär förkastande av förändring för förändringens egen skull. Och det strängaste tabut av alla gäller Sveriges neutralitet.

En annan aspekt av samstämmighetens fruktansvärda makt är att opinionsbildare av alla olika åskådningar är rädda att bli brännmärkta som ”reaktionära”, när sanktionen föreskriver ”framstegsvänlighet”. Ingen törs riskera att få den fördömelsen över sig. Detta är skälet till att, ehuru det visst finns en del ”reaktionära” svenskar, det likväl knappast finns det ringaste offentliga uttryck för ”reaktionära” åsikter. Det finns teoretiskt sett ingenting som kan hejda samstämmigheten att bli högerbetonad någon gång i framtiden, som den var det i det förflutna.

Genom växelverkan mellan staten och massinformatorerna begagnas pressen liksom de regeringskontrollerade radio och TV i syfte att bereda allmänheten för regeringens idéer. Så var t.ex. fallet med den tvångsmässiga förskoleträningen. De ledande opinionsbildarna accepterade och propagerade för detta barnträdgårdssystem. Oppositionen tilläts inte framträda på tryck. Regeringens huvudmål, att insätta barnen i kollektivet vid tidigaste år, framställdes som om det varit universellt godtaget.

Resultatet beskrivs av familjeministern fru Camilla Odhnoff på följande sätt: ”Till en början fanns det ett visst motstånd mot förskoleträningens idé, men när folk blivit korrekt informerade lät de sin antagonism falla. Vår kampanj hade reducerat motståndet, och numera anses förskoleundervisningen vara en bra sak.”

Förutsättningen för resonemanget är, att bara full förklaring ges kommer man med nödvändighet också att dra de riktiga slutsatserna. Det finns bara en ”objektiv” sanning som passar de givna realiteterna. Attityden tjänar till att ställa all opposition utanför lagen. Avvisande

av den godkända synpunkten blir inte en genomtänkt kritik som bedömes efter sina egna förtjänster utan enbart ett misstag. Kritikerna blir kättare och är därmed neutraliserade.

En tidning tar sällan ståndpunkt i en principfråga. Även om den nominellt är språkrör för oppositionen godtar den automatiskt regeringens politik och småkäbblar spetsfundigt om hur denna bäst skall kunna genomföras i praktiken. Den återspeglar helt enkelt politikernas beteendemönster. En formel som vanligtvis begagnas av oppositionen är: ”Vi är alla ense om att det och det är önskvärt, men är det här absolut rätt sätt att åstadkomma det?”

På samma sätt som i riksdagen härskar en småtrivialitetens anda också i massmedia. Debatten rör sig om betydelselösa detaljer inom den sociala välfärden och administrationen. Varje tvivel lyser med sin frånvaro, och den vackraste samstämmighet härskar. Det finns ingenting av den självrannsakan och efterprövning av grundprinciperna som annars ”plågar” västerlandet.

Vid den nobelfest i Stockholm, där bl.a. den ryske diktaren Alexander Solsjenitsyn fick litteraturpriset, höll en berömd svensk vetenskapsman, professor Arne Tiselius, ett tal om vad han kallade ”besudlandet av intellektet”. Han beklagade att ”sanningen inte längre var modern” och att ”orden inte längre betyder vad de förr betytt. De har manipulerats i syfte att indoktrinera folk och ge ökad makt åt de redan maktfullkomliga massmedia”. Professor Tiselius påpekanden blev nästan totalt ignorerade av press, radio och TV. Och likväl är Tiselius själv tidigare nobelpristagare och en celebritet i Sverige, och de övriga talen vid ceremonin refererades i alla sina plattityder och hela sin längd. Men hans ord träffade mitt i prick, särskilt i hans hemland. Saken utgjorde ett litet men belysande exempel på inriktningen inom svenskt reportage.

Med massmedias hjälp, för att inte säga under deras ledning, har det svenska språket blivit förfalskat, utarmat och manipulerat därhän att det i likhet med Orwells ”nytal” har förlorat möjligheten att uttrycka tankar som inte är accepterade.

Då sexuell jämlikhet förkunnades och det beslöts att kvinnans plats inte var i hemmet men ute i arbetslivet, undergick språket en snabb förvandling. Det vanliga svenska ordet för en hemmavarande gift

kvinna är *husmor,* och det var ett hedersnamn. Inom loppet av några få månader lyckades svenska massmedior slå ihjäl ordet och uppfinna ett nytt. Mot slutet av år 1969 var det nästan omöjligt att i dagligt tal nämna en "husmor" utan att det verkade nedsättande och ironiskt. Begreppet täcktes i stället av den nypåfunna termen "hemmafru" som är klart nedsättande. Enda sättet var nu att begagna ordet "hemmafru" med ironisk nyansering.

Sida vid sida med denna semantiska förändring skedde det en förändring rent känslomässigt. Kvinnor som för något år sedan var tillfreds med att stanna i hemmet och kanske rentav stolta över det, började nu känna sig pressade att gå ut i arbetslivet. Utbytandet av det ena ordet mot det andra hade följts upp av en intensiv propaganda i massmedia, så att det verkade som om kampanjen verkligen lyckats införa "betingade reflexer", alldeles som på Pavlovs hundar. Det var mycket få som var i stånd att känna igen indoktrineringen i den språkliga maipuleringen. I ordets egentligaste bemärkelse hade folket genomgått hjärntvätt.

Opposition har aldrig utgjort ett respektabelt begrepp på svenska, och ord som associeras därmed har därför nästan uteslutande nedsättande undertoner. Men icke för ty existerade sådana ord, och idéer på detta område kunde i varje fall uttryckas. Numera är detta utomordentligt svårt, då hjälpmedlet för ett uttryckande blivit allvarligt skadat.

Språket har manipulerats på så sätt att det blivit praktiskt taget omöjligt att ge uttryck för opposition, särskilt när det gäller staten och kollektivet. Som redan sagts kan ordet "kollektiv" bara ha en fördelaktig betydelse, medan "individuell" har svagt nedsättande klang. Sak samma gäller alla ord på detta område. 'Excentrisk" har blivit uteslutande ett skällsord; "meningsskiljaktighet" har dålig bismak. Och omvänt finns det uteslutande positiva associationer till ord som "staten", "samhället", "administrationen", byråkratin.

Detta betyder att det är praktiskt sett omöjligt att finna adekvata uttryck för individens opposition mot staten; staten är de goda i sig, så de är inte lätt att bekänna sig till dess motsats. Det är något självfallet att samhället är bättre än individen och att individen finns till

för att tjäna samhället: det ligger i orden som sådana. Om inte en oppositionell svensk är fullkomligt säker på sitt auditorium, kan han aldrig lita på att det han säger upfattas som han själv menar det. Om han lovprisar individen i motsättning till kollektivet finner han troligtvis snart att hans åhörare fått intryck av att han begår högförräderi mot staten och därför uppträder i hög grad anstötligt.

Ett annat exempel. På engelska är ordet 'likriktad" *(uniform)* nästan enbart nedsättande. På svenska utgör det i stället en av de högst lovordande karakteristikerna; det är en gren av samstämmighetens idé. Det betyder givetvis att en svensk har svårt för att uttrycka idén att likriktning är något ont; han är tvingad att säga att det är något gott, då det inte finns några ord för motsatsen. Om han känner starkt nog i saken kan han säga att "likriktning" leder till "monotoni", men där är han ute på svag is emedan han invecklats i ett värdeomdöme, och repliken blir att skall man komma med namn så är "harmoni" ett bättre uttryck för saken.

Då politiken i Sverige så länge varit en uteslutande ekonomisk angelägenhet, kan det knappast förvåna att politiska termer blivit ekonomiskt laddade. Så har skett med ordet "demokrati". Denna term, som blivit så otroligt förvrängd i de mänskliga missförståndens maskineri, kan betyda mer eller mindre vad som helst. Rent härledningsmässigt kan det med lite god vilja fås att beteckna de vildaste motsatser. I sin ordagranna betydelse av folkstyre kan det fås att beteckna såväl parlamentarisk regering som proletariatets diktatur. Alltefter om man står på Westminsters, Vita husets eller Kremls ståndpunkt kan ordet täcka i det närmaste motsatta omständigheter. Det avhänger av vad man menar med "folk" och med "styre". Men åtminstone i de tre nämnda fallen har ordet "demokrati två konstanta element: det är en politisk term och det är det är en symbol för förträfflighet. Men i Sverige finns bara det senare elementet kvar.

Vi är alla demokrater och en del är naturligtvis mer demokratiska än andra. I Sverige har ordet "demokrati" förvandlats till en fundamentalt ekonomisk term. Det betyder mer välstånd, mer trygghet, mer social välfärd. Det kunde faktiskt tänkas beteckna en tyrannstat, förutsatt att vissa materiella förmåner finns kvar. Det betyder uteslutande ekonomisk jämlikhet. När regeringen ådagalägger despotiska tendenser

och ignorerar riksdagen, anses detta inte odemokratiskt – vilket däremot är fallet med en paus i den växande levnadsstandarden.

Ordet "liberal", som alltid annars var en lovordande term, har kommit i vanrykte. Först inom socialdemokratiska partiet och sedan i massmedia blev ordet använt som en motsats till "socialist". Sedan har det utvidgats till att betyda avsaknad av välfärd och trygghet i dessa termers svenska betydelse; det täcker begrepp som konkurrens, "djungelns lag", grymhet och kapitalistisk ondska. Och "konservativ" är ändå värre ute: det har blivit onämnbart, så att konservativa skäms för att begagna det, också sinsemellan. Sveriges politiska vokabulär har manipulerats därhän att enbart den socialdemokratiska terminologin existerar. Vilket innebär att också de som är allt annat än eniga med socialdemokraternas politik likväl tvingas tala dessas språk. Resultatet blir att det inte bara är svårt att uttrycka avvikande tankar men att det ej sällan händer att en människa säger mosatsen mot det hon menar. "Liberal" betyder "reaktionär", och ord för avvikande mening har successivt avlägsnats ur språket.

Inget motstånd är möjligt mot en språklig besvärjelse av detta slag emedan det saknas opposition bland massinformatorerna. Medvetenheten hos en man som professor Tiselius är en sällsynthet, och djärvheten att uttrycka en dylik medvetenhet är ännu sällsyntare. Det är en omtvistad fråga huruvida missbruket av språket medvetet exploaterats i masskonditioneringens intresse eller om det helt enkelt framkommit omedvetet som en produkt av en speciell intellktuell benägenhet. Effekten är emellertid densamma, och så eller så tjänar språkfördärvandet de svenska herrarnas syfte lika bra. Det visar fördelarna av att ha massmedia på auktoriteternas sida. Tankekontroll blir en reell möjlighet, och oppositionen kan avväpnas naturligt och med vänligt överseende.

14. Kulturen i politikens rustkammare

”Framtidens mest betydande Manhattan-projekt”, skriver Huxley i inledningen till ”Du sköna nya värld”, ”kommer att bli väldiga, regeringsbekostade undersökningar i vad politikerna kallar ’lyckans problem’ – med andra ord problemet hur man skall få folk att älska sitt slaveri.” Svenskarna har redan genomfört sitt ”Manhattan-projekt” och funnit att kulturen utgör ett av svaren. Dess syftemål kanske inte definieras exakt i Huxleys termer, men andan är densamma. ”Kulturens syfte”, säger en svensk byråkrat, ”är att ge mening åt livet i ett teknologiskt samhälle”.

I *Oxford English Dictionarys* definition är kultur ”uppövandet och förfiningen av sinnelag, smak och seder . . ., den intellektuella sidan av civilisationen”. I dess sanna betydelse är kulturen en del av livet, den anses lika självklar som att äta, dricka och gå. I Sverige är den ett påfund som begagnas av den marxistiskt danade staten såsom medel för politiska ändamål.

Sverige är ett utmärkt laboratorium för experiment av denna art. Då svensken inte är i besittning av någon egen modern kultur, har han ett jungfruligt sinne som är öppet för främmande import och påprackande lurendejerier utifrån. Kulturella träffskott verkar starkare än i högre utvecklade länder, och deras effekt kan lättare dirigeras och påläggas. Sveriges historiska säregenheter har isolerat landet från Europas intellektuella liv. Den moderna kulturen var en importvara från utlandet och ett överklassprivilegium. Den enda infödda kulturen tillhörde bönderna. Bortsett från ett litet aristokratiskt kotteri är det få svenskar som fått europeisk uppfostran eller kontakt med samtidens civilisation. När på 1800-talet kommunikationerna började bli bättre kom den första infusionen av västerländsk kultur. Men den visade sig vara uteslutande kurtis, och efter några få decennier vände Sverige på nytt världen ryggen för att återsjunka i sin andliga isolerings vanliga skymning. Strindberg var det ljusa intervallets stora produkt.

Strindberg är en av 1800-talets största dramatiker. Han var pionjär för det impressionistiska dramat och en föregångare till det absurdas teater. Hans inflytande på senare dramatiker(som t.ex. Eugene O'Neill) var mycket stort. Han var en av de första som framställde kriget mellan könen (alltså i dess nakna, dess patologiska form) på scenen. Men i sitt skapande var han inte helt och hållet svensk. Han var en universell författare som råkade födas i Sverige. Hans inspiration var tysk och han föreföll närmast att vara en tysk skådespelsförfattare. Det var först sedan han erkänts i Tyskland som han accepterades också av sina landsmän. Men det var nästan som man godtar en främling. Ännu idag känner sig svenskarna inte riktigt hemma i hans värld. De respekterar hans idéer och är stolta att han tillhörde deras folk, men de betraktar honom inte som en av sina egna. Det är nästan som om de fått *lära* sig att beundra honom, men han stod högt över dem alla. Dilemmat ligger i att Strindberg är representant för en "hög" kultur, medan svenskarna i verkligheten är hemmastadda bara inom en "låg" kultur.

Det har i Sverige alltid förefunnits ett klart medvetande om skillnaden mellan den "högre" eller importerade och den "lägre" eller inhemska kulturen. Då det (i motsats till förhållandet i Västeuropa och England) saknades en upplyst medelklass att överbrygga klyftan, kunde ingen "hög" kultur naturaliseras och ingen nationell tradition för hela folket upprättas. De lägre klasserna betraktade med misstänksamhet överklassens intellektuella egendom och dessa i sin tur betraktade sina underståendes opolerade konstform med förakt. I likhet med tsartidens Ryssland men i olikhet mot Västeuropas länder var Sverige ett samhälle med två kulturer.

De politiska förändringarna i Sverige under 1800-talet var i allt utom till namnet en bonderevolt. Bönderna tog över landet, pålade det sin kultur och sina värderingar. De hade med sig en oövervinnelig fördom mot "hög" kultur som ett slags försiktig förströelse för de gamla herreklasserna, och så avskildes Sverige från Västeuropa och världen utanför.

Inte förrän massinformationernas revolution i dess olika vågor, markerade av biografen, radion och TV, fick hand om Sverige blev landets isolering slutgiltigt hotad. Utvecklingen kulminerade först på

1950-talet, när de psykologiska skrankorna undergrävdes och svenskarna för första gången i sin historia utsattes för en massiv kulturell invasion, som ignorerade alla sociala skrankor. Men vid det laget hade redan Sveriges styresmän insett kulturens makt och var i besittning av såväl teori som medel att exploatera den för sina egna syften.

Staten har frikostigt öst pengar i kulturen liksom den understött alla institutioner som främjar samhällets smidiga skötsel. Likväl har det inte gjorts som ett uppmuntrande av någon icke-självmedveten andlig del av vardagslivet utan som en bevarande omsorg om en materiell egendom. Det är som om något regeringsorgan skulle lägga en nyupptäckt nyttighetsartikel på lager. Faktiskt är den svenska kulturpolitikens terminologi en hybrid av marxism och fondbörs. Den säger sig erbjuda inte konstnärer och konst utan "kulturarbetare", som producerar "kulturtillförsel" för "kulturkonsumenter".

Kulturen är för de svenska socialdemokraterna bara ett nytt politiskt instrument. I ett anförande vid Brittiska Labourpartiets konferens 1969 yttrade Olof Palme bl.a.: "Marxismen gör det möjligt att se konsten inte bara som en produkt av samhället utan också som ett vapen i klasskampen, som ett *redskap för samhällets förvandling* ... Så långt vill jag gå i min bekännelse av en marxistisk attityd till livet och konsten."

I likhet med radio och TV betraktas kulturen som en opinionsskapande uppfinning och i likhet med dem faller den under Utbildningsdepartementet. Det är intressant lägga märke till att undervisning, radio-TV och kultur, den intellektuella styrningens tre ansikten, alla samlats under samma erkänt ideologiska tak. Det är som om det vore önskvärt att behålla ett effektivt centraliserat dirigerande av samtliga huvudmedel för styrande av tanke- och känslolivet. Man jämför "Ministeriet för emotionell manövrering" i "Du sköna nya värld". Inom Utbildningsministeriet tjänstgör en pålitlig partiideolog som statssekreterare för kulturen. Innehavare av ämbetet under 1960-talet var Roland Pålsson, en av den moderna svenska kulturpolitikens upphovsmän och numera nyutnämnd riksantikvarie, den förste utan några som helst fackliga kunskaper eller saklig kompetens).

Herr Pålsson karaktäriserar i ett privat samtal regeringens syftemål på följande sätt: "Kulturen ger inte bara mening åt livet i ett modernt

samhälle, den måste också stärka kollektivet. Vi förkastar individualismen: individen saknar betydelse utom som medlem av en grupp. Och så använder vi kulturen för att visa att staten sörjer för alla. En del av våra motståndare ser staten som sin fiende, men regeringen vill bevisa att staten är allas vän. Jag tror också att vi har lyckats. Vi tror att en masspräglad kultur kan spridas till 50 % av folket, och vi vill att regeringen skall vara kulturens bärare. Även om en del människor är ointresserade av kultur, så ser de i alla fall att vi gör något för den. Och det gör intryck på befolkningen."

Kontrollen och distributionen av kultur i Sverige är märkvärdigt centraliserad: staten tillhandahåller det mesta av varan och gör det med demonstrativ öppenhet. Inom musiken är staten ensam impressario och privata konsertagenturer är illegala. En enda offentlig organisation har officiellt monopol. Alla symfoniorkestrar är antingen kommunala eller statliga, och samtliga konserter i landsorten arrangeras av en specialiserad statlig agentur som har hand om kulturens spridning. Enligt lag måste budgeten för all offentlig byggnation inrymma en viss proportion för konstnärlig utsmyckning. Skolor tunnelbanstationer och stadshus, alla måste de ha sin andel av originalkonst.

På så vis får konstnärerna större delen av sitt levebröd från staten, och huvudparten av all dekorativ konst har de offentliga myndigheterna att tacka för sin existens. Staten understödjer författare genom anslag och årsunderhåll. Sådant beskyddarskap mottas som ett slags social välfärd och får genom insmältning av hithörande politisk indoktrinering effekten att förstärka känslan av tacksamhet gentemot samhället. Det ökar också tacksamhetskänslan gentemot partiet, vilket i sin tur stärker dettas ideologiska förknippning med "kulturarbetarna".

År 1970 tog staten på försök det första steget till utnyttjande av konstnärer och författare för *agitprop*. Ett antal skriftställare och filmproducenter fick i uppdrag att få fram arbeten som i korthet sagt kunde "skapa en allmän opinion för de underutvecklade länderna". Regeringen behövde den gången större folklig entusiasm i syfte att motivera planer för utvidgad teknisk hjälp åt U-länderna.

Kanske har den intressantaste utvecklingen skett inom dramatiken,

som möjligtvis är den bland alla konstarter vilken har den största potentialen som redskap för indoktrinering och känslomässig styrning. Den svenska scenens centrum är Kungl. Dramatiska teatern i Stockholm, en statlig institution, samt svenska Riksteatern. Sedan den inrättades på 1880-talet har Dramaten haft en ganska lugn karriär, även om den utmärkt sig för världspremiär på några av Eugene O'Neills pjäser och på 1960-talet för att ha haft Ingmar Bergman som konstnärlig ledare. Hans efterträdare, en skådespelare vid namn Erland Josephson, var den första ideologiska utnämningen. Josephson är socialdemokrat och fick chefsposten i syfte att genomföra partiets politik.

”Teaterns ändamål är att utveckla och vidga det emotionella livet”, säger Josephson i ett privat samtal. ”Ett land måste ha ett rikt känsliliv. Utan ett sådant kan inte politikerna åstadkomma förändringar eller appellera till allmänheten. Vårt folk är emotionellt och kulturellt outvecklat, förstår ni. Konsten och då speciellt teatern måste användas till att påskynda det emotionella livets utveckling och bringa det till mognad.

”Utan ett därtill ägnat emotionellt liv bland folket kan politikerna inte inverka på sina åhörare. De kan då bara appellera till grövre naturliga känslor som hat, avund och snikenhet. Det är ett alltför snävt spektrum, som måste göras bredare av teatern. I annat fall skulle politikerna finna det svårt att arbeta. Teatern måste bereda marken. Om ni så vill har ni ett exempel i den engelska historien. Ta bara Churchills tal under kriget; en del av deras verkan beror på associationer till poesin och dramat, som Henrik V:s tal vid Agincourt. Utan Shakespeare skulle Churchill inte gjort sin effekt.

”Men det räcker inte med att framskapa ett allmänt kulturellt klimat. Man måste också främja de politiska underströmningarna. Samhället förändras och teatern måste följa med. Men den skall inte bara följa med. Den måste hjälpa till att förflytta samhället i den riktning det rör sig.”

Dramatiska teaterns reportoar har inskränkts till radikala vänsterpjäser och ifråga om klassiker till sådana dramer vilka kan tolkas på socialistiskt vis. Endast skådespel som framför socialdemokratiska idéer om gemenskap och jämlikhet får sättas upp. Brecht blev den

store favoriten. Yngre svenska dramatiker fick i uppdrag att skriva pjäser som befrämjade gemenskapens och jämlikhetens socialdemokratiska ideal. Dramat måste främja regeringens intentioner, säger Josephson. Medan det är svårt att exakt definiera arten av de pjäser han antar, är det desto lättare att karaktärisera dem han avvisar. Ingenting får lov att uppföras som talar emot det svenska samhällets förvandling, deklarerar han.

"Undervisningen är till för att få fram folk som lärt sig passa in i samhället", säger han. "Det betyder att jag inte kan tillåta pjäser som glorifierar individen. Principen utesluter de flesta av romantikens dramatiker, främst Schiller, och den skär definitivt bort det mesta av Ibsen. *Brand* och *Peer Gynt* är två Ibsenpjäser som jag definitivt inte vill se uppförda.

"Det betyder emellertid inte att jag avfärdar klassikerna. Jag tror att kritiken mot klassikerna är rent hysterisk (han syftar på lokala skribenter som anser all äldre dramatik som reaktionär och fientlig gentemot dagens tendens). Klassikerna har ett så brett spektrum, att man kan göra med dem vad man vill. Shakespeares "Coriolanus" kan t.ex. tolkas på vänsterradikalt sätt. Det har Brecht gjort. Och vi sätter upp stycket på samma sätt, som ett angrepp mot borgerliga värden.

"Vad jag vill ha sagt är att en klassiker inte kan uppföras om denne möjliggör *en enda* tolkning och den tolkningen inte passar vår radikala ideologi. Det är därför jag ogillar *Brand* och *Peer Gynt.* Sak samma gäller naturligtvis alla andra pjäser, nya eller gamla. Henri de Montherlant är t.ex. en dramatiker jag absolut inte kan släppa fram. Han passar inte ideologiskt. Och bland de skandinaviska klassikerna vill jag inte göra Holberg. Hans moralitet är tvivelaktig. Han är aristokrat, och vi måste vara demokrater."

Den dansk–norske 1600-talsförfattaren Ludvik Holberg var den förste skandinaviske skådespelsskribenten. Han är en nordisk Molière vars repertoar huvudsakligen består av satiriska komedier, riktade mot hyckleriet, tillgjordheten och den sociala ärelystnaden. Han gisslade med sin kvickhet gärna samhällets lägre klasser och ansåg klart och tydligt att en man måste veta sin plats. Josephson har rätt: Holberg är ingen demokrat. Å andra sidan är han mycket rolig och den störste av alla skandinaviska dramatiker näst efter Ibsen och Strindberg.

Den oförsonliga rivaliteten mellan dessa 1800-talets två stora skandinaviska mästare får sitt eko hos Josephson. Även om Ibsen är norrman och Strindberg svensk, favoriseras Strindberg inte av nationalistiska skäl utan emedan han är framstegsvänlig. Under en period av sitt liv förkunnade han socialism, och han har upptagits bland socialdemokraternas heliga skrifter. Å andra sidan anses Ibsen alltför konservativ och hans skådespel, som utgör otillåtna lovsånger till individualitetens ära, bedömes inte vara "orienterade i samhällets riktning".

Kort sagt, den svenska nationalscenen arrangerar sin repertoar på rent ideologiskt sätt – och den styr också inriktningen av all svensk teater, även om den inte har laglig makt att göra det. Den tendens som bestämts av hierarkins spetsar antas lika snabbt som instinktivt på samtliga underordnade nivåer. Landsortsteatern, som sköts av kommunerna, följer lydigt efter. Vidare är det självfallet att turnerande sällskap som skickas ut av Dramaten och med en statligt engagerad ensemble underskriver de principer som uttalats av herr Josephson. På så vis har den svenska dramatiken i stort sett iakttagit obrottslig konformitet med partiets vilja. Förekomsten av en affärsmässigt driven teaterverksamhet är tydligt nog ett hinder för den officiella dominansens fullkomning, och staten har också planer på att ta över vad som återstår av sådant i Sverige. År 1970 hade redan de flesta dylika teatrar tvingats lägga ner genom olika slags påfund.

Sedan slutet av 1800-talet har det funnits privatägda teatrar i Stockholm och Göteborg. Under 1960-talet hade de alla strypts i Göteborg med hjälp av ekonomisk press, som började i form av ren straffbeskattning. Före 1970 hade fyra av de åtta i Stockholm rivits som följd av stadsombyggandet. Den nya stadsplanen medgav inte någon förflyttning, och å andra sidan föreskrev samma plan att de kommunala teaterformerna i det nya "Kulturhuset" skulle komma i stället.

Om myndigheterna medvetet varit ute efter att utrota den privatägda scenen skulle de knappast ha kunnat välja ett bättre sätt. Att förbjuda den skulle varit politiskt omöjligt, men rivning accepterades av allmänheten som ett gudomligt ödesslag. Stadsplanering är i svenskens medvetande en obönhörlig naturkraft. Om den råkar medföra försvinnandet av vissa teatrar, så är det så mycket värre – eller bättre – för dramatiken.

”Jag är emot den kommersiella teatern”, säger herr Josephson, ”emedan den måste leva på sina intäkter. Teatern får inte vara vinstbringande. Jag vill att den kommersiella teatern skall stänga butiken och låta staten ta över. Men hela angelägenheten är på sätt och vis akademisk, då jag tror ni skall finna att samtliga privatteatrar försvinner inom tio år. De flesta av dem står hur som helst på listan för rivning, och därmed har hela frågan lösts för oss av våra stadsplanerare”. När detta yttrades 1970, var faktiskt tre av de fyra återstående privatteatrarna hotade på detta sätt och av detta öde. Tillvägagångssättet utgör et nytt exempel på det officiellt erkända begagnandet av ekonomiska medel för politiska syften. Den nerrivna katolska kyrkan var belägen inom samma ombyggnadsareal som teatrarna.

”Samhället kommer att överta scenen, och Dramaten måste förbereda sig för situationen. Vi planerar för den dag då staten kommer att ha faktiskt monopol på all teater och då tillgång på krafter måste skapas. Som en förberedelse för morgondagens scen utexamineradеs årligen fyrtiofem nya skådespelare från våra teaterskolor, samman med de nödvändiga producenterna och teknikerna”.

Om den svenska teatern styrs av partiet är detta fullt ut begripligt, då den i likhet med radio och TV står under statlig direktion. Men också inom publicitetens värld, även om denna mest befinner sig i privata händer, tycks det finnas ett slags censur som i stort sett tillämpar samma idéer. Detta är emellertid inte resultatet av yttre tvång, då enligt lag det tryckta ordet är fritt; det är konsekvensen av frivilligt påtagna band.

Det härskar i svensk bokutgivning, liksom i tidningarna, en anmärkningsvärd och följdriktig inställning. Naturligtvis är bokförläggaren som typ i besittning av en prononcerad personlig smak, och i de flesta fria länder framvisar hans allmänna inriktning karaktäristiska tendenser. Men förkärleken varierar med företaget och den ena fördomen motväger den andra, så att det blir bredd och balans över bokmarknaden. Men i Sverige är den enskilde förläggarens urvalsprincip också alla de andras, och alla böcker följer vid en given tidpunkt en och samma linje. Och detta är fallet i långt högre grad än att det kan förklaras genom den litterära smakens normala skiftningar.

Statsstyrandet av bokproduktionen i ett litet land med ett litet språk-

område som det svenska är särskilt närliggande och lätt att genomföra. Förläggarna är relativt få, varför monopolliknande situationer råder. De infödda författarna kan ensamma inte tillfredsställa de lokala kraven varför översättningar av utländsk litteratur måste fylla luckan; i den löpande omsättningen brukar de rentav överväga. Tendensen i valet av dem är mycket tydlig. Att en dylik slagsida inte nödvändigt behöver förekomma kan ses om man jämför med exempelvis Danmark, Norge, Finland och Holland. Varför måste det då vara som det är i Sverige?

De flesta förläggare medger att det finns en tydlig linje och förklarar den vanligen som en återspegling av samstämmigheten bland författarna och den läsande allmänheten. Men det är inte hela svaret. "Jag erkänner vissa hämningar", säger en ledande bokförläggare. "Jag vill hålla mig inom tendenslinjen och är rädd för att gå emot den. Det beror delvis på sunt affärssinne och delvis på att jag känner det som om outsiderns åsikt skulle sakna giltighet; gäller gör bara majoritetens mening, samstämmigheten."

Han anförde som illustration till sistnämnda tanke en sociologisk undersökning bland israeliska soldater efter sexdagarskriget. Dialogen var ohämmad och soldaterna rapporterades fälla yttranden som: "Vi älskar att skjuta ner araber" eller "Sex miljoner judar dog under sista kriget, det gäller dem eller oss". Men förläggarens firma ansåg att boken "skulle skada den judiska saken", då svenskarna skulle bli upprörda över en frispråkighet av denna art. Samtidigt var emellertid allmänna meningen till Israels förmån, så att ingenting förolämpande fick offentliggöras. Av samma orsak var det heller ingen annan av de större svenska förlagen som antog boken.

Cuba är ett annat ämne där selektivitet tillämpas. Det råkade vara ett favoritland för det svenska intellektuella "etablissemanget" och ett betydande antal böcker i saken utgavs av olika förlag. Alla var de *för* Castro och för det mesta polemiska. Inga klandrande eller kritiska arbeten fick utges. René Dumontes berömda "Cuba, est-il Socialiste?", normalt ansedd som ett av de stora standardverken på området, blev aldrig översatt till svenska, emedan boken ansågs vara för kritisk.

Förläggarna vågar inte motsätta sig tendensen inom sina resp. vädjobanor. "Vi måste hålla oss inom vissa gränser", sa en av dem,

”för om vi avviker alltför mycket från samhällets allmänna dirigering och inriktning skulle vi få dåligt namn.” Malcolm Muggeridge – för att ta ett kanske extremt exempel – har förstås aldrig blivit översatt, fastän man medger att han borde blivit det för sina förtjänsters skull. De tre förnämsta förlagen vägrar alla att ha beröring med honom. Bonniers, som är det största, ursäktar sig med att ”Muggeridge har sagt en del förfärliga saker om Sverige”. En annan förläggare tackade nej med motiveringen att ”han är inte bara en reaktionär utan rentav en religiös reaktionär”.

En sådan sak gör honom totalt omöjlig. Det var den gången (slutet av 1960-talet) godkänd norm bland svenska intellektuella, att ateism var den enda tillåtna ståndpunkten och att ingen vettig människa kunde på allvar diskutera religion. Alltså fick religionen inte diskuteras. På denna grund ansågs böcker om religion osäljbara och blev i realiteten undanhållna från utgivningen allesammans. Följden blev att Teilhard de Chardin var omöjlig att få tag på i Sverige. En till överdrift förenklad materialism var då på modet och ingenting som luktade av metafysik ansågs tillåtet.

Den svenska pocketbokmarknaden dominerades mot 1960-talets slut av de nya vänstervridna och radikala extremisterna. I ämnen som inte var fiction fanns en likriktad antiamerikansk och antivästerländsk linje. Det var som om en osynlig hand dirigerat bokvalet i syfte att indoktrinera allmänheten och skapa en tendentiös världsuppfattning. Man måste göra klart för sig att det inte var urvalsprincipen som sådan vilken var ny, utan selektivitetens art. Sedan sista kriget har svenskarna blivit det mest genomgripande amerikaniserade av folken såväl i Skandinavien som i Europa. Till en början visade sig detta i en efterapning av amerikanska standardklichéer, på bokmarknaden såväl som på andra områden. Men senare vände sig i och med rasproblemet och Vietnam de svenska intellektuella i samlad trupp mot vad de kallade det ”officiella” Amerika och godkände enbart de stridbara amerikanska kritikerna på vänsterflygeln. Att döma av förlagslistorna skulle samtidens enda amerikanska författare vara Stokely Carmichael, Eldridge Cleaver och Noam Chomsky.

Ett oproportionerligt stort antal utgivna böcker pläderar för västerlandets sammanbrott och fördelen av marxistiskt levnadssätt. Tenden-

sen innebär att de bokskrivande svenskarna om de fortsätter sin vänsterorienterade väg menar sig kunna undgå någon överhängande *Götterdämmerung* och (i likhet med radio-TV och pressen) därför gör gällande att de lever i den bästa av alla tänkbara världar.

Genom valet av översättningslitteraturen får man därför en alltigenom obalanserad syn på tingen; en flyktig jämförelse med de böcker som finns på engelska, franska och tyska visar den svenska förlagstendensen. Och när det gäller svenska författare är inriktningen densamma, men bakgrunden ganska annorlunda.

Svenska originalarbeten utgivna under 1960-talets andra hälft visade faktiskt alla en identisk tendens. Fiction och icke-fiction, allt var radikalt, allt avancerat socialistiskt tänkande i den ena eller andra formen; alla accepterade de dogmen att det svenska samhället rörde sig vänsterut och att det var litteraturens uppgift att hjälpa till med förändringen. Det var som om partiets kulturpolitik genomförts enligt order. Processen berodde inte på utgivarnas bokval. Praktiskt taget vartenda manuskript som blev föremål för övervägande följde riktningen och erbjöd för det mesta obetydliga variationer på samstämmigheten. Avvikelse, opposition, önskan att stå emot strömmen lyste nästan totalt med sin frånvaro. Och det var inget nytt fenomen.

Vid ett givet ögonblick följer alla svenska skribenter samma riktning, som ofta är bestämd av utomordentligt snäva gränser. En ledande förläggare medger att läget kan sammanfattas i den redan anförda frasen, att ”först är man överens om målet, sedan diskuterar man medlen”. Han fortsätter och säger: ”Vi anser tvist om principer som gagnlös. Det för ingenstans hän, det är inte konstruktivt. Man kan vara konstruktiv endast om alla är överens om vart man skall gå. Annars är det ju som att idka krypskytte mot varandra.” En annan förläggare erkänner: ”Det *finns* en samstämmighet, och den naturliga instinkten bjuder oss att följa den. För min del är jag bara förvånad över den snabbhet varmed samstämmigheten ändrar mening. Det betyder att vi lever i ett dynamiskt samhälle”. Så kommer tillägget: ”Givetvis främjar det inte någon större originalitet. Det tråkiga är att man hos alla vet allt i förväg. Om jag går och ser en ny pjäs, hur radikal som helst, så vet jag exakt hur den måste sluta. Jag kan förutse nästan varenda replik, jag kunde faktiskt skriva den själv.

Det är därför jag tycker om Londons teatrar och reser över så ofta jag kan. Också om en pjäs där är reaktionär, så utvecklar den sig i varje fall på ett oväntat sätt, förstår ni."

Efter det socialdemokraterna lanserat sin "jämlikhetskampanj" för 1969 års val blev jämlikheten snart förhärskande tema i litteratur och konst. Det var som om gemensam order utfärdats genom olika media på en gång. "Så snart något förklarats icke överensstämma med jämlikhetsprincipen, är argumentet dött och saken avgjord", skriver en chefredaktör för en provinstidning. Och redaktören för BLM (Bonniers Litterära Magasin), en ansedd litterär tidskrift, skriver: "Jag publicerar ingenting som ifrågasätter jämlikhetens förutsättning i alla dess betydelser".

Begreppet likriktning i konst och litteratur är normalt ett mardrömsbetonat skämt. I Sverige åter är det sakernas godtagna läge. Till en del beror det på den konformistiska traditionen och ett inrotat godtagande av en hierarkisk struktur. Dit herrarna leder, dit följer därmed också alla andra. Men därtill har skolorna släppt ut ungt folk med kollektiv mentalitet. De yngre intellektuella är produkten av ett system som konditionerat dem till likriktat tänkesätt och avhängighet under gruppen.

Följaktligen handlar konstnärerna inte som individer utan som medlemmar av någon centralt dirigerad organisation. Vad som är så politiskt betydelsefullt är att de utgör en del av maktens "etablissemang". Det betyder att de är på regeringens sida, något som särskiljer Sverige från de flesta andra länder.

I västerlandet är konstnärerna och de intellektuella i allmänhet i princip emot myndigheterna; inom kommunistblocket revolterar de ofta så långt systemet det tillåter. I båda fallen föreligger avsmak för officiell övervakning. Men i Sverige skänker de intellektuella staten sitt stöd fullt frivilligt, och det ger staten enastående förmåner eftersom det betyder att massinformatorerna står på dess sida.

Detta betyder inte att de slaviskt återupprepar partilinjen, men i en generell bemärkelse tenderar de att gå den väg regeringen önskar. Inom filmskapandet, det område där Sverige varit mest ryktbart och framgångsrikt, är manus ibland riktad *mot* regeringen, men alltid från vänsterhåll. Allt detta passar regeringen förträffligt. Även om det ännu

finns privata filmproducenter och filmdistributörer i Sverige, så har industrin härvidlag sedan 1960-talet letts av en statlig organisation, Svenska Filminstitutet. Det har understött inhemsk produktion och upptäckt de flesta yngre regissörerna, t.ex. Bo Widerberg, folk som börjar göra sig ett namn också utomlands.

Som på alla andra områden av konst och kultur är också filminstitutets syfte att förvandla samhället. "Men det är meningslöst att försöka göra så genom att manipulera filmernas innehåll", säger institutets förre chef dir. Harry Schein. "Se på ryssarna; deras filmer är så tråkiga att ingen vill se dem. Det viktigaste är att förändra, och det är snabbheten, inte riktningen, som har betydelse. När en kropp befinner sig i rörelse är det lätt att avleda dess riktning, men när den står stilla måste den först få fart. Därför vill jag att filmen lockar till förändring genom association. Genom att vänja allmänheten vid förändring och predisponera den för sådana kan vi lättare fullfölja våra politiska mål."

Svensk dramatik, litteratur och film är vittgående vänsterbetonade och förmedlar idéer som hjälper partiet. Nödvändigheten av social förändring är det viktigaste innehållet i deras budskap, jämlikhetens dygd dessutom. Affärslivets verkställande organ är ofta föremål för angrepp men aldrig fackföreningarna. Sexualiteten förkunnas ofta men snarare på ett politiskt än på ett emotionellt sätt, med två mål i sikte. Det första är bidragandet till en känsla av förändring och sönderslåendet av det etablerade samhället genom att göra den gamla moraliteten tvivelaktig och predika nya attityder. Dess andra och kanske nödvändigare funktion är att kompensera den politiska besvikelsen genom den erbjudna visionen av sexuell befrielse. Den funktionen appellerar till de unga och verkar som ett slags euforisk sexualfrihetsdrog. Vi ska återvända till detta i nästa kapitel.

Oaktat dessa syftemål (speciellt det rörande sexualiteten) är innefattande i det uttalade och icke uttalade partiprogrammet, ligger en stor del av konstskapande mycket långt åt vänster och helt visst utanför den socialdemokratiska idébanan. Men detta är ingen nackdel för partiet. Det vill att hela landet skall röra sig åt vänster, och ytterligt liggande fält av det kulturella livet förflyttar bara gravitetscentrum något längre i den erforderliga riktningen. Med högst en handfull

undantag ligger hela det skapande och intellektuella "etablissemanget" på vänsterflygeln. Det finns nästan inga intellektuella på (den relativa) högerkanten. Därför finns det heller ingen debatt i Sverige. Istället förefinns konkurrens om sättet att framlägga samma synpunkter och upptuktelse av dem som inte kan åstadkomma den accepterade graden av rabiat glöd. Avsaknaden av artikulerade konservativa röster och opinionens därav följande likriktning skapar en grad av monotoni, av tråkig enformighet, som ibland kan tillfälligtvis verka betryckande på massinformatorerna själva. En förläggare säger: "Ibland önskar jag att jag kunde få ett av de sällsynta högerriktade manusen i min hand så att jag kunde erbjuda en smula kontrast. Men jag får aldrig något."

Misstron mot individen tar sig vissa säregna men belysande former. Under sin livstid ansågs Dag Hammarskjöld, FN:s tragiskt avlidne generalsekreterare, vara en normal svensk med normala åsikter och betraktades därför med tolerans. Men när hans dikter blev tryckta efter hans död och avslöjade honom som mystiker, blev han grundligt smädad av de svenska intellektuella. Han hade gett uttryck åt religiösa känslor, som utgjorde förräderi mot de då allena saliggörande materialistiska och ateistiska värdena. Ingen svensk intellektuell med reputation steg upp och försvarade honom.

Det har blivit en allmänt godtagen regel att varje massinformator eller konstnär av något slag med nödvändighet måste vara socialist och att närhelst en sådan person presenteras i massmedia han passas in i mönstret. När t.ex. filmregissören Ingmar Bergman intervjuades i den stockholmska aftontidningen Expressen, inarbetade intervjuaren påståendet: "Ni är ju socialist, Ingmar Bergman", oaktat det inte hörde till sammanhanget. Bergman svarade ja för formens skull, som om det utgjort en växelkör i en liturgi. Och åter när en PR-funktionär vid Dramatiska teatern, en ganska vacker ung dam, presenterades för läsekretsen i en damtidning på ett avgjort icke-politiskt sätt, kände sig skribenten tvingad att framhålla att "hennes make är borgerlig och hon lever i borgerlig miljö . . ., men hennes kolleger vid teatern tillhör alla den yttersta vänstern, och om hon röstade skulle det sannolikt bli något mitt emellan". Varken Expressen eller damtidningen tillhör vänstern, och förklaringen för socialismen behöver inte tas bokstavligt. Den är helt enkelt en kod som skall visa världen att här föreligger

ingen avvikelse. Om orgiginalitet inträffar, måste den uppträda under likriktningens mask. ”Vårt samhälle är inte lätt att leva i”, säger den uppåtgående unge filmproducenten Kjell Grede, ”och det är det problemet som trycker mig”. Och likväl accepterar han den allmänna samstämmigheten. ”Om man är annorlunda”, säger en katolsk litteraturhistoriker (en fruktansvärd outsider i ett svenskt sammanhang, Sven Stolpe), ”kan livet bli outhärdligt”.

Tvånget till likriktning, som sannolikt faller sig lätt nog för de flesta svenskar, kan bli en olidlig påfrestning för folk med talang eller individualitet. Saken tycks stå i förhållande till den speciella form som självmord tar i Sverige. Självmordssiffran i Sverige är hög ehuru inte den absolut högsta i världen. Enligt Världshälsoorganisationens statistik för 1969 intar Sverige därvidlag fjärde platsen. Inträffade självmord bland ledande nationer var då, räknat per 100.000 invånare: i Västberlin 40.0, i Tjeckoslovakien 23,9, i Österrike 21,9, I Sverige och Finland 21,6 vardera, England hade siffran 9,4 och USA 10,8, bägge alltså rätt långt ner på listan. Det för oss intressanta ligger emellertid inte i *hur många* som tar sitt eget liv utan *vilka* som gör det.

Bland svenskarna är det ofta begåvat och individuellt folk som söker vila genom att förkorta sitt liv. Ett utomordentligt stort antal intellektuella, särskilt författare, har begått suicidium i Sverige. Ett urval av dem som så gjort innefattar 1940-talsdramatikern Stig Dagerman, de två moderna kvinnliga diktarna Karin Boye och Eva Neander, de mycket kända 1900-talspoeterna Birger Sjöberg och Hjalmar Gullberg, tjugotalsdramatikern Hjalmar Bergman och romanförfattarinnan Victoria Benedictsson, en av åttitalisterna. Det är en aktningsvärd procent av Sveriges litterära gestalter under det nu förgångna århundradet. Det är ungefär som om tredjedelen av de ledande poeterna, romanförfattarna och dramatikerna i England och Amerika begått självmord.

Dessa skribenters liv och verk visar att de överväldigades av en ångest som härrörde från en känsla att vara annorlunda. När den ytterliggående excentrikern Peer Gynt blir tillfrågad vad han är, svarar han stolt att

"det är världen bakom min panna
som gör mig till vad jag är
och inget annat i världen."

Men Ibsen, som var norrman, tillhörde ett lätt igenkännligt västerländskt samhälle i vilket individen inte bara kunde existera utan också sätta en ära i att vara annorlunda än sina kamrater. Rakt omvänt finner vi i en novell av Hjalmar Söderberg, en välkänd svensk *fin-de-siècle*-författare, en person som inser att han inte kan vara likadan som människorna runt omkring honom och som söker begå självmord *på grund av att han är annorlunda*. Excentrikern och outsidern i ett västerländskt kulturland kan leva sitt eget liv, något så när lycklig genom att han räcker till för sig själv emedan individualitetens erkännande inom hans kultur tillåter honom ha en betydelse i sig. Men i Sverige är människan en kollektiv varelse och saknar existens utanför gruppen. Om hon upptäcker att hon är annorlunda finner hon sig därmed berövad all känsla av identitet (som i stället mycket väl kan stegras under samma omständigheter i ett annat samhälle) och förlorar existensberättigandet som levande varelse. En sådan människa upphör helt enkelt att finnas till.

Det finns också en annan sida av saken. Att vara annorlunda i Sverige är att digna under skuldkänslor och vara den mest misslyckade bland människor. Och åtminstone *en* psykoanalytiker (dr Herbert Hendin vid Columbia University, som tillbringade fyra år i Skandinavien under studier av självmorden där och som framlade sina forskningsrön i verket *Suicide and Scandinavia,* (New York 1964) har slagit fast att självmorden i Sverige nästan uteslutande beror på att folk inte känner sig kunna motsvara strängt benhårda förväntningar med åtföljande excessivt självhat för misslyckandets skull. Och en människa har inte bara att bära sina egna självförebråelser, hon måste också bli färdig med ett samhälle som förkastar individen och outsidern och envist söker bortförklara honom. Ofta tar detta form av en kallt passionerad avund. Det är ett kollektivt känslosvall lika mycket som ett personligt sådant, och det vändes mot var och en som avviker från normen. Vanligast uttryckes det genom konstant nedsvärtande och behandling av en person som om han faktiskt inte existerade. Det behöver inte tvunget leda till självmord men kan lätt förorsaka sinnes-

sjukdom. Förhållandet belyses genom en jämförelse mellan Ibsen och Strindberg. När Ibsen råkade i bråk med sitt samhälle, blev han helt enkelt rosenrasande, medan Strindberg genomgick attacker av ren sinnessjukdom. Det var enligt en kännares uppfattning (regissören Alf Sjöberg, välkänd svensk teaterproducent med djupgående kännedom om Strindberg) en mekanism för självförsvar: "ett skådespel inom skådespelets ram ... han måste bli galen för att bevara sin psykiska hälsa". Det svenska geniets öde har varit utomordentligt hårt.

Det som saknas i det svenska samhället är inte uppskattningen av outsidern (som inte är särskilt framträdande i de flesta andra länder) utan erkännandet av hans existens. I västerländska stater kan han väl ofta nog bli illa omtyckt, men man erkänner åtminstone att han finns till, och även *han* har rätt till en plats i solen. Endast i Sverige förvägras outsidern rätten att existera. Antingen måste han instoppas i samhället om han vill eller inte – eller också får han bortförklaras. Ofta sker detta i psykiatriska termer, så att en dissident kan övertalas att själv tro att han är mentalsjuk.

Vad helst en sådan aktion i övrigt kan ha för förtjänster, så är den i alla fall ytterst lämplig för ett samhälle som tror på absolut konformitet. Den utgör ett mäktigt vapen för samhälleligt tvång och genom ett slags arrogant samstämmighet får den typen av en grupporganisation som vid första påseendet tycks kräva den diktatoriska kontrollens hela apparat.

Konstnärer och skriftställare är normalt ingalunda de mest disciplinerade och lättast organiserade bland människor. Men i Sverige har de utan yttre tvång ingått i sitt lands korporativa liv och tillhör frivilligt dettas olika fackföreningar. Medlemskap är praktiskt taget undantagslöst, den stängda butikens enhälligt vedertagna fenomen. De flesta av dessa sammanslutningar är dotterföretag till centrala organisationer, varigenom de intellektuella infösts i arbetsmarknadens struktur. Regeringen vill ha det på det viset. Officiell hjälp till konst och litteratur kanaliseras vanligen genom de intellektuella sammanslutningarna – och konstnärerna förväntas höra dit.

Trots alla dessa krafter som för sina syften exploaterar den svenska kulturen tycks partiet söka ännu mer verksamma och påtagliga metoder för styrande. Det ogillar kommersiell bokutgivning. Som redan

nämnts är det på god väg att upprätta statsmonopol på universitets- och skolböcker. Och i den allmänna utgivningen avser man att genomföra ett visst mått av statligt inflytande. Ett statligt bokförlag för utgivande av barnböcker har föreslagits. Vidare ger staten ekonomiskt understöd åt olika kooperativa förlagsföretag som mer eller mindre driver partiets politik.

Kulturen har alltså av den svenska regeringen exploaterats för ideologiska syften. Den är ett av hjälpmedlen för att skapa den nya människan för det nya samhället. Officiellt sett är kultur en god sak, då den gör livet uthärdligt – så därför, säger man, måste tillvaron vara okay så länge man får kultur. Det finns i Stockholms omedelbara närhet ett sjukhus som är så alltigenom datamaskinellt, computiserat och mekaniserat, att rentav flera av dess läkar- och vårdarstab får kväljningar inför anstaltens avmänskligande. Sak samma gjorde arkitekterna, vilka placerade skulpturer i entréhallen, uttryckligen för att förmedla ett drag av mänsklighet. En utmärkt passande symbol för kulturen i Sverige: narkotika för massorna, opium för folket.

15. Den sociala manövreringens sexuella gren

Sexuell moral är, i hög grad allmänt uttryckt, en konventionssak. Dess förändringar är en produkt av sociala krafter som utan tvivel på något dunkelt sätt reagerar på tidsandan som sådan. I västdemokratierna av idag betraktas moralen i allmänhet som en privatsak, hur än sedens diktat lyder. Som historiskt faktum sedd kan moralen utgöra en laglig kapson på beteendemönstret, men dessa tyglar håller nu steg för steg på att avlägsnas. Staten frånträder som bäst sin hävdvunna roll av allmän sedeväktare. Politikerna kan beklaga dagslägets vilsna vägar, men de saknar makt att rätta till dem. Regeringen har i allmänhet upphört att dirigera relationerna mellan könen.

Det kan hävdas att detta bara är ett övergående fenomen, epilogen till ett liberalt 1800-tal som begränsade statens inflytande och – hur aktningsvärda strävandena än var – hindrade den från att ha omsorg om varje detalj i medborgarens liv. Vilket inte hindrar att den totala omsorgen kan vara oundviklig en gång i framtiden. Faktiskt finner man den redan i kommunistvärldens världsliga teokratier, där myndigheterna tar vård om hela människan. Samma situation råder också i den fulländade välfärdsstaten. På så vis kan vid sidan av Sovjetunionen också Sverige räknas till de länder där, i skillnad mot förhållandet i västerlandet, staten övar kontroll över moralen.

Ser man bara till det yttre förefaller detta osannolikt. Sovjetunionen omhuldar en rent puritansk etik, och myndigheterna gör sitt bästa för att undertrycka oanständigt uppförande. Sverige åter har med outtröttlig ihärdighet fullföljt den sexuella frigörelsens linje. Men tygellöst lättsinne är inte nödvändigtvis en spontan angelägenhet, det kan vara precis lika politiskt motiverat som återhållsamheten.

I de flesta länder har strängheten på det sexuella området vad lagar och förordningar beträffar motvilligt uppluckrats av regeringar, som funnit att de gamla föreskrifterna inte längre åtnjuter allmänhetens respekt, och därför mer eller mindre godvilligt underkastat sig en för-

ändring. Men de som styr Sverige har själva tagit initiativet till dylika hämningars undanröjande. De har varit den moraliska revolutionens aktiva ledare i stället för dess arriärgarde. De har ivrat för och dirigerat den nya sedeslappheten. Skälen är rent ideologiska. ”Staten är intresserad av moralen utifrån sin önskan att förändra samhället”, sa mig utbildningsminister Ingvar Carlsson i ett privat samtal.

”I samma mån som den politiska och ekonomiska friheten inskränkes”, säger Huxley i förordet till ”Du sköna nya värld” (1948 års upplaga), ”tycks som en kompensation därför den sexuella friheten bli större. Och en diktator gör klokt i att uppmuntra en sådan frihet (utom ifall han behöver kanonmat eller familjer att kolonisera obebodda eller erövrade områden. I förbindelse med friheten till dagdrömmeri under inflytande av narkotika, biograf och radio, hjälper den sexuella friheten till att försona hans undersåtar med den träldom som är deras öde.”

”Frihet” är på svenska ett ord som förefaller att vara tabu. Det förekommer inte i den politiska vokabulären och nämnes sällan i vardagsspråket trots landets tilltagande strama organisering. Det finns dock ett undantag, och det är ifråga om sexuella förhållanden. På samma sätt som ”trygghet” är en politisk trosdogm, så är ”frihet” en sexuell sådan.

Ordet ”frihet” är i Sverige begränsat nästan uteslutande till det sexuella området. Inom varje annat område av livet har det ersatts med kollektivets och inskränkningens vokabulär. En jargong med fraser som ”gemenskapens intresse”, ”samhällsorienterad”, ”socialt ansvar”, ”socialt välanpassad” och ”inskärpande av de rätta sociala attityderna” bombarderar allmänheten i ett, i ett.

Men inom den sexuella terminologin svallar ord i förbindelse med frihet upp som en betydelsemässig tidvattensvåg. Det verkar som om det fanns ett djupgripande krav på frihet, och när friheten strypts på alla andra områden tillåts den bubbla upp till ytan enbart inom denna starkt kringskurna sfär av tillvaron. Faktiskt har på svenska ordet ”frihet” kommit att beteckna nästan uteslutande sexuell frihet, kanske som produkten av ett icke erkänt förverkligande, som inte finns eller inte är önskvärt annanstans.

Genom sexualundervisning i skolan för den unga generationen och

oavlåtlig propaganda i massmedia för den äldre har nästan hela Sverige fått lära sig tro att friheten har uppnåtts genom sexualiteten. Emedan svensken är sexuellt frigjord tror han att han är en fri människa och bedömer friheten uteslutande i sexuella termer. På detta sätt jämför han sitt eget land med andra. När folkliga journalister skriver om utländska förhållanden ägnar de vanligen en del uppmärksamhet åt sexuell sedvänja, inte för att hetsa upp läsaren utan för att visa att det finns större frihet i Sverige.

En av egendomligheterna i svenska reportage från den anglosaxiska världen är en nedsvärtande underström av denna världs politiska institutioner. Tendensen är att söka visa att trots allt vad svenskarna i det förflutna fått lära sig om engelsk politisk frihet, en sådan i verkligheten är en ren illusion. Förenat därmed är påståendet att anglosaxerna i sexuellt hänseende är undertryckta ("dubbelmoral" är en vanlig kliché) medan svenskarna är frigjorda, och att därför svenskarna har den enda sanna friheten. En i Sverige välkänd författare, Artur Lundquist, besökte en gång Australien, ett av målen för nutida svensk emigration, och offentliggjorde vid sin återkomst en artikelserie i stockholmspressen. Medvetet eller omedvetet nedsvärtade han efter bästa förmåga Australien, liksom för att avråda från kommande emigration. Han kunde inte undgå att nämna dess företräden som pionjärland, vilket kunde tänkas tilltala det slags personer som tänkte sig en utflyttning, men han anföll det med sexualfrågans hjälp. Genom att påvisa att australierna på detta område var mer tillbakahållna än svenskarna ville han därmed säga att Sverige överhuvud hade större frihet.

Den svenska regeringen har tagit vad den gärna vill kalla "den sexuella revolutionen" under sina vingars skugga. Barn får sig inpräntat i skolan att sexuell frigörelse är deras förstfödslorätt, och att frigörelsen sker på så sätt att staten skall erbjuda dem full frihet från de gammalmodiga restriktionerna. Politikernas syfte med arrangemanget tycks vara rent politiskt, då de i lika många ord inpräglar i de halvvuxna, att det är partiet som gett dem deras frihet och att de som en åtgärd av tacksamhet i gengäld måste ge partiet sina röster.

Den svenska lastbarheten – "svensk synd" i den nerslitna frasen – tillhör numera de bäst grundmurade nordiska legenderna. I verkligheten finns det föga att ge till bytes på mellan danskarnas, finnarnas,

norrmännens och svenskarnas beteendemönster (för att inte tala om islänningarnas). De har alla en världslig syn på den sexuella akten, betraktar den med en viss hednisk likgiltighet och ignorerar mer eller mindre västerlandets judisk-kristna moralitet. Fenomenet kan förklaras av det obestridliga faktum att i Skandinavien kyrkan aldrig trängde tillräckligt djupt ner i folksjälen för att ersätta den hedniska seden med något annat, varför genom samtliga kristna århundraden den fornnordiska hedonismen levde kvar bland folkets breda lager. Om några är det norrmännen som bäst bevarat det antika beteendemönstret och till följd därav behandlar den sexuella frågan på mest naturligt sätt.

Men skillnaden mellan Skandinavien och det kontinentala Europa gäller bara graden. Sexualmoralen i de industriella västländerna framvisar föga skiljaktighet från Skandinavien, och om t.ex. engelsmännen har fått ett visst anseende för sexuella hämningar och sexuell återhållsamhet, så håller detta på att försvinna med ostentativ snabbhet. Det är tvivel underkastat huruvida det finns någon skillnad i sexuell aktivitet mellan de unga engelsmännen och de unga svenskarna av idag, utom därutinnan att engelsmännen kanske är mera romantiska. Det avgörande kännemärket på svensken är att *hans* sexuella beteende är föremål för myndigheternas dirigerande.

Moralen angripes bäst i klassrummet, och sedan 1956 är sexuell undervisning obligatorisk i alla svenska skolor. Den börjar redan i tolvårsåldern och innefattar såväl fortplantningens fysiologi som den sexuella aktens mekanik. Men man skall därför inte tro att de svenska skolorna förvandlats till fruktbarhetstempel. Det är antibabypillret eller snarare befruktningens undvikande i alla dess former som är undervisningens kärna.

Undvikande av befruktning meddelas på så tidigt stadium att barnen förstår skillnaden mellan sexualitet och fortplantning vid en mycket låg ålder. När de kommer så långt som till vad som för dem lidelsefritt beskrives som deras ”sexuella debut”, har de följaktligen bibringats uppfattningen att coitus är tillräcklig i sig själv och kan idkas utan risk för icke önskvärda konsekvenser. Just detta är den önskade effekten. Svensk sexualundervisning är inte bara övervinnandet av teknisk okunnighet utan främst en länk i den mekanism som förändrar sam-

hället. Undervisningens röda tråd är att moralen är utan betydelse och att det beteendemönster som lärts i hemmet måste försättas ur giltighet. ”Vi har en självklar plikt att stödja den unga generationen”, säger fru Birgitta Linnér, en framstående sexualundervisare, ”med den kunskap de så desperat behöver”. För att uttrycka det på annat sätt: staten har associerat sig med de unga mot de äldre. Detta är ett av de mycket få fall i historien där etablerade auktoriteter (väl att skilja från revolutionära sådana) har handlat på så sätt. Det är ett originellt och så långt man kan se framgångsrikt försök att få över de unga på sin sida via könskörtlarna.

Ytligt sett stammar sexualundervisningen i Sverige från en majoritetsbetonad attityd till samhället. Lärarna anmodas inta en neutral hållning och fördomsfritt förklara olika moralkodices, så att barnen själva kan välja. Men effekten blir att en omoralisk synvinkel dominerar och vad till slut kommer fram är en fysiologisk uppfattning av sexualiteten, som bör idkas i hälsans intresse i likhet med att äta, dricka, tömma tarmen och öva sport i en viss omfattning. Faktiskt kan de svenska attityderna till sexualiteten jämföras med de engelska *public schools* omhuldande av idrotten, men utan sportens karaktärsdanande tillsats.

”Vi har inga etiska normer i undervisningen och inga regler för sexuellt beteende”, säger dr Gösta Rodhe, chef för avdelningen för sexualundervisning i Skolöverstyrelsen. Vi måste komma ihåg att denna styrelse såsom central myndighet i en monolitisk organisation dikterar aktiviteten i landets samtliga skolor. Dr Rodhe kan karaktäriseras som exekutiv tjänsteman för regeringens sexualpolitik.

”Vi bryr oss inte om vid vilken ålder barn börjar gå i säng med varandra”, fortsätter dr Rodhe, ”så länge de bara är förberedda. Statistiken säger oss att genomsnittsåldern ligger kring sexton, så det är den åldern då lärarna förständigats börja sin undervisning i födelsekontroll. Men om de vet att barn i deras skola är mer avancerade än så, måste de därvidlag justera sin kursplan. Den nya skolan låter sig inte skrämmas av att också trettonåringar börjar med sexuellt umgänge; det enda vi bekymrar oss om är ifall de inte är förberedda. Varför en del lärare måste förklara metoderna för födelsekontroll också för tolv- och trettonåringar.”

”Vi gillar inte uppfattningen att coitus är det högsta uttrycket för mänsklig kärlek eller ett slags fullkomning och slutmål. Dess betydelse måste reduceras.”

– Men behöver ett barn överhuvud några regler därvidlag?

– Nej. Man kan inte ställa upp speciella regler för sexuellt beteende, emedan det sexuella beteendet inte kan skiljas från livet. Det ena påverkar det andra. Regler betyder alltid undertryckande, hämning. Och hämmande av sexualiteten leder till aggression. Tvärtom tar vi bort aggressionen genom att införa sexuell frihet. I Amerika förfar man på motsatt sätt. Där tillåter man aggression men förbjuder sexualiteten.

– Men finns det inte en del bevis för att sexuell disciplin befrämjar skapande arbete? Jag menar, för att begagna Freuds terminologi, att man kan tala om en sublimering av den sexuella driften.

– Jojo, visst vet jag att undertryckt sexualitet kan leda till skapande aktivitet. Men skiljelinjen mellan denna aktivitet och aggressionen är oklar.

– Det förekommer en häpnadsväckande massa tal och dissekerande av sex i Sverige. Jag känner inget annat land där blotta volymen av denna diskussion är så stor. Tror ni inte att sådant förstör känslorna?

– Kanske det. Men vi vill inte att barnen ska börja sitt sexliv i ett rökelsemoln av emotioner. Emotionen måste avföras från sexualiteten. Vad vi vill är att barnen talar osentimentalt om saken och kopulerar helt *rationellt*.

– Ja, jag förstår att ni vill det. Om man bortser från vad vi kan kalla den pedagogiska och filosofiska debatten återstår det ändå en hel del allmän debatt. Fortfarande känner jag inget annat land där det finns så mycket sådan. Det verkar nästan som det inte fanns något annat att diskutera.

– Ja, ni har alldeles rätt. Ni förstår, att då det saknas spänning i svensk politik, måste de unga finna befrielse och upphetsning i den sexuella spänningen i stället.

– Vill ni därmed säga att sexuell återhållsamhet, den gång den fanns, stod i relation till politisk spänning? Trots allt har ju också despotismen ibland puritanska idéer. Ryssland, till exempel.

– Nåja, men där tog ni ett mycket dåligt exempel. Det finns en

tämligen vittutbredd tillflykt till dryckenskap och sex i Ryssland som en frigörelse från det politiska tyranniet.

– Vilket alltså enligt ert sätt att se ger en viss likhet mellan Ryssland och Sverige.

– Visst finns det likhet. Men med ett betydelsefullt undantag. I Ryssland hindras den politiska aktiviteten genom despotism, medan det i Sverige i kraft av allmän samstämmighet inte finns någon uppjagad spänning i politiken.

Dr Rodhes synpunkter är det härskande ”etablissemangets” syn. De utgör också synen hos folk inom en dominerande fraktion av offentlig polemik. Sexualiteten har i Sverige blivit en politisk fråga. På den tillstädjande sidan rangeras de framstegsvänliga krafterna. Det betyder hela vänstern, socialdemokraterna och därtill de liberala och radikalsinnade inom andra partier. Mot dem står reaktionens krafter, vilket betyder i huvudsak kyrkan och den yttersta högern. En polarisering av denna typ är givetvis vinstgivande för den tillstädjande sidan. Det är bara vad man kan vänta, att i en miljö där sexuell frihet blivit norm samma frihets upprätthållande också betyder politisk vinst. Omvänt finns det enbart smädelser att inhösta genom att inta en restriktiv hållning.

Genom en icke alltför ovanlig process har sexuell frihet blivit föreskrift och den svenska sexualpolitiken har mindre genomfört frigörelse än ersatt den ena konventionen med den andra. Om den gamla moralen stadgade återhållsamhet, har i stället det nya tillstädjandet lett till en direkt tvångsmässig sexualitet. Det finns bland svenska skolbarn ett system av påtryckning att idka sexuellt umgänge, om de vill det eller inte. Även om en pojke och en flicka föredrar ett platoniskt förhålland, tvingar de ej desto mindre in varandra i ett sexuellt sådant. Så är seden i deras samhälle, och deras dolda fruktan gäller, att utan omedelbar coitus kan de inte vara ”normala”. På liknande sätt ställes i ”Du sköna nya värld” en liten skolgosse under observation för att han springer sin väg från en flicka, som vill inleda en av de sedvanliga sexuella förlustelserna.

Uppfostringsteorierna i Huxleys fantasi fastslog att varje barn måste ha konstant sexuellt umgänge för att vara socialt välanpassad. Känslor var förbjudna, endast den fysiska akten räknades. En av de instruk-

tiva handböcker, som mot slutet av 1960-talet utgavs för svenska skolbarn, "Samvaro", hade om sexualiteten att säga följande: "Varje mänsklig varelse har en sexuell drift, eller låt oss kalla det aptit, som måste tillfredsställas . . ., behovet att äta är gemensamt för alla mänskliga varelser. Det är sak samma med det sexuella behovet.

"Alla kan dock inte ordna så att de lever samman med en partner i regelbunden sexuell förbindelse. Oförmåga att finna en partner, skilsmässa, ålder osv. kan lägga hinder i vägen. Icke desto mindre kan den sexuella driften vara stark och måste på något sätt få sin utlösning, till exempel genom onani med eller utan läsande av pornografi." Detta är en sexuell nybörjarbok för unga tonåringar som närmar sig sitt första samlag.

Även om de svenska skolorna inte direkt "har stålsängar med gummimadrasser på lämpligt sätt utspridda i trädgårdarna" ("Du sköna nya värld"), så förutsätter i varje fall undervisningsmyndigheterna att tonårskopulering är officiellt godkänd som en sport för de socialt välanpassade. Men denna attityd är inte bara begränsad till undervisningen och uppväxten. Den sexuella frigörelsens välsignelser har utsträckts till hela befolkningen. Detta kan låta trivialt och banalt, och den närmast liggande kommentaren är att de ju kunde tagit de nödvändiga stegen helt av sig själva. Men inom sex som i alla andra saker vill staten ha kontroll. Dess strävan är att framstå som all god gåvas givare och en ledare som andra skall följa.

Där avhållsamhet predikas är det uppror i sängen. Men då i Sverige sexualiteten är officiellt sanktionerad, betyder en eftergift ett samarbete med myndigheterna. Det skulle vara för mycket att anta att staten ändrat på sedvänjan genom en eller ett par ukaser, ty självfallet är sexualitetens utblomning ett varierat och vida utbrett fenomen. Men de som styr Sverige har varit mycket noga med att inte motsätta sig tendensen, detta utifrån en djup och välgrundad fruktan att i annat fall framstå som ungdomens glädjedödare och antagonister. Härutinnan har de skilt sig från de flesta andra regeringar, av östligt eller västligt märke, som sökt pålägga återhållsamhet eller blott motsträvigt accepterat en förändring – med förutsägbar fientlighet från ungdomens sida som oundviklig följd.

"Jag tror att ungdomen i USA vittgående känner på samma sätt

som de unga svenskarna", säger utbildningsminister Ingvar Carlsson. "Men Förenta Staternas myndigheter är långsamma i att följa upp utvecklingen; i Sverige är vi snabbare."

Om partiet vill förändra samhället så föredrar det därvidlag att självt inte synas arbeta alltför energiskt på saken utan i stället bearbeta folkopinionen genom andra redskap för att snarast ge ett intryck av att man tillmötesgår ett krav och inte söker genomtrumfa en idé. Detta underlättas av den korporativa staten med en speciell organisation att täcka varje nödvändigt fält. Inom politiken finns det sålunda ABF; inom sexualen och moralen finns det RFSU, Riksförbundet för Sexuell Upplysning.

RFSU är en korporativ organisation i nära förbindelse med arbetarrörelsen. Den har tre olika uppgifter: spridandet av kännedom om erotisk teknik, främjandet av födelsekontroll och slutligen förändringen av moralen. Alltsedan 1940-talet har partiet accepterat önskvärdheten av födelsekontroll men varit politiskt ur stånd att öppet uppmuntra sådan på grund av ett visst motstånd inom folket, särskilt hos den puritanska delen av arbetarklassen och folk på landsbygden, som ger ryggrad åt röstsiffrorna. Så fick RFSU genomföra den nödvändiga propagandan och erhöll statsunderstöd för uppgiften.

Nästan ensamt har RFSU gjort Sverige preventivmedelmedvetet och propagerat för en progressiv, rationell attityd till sexualiteten. Med hjälp av kliniker och butiker har det gjort födelsekontrollen billig och utbrett dess idé nere på folkdjupet. Dess mest betydande arbete har bestått i den sexuella idologin.

RFSU har pläderat för en rent mekanisk syn på sexualiteten som enbart en nödvändig fysiologisk funktion. Det var detta de radikala partiideologerna ville ha inplantat i folket, och utan RFSU:s grundläggande grovarbete skulle de inte haft lätt att göra det.

Obligatorisk sexualundervisning i skolorna har varit ett regeringens önskemål sedan 1940-talets början men inte kunnat genomföras förrän en fientlig folkopinion avvärjts. RFSU propagerade segt och omständlighetsbetonat, och slutligen kunde åtgärden genomföras 1956: under sken av att man tillmötesgick ett allmänt önskemål. Mycket därav tog formen av krav från RFSU:s sida. Organisationen är liten, med bara ca 5.000 medlemmar, men i ett stort antal av sina hänvändelser gav

den intrycket av en hela folkets fordran. På så vis var regeringen i stånd att starkt reducera den politiska tvisten kring saken.

RFSU har uträttat en hel del för att utrota den sexuella obskurantism som en gång kännetecknade Sverige. Ett fåtal exempel på hur det lyckats med uppgiften kan inte vara ur vägen. Nya uppslag ifråga om preventivrekvisita annonseras på gatorna men väcker mindre uppmärksamhet än reklamen för en ny ölsort. Ett garage kan ståta med en väl-tecknad affisch visande två katter som parar sig. ”För er som älskar finns det en ny grej”, säger texten, ”kondom med antiseptiska torkdukar. Glöm inte hygienen!” En ansedd resebyrå ger i en broschyr för ungdom ett välment råd till flickorna: ”Glöm inte P-pillerna! Visst ska du ha ditt nöje under semestern, men efteråt får du betala räkningen med graviditet under en dyster vinter, om du inte aktar dig. Det är en bra idé att ha med kondom också. Pojkar i utlandet har dem ofta inte, och det visar god smak att själv kunna erbjuda ett. Också om du tagit piller är det klokt att envisas med att också din partner begagnar preventivmedel. Och om du använder någon annan form av födelsekontroll har du en extra säkerhetsmarginal.”

Det skall härtill anmärkas att gonnorré visat en katastrofal ökning, som sammanfaller med P-pillrets användande och moralens förändring. Det är svårt att säga vilket som är den ledande orsaken. De åldrar där den förekommer blir allt lägre, och 1970 har gonorré fastställts också bland elva- och tolvåringar. Detta är ingenting specifikt svenskt utan bekräftar bara överallt gjorda erfarenheter.

RFSU har propagerat för en syn på sexualiteten som en samhällets säkerhetsventil. ”Vårt syfte”, säger en tjänsteman i RFSU, ”är att främja frigörelse genom sex”. På intet annat område kunde något sådant sägas. Som tidigare antytts är annars syftemålen de rakt motsatta: reglering och underkastelse under kollektivet.

P-pillret har blivit genomgripande inpräglat i medvetandet och officiellt rekommenderat. Ensamma i Europa, kanske i hela världen, har de svenska myndigheterna genomfört en verklig sexuell revolution. Detta är inte propaganda för födelsekontroll utan ett hela folkets begripande av att sexualakten inte längre är liktydig med avlande.

Lagen har följt den sexuella sedvänjan tätt i spåren. Tidigare hade den svenska rättskipningen liksom all annan västerländsk sådan varit

influerad av den kristna etiken. Äktenskapen antogs vara beständiga och skilsmässa var en beklagansvärd avvikelse från normen. Regeringens juridiske expert, professor Alvar Nelson, säger att ”vårt mål är att avlägsna all kyrklig moral från lagstiftningen”. Redan (1970) har äktenskapsbrott slopats som vad man kallar ”utomordentlig skilsmässogrund”. I Sverige har äktenskapsskillnad länge utdömts genom samförstånd och med en hemskillnadstid på ett år såsom nödvändig innan skilsmässa kunde utfås. Förelåg bevisad otrohet i äktenskapet behövdes emellertid ingen dylik väntetid. Detta håller inte längre, då trohet inte längre anses utgöra en nödvändig del av ett äktenskap.

Den nya lagstiftningen, som kommer i kraft under 1970-talet, är berövad varje moralisk överbyggnad. Äktenskapet blir ett kontrakt som kan ingås eller annulleras av signatärerna efter gottfinnande, genom en enkel registreringsakt. Och vad bröllopet beträffar, så är en civil eller kyrklig ceremoni bara en rent frivillig extraåtgärd.

Men den äktenskapliga ställningen är i praktiken överflödig utom ifall en kvinna önskar bära sin makes namn. Samlevande är legalt likaberättigat vad bostads- och skatteförhållanden beträffar. Oäkta barn har samma arvsrätt som barn födda i äkta säng: biologiskt föräldraskap är det enda som numera lagligt erkännes. Det återstår bara frågan vad man skall göra med icke önskvärda barn. Aborten är fri i Sverige och lovprisas som den yttersta garantin för sexuell frigörelse. När fotografen Lennart Nilsson offentliggjorde sin berömda film och bok (utgiven i England under rubriken ”Ett vardagsmirakel” och i USA med titeln ”Ett barn är fött”), anklagades han bittert av svenska medicinska kritiker för ”antiabortpropaganda”, fastän hans avsikt bara varit att avbilda vad han betraktade som ett naturens under.

Medan annars det mesta i det svenska samhället belagts med tabu, har sexualiteten totalt befriats från sådana. På detta enda område har myndigheterna som de också officiellt proklamerar, varit till ytterlighet måna om att avlägsna varje sorts skuldkänsla. I samma mån som social och ekonomisk reglering fortskridit, har den sexuella befrielsen och propagandan därför gjort detsamma. Svensken är särdeles stolt över denna frihet och ser i den ett bevis på sin överlägsenhet i alla hänseenden.

Men det är ingen ren efterlåtenhet eller ett tillåtande, det är fri-

görelse med tillståndsbevis. Staten med sin strävan att absolut kontrollera medborgaren på alla områden har också tagit sexualiteten i sin hand. Också i den grundläggande mänskliga akten har välfärdsmentaliteten trängt in, och när svenskarna uppmuntras till att söka utlopp för sin politiska besvikelse i kopulering, uppmanas de samtidigt att göra det snyggt, hygieniskt och riktigt. Medborgaren måste känna att staten sörjer för honom, också i det som faktiskt borde vara privatlivets allra sista tillflyktsområde.

16. Du sköna nya svenska värld

Även i betraktande av den lilla tröst de fått i form av sexualitetens frihet är svenskarna i allt övrigt pålagda hårda tyglar, som de på intet vis i världen kan negligera. De är väl anpassade till sin situation. De har godtagit en grad av kontroll som hittills är okänd i västerlandet. De har ovillkorligt underkastat sig sina behärskare och får trygghet i gengäld. De har gjort en dygd av den konformitet som är nödvändig för att deras samhälle skall kunna skötas på rätt sätt. Uppror strider mot deras medvetna natur; och ändå är de inte riktigt nöjda. Välfärden skapar sin egen missräkning; regleringen och drillen föder irritation och förbittring, vilken – som svenskarna har upptäckt – inte kan helt och hållet undertryckas med all självdisciplin och god vilja i världen. Säkerhetsventiler är nödvändiga.

Den sexuella säkerhetsventilen hjälper för det allra värsta trycket, men också den har sin begränsning. Även om dess nettoeffekt sannolikt ligger på kreditsidan har den bidragit till ökandet av den spänning den avsetts skola lösa. Den uteslutande fysiska tonvikt som lagts på sexualiteten har insvept hela folket i en permanent ”depression efter coitus”. Genom att man utrotat ritual och tabu har själva eggelsen försvunnit och sexualitetens funktion som surrogat för politisk spänning är därmed handikappad.

Trots allt förråder svenskarna då och då en längtan efter något högre än den rent sexuella mekaniken. Sentimentala rop efter känsla framträder i tidningarnas korrespondensspalter och i damtidningarnas artiklar. Skribenter som ibland grips av ett starkt krav att vidröra sentimentet hindras därifrån av en ännu starkare inre censur. Situationen erinrar om ännu en scen i ”Du sköna nya värld”. ’Barbaren’ har reciterat Romeo och Julia för emotionsmanövreraren Helmholz Watson, som avbryter honom med en skrattsalva och säger: ”Jag vet mycket väl att man behöver löjliga, galna situationer som den här; man kan inte skriva verkligt bra om något annat. Hur kunde den gamle gossen vara en så strålande propagandatekniker? För att han hade så mycket osunt och frätande att bli upprörd över! Man måste

bli sårad och uppskakad, annars kan man inte tänka på de verkligt goda, genomträngande röntgenfraserna. Men fäder och mödrar. Han skakade på huvudet. "Ni kan inte vänta att jag ska vara allvarlig när jag hör talas om fäder och mödrar. Och vem kan bli upprörd över att en pojke får en flicka eller inte får henne? Nej ... det duger inte. Vi behöver någon annan form av galenskap och våld. Men vilken? Var kan man hitta den? ... Jag vet inte ... Jag vet inte."

Tillåtelsen att fritt kopulera har lett till en sexuell besatthet som genomtränger allt svenskt liv och i sitt släptåg medfört ett visst mått av menalsjukdom. Det är ett problem om vilket myndigheterna tiger och som sexualundervisningens organisatörer är benägna att fördölja. Icke desto mindre tycks det stå fast att åtskilliga av de neuroser som alltmer utbreder sig bland skolbarn och studenter måste bero på att deras kaninartade sexuella spurt slagit fel. Nervösa sammanbrott av denna anledning är inte ovanliga.

Utom sex har vi drogerna, knarket. I fråga om ungdomlig narkomani leder Sverige i Europa och börjar faktiskt närma sig USA. En regeringstillsatt undersökningskommission kom 1969 till slutsatsen, att omkring 4 % av alla svenska skolbarn försökt sig på narkotika, medan 1 % var regelbundna narkomaner. Haschisch och amfetaminer dominerar. I Stockholm hade 18 % av eleverna i grundskolans högre klasser (i åldern 14–15 år) tagit narkotika. Ca 10 % var regelbundna nyttjare och 4 % var hängivna de starkaste medlen, i synnerhet heroin och LSD.

Långtråkighet tycks vara det vanliga motivet för narkotikamissbruket, den långtråkighet som framskapas av ett likriktat och sterilt samhälle och – det värsta av allt – som härrör från sexuell övermättnad. Regeringen ogillar förefintliga stimulantia, från alkohol uppåt, på grund av deras fördärvliga biverkningar och den därav följande ekonomiska folkskadan. Undersökningar har därför beordrats i syfte att utfinna något kemiskt medel som kan framskapa samma lyckokänsla som kända stimulantia men utan dessas icke önskvärda konsekvenser. För att än en gång citera Huxley: "Vi vill ha ... en ersättning för alkohol och andra narkotika, något samtidigt mindre skadligt och mer vällustskänkande än brännvin och heroin". Soma alltså, inget annat. Det ligger just och väntar bakom knuten i Sverige.

Kanske den värsta av de svenska besvikelserna ligger i frånvaron av politiskt engagemang och den med munkavle försedda kritiken hemma. Också neutraliteten har krävt sin betalning. Den har skapat ett slags moralisk kastrering, så att svenskarna kollektivt känner ett krav att handla men saknar makt att göra det. Oförmågan må vara självförvållad men den fräter och skaver inte desto mindre. Den kompenseras genom en specialiserad användning av samvetet.

Samvete i ordets normala betydelse av samvetsinnehavarens andlige väktare i dennes personliga handlande är knappast erkänt i Sverige. Där har ordet kommit att betyda världssamvete. Det är inte ett individuellt utan ett kollektivt begrepp. Det betyder att man fördömer andra länder och folk för icke önskvärda handlingar. I sättet varpå det tillämpas har det riktats mot avlägsna världshörn, från vilka ingen omedelbar fara kan vara att vänta. Detta slags samvete står alltid på änglarnas sida. Ett urval av skottavlorna efter kriget inrymmer Frankrike för Algeriets skull, USA för Vietnams skull, England på grund av Rhodesia och det vita Amerika på grund av negrerna. Känslorna uttrycks lidelsefullt och är djupt kända, även om distinktionen mellan rättfärdig och egenrättfärdig indignation inte alltid är så klar.

Nu är ju detta samvete uteslutande en exercis i massemotion. Det är alltid riktat mot *en* skottavla i taget, vald av det intellektuella och styrande ”etablissemanget” och vidarebefordrat till hela folket via de korporativa organisationerna. Man lägger märke till en orubblig enhet i uppfattningen. Vid en given tidpunkt ger statsministern såväl som gatsoparen eko av det gemensamma anslaget och vädrar sitt ogillande mot samma mottagare.

Det svenska samvetet är i verkligheten en psykisk rening genom rituellt hat. Det är i släkt med ”två minuters hat” i ”År 1984”. Faktiskt hade under Vietnamkriget den svenska oviljan mot president Johnson något av det groteska raseriet mot Goldstein i Orwells roman. ”Jag känner mig så *frigjord*”, sa en gång en svensk husmor i en tidningsintervju efter en speciellt våldsam demonstration utanför Amerikanska ambassaden i Stockholm.

Naturligtvis har besläktade fenomen också uppträtt annanstans, men vad som särskiljer Sverige är det faktum att landets styresmän

exploaterat dem och att hela folket blivit indraget. Det har blivit kontrollerat bruk av pöbelhysteri.

Före andra världskriget var utlandsresor rätt sällsynta bland svenskarna, men nu har sådant blivit genomsnittsborgarens vardagsvara i Sverige som i andra överflödssamhällen, tack vare välståndet och billig flygtransport. Men de svenska resorna framvisar speciella drag. De tillhör den packade och guideledda turistgrupptypen i långt högre grad än i något västerländskt land. Rentav mer än tyskarna envisas svenskarna att resa i grupper, och de utgör såtillvida ett undantag från andra grupper som de inte bara begagnar utan också uttryckligt betraktar resandet som en temporär befrielse från social press. De flesta som firar semestern utomlands söker en förändring. Och ju större påfrestningen är hemma, desto starkare brukar reaktionen utomlands vara. Med undantag för danskarna, som har kontinentala seder, står skandinaverna hemma under restriktion beträffande sin alkoholkonsumtion, så att de utomlands slår sig lösa. Men också bland dem utmärker sig svenskarna för sin våldsamhet i dryckjom.

Den mesta svenska semestertrafiken går till Mallorca, Kanarieöarna och vissa badorter vid Italiens adriatiska kust. I en omgivning som vanligtvis bara är en utvidgning av det svenska semestercamparlägrets miljö finner svenskarna där sin tröst i sällskapliga sex- och alkoholorgier. Och är han väl utomlands låter svensken den kritik komma till öppet uttryck, som hans inre censur undertrycker i hemlandet. ”Det finns så många regler i Sverige” och ”Det är underbart att komma iväg från det svenska smygeriet och krånglet”, är två av de normala klichéer som yttras under sådana omständigheter. Vanligen accepterar samma människor utan knot därhemma allt som rör deras samhälle, och där skulle det sällan hända att de vågade säga saker av sådant slag.

Överhuvud tycks turister av de flesta nationaliteter och i alla omständigheter ha ett visst intresse och en viss nyfikenhet för vart de reser. Därför brukar också resebyråerna ge en kort beskrivning av destinationsorten, oavsett vad det gäller för land. I Sverige åter koncentreras detta till enbart avresan. Medan i andra länder kunden antas resa någonstans hän, till något av intresse, anses i Sverige huvudsaken vara att han *kommer bort* från en otrevlig situation. Ofta utelämnar

resereklamen helt enkelt målet för färden och koncentrerar sig till flykten från den svenska situationen. "Eländig", "grå", "dyster" är ord som ständigt återkommer i skildringen av den miljö som den tilltänkte turisten inbjudes att lämna för en kortare period. Tankegången i appellen är att det betyder mindre vart man far, huvudsaken är att komma iväg från Sverige.

Regeringen ser på detta, väl inte direkt med gillande men dock med tolerans och förståelse. Svenska utlandsresor har varit en av de tyngsta posterna i den betydande och oroande brist i betalningsbalansen som började tränga sig fram under 1960-talet. Men någon valutarestriktion togs aldrig under allvarligare övervägande. Genom att täppa till en säkerhetsventil skulle de styrande få en politisk och psykologisk rekylverkan som följd, alltför allvarlig för att kunna vågas. Det är en vardaglig företeelse att betryckta kunder infinner sig vid resebyråernas diskar eller att upprörda röster ringer dit och beställer en resa någonstans hän, bara de kommer iväg genast eller senast nästa veckoslut. Och detta är inte begränsat till en speciell social klass. Utlandsresor har blivit så billiga, att fjorton dagar utomlands inte kostar mer än fjorton dagars lön för en butiksflicka eller en fabriksarbetare. Ett skrivmaskinsbiträde kan lika väl vilja fly som hennes byråchef. Såväl i enskild som offentlig anställning är reglerna vanligen sådana, att man kan ta sin årssemester på vad tid som helst eller att man kan utvidga den med obetalda feriedagar. Dessutom är skatterna så straffbetonade att man gärna tar feriekompensation i stället för betalning för övertid.

Sex, kultur, stugor på landet och semester i utlandet kan tjäna som utlopp för den värsta pressen, det hårdaste trycket, varför också en politisk sublimering av personliga aggressioner i stor utsträckning förebyggts. Men kvar står oreducerbara två avvikelser: brottslighet och alkohol.

Tron på möjligheten att fullkomna människor har fått åtskilliga hårda stötar i Sverige. Genomförandet av den totala välfärden har inte förbättrat den dålige svensken; det har bara fått honom att lära sig nya sätt att vara dålig på – precis som i andra överflödsländer. Trots den svenska sedvanan att ursäkta dåligt uppförande som enbart en produkt av miljön finns det inga sociala orättvisor att tala om. Slum

existerar inte, och det skall en viss uppfinningsrikedom till för att undgå ett bekvämt liv. Inte desto mindre har våldet ökat, ungdomsbrottsligheten är den högsta i Västeuropa och snikenhetsbrott, särskilt försnillningar och checkförfalskningar, har blivit ett rent gissel.

Mellan åren 1950 och 1966 steg antalet polisrapporterade brott från 161.778 till 410.904 eller visade en ökning på över 250 %. Siffrorna svarar mot 23 resp. 52,6 per tusen invånare. Under samma period steg våldsbrotten från 12.665 till 26.862 eller från 1,8 till 3,4 per tusen invånare. Bankrån som var nästan okända 1950 har blivit allt vanligare. I Stockholm, en stad med ca 800.000 invånare, äger det nu rum ungefär ett bankrån per vecka. År 1968 fanns det 32.085 fall av ungdomsbrottslighet, vanligen småstölder och övervåld. Checkförfalskningar har fått ökad popularitet bland tonåringar.

Dryckenskapen har alltid varit en börda för svenskarna. Genom alla tider har de druckit så omåttligt, att det nuvarande endemiska alkoholmissbruket inte uteslutande kan tillskrivas politiska och sociala påfrestningar. Fylleri är en nationalplåga inom alla klasser – vilket återigen misstänkliggör en annan hävdvunnen teori: att alkoholmissbruk är en följd av fattigdom. Fastän svensken lever i sådant överflöd, dricker han för att bli berusad med samma uppriktiga hängivenhet som hans fattiga och underprivilegierade förfäder på 1700- och 1800-talen. Faktiskt är det rituella ruset, som i så hög grad kännetecknar det svenska samhället, till sitt ursprung en överklassed. Men som så många svenska skriftställare påvisat har under alla tider dryckenskapen utgjort ett sätt att undkomma ett förtryckande samhälle. Det har varit enda medlet att undfly från formalistiska manér, självdisciplin och socialt tvång.

Då det svenska samhället alltid behållit dessa karaktäristika kan dryckenskapen sägas vara mindre ett bekymmer än den äldsta av alla säkerhetsventiler. Oaktat staten under påtryckning från en stark nykterhetsrörelse ger intrycket av att vilja hejda fylleriet, låter den det hållas, ehuru det inte ger det direkt förtursrätt. Myndigheternas uppmärksamhet koncentreras på att avväpna den politiska oppositionen, varför *vanlig* brottslighet är av mindre betydelse.

”Vad man bör göra”, säger Mustapha Mond i ”Du sköna nya värld”, ”är i det stora hela så behagligt, och så många av de naturliga

impulserna tillåts fritt spel, att det faktiskt inte föreligger någon frestelse att göra motstånd". Detta är mer eller mindre förhållandet i Sverige. All påhittighet hos de svenska styresmännen skulle varit till föga gagn utan de breda massornas undergivenhet. Och den har villigt getts; föga övertalning var nödvändiga. Svenskarna har ibland måst anpassa sig efter vissa obehagliga omständigheter. Men då det skett i utbyte mot ekonomiska och tekniska förmåner har det ansetts värt priset.

Svensken har accepterat ett noga inrutat och organiserat liv emedan det i gengäld skänkt honom bekvämlighet och trygghet. Han önskar inget annat, han ser ingenting utöver välfärdsstaten. "Fick jag välja mellan välfärd och frihet skulle jag alla gånger välja välfärden", säger chefredaktören för en liberal tidning.

Priset för "belåtenheten" i Sverige är absolut konformitet. Personliga önskemål måste tillskäras efter gruppens krav, och vanligtvis görs detta också. I annat fall pålägger samhället som sådant likriktningen. Metoderna är civiliserade, rationella och humana men likväl obarmhärtiga. Skiljaktighet har i den svenska världen alltid varit något ovälkommet, halvt en synd, halvt en sjukdom. I den moderna välfärdsstaten har dess utrotande blivit en fix idé emedan dess fortsatta existens utgör en defekt i systemet. Den skamliga svenska familjehemligheten rör outsiders: lapparna och zigenarna. Bägge är utsatta för tryck, men inte bara på grund av rasistisk trångsynthet.

Lapparna är Skandinaviens urinvånare. De utgör ett nomadfolk på tundran och har helt annat rasmässigt ursprung än svenskarna. De talar ett språk som inte har det ringaste gemensamt med svenskan, ett som tillhör den finsk-ugriska språkgruppen och är i släkt med finskan och vissa sibiriska dialekter. Det finns tiotusen lappar i Sverige, mest i landets vilda nordligaste trakter. De lever av avel på renar som de följer i deras säsongvandringar mellan fjällen och lågländerna. De har föga gemensamt med svenskarna eller med något europeiskt folk överhuvud. De har sina egna sedvänjor och sitt eget sätt att leva, och det vill de behålla. Men när svenskarna utvidgade sin välfärdsstat envisades de med att vilja innesluta också lapparna. Steg för steg har lapparna inpressats i ett svenskt livsmönster, ibland som gruvarbetarna i Svappavaara instoppade som vilsna nybyggare i stadsmonstra ute

i vildmarken. Vad de ville var att få leva sitt gamla liv i fjällhyddor och tält. Vad de fick var en reglerad existens som den svenskarna dras med.

Behandlingen av de svenska lapparna liknar på ett tråkigt sätt i mycket den som kommit de amerikanska indianerna till del, den är bara ännu mer upprörande. Nya världens nybyggare stal, lurendrejade och erövrade helt öppet, medan svenskarna på 1500-talet lovade lapparna autonom besittningsrätt av deras land "till evig tid", som det heter i ett kungligt frihetsbrev. Icke desto mindre berövade svenskarna lapparna all sin egendom, och när man upptäckte järn i norra Lappland, fick lapparna inte ett öre i kompensation. Senare stod dem pengar till buds i blygsam omfattning men fördelade av svenska myndigheter som välgörenhet. USA betalar numera procent på gruvkastningen till de överlevande indianerna, svenskarna har ännu inte skipat motsvarande rättvisa.

Men trots att lapparna av mannen på gatan betraktas som medborgare av andra klass och av myndigheterna behandlas som sådana, har de ändå försökt bli svenskar. "Vi är inget krigiskt folk", säger en av deras ledare, "och vi slåss inte. Vår kultur är primitivare och jag förmodar vi måste ge upp för den starkare". På grund av den inställningen är lapparna heller inte utsatta för något större misshag: de är inte outsiders. Fanatismen reserveras därför för zigenarna.

Det finns bara några få tusen zigenare i Sverige, men de har visat sig omöjliga att assimilera. Dels beror detta på deras egen önskan, dels på folkliga fördomar. Men skälet gör detsamma, huvudsaken är att de är och förblir outsiders. Och det är i svenskarnas ögon en oförlåtlig sak. Att de är mörka och rasmässigt skiljer sig från andra är bara av underordnad betydelse; kruxet ligger i att de står utanför samhället och inte uppträder och handlar exakt lika svenskarna. Zigenarna är uppriktigt och uttryckligt hatade för att de inte tillhör och inte är konforma med det övriga folket. Attityderna gentemot dem liknar beteendet mot negrerna i Sydafrika, fast här på moraliska snarare än rasmässiga grunder. Bland svenskarna själva blir de ickekonforma utsatta för samma slags hat. Men sådana är sällsynta fåglar; det finns ett fåtal bland de intellektuella, men de är isolerade och utan betydelse.

Huruvida svensken är lycklig i sitt Utopia är en omtvistad fråga. Åtminstone är han undergivet foglig, och han har sina kompensationer. Han skulle säkert inte vilja byta sina villkor mot andra. Han belastas med vissa defekter, som det dock finns motvikt mot. Han medger själv att han har kontaktsvårigheter med sina medmänniskor och att detta plågar honom. Det är ett mycket gammalt klagomål. Det leder till paradoxen att medan svensken står till halsen nedsänkt i kollektivet och ser på gemenskap och solidaritet som de eftersträvansvärdaste av attribut, han likväl är instängd i sig själv, isolerad från andra mänskliga varelser. Medan han trivs i en organisation är han mest besvärad, ställd ansikte mot ansikte med en individ. Som resultat därav ogillar svensken att tjäna andra människor men är fullt hemmastadd om han tjänar en maskin. Sålunda har han av naturen funnit det lätt att anpassa sig till sitt teknologiska samhälle.

Av personlig vänlighet och kärlek till nästan finns det inte mycket. Svenska läkare är notoriskt känslokalla och utan medlidande, de saknar den mänskliga sympatin; de tenderar mot att behandla sina patienter som själlösa patologiska exemplar. Detta är en accepterad del av svenskt liv, och blott någon gång kan äldre medlemmar av läkarskråt protestera. Men välfärdsstaten lindrar en del av obehaget; utan dess regler och förordningar pekar bevismaterialet på att svenskarna helt enkelt skulle vägra hjälpa varandra i fall av sjukdom.

På outsidern verkar Sverige som en andlig öken, men på svensken själv tycks detta inte ha någon negativ effekt. Hans tillfredsställelse avhänger uteslutande av materiella värden. Han lever som konsument, och då han låter sin smak dirigeras lättare och mer specifikt än andra västerländska folk utgör han ett ovärderligt råmaterial för ekonomin.

På första maj paraderar de svenska socialisterna vördnadsfullt med fransprydda standar som ett slags världslig Corpus-Christi-procession. I den mån de religiösa känslorna inte helt utplånats har de överflyttats på politiken. Deklamerande slagorden och sjungande kampsånger från ett avlägset förflutet hyllar svensken denna dag en proletär myt, medan hans viktigaste bekymmer är att finna en parkeringsplats för sin bil.

Politiskt sett är svenskarna i besittning av den konstitutionella demokratins hela yttre apparat, men de saknar demokrati i sina hjärtan.

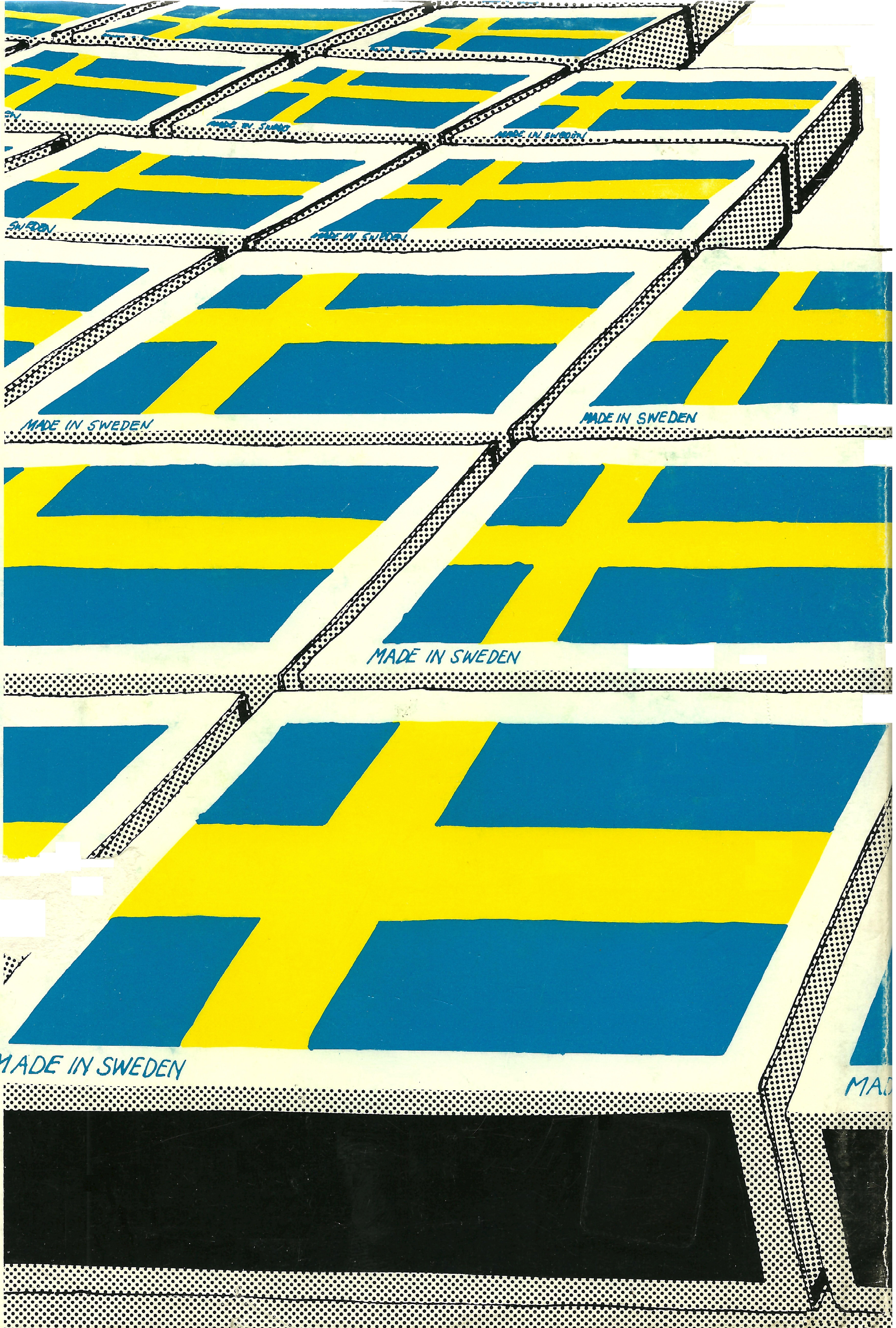
De är fullkomligt tillfreds med att lämna landets styrelse och skötsel åt byråkraterna, under förutsättning att fasaden är korrekt klädd.

Och på så vis har svenskarna uppfyllt Huxleys samtliga krav på den nya totalitarismen. En centraliserad administration styr folket, som älskar sin träldom, så att teknologin kan effektivt exploateras. Mentaliteten har formats till att följa förändringarna och undvika konflikter. Allt detta har åstadkommits med medel som är välkända i västerlandet. Ingenting som svenskarna gjort är originellt i sig självt, deras originalitet ligger bara i tillämpningen.

Personligheten har blivit undertryckt och kollektivet dyrkas på individens bekostnad. Om europeiskt etos förelegat, kunde man väntat att detta måste leda till uppror. Så inte hos svenskarna. De älskar att vara slavar.

Den svenska erfarenheten visar oss att vi står inför valet mellan teknologisk perfektion och personlig frihet. Svenskarna har valt perfektionen. Men det är fel att tro att det bara är de som skulle göra så. Det är fel att låta sig luras av deras historiska egendomligheter. Mycket av vad de gjort är endast till graden skilt från vad som händer i västerlandet. Också andra kan omformas på liknande sätt, ehuru med något större svårighet. Svenskarna har visat hur dagens teknik kan anpassas och tillämpas under ideella villkor. Sverige utgör ett kontrollexperiment på ett isolerat och steriliserat subjekt.

Såsom pionjärer för den nya totalitarismen utgör svenskarna en varning för vad som sannolikt ligger på lager för alla oss andra, om vi inte vaksamt motsätter oss kontroll och centralisering och om vi inte kommer ihåg att politiken inte får överlämnas åt andra utan är varje individs egen angelägenhet. De nya totalitärerna, som verkar genom övertalning och manipulation, måste vara effektivare än de gamla, som var beroende av våld. Och det vore att spänna optimismens lina till bristningsgränsen om man trodde att andra människor skulle välja friheten bara för att de, i motsats mot svenskarna, alltid blivit lärda att beundra den. ”Friheten är inte nog universell”, säger Don Juan i ”Man and Superman”. – ”Människor kan dö för den mänskliga perfektionen, på vars altare de gladeligen offrar sin frihet.”

MADE IN SWEDEN
MADE IN SWEDEN
MADE IN SWEDEN
MADE IN SWEDEN